

**A
QUADRAGESIMO ANNO
GAZDASÁGIRENDJE**

ÍRTA

DR MIKOS FERENC

BUDAPEST, 1934
PÁZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA

Pelelős kiadó: Dr. Nyisztor Zoltán.

PALLAS IROD. ÉS NYOMDAI R.-T. Budapest, V., Honvéd-u. 10.
(Felelős: Tiringér K.) — Távbeszélő: 20-5-67, 20-5-68, 20-5-69.

I. RÉSZ.

1. A kapitalizmus „válsága”.

F. Oppenheimer „Weltprobleme der Bevölkerung” (Leipzig, 1929.) c. művében kimutatja, hogy a föld 200 milliárd ember megélhetéséhez elegendő fehérjét és szénhidrátot tudna rendelkezésre bocsátani. A föld tényleges népessége ezidőszert még nem érte el a két milliárdot: egy legutóbbi statisztikai kimutató¹ szerint 1.997,142.873 ember él a földön.

Kétszáz milliárd embernek lehetne a földön kenyeret adni! Az élet rideg valósága ezzel szemben az, hogy ma *két milliárd sem tud megélni*. Kínában és Szovjetországban milliók éheznek. 1933. év elején az éhséggel jegyben járó munkanélküliek számát 30,000.000-ra becsülték. Ez a szám azóta valamivel csökkent, de a családtagokkal együtt még ma is közeljár a százmillióhoz azoknak a száma, akiket a gazdasági élet a válság tengerén kilökött a hajójából. Abból a hajóból, amelyben Oppenheimer szerint kétszáz milliárd embernek volna helye.

Ez a közel száz millió ember most a szociálpolitika és a felebaráti szeretet rozoga mentőcsónakjaiban hanykolódik a nagy válságóceánon, sőt ezreknek és millióknak még ezekben a mentőcsónakokban sem akad hely, hanem csak egy-egy korhadt deszkában tudnak ideig-óráig megkapaszkodni. Azok, akik még a hajón vannak, a holnap bizonytalanságától kínzott lélekkel nézik a mentőcsónakokban szorongóknak és az úszkáló deszkákba kapaszkodóknak élethalál-harcát. Arról nincs statisztika, hogy ebben a harcban hány ezer, hány ezer száz ezer és hány millió ember jelleme, becsülete, boldogsága, családi békéje, lelki és testi egészsége, sőt élete pusztul el. Arról sincs statisztika, hogy ez a harc hány meg sem született embert öl meg, de azt tudjuk, hogy az egész fehér faj jövőjét fenyegető születéscsökkenésnek, vagy ahogyan Ernst Kahn találóan nevezi,² ennek a

¹ Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1933. 166. 1.

² Der internationale Geburtenstreik, Umfang, Ursachen, Wirkung-, Gegenmassnahmen Frankfurt, 1930.

„nemzetközi születési sztrájk”-nak egyik fő okozója szintén a világgazdasági válság.⁸

Tegyük fel, hogy Oppenheimer számításaiba hiba csúszott vagy túlságosan optimista; fogadjuk el a pesszimisták számításait, vagyis azt, hogy a föld nem kétszáz, hanem csak öt milliárd embert tudna eltartani. Még ha ezt a pesszimista számítást fogadjuk is el: akkor is fel kell vetnünk a kérdést, mi az oka annak, hogy két milliárd ember nem tud megélni abból, amiből legalább kétszer annyinak meg kellene élnie¹? Ha ezt a kérdést felvetjük, elérkeztünk a mai gazdasági rendszer probléma jához^ szembe találkozunk azzal a kérdéssel: nincs-e valami baj a kapitalizmussal, a mai gazdasági rendszer gépezetében nem romlott-e el valami, vagy ahogy ma erről a kérdéstről gazdasági, politikai és társadalmi vonatkozásban beszélni szokás, nincs-e válságban a kapitalizmus?

A kérdést igen sokan vizsgálták már meg; a felelet majdnem annyi, mint ahányan a vizsgálathoz hozzákezdnek. Ennek oka az, hogy a gazdasági élet a „válsággal” kapcsolatban a megvizsgálható jelenségek nagy tömegét dobja elénk, az egyes jelenségeknek minden vizsgálódó más és más fokú jelentőséget tulajdonít, ami azután szükségkép más és más eredményre vezet. De még ennél is mélyebben fekvő ok az, hogy a kapitalizmusnak nincs egységesen elfogadott fogalma; ahány ember beszél és ír a kapitalizmus válságáról, majdnem mindegyik mást ért a kapitalizmus alatt és más és más értelemben vett gazdasági rendszerről mutatja ki vagy cáfolja meg, hogy válságban van.

Az első kötelesség tehát, amely mindenkit terhel, aki a kapitalizmus válságának kérdéséhez hozzá akar szólni, a *kapitalizmus fogalmának meghatározása*, kijelentése annak, mit ért kapitalizmus alatt. Ez elől a kötelesség elől nem lehet kitérni a nehézségekre hivatkozással, vagy azzal, mint ezt Diehl teszi,⁴ hogy a kapitalizmus fogalma olyan általánosságban tartott, hogy mindent és semmit sem mond; a kapitalizmus adottság, annak, aki a mindnyájunkat gyötrő kérdésekre választ keres, aki a gazdasági élet jövő alakulásának útját kutatja, nincs módjában kikerülni a kapitalizmus fogalmának problémáját.

A kapitalizmus lényegének felismerését megnehezíti az, hogy „zárt társadalmi rendszerek a valóságban nincsenek... a társadalmi formák úgy nyúlnak át egymásba, mint a szivárvány

³ Balás Károly az európai nemzetek szaporodását vizsgálva, rámutat arra, hogy a keleti fajok a maguk erős szaporodási képességükkel előbb-utóbb az európai kultúrnemzetek felett túlsúlyra jutnak; ez a veszedelem a kultúrnépeket kényszeríti majd arra, hogy a szaporodást hatalmi szóval is elősegítsék. (Das neue Bevölkerungproblem, Budapest, 1932.) Balás fejtegetései most, amikor a születés-és korlátozás hatósági megengedését, tehát elősegítését célzó mozgalmak egyre hangosabbak lesznek, különös figyelmet érdemelnek.

⁴ Die rechtlichen Grundlagen des Kapitalismus, Jena, 1929. 4. 1.

színei”.⁶ Minden gazdasági rendszernek megvan a maga ideális alapállása, amely tulajdonkép csak absztrakció. Sem a kapitalizmus, sem más gazdasági rendszer a maga elvi tisztaságában tulajdonkép sohasem létezett, az egyes rendszereket egymástól csak a túlnyomó vonások alapján különböztethetjük meg.^{ft} A gazdasági élet folyamatos fejlődése a kapitalizmust is messze ellendítette már az „ideális alapállástól” s annak, akik a mai gazdasági élet alapján akarja megismerni a kapitalizmus lényegét, a fejlődés által már megváltoztatott vonásokból kell rekonstruálnia a kapitalizmus alapállását: a lényegöt, a fogalmát.

A gazdasági élet a kapitalizmus korában a gazdasági jelenségeknek szinte végtelen sorát hozta létre. Ezeknek a jelenségeknek áttekintése meglehetősen nehéz, viszont alapos vizsgálat nélkül nem lehet közülük kiválogatni azt, ami a rendszer lényegéhez tartozik. Irányító elvként két tételt fogadhatunk el. Az első tétel az, hogy nem tartózkodhat a feapitalizmus lenyelje” hez az, ami a kapitalizmust megelőző gazdasági rendben is már ismert jelenség volt. Mert a fogalommeghatározás célja nem csak iaz, hogy a kapitalizmust az ezután következő gazdasági rendszerektől, hanem a megelőző gazdasági rendszerektől is megkülönböztessük. A másik tétel: nem szabad a kapitalizmus fogalmába olyan jelenséget beiktatni, amely előreláthatólag a kapitalizmus után következő gazdasági rendszerekbe is átmenti magát.

Itt mindjárt figyelmeztetnünk kell arra: tudományos szempontból teljesen megokolatlan annak feltételezése, hogy a mai gazdasági rendszer után csak a bolsevizmus vagy legjobb esetben a szocializmus következhetik. Pedig minden olyan meghatározás, amely a magántulajdon és az egyéni termelés alapulvételével a kapitalizmust csak a szocializmussal és a bolsievizmussal állítja szembe, ezen a feltevésen épül fel és nem más, mint megalkuvó beletörődés abba, hogy a magántulajdon intézménye a kapitalizmussal elvégezte történelmi feladatát. A magántulajdon a történelmi idők kezdete óta kíséri az etmbert, a kapitalizmus előtti gazdasági rendszereknek is alapjuk volt és semmi okunk sincs azt hinni, hogy a kapitalizmussal eltűnik a földszínéről. Sokkal több a valószínűsége annak, hogy a kapitalizmus után közvetve vagy közvetlenül következő gazdasági rendszer sem tudja nélkülözni azt a hatalmas társadalomépítő erőt amely ia magántulajdon intézményéből kiárad. Aki a szocializmussal (akarja szembeállítani a magántulajdon intézményét, az ne kapitalizmusról beszéljen, hanem beszéljen a *magántulajdon intézményén alapuló gazdasági rendszerekről*, amelyeknek egyike a kapitalizmus. Aki az egyéni termelés és a szo-

⁵ *Ottlik László: A marxizmus társadalomelmélete*, Budapest, 1922.

⁶ *Bernstein E.: A gazdaságtörténet alapvonalai*, Budapest, 1927. 7. 1.

cializmus viszonyát vizsgálja, az beszéljen az *egyéni* (individuális) *termelés alapján álló gazdasági rendszerekről*, amelyeknek egyike a kapitalizmus.⁷ De ne beszéljen a kapitalizmusról, mint a kollektív termelés rendszerével szembeállítható egyetlen rendszerről.

Tévesnek tartom a mai gazdasági rendnek a *forgalmi*⁹ vagy *hitelgazdasággal való azonosítását*. Ennek osiák akkor volna tudományos alapja, ha biztos volna, hogy a forgalmi és hitelgazdaság gyűjtőfogalma alatt összefogott gazdasági jelenségek a kapitalizmussal együtt eltűnnek. Ez pedig legalább is kérdéses. Nem tudom elfogadni Neményi Endre meghatározását⁹ sem, amely szerint „ahol a magántulajdoni rend, illetve vagyon egyesül fejlett technikával, vagyis termelt termelési eszközök széleskörű alkalmazásával, ott előáll a kapitalizmus.” Mint történelmi megállapítás, ez igaz lehet; mint fogalom meghatározás azonban, téves és bizonyos értelemben kishitű, nem más, mint feltételezése annak, hogy az emberiség számára csak két út áll nyitva: vagy megmarad a kapitalizmus útján és ezen az úton egyesítheti a magántulajdont és a magas technikai kultúrát, vagy pedig a magántulajdon megszüntetésével a köztulajdoni rendbe menti át a fejlett technikát.

Szerintem a kapitalizmus fogalmának meghatározásánál a *termelési tényezők együttműködésének vizsgálatából kell kiműlni*; hiszen „gazdasági „rendszer” nem más, mint a különböző termelési tényezők együttműködésének a módja. Termelési tényezőkön a gazdasági életnek azokat a jelenségeit értjük, amelyek új javak előállításánál, létrejötténél szerepet játszanak, közreműködnek.

Ilyen termelési tényező számtalan van; mégis a rokon gazdasági jelenségeket összefogva, a tudomány általában három termelési tényezőt ismer. Az első termelési tényező: a természet. A *természet*, mint termelési tényező alatt a földet, a földben rejlő termelési erőket, ásványi és más nyers anyagokat értjük. A magam részéről a „természet” elnevezés helyett helyesebbnek

⁷ *Diehl* (i. m. 6. 1.) szerint sem szabad összetéveszteni a kapitalizmust az egyéni termelés rendszerével, amely kisebb időközöktől eltekintve, az ó-, a közép- és az újkorban mindig uralkodó volt. A kapitalizmus szerinte is az egyéni termelési rendszernek meghatározott, időbelileg és tárgyi szempontok szerint is elhatárolandó történelmi korszaka. — *Poehle* a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften „Kapitalismus”* címszava alatt azt írja (4. kiadás, 5. kötet, 585. 1.), hogy a magántulajdoni vagy individuális gazdasági rend a kapitalizmusnak előfeltétele, amely nélkül el sem képzelhető.

⁸ *Werner Sombart* is a kapitalizmus lényegéhez tartozónak tartja a forgalmi gazdaságot. (*Der moderne Kapitalismus*, n. kiadás, München u. Leipzig, 1916. 1. kötet, 319. 1.) *Werner Sombart* kapitalizmus fogalma abból a szempontból érdemel különös figyelmet, hogy a — tőkének nincs benne szerepe. (L. *Navratil*: *Közgazdaságtan*, Budapest, 1933. 177. 1.)

⁹ A tőkeelmélet válsága, Budapest, 1931. 28. 1.

tartom a Balás által használt¹⁰ „természeti és anyagi termelési tényezők” megjelölést, amelyek alatt a föld, a légkör, a tengerek természeti anyagkincsein, erőin, a termőtalajon, ásványokon, földrajzi és helyzeti előnyökön kívül a tenger, a föld mélyéből már felszínre hozott, feldolgozott, iparilag átalakított, eszközökké és gépekké formált jószágkészleteket is értjük. A második termelési tényező: a *munka*, minden gazdasági célra irányított céltudatos fizikai vagy szellemi emberi erő kifejtés. A harmadik: a *tőke*. Ennek a fogalma éppolyan bizonytalan, mint a kapitalizmusé. Könyvünk második felében külön foglalkozunk a tőke fogalmával, e helyütt annak hangsúlyozása mellett, hogy a tőke nem azonos a pénzzel, meglepésünkre azzal, hogy tőkén valami, a pénzhez hasonló gazdasági jelenséget értünk, úgy, ahogyan a gyakorlati élet is a pénzzel közeli rokon fogalomnak tartja a tőkét és ahogyan az elmélet tanítása szerint is a tőkének leggyakoribb megjelenési íalafcja a pénz.

J. Wolf a három termelési tényező mellé negyediknek a *technikai eszmét*, Navratil ia *vállalkozói munkát* állítja.¹¹ Kétségtelen, hogy a technikai eszme, közelebről a gép, mint termelési tényező, óriási fontosságú; megérdemli, hogy szerepét bizonyos szempontból külön tárgyalja a tudomány. Epen így a vállalkozói munka is annyira elkülönül az általános munkától, hogy külön termelési tényezőként felvételre vonatkozó igénye megfontolást érdemel. A minket most érdeklő kérdés szempontjából azonban a technikai eszmének és a vállalkozói munkának külön termelési tényezőként felvétele nem szükséges, szerepüket a hármass felosztás megfelelő helyén is értékelni tudjuk. Ellenben fel kell vennünk negyedik termelési tényezőnek az *államot*, amelynek termelési tényezői minőségben a tudomány részéről való elhanyagolása csak a gazdasági liberalizmus elvi álláspontjának lehet a következménye. Ahogyan a föld termelési tényező azért is, mert minden gazdasági tevékenységnek fizikai alapja és színhelye, épenúgy termelési tényező az állam is, mint minden gazdasági tevékenységnek *jogi kerete*. De termelési tényező nemcsak azért, mert a jogrend fenntartásával, a jogszolgáltatással siet a gazdasági élet segítésére, hanem azért is, mert különböző gazdaságrendészeti jogszabályokkal, termelési kedvezményekkel, segélyekkel, kamat- és adópolitikájával, szociálpolitikájával, külkereskedelmi politikájával s a miaga gazdasági tevékenységével a gazdasági életre óriási befolyást gyakorol, amely minden egyes termelési tevékenységnél érezteti a hatását,

A különböző termelési tényezők szerepe a gazdasági életben vagy közvetett vagy közvetlen. A föld, mint minden emberi tevékenység színhelye, a levegő, mint az élet nélkülözhetetlen kelléke, a jogrend, mind a gazdasági élet jogi levegője: közvetve

¹⁰ Politikai gazdaságtan, Budapest, 1922. I. köt. 165. 1.

¹¹ I. m. 127. 1.

ott van minden gazdasági jelenségnél, ott van a termelésnél is. A termelési tényezőknek azonban inkább a *közvetlen szerepe* érdekel bennünket; ez a közvetlen szerep az, hogy a termelési tényezők közvetlenül közreműködnek a termelésnél. Ez a közvetlen „közreműködés” azonban absztrakció; tulajdonképpen *emberek* működnek közre, akiknek a termelési tényezőkkel való kapcsolata annyira szoros és jellegzetes¹² hogy a tudomány nem a termelésben anyagi és természeti termelési tényezőkkel, munkával, tőkével résztvevő emberekről, hanem az anyagi és természeti termelési tényezők, a munka, a tőke gazdasági szerepéről beszél. Ez az elvont általánosítás a gazdasági jelenségek tudományos vizsgálatát nagyban megkönnyíti, de nem szabad elfeledni, hogy végeredményben mégis csak emberek, gondolkodó¹² eszes, előrelátó, érző lények és nem holt tárgyak vagy elvont erő kifejtés vagy a pénz működik közre közvetlenül a termelésnél.¹²

Az állam szerepe bizonyos mértékben különálló: az állam is embereken keresztül érvényesíti a maga akaratát, de az állam mégis más, mint az alkotó emberek összessége vagy az irányítók társasága; az állam önálló, különálló jogi személy, de azért vele kapcsolatban sem szabad elfeledni, hogy az állami gazdasági közreműködésének irányát is önző, pártoskodó, vagy a közérdek felé őszintén törekvő emberek akarata szabja meg.

Amikor egy textilgyár textilműveket gyárt: a termelésnél résztvesz a gyáros a maga nyersanyagával, gépeivel, berendezésével, tőkéjével; résztvesznek a munkások, tisztviselők a maguk munkájával; részt vesz az állam akár közvetve a maga jogrendjével, akár közvetlenül a maga iparrendszetével, szociálpolitikai követelményeivel, vámvédelmi politikájával stb. De ha tovább vizsgálom a textilgyár működését: a termelésre és általában a gyár működésére befolyással vannak azok is, akik a nyersanyagokat eladták, a gépeket szállították, sőt befolyással van rá az egész nemzet, mint gazdasági egység élete. Ha azután a nemzetnek, mint gazdasági egységnek életét nézem bizonyos távlatból: akkor az egész nemzeti gazdasági életet egy hatalmas üzem gazdasági működésének látom és világos lesz előttem, hogy ennek a hatalmas üzemnek a működésében szerepe van azoknak, akiké a föld, a bányák, a föld terméke, a bányák kincse, akiké az emberi munka és a természet találkozásának eredménye: a gép (a természeti és anyagi termelési eszközök szerepe). Látom akkor, hogy a nemzet nagy gazdasági üzemében millió és millió fizikai és szellemi munkás sűrög-forog, dolgozik, verítkezik (a munka, mint termelési tényező szerepe); látok embereket, akiknek megvan a lehetőségük arra, hogy más embe-

¹² Félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk: nem tagadjuk a termelési tényezők szerepét vagy jelentőségét, csupán arra akarunk rámutatni, hogy a társadalmi gazdálkodásban a termelési tényezőket emberek használják fel a termelésnél.

rek százait és ezreit a maguk szolgálatába állítsák, hogy másoktól nyersanyagokat, gépeket szerezhessenek meg, hogy a munkások nagy tömegeit egy-egy gyárban egyesítve, nekik nyersanyagokat és gépeket bocsátva rendelkezésükre, a piacra kerülő áruk nagy mennyiségét előállíthassák. Látok embereket, akik egy bank élén állva, gyáraknak, kis- és nagyvállalatoknak a sorsát tartják kezükben és észreveszem, hogy ezek az emberek a tőke termelési tényezői erejét használják ki. És látom végül, hogy az államhatalom képviselői rendeletekkel, intézkedésekkel nyúlnak bele a nagyüzem életébe. Látom azt, hogy a nagy gazdasági üzem óriási mennyiségű szükségletkielégítési cikket állít elő; ezek egy részét hosszú vonatok külföldre viszik és helyettük más árukat hoznak be. A behozott és az itthonmaradt árukat azok az emberek, akik a termelésnél sűrögnek-forognak, az év folyamán felosztják egymás között és vagy elfogyasztják vagy megtakarítják.

Ha ilyen nagy távlatból tudom nézni a mai gazdasági életet és ha ilyen távlatból tudom nézni az emberiség életét: akkor azt veszem észre, hogy millió és millió ember naponta millió és millió gazdasági vonatkozású cselekményt visz végbe. Millió és millió ember dolgozik együtt, millió és millió ember osztozkodik az előállított árukon. Millió és millió akarat feszül egymásnak és látom, hogy ezek az akaratok ellentétes irányúak, mert — emberiek és mert ellentétes érdekekből táplálkoznak. És mégis: a millió és millió ellentétes érdekű ember — messziről nézve — rendben dolgozik és trendben osztozkodik. Mi az, ami a rendet megteremti és fenntartja? Ha ezt a kérdést akarom eldönteni, észre kellennem, hogy a termelésnél is, a jövedelemeloszlásnál is vannak emberek, akiknek az akarata érvényesül, akiknek az akarataival szemben a többi emberek akarata megtorpan. Ezek az emberek ma azok, akik a tőke jogán vesznek részt a termelésben és a jövedelemeloszlásban.¹³ Mi az oka annak, hogy az ő akaratauk érvényesül? Az ok — legalább a közvetlen ok — nem jogi és nem fizikai hatalmi; nem törvény írja elő, közvetlenül legalább nem, hogy a termelésnél és a jövedelemeloszlásnál a tőkés akarata érvényesüljön és a tőkésiek fizikailag sem erősebbek, mint a többi nemzettagók. Hogy mégis az ő akaratauk érvényesül, annak oka az, hogy olyan gazdasági fölényben vannak ők a többi nemzettag felett, amely fölény lehetővé teszi számukra a gazdasági élet irányítását.

Ez az a mozzanat, amelyben mi a kapitalizmus lényegét látjuk: *a kapitalizmus az a gazdasági rendszer, amelyben a tőke*

¹³ Amikor *Navratil* arra mutat rá (i. m. 211. 1.), hogy nem a tőke szervezi a termelést, hanem a vállalkozó: tulajdonkép azt állapítja meg, amire fentebb rámutattunk, hogy nem a termelési tényezők, hanem a termelési tényezőket felhasználó emberek játszanak közvetlenül szerepet a gazdasági életben; a vállalkozó a tőke „erejével” szervezi a gazdasági életet.

*jogán a termelésben és jövedelemeloszlásban résztvevők a többi termelési tényező jogán résztvevők felett olyan gazdasági fölényben vannak, amely lehetővé teszi velük szemben a saját ellentétes érdekeik és akaratauk feltétlen érvényesítését. Röviden: a tőke feltétlen gazdasági hatalmi fölényén alapuló gazdasági rendszer.*¹⁴

Hogy a kapitalizmus eszmei alapállása ez: azt megállapíthatjuk abból, hogy a kapitalizmus előtti gazdasági rendben a termelési tényezők feletti hatalmi fölény *nem a tőkés kezében van* és abból is, hogy a kapitalizmus-ellenes mozgalmak célja végeredményben a tőkés gazdasági hatalmi fölényének megszüntetése. *Addig, amíg a gazdasági életben a tőke hatalmi fölényen alapuló akarata érvényesül, a gazdasági rend kapitalisztikus. Mihelyt a tőke kezéből a hatalmi fölény kicsúszik, a kapitalizmus megszűnt.*

HA ELFOGADJUK AZT A TÉTELT, hogy a gazdasági rendszer a termelési tényezők együttműködésének módja, a gazdasági rendszerek négy alapalakját különböztethetjük meg.

Az első alapforma: a négy termelési tényező közül a hatalmi fölény a *természeti és anyagi termelési tényezők* kezében van. Ez a rendszer összefoglalja mindazokat a korokat, amelyek a kapitalizmust megelőzték. Különböző változataira nem térünk ki; az alapalakzat lényege az, hogy a föld tulajdonosai — akár fizikai, akár jogi személyek — voltak a, gazdasági életnek szinte korlátlan urai, ők határozták meg, mit hogyan termeljenek, ki mit dolgozzon, a termelt javakból kinek mennyi jusson.

A második alapforma; az a rendszer, amelyben a termelési tényezők felett a *tőke* van hatalmi fölényben. Ebben a rendben — a kapitalizmusban — a tőkésiek határozzák meg, mit, hogyan, mennyit termeljünk, ki, mit dolgozzék, a termelés eredményéből ki, mit kapjon, általában a tőkésiek határozzák meg a többi ember gazdasági sorsát. Két főváltozata van ennek a rendszernek: az egyik az egyéni termelés, a magántulajdon rendszerén felépülő *magánkapitalizmus*, a másik: a kollektív termelésen és a köztulajdon rendszerén felépülő *államkapitalizmus*. Ennek az utóbbinak ismert gyakorlati példája *az orosz bolsevizmus*,¹⁵ amely — mint később látni fogjuk — a kapitalizmusnak az ideális alapállást megközelítően tiszta megnyilatkozása.

A harmadik alapforma: a termelési tényezők között a *munka* van hatalmi fölényben, a gazdasági élet a munkából élők

¹⁵ *Marosi Nagy Dénes* (A gazdasági rend, Budapest, 1932. 91. 1.) a kapitalizmust olyan gazdasági rendszernek tartja, amelyben lehetséges az, hogy valamely kisebbség vagy rész korlátlanul rendelkezhetik az alá tartozó tömeg felett. Ezt a meghatározást az előadottak szerint össze kell kapcsolni a tőke közgazdasági szerepével.

¹⁶ Hasonló elvi alapon tekinti államkapitalizmusnak a bolsevik gazdasági rendszert *Navratil* (i. m. 176. 1.).

érdekei szerint rendezkedik be, a termelésben, a jövedelemeloszlásban a munkából élők akarata érvényesül. Ezt a rendszert a *munka gazdasági rendszerének*, a kapitalizmus analógiájára *Laborizmusnak* nevezem. Ennek is két főváltozata van: az egyik illz a rendszer, amelyben a munka fölénye abszolút, aminek következtében az állam gazdasági szerepe megszűnik, a természeti és anyagi termelési tényezők, valamint a tőke szerepe csak termelési-technikai lesz, ellenben a jövedelemeloszlásban csak a munka lesz az egyetlen részesedési jogcím; a laborizmusnak ez a változata a *szocializmus*. A másik változata, amelyet *szorosabb értelemben vett laborizmusnak* neveznék, az a rendszer, amelyben a munka a gazdasági életben a termelési tényezők felett *csak oly mértékben szerzi meg a gazdasági fölényt, amilyen mértékben az ma a tőke kezében van*. Ebben a rendszerben az összes termelési tényezők megtartják lényegében a mai szerepüket a termelés és a jövedelemeloszlás terén, azonban az irányító gazdasági hatalmi fölény a tőke kezéből a munka kezébe csúszik át. A két irányzat között a legdurvább különbség az, hogy míg a szocializmus a kollektív termelés és a köztulajdon elvi alapján áll, a szorosabb értelemben vett laborizmus az egyéni termelés és a magántulajdon alapján marad.

A negyedik alapforma: a termelési tényezők felett a hatalmi fölény az *állam* kezében van, amely azt a maga külügyi, hadügyi, kulturális, szociális és gazdasági céljainak alátámasztására használja fel, anélkül azonban, hogy a magántulajdont és az egyéni termelés rendszerét megszüntetné. Ez az alapforma az államgazdaság, az *etatizmus* rendszere. Ez a rendszer nem tévesztendő össze az államkapitalizmussal; az államgaadáság; van mind a négy termelési tényező a gazdasági élet minden vonatkozásában nagyjában azt a szerepet teljesíti, amely a mai állapot szerint a feladata, azonban a tőke hatalmi helyzetét az állam foglalja el: az állam irányítja a gazdasági életet, az állam szabja meg, mit, hogyan, mennyit termeljünk és a jövedelemből kinek, mennyi jusson. Az államkapitalizmusban az állam egyúttal az egyetlen tőkés is; hatalma az állani és a tőke egyesített hatalmia, amellyel a többi termelési tényezőket egészen maga alá igázza; a jövedelemeloszlásban — minthogy a tőke azonos az állammal — csak önmagának és munkának a részesedési igényét ismeri el.

Mindezek a rendszerek természetesen csak absztrakciók^ vagyis a gazdasági élet egyidőben és egymásután következő millió és millió jelenségének bizonyos távlatból történt egységbe-foglalásai. Ezek a jelenségek: a különböző gazdasági vonatkozású intézmények, különösen a tulajdon formái, a termeléssel kapcsolatos emberi funkciók, a forgalom, a jövedelemeloszlás jelenségei stb. Tényleg csak ezek a jelenségek léteznek; mint-hogy azonban a gazdasági életben minden jelenség összefügg egymással, az egyik kihat és visszahat a másokra, a gazdasági

élet összes jelenségei egy bizonyos időben egymáshoz igazodnak, ennek következtében a távlatból szemlélő előtt ugyanannak a kornak a gazdasági jelenségei úgy tűnnek fel, mintha egységes rendszert alkotnának. Bizonyos is, hogy van a gazdasági jelenségek együttműködésében rendszer; de ez a rendszer nem foglal magában minden egyes gazdasági jelenséget, működése törvényszerűségeket fejleszt ki, de ezek a törvényszerűségek nem hatnak a természeti törvény erejével.

Ehhez képest mindig csak azt tudjuk megállapítani, mi az a rendszer, amelybe ia gazdasági élet legtöbb jelensége összefoglalható; ha azt látjuk, hogy a gazdasági élet legtöbb jelensége a tőke hatalmi fölényéhez igazodik, akkor a kapitalizmusról beszélünk, pedig tudjuk, hogy vannak a gazdasági életnek jelenségei, amelyekre a rendszer csak közvetve hat ki, pl. a mlai kiscgazdák gazdasági életük nagy részében saját maguk részére termelnek, tehát a tőke szerepe gazdasági életük tekintélyes neszében csiak közvetett, de neun uralkodó jellegű lehet.

Épen azért, mert a gazdasági rendszer egységes képét csak az összes gazdasági jelenségek együttes vizsgálata alapján tudjuk áttekinteni és a többség együttműködésének iránya szerint állapíthatjuk csak meg, milyen „törvényszerűségek” érvényesek általában egy bizonyos gazdasági rendben: elhibázott dolog valamely gazdasági rendszer fogalmának keresésénél egy gazdasági jelenségből kiindulni.

Elhibázott dolog a magántulajdon vagy az egyéni termelés alapulvétele is; ezek a jelenségek is többféle változatban szerepelhetnek együtt a többi gazdasági jelenséggel és ehhez képest szükségkép más „törvényszerűségek” után igazodó gazdasági rendszer alakul ki. A magántulajdon fogalma fejlődésképes, de tulajdonképen alig fejlődött valamit a rómaiak óta; azt pedig alig lóhet komolyan állítani, hogy a rómaiak gazdasági rendszerre kapitalizmus lett volna.¹⁶ Kerülhet a magántulajdon az összes többi gazdasági jelenségekkel olyan összefüggésbe, amelyben az irányító szerep azoknál lesz, akik munkájukból élnek; ezt a gazdasági rendszert már nem lehet a kapitalizmussal azonosnak tekinteni. Épen így vagyunk az egyéni termeléssel. Ez is egyidős az emberiség történoímével, a kapitalizmus alatt már egy jelentős vonással gazdagodott: egyéni tőkés termelés lett, ami csak annyit jelent, hogy a tőkének az egyéni termelésben igen nagy szerepe van, de fogalmában ma nincs benne a hatalmi mozzanat: az, hogy a tőkének a termelésben és a jövedelemelosztásban irányító szerepe van, az az összes gazdasági jelenségek együttműködéséből folyik, nem a tőkének az egyéni termeléshez való viszonyából. Az egyéni tőkés termelésnek nagy jövője van,

¹⁶ E. Meyer azt vitatja, hogy már az ókorban is volt kapitalizmus. (Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums. Kleine Schriften, I. 1910. 79. 1.)

túléli a kapitalizmust; az emberek a termelésnél tőkét mindaddig használnak, amíg több gazdasági egység lesz a világon és nem süllyednek vissza a primitív cserekereskedésbe, de az egyáltalában nem valószínű, hogy a tőke mindig ura lesz a termelésnek és a jövedelemeloszlásnak. A tőke szerepében ma a hatalmi szerep szembeötlő, de még sem tartozik ez a szerep a tőke lényegéhez; később kifejtjük, hogy a tőke tulajdonképeni szerepe a termelésnél az, hogy lehetővé teszi egyik gazdasági egység részére a másik gazdasági egység áruinak és munkájának a közvetlen csere és ia jogi kényszer kikerülésével való megszerzését. Erre a szerepre belátható időn belül az emberiségnek szüksége lesz, de a tőke hatalmi szerepe elhalványulóban van.

A KAPITALIZMUS tehát az a gazdasági rendszer, amelyben a tőke az ellentétes érdekű többi termelési tényező felett feltétlen hatalmi fölényben van. Természetes, hogy ez a kapitalizmus „ideális alapállása”: ilyen akar lenni a kapitalizmus, ebbe az állapotba akar kiteljesedni, ilyen lenne, ha az irányító akarat, a kapitalizmus belső „törvényszerűségei” gátlás nélkül érvényesülhetnének. Ahhoz, hogy ez az ideális alapállás megvalósuljon, hat feltételnek egyidejű fennforgása lenne szükséges.

Az első feltétel: legyenek gazdaságilag erős tőkések, vagyis legyen tőkés osztály, amely az uralmat gyakorolja, a hatalmi fölényt kiéli;

a második feltétel: legyenek munkások, akiknek semmi vagyonuk, gazdasági tartalékerejük nincs, máról holnapra abból élnek, amit munkájukkal keresnek;¹⁷

harmadik feltétel: kell, hogy ezek a munkások szétszórva, szervezetlenül éljenek, csak mint egyének kerüljenek összekötetésbe a tőkéssekkel;¹⁸

a negyedik feltétel: kell, hogy a munkájukból élőknek az igényei a fizikai létminimum határán mozogjanak;¹⁹

az ötödik feltétel: kell, hogy a természeti és anyagi termelési tényezők jogán a gazdasági életben szerepet játszóak,

¹⁷ Balás Károly rámutat (Társadalmi politika, I. rész, Budapest, 1924. 93. 1.) arra, hogy minden [koraiak megvoltaik a maga jellegzetes, munkakényszer gyanánt ható tényezői vagy intézményei, amelyek az illető kor embereinek kisebb-nagyobb részét megdolgoztatták. A kapitalizmus korában ez a kényszer: a széles néprétegeknek a munkabérre való ráutaltsága. — Heller Farkas szerint (Közgazdaságtan, I. kötet, Budapest, 1925. 245. 1.) a magántulajdon intézménye egyszerűen a létfeltételeket vonja el a tömegektől s így a magántulajdonon alapuló tőke az éhség erejével fejtí ki a maga szervező, kényszerítő hatalmát.

¹⁸ Ez a magyarázata annak, hogy a kapitalisták, különösen kezdetben, miért ellenezték annyira a munkásság szervezkedését.

¹⁹ Heller ezzel szemben azt tartja szükségesnek, hogy a munkásság szükségleti színvonala magasabb legyen, mert alacsony szükségleti színvonal mellett az embereket csak fizikai kényszerrel lehet munkára bírni.

vagy egyúttal tőkések is legyenek és így bent éljenek a tőke érdekkörében, vagy pedig szintén gyengék, szervezetlenek, a tőkének kiszolgáltatottak legyenek;

a hatodik feltétel: kell, hogy az állam vagy ne avatkozzék be a többi termelési tényező hatalmi küzdelmébe, vagy ha beavatkozik, a tőke oldalán avatkozzék be.

Ez a hat feltétel a maga abszolút teljességében sohasem forgott fenn, de a kapitalizmus a fejlődésének kiinduló évtizedeiben sok helyen közel állott ahhoz, hogy ezeknek a feltételeknek majdnem teljes birtokában kiépítse a saját ideális alapállását. Ez volt az a kor, amelyben a tőke szinte feltétlen úr volt; a munkaidőt diktatórikus hatalommal ő állapította meg, a munkafeltételekbe senkinek sem volt beleszólása, a munkabért egyoldalú hatalmi szóval állapította meg, Tehette ezt: a munkásság gazdaságilag tehetetlen, szervezetlen volt és az államhatalom nem akart ujjat húzni a tőkével.

Ma már a kapitalizmusnak eszmei alapállásához közelálló gazdasági berendezkedés csak a bolsevista Oroszországban van, mégpedig azért, mert ott szinte abszolút teljességgel és együtt forog fenn a hat feltétel. Ott van a világ leghatalmasabb tőkése: az állam. Szemben áll vele a nép, a magántulajdon szerzésének még a lehetőségétől is eltiltott munkás és paraszt. A tőkés állammal szemben szervezkedni tilos; a létező szervezetek a magánkapitalista „veszedelem” ellenes háborús szellemmel vannak telítve és a magánkapitalisták ellen felszított féktelen gyűlöletbe vezetik le az elégedetlenséget; az orosz munkásság és általában az orosz nép igényei közismerten alacsonyak nemcsak gazdasági, hanem társadalmi vonatkozásban is és a szabadság tekintetében sem nevelt beléjük az élet nagyigényűséget: aki a fehér cár országában nevelkedett, annak szabadságából a kancsuka színváltozása folytán nem sok veszett el.²⁰ A földbirtokosok és a nagyparasztok osztályát kiirtották és száműzték; azok erejétől nincs mit tartania a tőkés államnak. Végül: az Állam és a Tőkés egy és ugyanaz a hatalmasság, a tőkét tehát az állam felől sem fenyegeti semmiféle veszedelem. Ilyen körülmények között a tőkés állam gazdasági hatalmi fölénye a többi termelési tényező felett oly nagy, amiről a legvérmesebb fantáziájú magánkapitalista sem álmodott soha: mindenkinek a gazdasági sorsa, sőt az élete is a Tőkéstől függ, aki egyúttal Állam is.

Azon a tényen, hogy a szovjet tőkés állama a termelési tényezők felett a teljes és tökéletes gazdasági hatalmat birto kolja, tehát megvalósította a kapitalizmusnak az ideális alap

²⁰ *Kautsky Károly* szerint is államkapitalizmus a bolsevik gazdasági rendszer; az államkapitalizmus, szerinte, Oroszországban nem új, mert a kapitalizmus Oroszországban mindig az államhatalom kegyelméből létezett. (A demokráciától az állami rabszolgaságig, fordította Vanezák János, Budapest, „Népszava” kiadása, 1922. 110. 1.)

állását: *nem* változtat sem elméleti, sem gyakorlati szempontból semmit, hogy a tőke az állam kezében van és a munkásosztály kezében van az államhatalom. A tényleges helyzet az, hogy a tőkés államtól függ, ki, hol, mit dolgozzék, ezért mit kap; ebbe másnak, mint a tőkés államnak nincs beleszólása. Tény az, hogy a tőkés államnak nagy külpolitikai céljai és súlyos belpolitikai problémái vannak; ezért hatalmas hadsereget tart, külföldön pedig diplomáciai munkát végez. Mindez igen sok pénzbe kerül; a sok pénzt az állam a gazdasági életből szívja el, aminek következtében általánosan elismert tény, hogy még a politikai szempontból kifogástalan orosz munkás reálmunkabére is kisebb mint bármelyik nyugati kapitalista államban. A munkás szempontjából egészen mindegy, hogy azért viszi-e el a tőkés az őt megillető munkabér egy részét, hogy abból úri módon éljen, vagy azért, mert abból milliós hadsereget tart a magánkapitalisták rémítgetésére és saját népe fékentangására, vagy mert abból hatalmas bolsevik kultúrát akar kitenyészteni, avagy a külföldi országokban reprezentáló diplomaták és a kommunista agitáció költségeit akarja fedezni belőle. A lényeg ez: összeütközik két jövedelemeloszlási érdek, a tőkés és a munkás érdeke és az összeütközésből mindig és feltétlenül a tőkés érdeke kerül ki győztesként.

Az sem tekinthető lényeges különbségnek, hogy mindez csak átmeneti állapot: ha majd a szocializmus megvalósul, minden másképp lesz. Komoly bolsevik körök már csak arra számítanak, hogy majd egy-két emberöltő elteltével, amikor már sikerült kinevelni a kollektív embert, valósul meg a szocializmus; szerintünk akkor sem valósul meg, de ez egyelőre nem fontos; fontos az, hogy a bolsevikiek a bolsevik pokol mai gyötrelmeinek ellenértékéeként két-három emberöltő múlva bekövetkező földi paradicsomot ígérek. Ezt a kapitalizmus is megígérheti; a felelőtlen ígélet senkit sem kötelez és különben is furcsán hangzik azok szájából, akik a kapitalizmussal együtt élő keresztény kultúrákban meggyökerezett másvilági boldogság hitéről annyira gúnyosan tudnak beszélni.

Az persze, hogy az orosz szovjetek is csak a kapitalizmusnak egyik formáját tudták megteremteni, a magánkapitalizmus számára keserű vigasz; a magánkapitalista a maga gazdasági életét félti, azt pedig az államkapitalizmus tüze megemésztene. Az is kétségtelen, hogy az orosz államkapitalizmus az egész keresztény civilizációnak halálos ellensége. Nem szabad tehát a mai magánkapitalista társadalmat Moszkva felől fenyegető veszedelmet lebecsülni. Maga az a tény, hogy a magánkapitalista államok szomszédságában másfél évtizede fennáll olyan gazdasági Tend, amely megnyilatkozásaiban merov tagadása a magánkapitalista államok gazdasági rendjének: nagy veszedelmet rejt magában abból a szempontból, hogy maga felé vonzza azokat a milliókat, akiket a magánkapitalizmus hajója kilökött magából és akiket a létező rend tagadása, a „*Negation des Bestehenden*”, az elnyomottság, a kitagadottság érzésének ereje tart össze. Van a sorsbizonytalanságnak, a nyomorúságnak olyan foka, melyen túl sem a józan ész, sem az erkölcsi megfontolások ereje érvényesülni nem tud. A kapitalizmus számára az ember csak termelési eszköz,

munkagép, amelyet használ addig, amíg szüksége van, azután üzemen kívül helyezi. Csakhogy a géptől sok mindenben különböző embernek van egy veszedelmesen közös tulajdonsága a géppel: ha sokáig üzemen kívül van, a lelke rozsdát fog és a rozsdá — vörös színű.

Azt sem szabad elfelejteni, hogy a vörös veszedelem nemcsak a munkanélküli ipari munkásság, hanem, az értelmiségi osztályok fiatalága felől is kísért.²¹ Ezen sem kell csodálkoznia: a szellemi munkanélküliség egyes országokban aránylag legalább akkora, mint a fizikai munkanélküliség, a szellemi munkára felkészült fiatalok ezrei évek óta tétlenül hevernek, jelenük lélekölő semmittevés, jövőjük a legkétségbeesettebb bizonytalanság. Ennek a bizonytalanságnak az árnyéka besötétíti az iskolák tantermeit és kiöli a fiatalok lelkéből a mai magánkapitalista társadalmi és gazdasági rendbe ágyazott vágyakat, célokat, ideálokat. Ehhez járul még a kor ideges, mindig újat igénylő lelke, amely az ifjúság tehetősebb, jobb viszonyok közt élő tagjai közt is talál mártírsorsra vállalkozó „hősöket” a vörös evangéliumnak. Nem szabad lekicsinyelni annak a vonzóerőnek a hatását sem, amelyet az új világrend erkölcsi individualizimuaa, főképen a szabad szerelemben kicsúcsosodó *szexuáletikája* gyakorol a serdülő ifjúság fogékony lelkére.

Elismerve azt a veszedelmet, amely a magánkapitalizmust Moszkva felől fenyegeti: meg kell állapítanunk, hogy a kapitalizmus igazi válsága nem Moszkva felől indul el és nem is áll meg Moszkva előtt. *Nem a magánkapitalizmus van válságban, hanem a kapitalizmus minden lehetséges formájával. Válságban van az a rendszer, amelyben a termelési tényezők felett a tőkének hatalmi fölénye van, válságban van a hatalmi fölény, amelyből egyre nagyobb részt hasít le magának két másik termelési tényező: a munka és az állam.*

A gazdasági élet örök mozgás, küzködés, tülekedés; a tőkének' a hatalmi helyzete sem tudta megkövesíteni a gazdasági életét, sőt ellenkezőleg: gyorsabb mozgásba, pezsgésbe hozta. Ha meg tudnánk állapítani azt az időpontot, amelyben valamelyik országban a tőke hatalmi helyzete már kiéptült és ezzel a kapitalizmus megszületett: a megállapításunkhoz hozzátehetnénk azt is, hogy *ugyanazon a napon jelentkezett már a válság csiréja*. Mert ugyanazon a napon már érezték a tőkével szemben álló rétegek, hogy a tőke hatalma velük szemben, az ő érdekeik ellen érvényesül és ugyanazon a napon kialakult már a munkásokban az a lelkület, amely később a kapitalizmus válságát megindította.

Persze, ezt az időpontot nem lehet egészen pontosan megállapítani, mert nem egy perc, egy nap volt, hanem évtizedek:

²¹ Ez a jelenség annál figyelemreméltóbb, mert — mint *Hornvánszky Gyula* megállapítja (Társadalomtudomány, 1931. évf. 1—3 l.) a mai gazdasági, politikai és társadalmi harcok a fizikai és a szellemi munka erőmérkőzésének is a jelenségei; a bolsevizmus a fizikumra alapított világ-szemlélet államberendezése. Érdekes bizonyossága ennek az, hogy a szellemi munkás csak napi 400 gramm kenyeret kap, amikor a fizikai munkásnak a fejadagja 800 gr. kenyér; a szellemi munkás havonként 2200 gramm húst kap, a fizikai munkás 4400 gramm fejadagjával szemben; a szellemi munkás havi 1200 gramm cukoradagjával szemben a fizikai munkás 1500 gramm cukrot kap.

a történelem óráján mért percek, órák, napok. Az azonban bizonyos, hogy a kapitalizmus válsága akkor kezdődött, amikor akármilyen kezdetleges formában megalakult az első munkásszervezet és folytatódott az első sztrájkjal és lendületet vett akkor, amikor kialakult a szociáldemokrata munkásság nemzetközi, majd a keresztényszocialista munkásság frontja, amikor az államhatalom egyre sűrűbben kezdett beleszólni a gazdasági élet alakulásába. Minden új szakszervezet, minden sztrájk, minden sikeres bérharc, minden szociálpolitikai célzatú törvény és rendelet vagy intézkedés: egy-egy állomás azon az úton, amely a kapitalizmus mai „válságához” vezetett.

NEM VÁLSÁG EZ a szó hétköznapi értelmében, hanem fejlődés; hiszen a gazdasági élet a termelési tényezők együttműködéséből áll, ennek az együttműködésnek módja a gazdasági rendszer, ez az együttműködési mód pedig nincs újzalai törvényszerűséggel megkövesítve, millió és millió részjelenség, millió és millió ember gazdasági érdekküzdelmének az együtt hatása alakiba ki. Minden termelési 'tényező,' pontosabban: minden termelési tényezővel kapcsolatban érdekelt emberek minden időben több-kevesebb aktivitással mindent elkövetnek, hogy a gazdasági élet alakulása, tehát a termelési tényezők együttműködése az ő érdekeik szerint történjék, vagyis hogy az akarataik érvényesüljön. A gazdasági életben tehát állandó küzdelem, folyik a hatalmi helyzetért; ennek a harcnak az eredménye volt az, hogy a hatalom átcuszott a természeti termelési tényező: a föld jogán szereplők kezéből a tőke jogán vezetőik kezébe. De ezzel a harc nem állt meg. Először a munkájukból élők kezdték meg a harcot helyzetük javításáért, tehát a hatalmi helyzetért. Később az állam is kedvet kapott arra, hogy a tőke hatalmi helyzetéből magának követeljen egy bizonyos részt. Ez a hosszú történelmi múlttal bíró küzdelem egyúttal a folyamatos fejlődés képét mutatja; a fejlődés során az előbb felállított hat feltétel mindegyike több-kevesebb változást mutat, mindenesetre eltér attól a jelenlétimértéktől, amely a kapitalizmus kezdetén még megállapítható volt és még inkább attól, amely a kapitalizmus ideális alapállásának kialakulásához szükséges lenne.

Legkevesebb elváltozást az első feltétel mutat; tőkésék ma is vannak, a gazdasági erejük is elég nagy. Azonban igen sok tőkés megy időközönként tönkre; minden egyes tönkrement vállalat a tőkés front megingását, erőfogyását jelenti. Az utóbbi évek hatalmas depresszióhulláma által áldozatul követelt vállalatok nagy száma szükségkép a tőkeuralom jelentős gyengülésére vezetett.

Nagyobb változások állapíthatók meg a többi feltételekkel kapcsolatban. Mindenekelőtt: a munkásosztály ma már — különösen a nyugati országokban — nem olyan szegény, nincs-

telén, hogy ki lenne szolgáltatva a tőke kénye-kedvének. Igen sok munkásnak van vagy legalább a mai válság előtt volt magántulajdona, megtakarított pénze; már ezért sem kénytelen a tőkésnek teljesen kiszolgáltatni magát. Marx elnyomordási elméletének nem az a hibája, hogy az elnyomordás nem következett be; a mai idők arra mutatnak, hogy az bekövetkezhetik, hanem az, hogy a munkásság elnyomordásától várta a kapitalizmus megszüntetését. A való helyzet ezzel szemben az, hogy minél nyomorultabb a munkásság, annál erősebb a tőke; a nyomorúság a kapitalizmusnak legfeljebb a formáját változtatja meg, forradalmi úton megöli a magánkapitalizmust és helyébe felépíti az államkapitalizmust. Jelentős a változás a harmadik feltétellel kapcsolatban: a munkás ma már nem egyéneként áll szemben a kapitalizmussal, hanem hatalmas szervezetek állanak mögötte.

Ezeknek a szervezeteknek az ereje főleg két irányban érvényesül a kapitalizmussal szemben. Először: a kollektív szerződésnél,²² amelynek folytán a vállalkozók a szakma összes munkásaival a szervezeten keresztül kötnek a munkafeltételekre és a munkabérré vonatkozóan megállapodásokat. A szervezet második irányban akkor érvényesíti erejét, amikor a maga anyagi erejével siet a munkanélkülivé vagy munkaképtelenné vált munkás támogatására. Mind a két irányban a szervezetek lényegesen megerősítették a munkásfrontot és ezzel alaposan meggyengítették a tőke hatalmi helyzetét. Ami a negyedik feltételt illeti: e téren is óriási a haladás. Az ipari munkásságnak, de a fölmívesmunkásságnak és a parasztságnak is erősen megnövekedtek az igényei. Ezen lehet siránkozni, ezt lehet helyteleníteni: csak tudomásul nem venni nem lehet. A munkásság, általában a munkából élő rétegek fokozatosan kinőttek azoknak az igényeknek a keretei közül, amelyeket a kapitalizmus a maga hatalmi fölényének fenntartása mellett ki tud elégíteni. Sokat olvastunk és hallottunk arról, hogy nincs is válság, csak az emberek igényei nőttek meg. Ez annyiban igaz, hogy ha a tömegek hajlandók lennének beérni olyan életmóddal, amilyent a kapitalizmus a maga fejlődésének egy bizonyos pontján biztosítani tudott nekik, akkor — legalább pillanatnyilag — enyhülne a kapitalizmus válságának lefolyása.

²² „A kollektív szerződések — mondja *Heller Farkas* (Közgazdaságtan, II. ikötet, Budapest, 1932. 561. 1.) — a munkások számára a kapitalisztikus munkaviszony legnagyobb hátrányának kiküszöbölését jelentik, mert megszüntetik azt az állapotot, hogy a munkapiacra a munkás munkára való utaltságánál fogva a munkát adó vállalkozóval szemben feltétlenül a gyengébb fél. Viszont a munkaadók számára a kollektív szerződés a kapitalista szervezet nyújtotta legnagyobb előnyt kapcsolja ki, mely a munkaviszony megállapításában az egyéni munkaszerződések korában egyedürrá tette a munkaadót. A kollektív szerződések éppen ezért elvi változást jelentenek a kapitalisztikus munkaviszony alakulásában. Megszüntetik a munkás gyengeséget és letompítják a munkaadó hatalmát.”

Csakhogy a tömegek erre nem hajlandók; a társadalmi igények fokozatos növekedése, a magasabb életszínvonalú osztályok igényeinek leszűródése az alsóbb rétegekbe feltartóztatatlannak látszik.

Ez a folyamat, főleg átmenetileg, sok egészségtelen és visszatetsző jelenséget is vet fel, azonban alapjában véve a fejlődés hordozója és egyébként magának a kapitalizmusnak is szüksége van rá. A kapitalizmus a termelés folytonos kiterjesztésével kénytelen a piac kiszélesítésére is törekedni; törekszik is erre, igyekszik az általa termelt javak iránti szükséglet-érzést minél általánosabbá tenni. Ha a tömegek máról-holnapra hirtelen lemondának azokról az igényekről, amelyeket sokan kifogásolnak: az a kapitalizmusnak annyiban enyhülést hozna, hogy a tömegek pillanatnyilag elégedettebbek lennének. De mert az igények csökkentése a fogyasztás csökkentését is jelentené, végeredményben előbb-utóbb újabb válsághullámot indítana el. Ezen a ponton a kapitalizmus válságának problémája nagy ellenmondást mutat fel: mint vállalkozónak, a kapitalistának szüksége van minél több fogyasztóra, tehát szüksége van a tömegigények emelkedésére és szélesedésére, mint munkaadó azonban ezekkel az igényekkel nem tud megbirkózni.

Az ötödik feltétel terén az a helyzet, hogy a földbirtokosok felső rétege a fokozatos eladósodás következtében egyre élesebben szembe kerül a tőkés érdekekkel, az alsóbb rétegek pedig, igényeik szinte forradalmi lendületű emelkedésével egyidejűleg, jövedelmeik fokozatos csökkentését kénytelenek elszenvedni. Ez a réteg is több országban szervezkedik és célkitűzései erősen antikapitalista jellegűek.

Végül, ami az államot illeti, az állam is szakított már régen azzal az elvvel, amely szerint nem szabad beavatkozni a gazdasági életbe. Egyrészt — feladatának helyes felismerésével — törvényes intézkedésekkel siet a munkásság segítségére és törvényes formába önti azokat az eredményeket is, amelyeket a munkásosztály antikapitalista küzdelmével kivívott, másrészt a gazdasági élet közvetlen irányítását is egyre nagyobb mértékben igyekszik a maga kezébe venni.

NINCS TERÜNK ARRA, hogy részletesen kitérjünk annak a küzdelemnek egyes fázisaira és eredményeire, amely a gazdasági tényezők feletti hegemoniáért a tőke, a munka és az állam között folyik. Csupán arra a helyzetre akarunk röviden rámutatni, amely e téren a *békeszerződések* következtében előállott. A békeszerződéseknek ugyanis van egy része, amely a munkáról szól; ha a békeszerződéseknek ez a része nem a világot darabokra szabdaló kényszerdiktátumokban öltött volna testet, hanem a kultúrnépek önkéntes megegyezése lett volna, alighanem közelebb volnánk már a szociális békéhez,

mint amilyen közel ma vagyunk.²³ De még a mai adott történelmi előzmények után is igen nagyra kell tartanunk a munka intézményes megszervezéséről szóló nemzetközi alapokmányt.

A békeszerződések ebben a részükben megállapítják, hogy a Nemzetek Szövetsége célját, az általános béke megvalósítását, csak akkor érheti el, ha az szociális igazságosságon alapul; ezt a szociális igazságosságot, pedig sértik egyes munkaviszonyok, amelyek sok embert nyomorral és nélkülözéssel sújtanak; ezért a szerződő felek az igazságosság és az emberiség érzéseitől hajtva és a béke biztosítása érdekében, elhatározták, hogy a munka megszervezésére állandó szervezetet létesítenek. Az állandó szervezet áll a tagok képviselőinek Egyetemes Értekezletéből és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalból.

A tagok képviselőinek Egyetemes Értekezlete a szükséghez képest időről-időre, de évenként legalább egyszer ül össze. Az értekezletre minden tag négy képviselőt küld, akik közül kettő kormánykiküldött, egy a munkaadók és egy a munkások képviselője. Az Egyetemes Értekezlet a munkával kapcsolatos kérdések nemzetközi rendezése végett javaslatokat (ajánlásokat) és egyezménytervezeteket fogad el. Minden tagállam köteles az Értekezlet ülészakánák berekesztése után legkésőbb egy éven belül, rendkívül akadályok esetén 18 hónapon belül, a javaslatot, illetve egyezménytervezetet törvénybeiktatás vagy más intézkedés végett az illetékes hatóság elé terjeszteni. Ha javaslatról van szó, a főtítkár a tett intézkedésről értesítendő, azokról az intézkedésekről pedig, amelyeket az illető tagállam az általa elfogadott egyezmény végrehajtása tárgyában tesz, évenként jelentést kell tennie a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnak. Minden tagállam, és minden államnak a munkaadói vagy munkásérdekvépviselete panaszt tehet a Munkaügyi Hivatalnál az egyezményben foglaltak be nem tartása miatt. A Hivatal igazgatótanácsa az illető kormányt nyilatkozattételre szólíthatja fel; ha nem nyilatkozik vagy a nyilatkozat ki nem elégítő, a panasz és a nyilatkozat nyilvánosságra hozható, a panasz megvizsgálására vizsgálóbizottság küldhető ki. A vizsgálóbizottság a tényállás megállapítása után jelentést készít, amelyben a panasz tárgyában teendő intézkedésre is javaslatot tesz. Ha a panaszolt állam a javaslatot nem fogadja el: jogában áll neki és bármely tagállamnak az ügyet az Állandó Nemzetközi Bíróság elé vinni, amely végső fokon dönt az ügyben. A Bíróság megjelölheti határozatában azokat az intézkedéseket is, amelyeket a vétkes kormánnyal szemben a többi kormány részéről foganatvethetőknek tart.

A békeszerződések összefoglalják azokat az alapelveket is, amelyeket minden ipari szervezetnek szem előtt kell tartania. Ezek az alapelvek, amelyek ma már majdnem minden kultúrnemzet törvénytarában bent vannak, a következők:

²³ *Seipel Ignác*, a nagynevű volt osztrák kancellár, Budapesten, 1930 május 20-án a Magyar Külügyi Társaságban tartott előadásában a következőket mondta a békeszerződéseiknek erről a részéről: „Nem tudom, hogy a közzelfogás tudatára ébredt-e annak, hogy a békeszerződéseknek a munka nemzetközi megszervezésére vonatkozó és a munkaadók és a munkavállalók közötti legszigorúbb paritáson felépült rendelkezései a halálos ítéletét jelentik azoknak a teóriáknak, amelyek az osztályharcot nem a munkásság helyzetének javításáért folytatott küzdelem mozzanatának, hanem az egész világ átalakítására nélkülözhetetlen eszköznek tekintik.” (Külügyi Szemle 1930. 276. 1.)

1. A *munka* nem tekinthető csupán árunak vagy kereskedelmi cikknek;

1. a *szabad szervezkedés joga* minden törvényes célra, úgy a munkások, mint a munkaadók részére biztosítandó;

3. a munkásokat olyan *munkabérrrel* kell díjazni, amely abban az időben és abban az országban, amelyben élnek, számukra tisztességes életmódot biztosít;

4. a *8 órás munkanap* vagy a 48 órás munkahét elérendő zsinórmértéknek tekintendő;

5. hetenként legalább 24 órás *munkaszünet*, amely, amennyire csaiak lehetséges, a vasárnapot magában foglalja;

6. a *gyermekmunka* megszüntetése és mindkét nembeli fiatalok munkájának olyan korlátozása, amely nevelésük folytatását és testi fejlődésüket lehetővé teszi;

7. *férfiak és nők* egyenlő munkáért *egyenlő bért* kapjanak;

8. a munkaviszonyokra vonatkozóan alkotott jogszabályok minden országban méltányos gazdasági elbánásban részesítsenek az ország területén jogosan tartózkodó *minden munkást*;

9. abból a célból, hogy a munkásvédelmi törvények és szabályok alkalmazása biztosítható, minden államban *felügyelet* rendszeresítéséről kell gondoskodni, amelyben nők is részt vesznek.

A békeszerződések röviden ismertetett rendelkezéseinek a jelentőségét abban látjuk, hogy ezzel a legtöbb állam elismerte a gazdasági élet legkényesebb kérdéseiben egy olyan nemzetközi szerv felügyeleti és irányító szerepét, amelyben az állam a tagok felével, a munkaadók a tagok negyedrésszel és a munkások is a tagok negyedrésszel vannak képviselve. Azok az alapelvek pedig, amelyeket ismertettünk, nagyrészt szöges ellentétben vannak a kapitalizmus ideális alapállása által megkívánt feltételekkel; ellentétben van vele különösen annak kimondása, hogy a munka nem áru, mert hiszen a kapitalizmus számára a munkás csak eleven gép, termelési eszköz, tehát áru;²⁴ ellentétben van vele a szabadszervezkedés elve; a 8 órás munkaidő annyiban, amennyiben a tőke kezének erős megkötését jelenti; ellentétben van vele a gyermekmunka megtiltása és a női munka egyenjogúsítása, mert a gyermek és a női munka eddig olcsóbb volt, tehát a termelési költségek csökkentését tette lehetővé.

A különböző években tartott Nemzetközi Egyetemes Értekezletek által hozott ajánlások és egyezménytervezetek ma már a legtöbb kultúrállam törvénytárába kisebb-nagyobb számban belekerültek. A bennünket magyarokat közelebről

²⁴ Az elmélet már régen meghaladott álláspontnak tekinti Smith és követőinek azt a tanítását, amely szerint a munka csak abban különbözik a többi árutól, hogy „nehezen szállítható”. A gyakorlat azonban alig akarta tudomásul venni az elméletnek a munka erkölcsi jellegéről szóló megállapításait; amennyire lehetett, igyekezett a munka „áralakulásából” kiküszöbölni minden nem gazdasági tényezőt. Így még ma is igaz *Komis Gyula* megállapítása (Társadalomtudomány, 1931. 3. 1.): „A modern gyárilpar racionalizált módszerei . . . lelketlen géprésszé, előre kikalkulált energiaforrássá személytelenítik az embert, aki mégis csak lelkes lény, személyes egész.” Még br. *Kornfeld Móric* is elismeri, hogy „a termelés öncélúsága az utolsó évtizedekben a háború előtt túlságosan megfélekedezett nálunk az emberről.” (Magyar Szemle, 1930. VIII. k. 320. 1.)

érdeklő eredményei a Nemzetközi Egyetemes Értekezletnek a következők:

A Washingtonban 1919-ben tartott Egyetemes Értekezlet a munkahiány tárgyában egyezménytervezetet fogadott el, amely szerint a tagállamok kötelezték magukat ingyenes állami munkaközvetítő hivatalok felállítására; ezt az egyezménytervezetet törvényhozásunk az 1928. évi XV. törvénycikkben fogadta el. Egy másik egyezménytervezetben, amelyet Magyarország az 1928. évi XXVI. törvénycikkben erősített meg, a tagállamok azt mondták ki, hogy a tizennyolc éven aluli fiatalokat éjjel köz- és magánüzemekben vagy azok melléküzemeiben foglalkoztatni tilos; az 1928. évi XXVII. törvénycikkbe foglalt harmadik washingtoni egyezmény szerint a nőt az összes ipari és kereskedelmi köz- és magánüzemekben a szülést követő hat hét alatt foglalkoztatni tilos; a nőnek joga van munkáját abbahagyni, ha orvosi bizonyítványt mutat be arról, hogy szülése előreláthatólag hat héten belül be fog következni; az így bekövetkező távolléte tartamára minden nő közpénzekből vagy biztosítás útján annyi segílyt kap, amennyi elegendő arra, hogy magát és gyermekét jó egészségi viszonyok között eltartsa; minden nőnek, aki gyermekét szoptatja, a munkaidő alatt a szoptatás céljából két ízben fél-fél órát kell engedni. Az 1928. évi XXVIII. törvénycikkbe becikkelyezett negyedik egyezmény azt mondja ki, hogy nőket korkülönbőség nélkül tilos ipari köz- és magánüzemekben vagy azok melléküzemeiben éjjel foglalkoztatni.

Az 1920-ban Génában tartott Értekezletnek az 1928. évi XVI. törvénycikkibe becikkelyezett egyezménye szerint minden hajóskapitány vagy hajóvezető a hajón foglalkoztatott összes 16 éven aluli személyekről, a születés évének és napjának feltüntetésével, jegyzéket köteles vezetni. Az 1921. évben Genfben tartott Értekezlet kimondta, hogy 18 éven aluliakat hajókon szénmunkára vagy fűtőminőségben alkalmazni nem szabad; ezt az egyezménytervezetet törvényhozásunk az 1928. évi XVII. törvénycikkbe cikkelyezte be. Ugyanezen Értekezletnek az 1928. évi XVIII. törvénycikkbe becikkelyezett egyezménye szerint tizennyolc éven aluli fiatalokiak és gyermekek hajókon csak akkor alkalmazhatók, ha az illetékes hatóság által elismert orvos bizonyítványával az ilyen munkára alkalmasságukat igazolják. Az 1925. évben Genfben tartott Értekezleten elfogadott egyezményben a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet minden tagja, amely az egyezményt megerősítette, kötelezte magát, hogy az üzemi balesetek sérültjeinek vagy igényjogosult hozzátartozóinak kártalanítást legalább is az egyezményben megszabottakkal egyenlő feltételek mellett biztosít. A magyar törvényhozás ezt az egyezményt az 1928. évi XXIX. törvénycikkbe cikkelyezte be. Az ugyanezen az Értekezletén hozott és az 1928. évi XXX. törvénycikkbe cikkelyezett egy másik egyezménytervezetben a tagok az egyezménytervezet megerősítésétől feltételezeten arra kötelezték magukat, hogy a foglalkozási betegségekben szenvedőknek vagy igényjogosult hozzátartozóknak legalább az üzemi balesetektől származó károokra megállapított mértékben kártalanítást biztosítsanak. Egy másik egyezményben, amelyet törvényhozásunk az 1928. évi XXXI. törvénycikkkel erősített meg, a tagállamok kimondták, hogy az idegen és a saját honos munkavállalókat az üzemi balesetek kártalanítása szempontjából egyenlő bánásmódban részesítik. Az 1927-i Genfi Értekezlet által hozott és az 1928. évi XXXII. törvénycikkbe becikkelyezett egyezményben a tagok arra kötelezték magukat, hogy az ipari és kereskedelmi vállalatokban foglalkoztatott munkásokra, alkalmazottakra és tanoncokra, az ott-honi munkavállalókra és a háztartási alkalmazottakra kiterjedő kötelező betegségi biztosítást létesítsenek.

Túlzás lenne annak állítása, hogy az ezekben az egyezményekben kimondott szabályok a megerősítő államokban már

mind átmentek a gyakorlati gazdasági életbe. Ezek a szabályok mind ellentétben állanak a kapitalizmus belső törvényszerűségeivel; mind a kapitalizmus elmúlását siettető fejlődésnek a jelenségei. Éppen azért nehezen mennek keresztül a kezdet nehézségein, nehezen szívódnak fel az életbe. De már az a tény, hogy ilyen egyezmények a világnak majdnem minden kultúrnemzetét egyesítő nemzetközi konferenciákon létrejöhetnek és a legtöbb kultúrnemzet kötelességének tartotta, hogy azokat a törvénytárba felvegye, igen nagyjelentőségű, a továbbfejlődés lehetőségének biztosítója, a korszellem dekaptalizációjának beszédes bizonyítéka.²⁵

Egyes országokban különböző gyakorlati eredményeket is írhatunk az Egyetemes Értekezletek működésének javára; Magyarországon igen nagyfontosságúnak kell tartanunk az 1928. évi V. törvénycikket, amely az ismertett egyezményeknek a nők, gyermekek és fiatalok védelmére vonatkozó részét beleépítette jogrendszerünkbe, a vonatkozó jogszabályokat ezekhez az egyezményekhez alkalmazta, azoknak közigazgatási végrehajtásáról gondoskodott és a szabályok megsértőire büntetést állapított meg. Ismeretes, hogy a baleset- és betegség-elleni biztosítás terén törvényhozásunk elment, ha nem is addig a határig, ameddig az érdekelt munkavállalóknak a gazdasági viszonyoktól függetlenül kétségtelenül jogos érdekei terjednek, hanem legalább addig, ameddig a mai gazdasági viszonyok mellett a kapitalista vállalatok életképességének kockáztatása nélkül elmehetett. Ezek a törvényes intézkedések a kapitalista vállalkozókra olyan terheket jelentenek, amelyek miatt állandó panaszok hangzanak el, amelyeket, mint a válság kimélyítőit, a közvélemény is emleget. A közvéleménynek annyiban igaza is van, hogy a szociális terhek fokozatos szaporodása a kapitalista rendszer teherbíróképességével fordított arányban áll és a rendszer válságfejlődésére gyorsító hatással van.

FEJTEGETÉSEINK EDDIGI EREDMÉNYEIT összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy a kapitalizmus válságszerű fejlődését az idézte elő, hogy a kapitalizmussal szembenálló munkások egyénenként ma már sokkal többet követelnek a gazdasági rendszertől, mint amennyit az megadni képes, azonkívül szervezetbe tömörülve, olyan erőt állítanak be a termelési

²⁵ *Vass József* népjóléti miniszter a felsőház 1927 november 26-án tartott ülésén a következőket mondta a Nemzetközi Munkaügyi Hivatallal kapcsolatban: „A háború sok mindent szétrombolt; szétrombolta a tőkét, megrontotta a munkaerőket, teljesítőképességet és egyelőre elvette a lehetőséget is nagyon sok államtól abban az irányban, hogy szociálpolitikáját vagy rekonstruálja vagy továbbfejlessze; következőleg szükséges volt, hogy egy olyan világközpont, egy olyan nemzetközi központ állítsák fel, amely mint eleven, lobogó mécsese a lelkiismeretnek, szakadatlanul belefenyveszkedik az államok és törvényhozások lelkébe.”

tényezők hatalmi harcába, amellyel a kapitalizmus irányító hatalma: a tőke már nem tud olyan fölényesen elbánni, mint korábban és mint az a vezetés nyugodtsága, stabilitása érdekében kívánatos lenne.

Téves — legalább is gazdaságpolitikai vonatkozásban téves — Lothrop Stoddard megállapítása,²⁶ aki szerint a válságot az Under-Man lázadása idézte elő; szerinte Under-Man az az ember, aki mértékben alatta marad annak a szintnek, amelyet tőle az a társadalmi rend, amelyben él, képességben és alkalmazkodásban megkíván. „Értsük meg tehát egyszer és mindenkorra, — írja²⁷ — hogy körülöttünk van egy lázadó hadsereg: az alkalmazkodni nem tudóknak, a képteleneknek, az irigyeknek, az elégedetleneknek hatalmas tömege, telítve a civilizációnak és a haladásnak ösztönszerű gyűlöletével, akik minden pillanatban készen állanak arra, hogy támadásban törjenek ki.” A való helyzet éppen ellentétes: nem az „under-man” áll szemben a mértéket adó társadalommal, hanem az alkalmazkodni, a tömegek igényeit kielégíteni képtelen társadalmi rend áll szemben a tömegekkel, amelyek felállítanak egy bizonyos mértéket az általuk kívánt gazdasági rend számára és egyre világosabban látják, hogy a modern kapitalizmus ennek a mértéknek alatta marad. Ehhez hozzájárul még az is, hogy a munkájukból élő tömegek befolyása az államhatalomra napról-napra nagyobb, aminek következtében az államhatalom a tőke és a munka harcában igen gyakran ereje teljes súlyával a munka mellé áll.

A piacra alapított kapitalista gazdasági rendszerben a válságok ciklikusan ismétlődnek.²⁸ Kérdés, hogy a mai válság is csak ilyen ciklusszakasz-e, amely után a fellendülés hét kövér esztendeje következik? Véleményem szerint a mai válság a kapitalizmus fokozatos, válságszerű fejlődésének, a saját ideális alapállásától való ellendülésének igen magas foka, amely válságszerű tünetekben jelentkezne akkor is, ha a válságciklus törvényei szerint már a fellendülésnek kellene következnie. Igaz azonban az, hogy különösen az erőszakra épített békeszerződések által teremtett világgazdasági széttagoltság, politikai és gazdasági bizalmatlanság és bizonytalanság, a világháború esztelen pazarlása olyan jelenségek, amelyek elmarad-

²⁶ Lázadás a civilizáció ellen (fordította Horváth Dániel), Budapest. 1931. 19. 1.

²⁷ I. m. 55. 1.

²⁸ Pangás, fellendülés, válság, a konjunktúraciklus három főfázisa, a konjunktúraelméletek tanítása szerint, a kapitalista gazdasági rend belső szervezetéből szükségszerűen következik (If j. *Boér Elek*: A konjunktúra elmélete, Budapest, 1927. 5. 1.); a konjunktúráváltóság a piacban való egybefűzőttég folyománya, lényegében a piac hullámozása (*Heller Farkas*: Tanulmányok a konjunktúrákutatóról, Budapest, 1928. 19. 1.), a haladás követelménye, viszont a konjunktúrákörforgás kényelmetlenségei az ár, amelyet a társadalom a gazdasági haladásért fizet. (U. o. 22. 1.)

hattak volna és ha elmaradtak volna, a válság képe bizonyára más lenne. Ha lehet bízni abban, hogy ezek az időleges jellegű válságtényezők idővel kikapcsolhatók, hatásuk semlegesíthető lesz: akkor az így bekövetkezett helyzet kétségtelenül kihathat a kapitalizmus fejlődésére is és a hatás — a válságszerű fejlődés meglassítása lehet.

Nem szabad azonban elfeledni, hogy azok az okok, amelyekre mi a kapitalizmus önmagától elfejlődését, tehát válságát visszavezetjük, az utóbbi időben egyre hatványozottabb mértékben éreztetik hatásukat: amennyire a válság mélyül, a tünetei mindig nehezebben lesznek elviselhetek, a tömegek türelme pedig egyre jobban fogy, politikai ereje, társadalmi súlya állandóan növekszik. A tömeg, „korunk szuverénje” (Le Bon) tartja kezében a gazdasági élet sorsát; a tömeg pedig kiszámíthatatlan ugyan, de semmi okunk sincs azt hinni, hogy a közeljövőben igénytelenebb, türelmeőbb, kevésbbé mozgékony, a gazdasági és politikai hatalomra kevésbbé törekvő lesz. Vannak ugyan, akik egyes jelenségek után ítélve, azt hirdetik, hogy a tömegeknek nincs hatalmuk, csak egyes kiváló emberek akarata érvényesül, a tömeg nem parancsolni, hanem engedelmeskedni akar. Ebben van valami igazság, azonban ez az igazság nem több, mint az: a tömeg engedelmeskedni akar annak, akit maga fölé emel. A diktátorok útja ma a tömegek akaratan át vezet, a diktátorokban a tömeg uralkodik önmagán, a maga fölé emelt diktátorok által.

Nem sok sikert jósolhatunk azoknak a törekvéseknek, amelyek a kapitalizmust meg akarják „menteni”. A kapitalizmus válsága határozott irányú fejlődés: a tőke hatalmi pozíciója egyre gyengül, a munka és az állam hatalmi befolyása a gazdasági életre fokozatosan és állandóan növekedik. Ezt a fejlődési folyamatot megszakítani annyit jelent, mint a tőke hatalmi helyzetét megerősíteni. Ez pedig csak akkor volna lehetséges, ha a szembenálló rétegeket, különösen a munkásságot szét lehetne züllesztetni, szervezeteitől meg lehetne fosztani, anyagilag vissza lehetne lökni oda, hogy napról-napra a tőkésék kegyelméből éljen, azoknak minden munkafeltételét szó nélkül elfogadják, igényei leszoríthatók volnának a jóegyhány évtizeddel ezelőtt volt színvonalra; a földbirtokosok és a parasztság ismét határozottan a tőke oldalára állnának és az állam vagy semleges maradna vagy a tőke oldalára állana. Mindezeknek a feltételeknek bekövetkezése egyáltalában nem valószínű.

Azok, akik a kapitalizmus megmentését a gazdasági liberalizmus uralmának visszaállításától várják és azt hirdetik, hogy a piac a maga kiterjedésre és összehúzódásra egyaránt képes, rugalmas szerkezetével már régen kiegyensúlyozta volna a válságot, ha a különböző nemzetközi és nemzeti gazdaságpolitikai intézkedések a piac hálózsalainak elszigetelésével meg

nem akadályozták volna a válság hullámainak az egész hálózaton való végigrezgését, kétféle tévedésben vannak. Az egyik tévedés: azt várják az államtól, hogy ne avatkozzék bele a gazdasági életbe és nem veszik észre, hogy a kapitalizmus válságának lényege részben éppen az államnak a tőkét eddig megillető gazdasági hatalomra való törekvése. Naivság azt hinni, hogy az állam erről a törekvéséről azért lemond, mert ezt a hatalom eddigi birtokosának érdeke kívánja; minden háborúban minden harcosra jó lenne az, ha az ellenfél vagy legalább az egyik ellenfél letenné a fegyvert, sőt esetleg szövetséges lenne.

A másik tévedés: az sem lenne elég, ha az állani letenné a fegyvert, mert még mindig megmaradna a veszedelmesebb ellenfél, a munkásság, amely a munka számára akarja megszerezni a gazdasági hatalmat. A piac egyensúlyozó szerepe kevésbé szépen azt jelenti, hogy a termelésnek alkalmazkodnia kell a piachoz, tehát a gazdasági fogyasztóképességhez; ez adott körülmények között a termelés csökkentését jelenti, a termelés csökkentése pedig munkaelbocsátásokkal kezdődik vagy végződik. A munkanélküliek számának növekedése mindenre alkalmas, csak arra nem, hogy a munkásoknak hatalomra törekvését megszüntesse; ellenben kiválóan alkalmas arra, hogy a gazdasági fogyasztóképes emberek számát csökkentse, tehát a termelés további csökkentésére ösztönözzön, s ezzel megindítja legyen a gazdasági életet állandóan lefelé szűkítő örök körforgásnak.

De nem lehet nagyobb reménye azoknak sem, akik belátják azt, hogy a kapitalizmus életképességét aláásta a féktelen gazdasági szabadság és a kapitalizmust a saját szülőjének, a gazdasági szabadságnak az élete árán akarják megmenteni. A szülőgyilkosság nem szokott jól végződni, nem lesz jó vége azoknak a kísérletezéseknek sem, amelyek a gazdasági életet be akarják szorítani a kartellgazdaságba. A kartellgazdaság hívei abból indulnak ki: a válságelmélet eredményei szerint a kapitalizmus örök válság ciklusának az az oka, hogy a fellendülés nagyobb kereseti lehetőségei termelési berendezkedések kiterjesztésére ösztönzik a vállalkozókat, mire azonban akiterjesztett termelés eredményei a termelési körutak befutása után fokozatosan megjelennek a piacon, a gazdasági fogyasztóképesség csökkenése folytán már kisebb kereslettel állanak szemben; a piac ilyenkor igyekszik összehúzódní, a termelést igyekeznek csökkenteni, ekkor azonban már nagyobb veszteségek nélkül nem lehet azonnal beállítani a felesleges termelési berendezkedéseket, amint hogy nem lehet a piacról veszteség nélkül távolítani azokat az árukat, amelyek a termelési körutakon özönlenek a piac felé.²⁹ így áll elő az árak zuhanása, annak követ-

²⁹ *Heller Farkas*: Tanulmányok a konjunktúrákutatósról, Budapest, 1928. 16. lap.

keztében a vállalatok összeroppanása, munkáselbocsátás, a fogyasztóképeség további csökkenése, tehát a válság depressziós szaka.

Ezen a bajon, a kartellgazdaság hívei szerint, úgy kell segíteni, hogy állandóan kézben kell tartani a termelést, szemmel kell kísérni a termelési körutakat; csak annyit szabad termelni, amennyit a piac fel tud venni, irányítani kell a termelést és a forgalmat. Erre legalkalmasabb szerintök a kartell, a tröszt intézménye, amelyben az ugyanahhoz a szakmához tartozó vállalkozók magángazdasági alapon azért tömörülnek, hogy a gyilkos verseny kiküszöbölésével csak annyi árut termeljenek, amennyire a piacnak szüksége van, azt olyan áron vigyék piacra, amely a termelés rentabilitását biztosítja. A gazdasági élet — e felfogás hívei szerint — már el is indult a kartellgazdaság felé vezető úton; ezen az úton meg kell küzdenie a gazdaságpolitikai szűklátókörűséggel,³⁰ amely még a mai defenzív jellegű kartellekben is offenzív jellegű árfelhajtó intézményeket lát, pedig a kartellek ma csak a termelés védelmi berendezkedései,³¹ amelyek a közjót szolgálják és a nemzetek közötti megértésnek, a világbékének³² előkészítői.

A kartellgazdaság híveivel szemben a következőket állapítjuk meg:³³ a kartellgazdaság tényleg meg tudná menteni a kapitalizmust, ha az ember csak termelési eszköz lenne. Ha csak annyit termelnek, amennyit el lehet adni, ha az ár tekintetében is [kiküszöbölődik a verseny, bizonyos az, — elméletben legalább, — hogy a termelés rentábilis, a gazdasági élet, mint zári egész, egészséges lesz. Csakhogy a termelés irányítása, a termelésnek a szükségletehöz alkalmazása megint csak gyárak, műhelyek leállítását, munkások, tisztviselők elbocsátását jelenti. Azok, akik még bent lesznek a zárt gazdasági életben, meg tudnak élni a gazdasági rendben, de mi lesz azokkal, akiket folyton növekvő arányban kénytelen kilőgni magából a gazdasági élet? Ha ezek étlenül, lakástalanul, ruhátlanul élni

³⁰ *Hantos Elemér*: Magyarország gazdasági integritása, Budapest, 1932. 122. 1.

³¹ *Andreas Fleissig*: Planeuropa, München u. Leipzig, 1930. 49. 1. Fleissig szerint a kartellgazdaság hidat ver a szocializmus kötött tervgazdasága és a „Hochkapitalismus” tervszierűtlensége között (1. m. 47. 1.)

³² *G. Wunderlich*, a Eartell-Rundschau munkatársa, a „Kereskedelmi Jog” Kartell-mellékletében (1931. 17. o.) azt írja, hogy a .kartelleknek Európa pacifikálása terén igen jelentékeny szerep jut, mert a gazdasági érdekek közösségén alapuló gazdasági együttműködést hamarosan követi a politikai közeledés. Ugyanez a véleménye Hantos Elemérnek is (i. m. 119. 1.), Fleissignek (i. m. 80.).

³³ Osak a kapitalizmus jövő fejlődésével kapcsolatban foglalkozunk a kartellekkel. Egyebekben *Balás Károly* következő megállapítását idézzük: „A közhatalom által magára hagyott, illetve kellően nem ellenőrzött kartellek gondja nem az, hogy a belföldi termelést növeljék, hanem kizárólag az, hogy minél nagyobb tiszta vállalkozói nyereséget vágjanak zsebre.” (Politikai gazdaságtan, II. rész, Budapest, 1922. 710. 1.)

tudnának és akarnának: nem volna baj. Akkor sem volna baj, ha meg tudnának szó nélkül halni feleségükkel és gyermekeikkel együtt és különösen nem volna baj, ha a termelés növelési lehetőségével egyidejűleg a sírból szolgálatételre tudnának jelentkezni. De hát ez nincs így: a gazdasági életből kilökött embereknek is élniök kell és élni is akarnak: ha a kartellgazdaság ezt belátva, el akarja tartani őket, akkor előbb-utóbb összeroppan a szociális terhek alatt, ha nem látja be, akkor ledöntik azok, akikkel nem törődik: a gazdasági életből kilökött milliók. A kartellgazdaság a hajótörtek utolsó, egészen pogányizú reménysége: kidobálni a hajóból a terheket, a felesleges tárgyakat, a kidobható embereket, hogy megmeneküljön a többi és megmeneküljön a hajó. Egy darabig úgy látszik, hogy azok, akik a hajón maradnak, *meg* is menekülnek, de csakhamar kiderül, hogy még több terhet kell kidobni; így lassanként egyre többen lesznek a hajó körül a tengerben és egyre kevesebben bent, míg végül az életben maradt tengerbedobottak és a meghaltak hullái felfordítják a süllyedő hajót.

Emellett a kartellgazdálkodás erősen reakciós jellegű próbálkozás. Elismerjük: a mai viszonyok között szükség van a kartellekre,³⁴ hogy segítsenek pillanatnyilag a látszólagos túltermeléssel küszködő gazdasági életben. Ám a gazdasági rendnek az igazi baja nem ez a látszólagos túltermelés, hiszen kétségtelen az, hogy az emberiség sokkal több árut tudna elfogyasztani, mint amennyit ma termelünk; a relatív túltermelés csak láz, csak tünet. Ezt a lázt ma nem igen tudják más gyógyszerrel csillapítani, mint a kartellekkel; lázcsillapítónak, ideiglenes megoldásnak elfogadja az emberiség a kartelleket, de végleges megoldásnak nem, amint hogy kontár az az orvos, aki súlyos betegét csak lázcsillapítókkal akarja megmenteni. A világ baja az, hogy több kenyér, több ruha, több és jobb lakás kell az embereknek és sehogy sem tudják megszervezni — nem a termelést, hanem a felosztást. Ezt a helyzetet csak ideiglenesen lehet úgy megoldani, hogy csak annyit termeljünk, amennyit a mai tudásunkkal el tudunk osztani; a végleges megoldás csak az lehet, hogy meg kell találni azt a szétosztási módszert, amely mellett sokkal többet lehet termelni, mint ma és még sem lesz túltermelés, mert mindenkinek több kenyér, ruha, szén stb. jut. A kartellgazdaság nem ebben az irányban akarja elindítani a gazdasági életet, hanem vissza felé s már eaért sem lehet a jövő gazdasági rendje.

EZEK UTÁN MEGÁLLAPÍTHATJUK: a kapitalizmus fejlődési iránya megváltoztathatatlanak látszik, a kapitaliz-

³⁴ *Blaskovits Zoltán* „A kartellek” című tanulmányát (Debrecen, 1932.) azzal a megállapítással végzi (46. l.), hogy a kartell szükséges rossz. Szecrintetm a kartell, mint intézmény, nem rossz, hanem olyan eszköz, amelylyel használni is lehet, meg ártani is, nem mérge, de nem is csodaszer.

musnak ha nem is évei, de az évtizedei meg vannak számlálva. Nincs ezen siratni való: minden gazdasági rend sorsa az, ami az emberé: születni, élni és meghalni. Egyébként félreértés elkerülése végett hangsúlyozom: az, hogy a kapitalizmus az elmúlás felé tart, nem azt jelenti, hogy „megbukik” és különösen nem jelenti szükségkép azt, hogy a forradalom lesz a halálos ágya. A kapitalizmus nem konkrét intézmény, amely „megbukhatik”, a kapitalizmus társadalmi képződmény, társadalmi viszonyok kapcsolata, a termelési tényezők együttműködésének az a módja, amely mellett a tőke a többi tényezők felett hatalmi túlsúlyban van. *Az, hogy a kapitalizmus elmúlik, csak annyit jelent, hogy a tőke uralmi helyzete, hatalmi fölénye megszűnik és a termelési tényezők együttműködését egy másik termelési tényező irányítja.*

A kapitalizmusnak ilyen értelemben vett elmúlása a dolgok természetes rendje szerint fokozatos, ember által lassítható és gyorsítható fejlődés során történhetik meg a legkönnyebben. *Megtörténhetik úgy, hogy az emberek, akiknek az elmúlásban a legnagyobb részük van, nem is törekednek tudatosan a kapitalizmus „megbuktatására”, hanem csak a saját egyéni vagy osztályérdeküknek az adott körülmények között legjobban megfelelő konkrét gazdaságpolitikai intézkedéseket verekednek ki, amelyek a gazdasági rend kapitalisztikus színezetét lassan-lassan, szinte észrevehetetlenül elfakítják és helyébe új színnel festik meg.* Igen valószínű az, hogy amiképp ma a tudósok vitatkoznak azon: mikor kezdődött a kapitalizmus és bizony távolról sem egyöntetű a nézetük nemcsak a nap, hanem az év és évtizedek megjelölésében sem: éppen így a késői századok történetírói vitatkoznak majd azon, mikor szűnt meg a kapitalizmus és ezekben a vitákban az egyes nézetek évtizedekkel eltérhetnek egymástól.

De az is lehetséges, hogy a kapitalizmus *forradalmak lázában múlik el.* Nem olyan értelemben állapítjuk ezt meg, mintha azt mondanánk, hogy bolsevista forradalom buktatja meg. Kifejtettük már, hogy a bolsevista gazdasági berendezkedés a mai orosz formájában kapitalizmus és pedig a legreakciósabb³⁶ államkapitalizmus, amely a tőke feltétlen, soha nem látott hatalmán és a munkásság teljes gazdasági és politikai gyengeségén épül fel. Közvetlenül tehát a bolsevista

³⁵ Heller Farkas szerint is kétségtelen az, hogy a kapitalizmus új egyensúly keresésére van utalva (Közgazdasági Szemle, 1932, 725. 1.); szerinteni a válság helyes képe többet mutat ennél: az egész gazdasági élet kénytelen új egyensúlyozót keresni, mert a tőke fokozatosan elveszti egyensúlyozó képességét.

³⁶ Kautsky is reakciós jelenségnek tartja a bolsevizmust: „a bolsevizmus — írja (i. m. 114—115. 1.) — ... a múlt század negyvenes éveibe helyez vissza bennünket. És hála e Marx-előtti gondolatiránynak, produkál egy olyan politikai és gazdasági eredményt, amely a kapitalizmus-előtti korszakba vezet vissza.”

forradalom nem a kapitalizmus megszűnését jelenti, hanem szédületes visszaesést a kapitalizmus legkezdetlegesebb formájába; ez lehetséges, mert „kemény, de üdvös kiábrándulásaink egyike az, hogy megtudtuk, hogy atyáink tévedtek, amikor meggyőződéssel hittek az automatikus haladásban. Mi elérkeztünk oda, hogy valóságban érezzük, hogy a haladás mellett itt van a visszaesés, hogy az előremenés többé nem természetesebb, mint a hátramenés”.³⁷ De ha az európai civilizáció, a keresztény kultúra nagy kárára megtörténnék ez a végzetes visszacsúszás: akkor megint csak megindulna a fejlődés abban az irányban, amely felé ma tart: a tőkeuralom fokozatos megszüntetése felé. A különbség csak az: a mai fejlődés útja vértelen, forradalmi fejlődés vérhegyen át vezet.³⁸

2. A szocializmus és az emberiség jövője.

A kapitalizmus örökségéért időrendben elsőnek a szocializmus jelentkezett, történelmi rangsor szerint tehát a szocializmust illetné meg a trónöröklés joga. A szocializmus megvalósítását célzó mozgalmak történelmi múltja, mai jelentősége egyaránt szükségessé teszi azt, hogy a kapitalizmus válságával kapcsolatban megvizsgáljuk azt a kérdést: milyen szerepe lehet a szocializmusnak az emberiség jövőjének kialakítása körül?

Az előző fejezetben a gazdasági rendszernek négy alapalakját különböztettük meg; a harmadik alapalakzat a laborizmus volt, az a gazdasági rendszer, amelyben a termelési tényezők felett a munkának van hatalmi fölénye. A laborizmusnak egyik változata a szocializmus, amelynek lényege az, hogy a termelő eszközök magántulajdonának megszüntetése folytán a munka a többi termelési tényezők felett abszolút hatalmi fölénybe kerül. Benne a természeti és anyagi termelési tényezőknek, valamint a tőkének csak gazdaságtechnikai jelentősége lenne, az állam gazdasági jelentősége és a természeti-anyagi termelési tényezők, valamint a tőke jövedelemeloszlási

³⁷ *Lothrop Stoddard: Lázadás a civilizáció ellen.* Budapest, 1931.75.1.

³⁸ Nem tudjuk magunkévá tenni Arthur *Feiler* forradalom-szociológiai felfogását, amely szerint a forradalmi léte igazolja a szükségességét. (*Das Experiment des Bolschevisimus*, Frankfurt, 1929.) Aminthogy túlságosan naivnak, vagy legalább is optimistának tartjuk *Max Adler* nézetét is, aki *Leopold von Wiese-nek* a német szociológiai társaság 1924. évi wieni kongresszusán „Problematic einer Soziologie der Kevolution” címmel tartott előadása során tett ama megállapítására, mely szerint minden forradalom előbb-utóbb vagy zsarnokságba fullad vagy feladja a harcot, azt válaszolta: ez csak a polgári forradalomra áll, a proletárság forradalmára nem. A proletárforradalomnak ez a misztikus beállítása összefüggésben van a szocializmus vallássá fejlődésével; ez az oka araiak, hogy olyan sűrűn találkozunk vele.

szerepe megszűnnék. Világosabban: ebben a gazdasági rendszerben a termelésnél természetesen felhasználják a természeti és anyagi termelési tényezőket, felhasználják a tőkét is, azonban a termelés eredményén csak azok osztozkodhatnak, akik a termelésben munkájukkal vettek részt.

A szocializmus gazdasági rendszerének megvalósítására irányuló legjelentősebb gyakorlati mozgalom: a *szociáldemokrácia*. Ez a mozgalom Marx óta igen nagy szívóssággal, cél-tudatossággal, lendülettel, kitartással, sőt áldozatkészséggel végzi azt a munkát, amelyet történelmi feladatának ismer: a szocializmus előkészítését. Eredményei tagadhatatlanok; hatalmas része van abban, hogy a kapitalizmus a maga alapállásától egyre messzebb került, hogy a tőke ma már nem feltétlen ura a munkásnak, hogy a munkafeltételek emberhez méltóbbakká váltak, hogy a munkásság gazdasági és kulturális színvonala emelkedett. A szociáldemokrácia ma már a legtöbb országban politikai hatalom, több országban ismételen is magához ragadta a kormányhatalmat is. Amikor ezeket a tényeket megállapítjuk, fel kell vetnünk azt a kérdést: *mi az oka annak, hogy a szociáldemokrata mozgalom még nem buktatta meg a kapitalizmust* és főleg mi az oka annak, hogy a szociáldemokraták *ott sem valósították meg a szocializmust, ahol a politikai hatalom a kezükbe került?*

Ha a kérdés első felére választ keresek, arra a megállapításra jutok, hogy ha a szociáldemokráciának a kapitalizmus válságának előidézésében nagy része van is, a kapitalizmus a szociáldemokráciának köszönheti a bukás felé tartó fejlődésnek azt a lassú ütemét, amely mellett még ma is életben van. Kétségtelen, hogy a kapitalista gazdasági rendszer vele született bajait — ha bizonyos vonatkozásban elferdítve is — Marx ismerte fel legelőször. Az is bizonyos, hogy Marx és a legtöbb ország szociáldemokrata mozgalma őszintén meg akarta szabá dítani a munkásságot a kapitalizmusban osztályrésztül jutott nyomorúságtól. Marx és társai azonban a mozgalom útnakindításakor olyan stratégiai hibákat követtek el, amelyek erer menyé az, hogy a kapitalizmus ma is fennáll.

Az egyik stratégiai hiba az volt, hogy Marx a kapitális mus ellen harcba induló táborból eleve kizárt mindenkit, aki nem ipari bérmunkás. A másik az, hogy a szociáldemokrácia hadat üzent olyan társadalmi erőknek, amelyeknek a harcban a kapitalizmussal szemben álló fronton lett volna a helyük és amelyek megtámadásával a kapitalizmusnak önmagánál sokszorta erősebb szövetségeket szerzett. Ezek a társadalmi erők: a magántulajdon intézménye, az egyéni termelés rendszere, a vallás és a nemzeti eszme.

Igen nagy hiba volt minden előtt az, hogy Marx a kapitalizmus elleni küzdelmet a fizikai bérmunkások részére sajátította ki, az egyetemes emberi boldogságról álmodozó utópista

szocialista mozgalmat egyoldalú osztálymozgalommá szűkítette le.³⁹ Ha Marx szabadulni tudott volna téves dogmatikus elgondolásainak bilincseitől, ha csak a kapitalizmust, tehát a tőke fölényén alapuló gazdasági rendet akarta volna megdönteni és helyébe olyan gazdasági rendszert akart volna felépíteni, amelyben a munkából élők érdekei az irányadók: akkor a kapitalizmus ellen és a szocializmusért indított harcban mozgósítania kellett volna mindenkit, aki akár fizikai, akár szellemi munkából él, tehát az ipari munkás mellett a földműveseket, a kisbirtokosokat, a kereskedőket, az önálló iparosokat, a magán- és köztisztviselőket, a szellemi szabadfoglalkozásúakat stb. Ez nem történt meg. Hogy ez mekkora hiba volt, azt bizonyítják azok a szociáldemokrata törekvések, amelyek az utóbbi időben a szociáldemokrata mozgalomból eddig kizárt rétegeket akarják a mozgalom számára meghódítani.

A németországi szociáldemokrata párt 1921. évi görlytzi programja már azt mondja ki, hogy a németországi szociáldemokrata párt „*a városi és falusi dolgozó nép pártja*”; a magyarországi szociáldemokrata párt is agrármozgalmat indított, amelynek célja nemcsak a földmunkások, hanem a törpe- és kisbirtokosok meghódítása is. Hendrik de Man „hitújító szocializmusa” is a szociáldemokrata mozgalom kereteinek kiszélesítését követeli. Ismeretesek azok az eredmények, amelyeket a szociáldemokraták a magántisztviselők megszervezése terén értek el.⁴⁰

Ma már olyan hangok is hallatszanak, hogy a szociáldemokráciának saját érdekében törődnie kell az elproletárosodás útján haladó diáksággal.⁴¹ Egy orvos tollából szaladt ki az a megállapítás,⁴² hogy jó orvos csak szocialista lehet; elhangzott az a követelés is, hogy a mozgalom kereteinek kiszélesítésével helyet kell szorítani a szociáldemokrata szervezetekben a felső burzsoáziától a bérmunkásig mindenkinek, akinek a kapitalizmustól húzott haszna kisebb, mint a szocializmustól várható előnye. Vámbéry Ruzstem, a magyar fabiánusok vezére, az értelmiség szocializmusáról értekezve, megállapítja,⁴³ hogy a középosztály keresetre utalt nagy része a kapitalizmus

³⁹ M. Tugan—Baranovsky szerint (Der moderne Sozialismus in seiner geschichtlichen Entwicklung, Dresden, 1908, Vorwort) az utópista szocializmus bizonyos vonatkozásban jobban megérdemli a tudományos jelzőt, mint a marxizmus. Ha ez túlszigorú álláspont is: az kétségtelen, hogy az utópisták jobb teüktikusok voltak, mint a marxista tudósok.

⁴⁰ O. Bauer a „Kampf” 1930 novemberi számában a futószalag mellett robotoló munkás monoton munkájáról írva, sajnálkozva beszél a a könyvelő gép mellett ülő tisztviselő sorsáról, aki egész életében az „S” betűvel kezdődő nevű felek jegyzékét vezeti.

⁴¹ Nadas József írja a Szocializmusban (1930. évf. 75. l.), hogy a magyar munkásmozgalom a saját „fölfelé ívelő” sorsát segíti, ha kezébe veszi az útját kereső, elproletárosodás felé haladó diákság sorsát.

⁴² Dr. Totis Béla, Szocializmus, 1930. évf. 190. l.

⁴³ Élő múlt. Budapest, 1931. 293. l.

rabságában görnyed, mégis idegenkedik a szocializmustól. Panaszkodik,⁴⁴ hogy „amit Lassalle a munkásságnak átkozott igénytelenségéről mondott, az ma a középosztályra még fokozottabban áll”. Ennek a „lomha tömegnek” megmozdítása szerint alig kecsegtet sikerrel, mert az értelmiség szocialista hitvallásának leggyakorlatibb akadálya a középosztály tudatlansága. Ebben Vámbéry nagyon téved. A középosztályt lehetne mozgósítani a kapitalizmus ellen, de nem lehet mozgósítani a szocializmus mellett, mert a marxizmus elhibázott taktikája évtizedek hosszú során át következetesen kizárt a mozgalomból mindenkit, aki nem bérmunkás és mert a szociáldemokrácia háborút visel olyan kultúrértékek ellen, amelyekről a középosztály lemondani nem fog soha.

Ezek a jelenségek azt mutatják, hogy a képzettebb szocialisták maguk is látják, mekkora hiba volt a szocialista mozgalom osztálymozgalommá szűkítése, de nem bizonyítják azt, hogy a szociáldemokrácia őszintén feladta az exkluzív osztályboldogításra való törekvést. A szociáldemokrácia egész múltja összenőtt az osztályuralomra törekvéssel; ebből a múltból a szociáldemokrácia lényegének megváltoztatása nélkül nem tud kinőni. A szociáldemokráciának igazi, őszinte álláspontja ma is ez: „A paraszt született kispolgár, a szellemi munkás veszedelmes individualista, az alkalmazott nagyon szívesen Stethkragenproletarier! E sorok írója véletlenül doctor iuris, tehát intellektuel és mégis egyéni — és legegényibb — tapasztalatok alapján azt szeretné Bebellel mondani: „Jól nézzetek meg minden párttagot, de ha az akadémikus vagy intellektuel, akkor tízszer jobban nézzétek meg!” Nem mintha a szocializmus nem volna szellemi mozgalom és nem mintha nem volna nagyon is szükség intellektuellekre a szocializmus jelen korszakában. Hanem mert az intellektuel szocialisták legalább 80%-a egyszerűen stréber... A renegátok mindnyájan (azt hiszem, nem túlzok) intellektuelek voltak: Soréitól Balkuninig és Millerandtól MacDonaldig!”⁴⁵

⁴⁴ U. o. 294. 1.

⁴⁵ *Hort Dezső*: Az elektromos malom szocializmusa. Századunk, 1932. 50. 1. A középosztály szocializmusának kérdésével foglalkozott a II. Internationale 1933 augusztusban Parisban tartott konferenciája is. A tárgyalások eredményét a Népszava 1933 augusztus 27.-Í (195.) száma a következőkben foglalja össze: „Mindenkiben él annak fölismerése is, hogy égetővé vált a középosztály problémája. Ez a középosztály a fasizmus legerősebb segítő csapata, ezt meg kell nyernünk és a fasizmus ellen fordítanunk. Hogyan? Középosztályszocializmussal? Ezt csak a kisebbség hirdeti. *Proletárszocializmussal, amelyhez neveljük őket, ez a többségi álláspont.*” A parasztkérdésben a politikai taktikázások mögött ma is az az elvi álláspont húzódik meg, amelyet *Pannekoek A.* fejt ki (Die taktischen i'fferenzen in der Arbeiterbewegung, Hamburg, 1909, 118-119. 1.); e szerint a szociáldemokrácia nem törődhetik a proletárosodás útján levő parasztsággal, mert minél biztosabb a parasztság helyzete, annál kisebb a proletariátussal való érdekösszege.

Talán még a szocialista mozgalom osztálymozgalomná szükítésénél is nagyobb hiba volt az, hogy Marx és a szociáldemokrácia nyílt háborút viselt a magántulajdon, az egyéni termelés rendszerével, a vallással és a nemzeti eszmével.

A *magántulajdon-ellenes állásfoglalást* Marx készen vette át az utópista szocialisták hagyatékából, akik majdnem kivétel nélkül arról ábrándoztak, hogy a magántulajdon megszüntetésével paradicsomi állapotokat varázsolnak a földre. A kérdésnek egészen hihetetlen leegyszerűsítése ez, olyan mechanikus megoldás, amelyhez Marx a maga fegyelmezett, romantikára kevésbé hajlamos koponyájával sohasem jutott volna el, ha készen nem találja abban a mozgalomban, amelyhez nemcsak meggyőződésből, hanem életviszonyainak alakulása következtében is csatlakozott. Igen nagy tévedés a kapitalizmust a magántulajdon rendjével azonosítani: a magántulajdon az emberiség történetének kezdete óta alapja a gazdasági életnek, a kapitalizmus pedig még nincs 200 esztendő, a kettő tehát nem lehet egymással úgy összeforrva, hogy egyik a másik nélkül nem állhat fenn. A magántulajdon intézménye a világtörténelem folyamán csak vasúti sín volt, amelyen a gazdasági élet vonatát különböző gazdasági rendszerek mozdonyai vitték előre; most a kapitalizmus mozdonya jár a síneken, de aki ezt a mozdonyt ki akarja cserélni, annak nem kell a síneket is feltétlenül kicserélnie. A marxizmus úgy akarja a gazdasági rend kérdését megoldani, hogy a vonatot lefuttatja a sínekről és ezzel akarja a mozdonyt életképtelenné tenni. Ez abban az esetben, ha a lefuttatás megtörténnék, a magánkapitalizmus szempontjából csakugyan „gyökeresen megoldaná” a kérdést, csak az a baj, hogy a sínek nélkül a gazdasági életben csak a diktatúra terrortankjai tudnak közlekedni.

Annak tehát, aki a magánkapitalizmus helyébe jobb gazdasági rendet akar, nem kell feltétlenül szembefordulnia a magántulajdon intézményével. Azzal, hogy Marx és a szociáldemokrácia szembefordult vele és az antikapitalista mozgalom lényegévé a magántulajdon elleni küzdelmet tette, sőt a mozgalom nevét is ezzel hozta összefüggésbe, nemcsak dogmatikussá merevítette a mozgalmat, hanem kérlelhetetlen ellenséget szerzett magának mindenkin, aki munkából él ugyan, azonban a magántulajdonról akár elvi okokból, akár egészséges emberi önzésből lemondani nem akar.

Vannak, akik ma már védeni akarják a szocializmust az ellen a vád ellen, hogy a magántulajdont meg akarják szüntetni. Vámbéry szerint⁴⁶ a szocializmus a termelőeszközök fokozatos köztulajdonba vételével csak annak káros hatását akarja elhárítani s a jövedelem igazságosabb elosztásával azt akarja elérni, hogy minél több embernek legyen magántulaj-

⁴⁶ i. m. 300. 1.

dona. Csakhogy a szocializmus öngyilkosság nélkül nem hagyhat mást magántulajdonban, mint a közvetlen fogyasztási javakat; ha többet hagy magántulajdonban, az magántőke-képződésre vezet. Anatole France szocialista társadalmában is megmarad magántulajdonban mindaz, ami a mindennapos használatra és kényelemre szükséges. „Az a magántulajdon, — mondja Morin Hyppolytenak — amelyet mi eltöröltünk és pedig tökéletesen, a termelő eszközök, a föld, a csatornák, az utak, a bányák, a nyersanyagok, a szerszámok magántulajdona. De nem egy lámpác vagy egy karosszéké.” Ez igaz; komoly szocialista csak ilyen értelemben beszél a magántulajdon eltörléséről. A baj az, hogy ez a lámpásra és karosszékre korlátozott magántulajdon nem elégíti ki a legtöbb embert, nem elégítené ki bizonyos idővel azt sem, akit ma az is boldoggá tenne, ha legalább lámpa és karosszék volna a magántulajdonában. A másik baj az: ebben a rendben még az is a közösségtől függne, hogy melyik lámpa, melyik karosszék, melyik ruha, melyik lakás, meddig és milyen feltételek mellett maradhat az egyes ember magántulajdonában; nem is lenne ez igazi magántulajdon, hanem visszavonásig engedélyezett használati jog, ami önmagában örök rabszolgaságot jelentene.⁴⁷

Ennél a kérdésnél ne tévesszen meg senkit az, hogy a német és a magyar szociáldemokrata párt agrárprogramjában a magántulajdon álláspontjára helyezkedett. Ez csak az orosz kísérlet tanulságainak politikai hasznosítását célzó taktikai fogás, ami nemcsak a programm óvatosan fogalmazott körmondataiból tűnik ki, hanem kiviláglik abból is, hogy a magyarországi szociáldemokraták lapjának, a Szocializmusnak az a száma, amely az új agrárprogramot hozza, feltűnő nyomással közli⁴⁸ a következő Rousseau-idézetet is: „Aki először elrekesztett egy darab földet és azt merete mondani, hogy ez az enyém s talált elég ostobát, aki ezt elhitte neki: a polgári társadalom megalapítója. Mennyi büntől, háborútól, gyilkosságtól, nyomorúságtól kímélte volna meg az emberiséget az, aki széttörve a kerítést és betöltve a földet körülhatároló árkokat, azt kiáltotta volna embertársainak: óvakodjatok attól, hogy ezt a bűnöst meghallgassátok, örökre elvesztek, ha elfelejtitek, hogy a föld gyümölcse mindenkié.”

Amit a magántulajdonról elmondtunk: áll az az *egyéni vállalkozással, az egyéni termeléssel* kapcsolatban is. Kétségtelen, hogy vannak termelési ágak, amelyekben gazdasági és szociális szempontból kívánatos a kollektív termelés, de belátható időig az emberiség nem mondhat le az egyéni kezdemé-

⁴⁷ Ez annál figyelemreméltóbb szempont a szocializmus jövő kilátásainak megítélésénél, minél inkább igaz Vámbéry megállapítása: „Ma a legosztályöntudatlanabb proletárnak keblét is erősebb szabadságérzet dagasztja, mint a hűbéres lovagét, ki jobbágyok százainak életével és vagyonával rendelkezett.” (I. m. 298. l.)

⁴⁸ 1930. évf. 277. l. A magyarországi szociáldemokraták agrárprogramját illetően l. még: Graraimi Ernő: Kisbirtok és nagybirtok, Szocializmus 1896—97. évf. 160—169. l. Monus Illés: A pártgyűlés és az agrár-Program. Szocializmus, 1930 évf. 257—265. l. Dániel Arnold: A magyarországi földművelő-szocializmus föladatai, Budapest, 1906.

nyezés lehetőségében rejlő szociális erőről. A szociáldemokrácia erről le akar mondani; az eredmény az, hogy szembehelyezkedett vele és a kapitalizmus oldalára állott mindenki, aki a szocializmus megvalósulásától az egyéni termelést, az egyéni vállalkozást félti.

Marx *atheista* volt. Fiatalkorában az a vágy fűtötte, hogy a filozófia egyetemi tanára lesz. Ez a vágya nem teljesült, de filozófiai készültségének nagy része van abban, hogy ő sem tudta kikerülni a reformátorok örök végzetét: ő sem elégedett meg azzal, hogy a világot egyik sarkából kifordítsa, ő is mind-egyikből ki akarta fordítani. Nem lehet csodálkozni azon, hogy Marx, a filozófia professzor-aspiránsa az általa megálmodott új társadalomra reá akarta kényszeríteni azt a hitvallást, amelyet a mai társadalomban nem tudott katedréről tanítani. Amikor azonban a történelmi materializmus vallását reá akarta kényszeríteni az új társadalmi rendre: nem számolt azzal, hogy az *istenhitre épült vallások erősebbek, mint a materialista filozófiából kinőtt új vallás!* És nem számolt azzal, hogy amikor ő az antikapalista mozgalom zászlajára felírta vagy fel engedte írni a vallás elleni küzdelem jelszavait, a vallásukhoz ragaszkodó proletárok és polgárok millióit kergette át a kapitalizmus táborába, amelynek ezek ilykép öntudatlanul is a legmegbízhatóbb harcosai lettek.

Hiába védekezik ezzel szemben a szociáldemokrácia azzal, hogy a vallást nem bántja, hanem „magánügynek” tekinti. Ez csak üres frázis és legjóhiszeműbb értelmezés mellett sem jelent többet, hogy a szociáldemokrácia nem bánt senkit azért, amit *hisz*. Tény az, hogy a szociáldemokrata mozgalomban a vallás elleni küzdelem mindig volt annyira jelentős, mint a kapitalizmus elleni küzdelem. Tény az, hogy a szociáldemokrácia a maga kulturális tevékenységében minden erejével arra törekedett, hogy hivei lelkéből a vallásos érzelmeket kiölje. Tény az, hogy a szociáldemokrácia a vallás minden külső megnyilvánulásával, tehát az egyházi étellel és a nyilvános istentiszteletekkel szemben mindig ellenségesen viselkedett. Ezek a tények pedig szükségkép azt eredményezték, hogy a vallásos emberek és a szociáldemokrácia között egyre mélyülő szakadék keletkezett, amelyet újabban a nyomorúság szülte elkeseredés sok helyen áthidalat ugyan, de ez a híd nem lehet tartós. Vámbéry azt mondja,⁴⁹ hogy a szocializmusnak semmi köze az emberek vallási meggyőződéséhez; szerinte csak akkor kerülhet ellentétbe ez a két gondolkör, ha a szocializmus az egyház alakját ölti fel, amelynek Marx az istene, Lenin a profétája és a Kapital a csalhatatlan bibliája vagy ha a keresztény egyház tanítása avatkozik bele a termelés és a jövedelemeloszlás kérdéseibe. Ebben csak annyi az igazság, hogy a szocialista mozgalomnak nem lett volna szabad szembe kerülnie a vallási gondollal; egyebekben azonban a megállapítása téves, mert az ellentétbe-kerülésnek általa felállított két feltétele adva van: a szocializmus ma már merev dogmáikhoz ragaszkodó vallás,⁵⁰ egységes világnézet; a szo-

⁴⁹ I. m. 302. 1.

⁵⁰ *Ottlik László*: A marxizmus társadalomelmélete, Budapest, 1922. 7. 1. — *Prohászka* ia következőket írja erről: „a szociáldemokrácia is vallás, nemcsak azért, mert filozófiai alapot kanyarít magának a történelmi materializmusiban, hanem azért is, mert tele van nagy hittel s reménnyel s paradicsomot s édenkertet s ártatlan állapotot ígér s vár a földön”.

ciáldemokrácia a világ egyik legtürelmetlenebb egyháza. Viszont a keresztény egyház, elsősorban a katolikus egyház, nem jelentheti ki érdektelenségét a gazdasági kérdésekkel szemben, hiszen az emberek cselekvéseik legnagyobbat része gazdasági vonatkozású, az egyház pedig hivatászerűen köteles az embereket arra figyelmeztetni, hogy minden cselekvésükben, tehát gazdasági cselekvéseikben is, szem előtt kell tartaniuk az örök erkölcsi törvényeket.⁵¹

Nagy stratégiai hibát követett el a marxizmus a *nemzeti eszmével* kapcsolatban is. A szociáldemokrata mozgalom, a közfelfogás szerint, a nemzeti eszmével szembenálló, hazaiatlan irányban halad. Ezt a vádat ebben a fogalmazásban nem tartom egészben tárgyilagosnak, de nem fogadhatom el azt sem, hogy a marxizmus „nemzetközisége” csak a kultúrnépek szolidaritásának átérzését jelenti, azt a meggyőződést és vágyat, hogy a nemzetek céljai ne kerüljenek összeütközésbe egymással és az emberiségi érdekekkel; hogy a hazaszeretet nem jelenthet féktelen önzést, hanem korlátot talál más nemzetek hasonló jogában, hogy boldogulhassanak, fejlődhessenek, szóval nem jelent sem többet, sem kevesebbet, minthogy a nemzetek viszonyában, az egy államban élő emberek viszonyához hasonlóan, ne az erőszak, hanem a jog, az igazság és méltányosság uralkodjon.⁵² Bizonyára vannak szép számmal szociáldemokraták, akiknek számára a nemzetköziség „csak” ezt jelenti; velük együtt ebben az értelemben nemzetközi minden kultúrember,, mert tudja, hogy ezzel a nemzetköziséggel nem. a hazafiság, hanem a sovinizmus, „ez a puffogó szólamokban, kardcsörtetésben, háborús uszításban, pöffeszkedő nagyzási hóbortban, más nemzetek tudatlan lekicsinylésében kimerülő érzés”⁵³ van ellentétben. A történelmi múlttal bíró szociáldemokrata mozgalom nemzetközisége azonban nem ez. A szociáldemokrácia az egész világ egyesült proletárságának harcát hirdette a kapitalizmus

(Kultúra és terror, Budapest, 1918. 16. 1.) *Lothrop Stoddard* szerint (i. m. 25. 1.) „az összes szintező tudományok (közéjük számítva a modern szocializmusnak különböző ágait is) végső elemzésben nem értelmi alkotások, hanem *áhitatos hitek*.” Ugyanez a véleménye *Réz Mihálynak* is, aki megállapítja azt is, hogy nemcsak téves, de taktikailag is teljesen elhibázott a szocializmusnak az egyházakkal szemben tanúsított állásfoglalása (Ünnepi dolgozatok Concha Győző egyetemi tanárságának negyvenéves emlékére, Budapest, 1912, 259. 1. „A történelmi materializmus”).

⁵¹ Érdekes tünet: az utóbbi időben a szociáldemokrata mozgalom keretében több helyütt kísérleteznek a tételes vallások és a szociáldemokrata mozgalom összeegyeztetésével. Németországban a hitlerizmus uralomra jutása előtt az Eckert Ervin protestáns lelkész vezetése alatt működő „Bund religiösen Sozialisten” és a „Das rote Blatt der katholischen Sozialisten” körül kialakult mozgalom dolgozik ebben az irányban. Ausztriában a mozgalom feje *Ottó Bauer* (nem azonos dr. O. Bauerrel). Az osztrák vallásos szocialisták programja „Ziele und Wege der religiösen Sozialisten österreichs” címmel 1930. évben Wienben könyv alakban is megjelent. A szociáldemokrácia szellemi és politikai vezére a mozgalommal nem rokonszenveznek.

⁵² Vámbéry i. m. 263. 1.

⁵³ U. o. 264. 1.

ellen, amely tényleges életet csak nemzeti keretek közt, egyes vállalatokban és egyes tőkésekben élt. Amíg a gazdasági élet a kapitalizmus elvein alapul, az egyes nemzetek kapitalista gazdasági vállalatainak érdeke igen gyakran összeesik a nemzet gazdasági érdekével, még többször azonosnak látszik vagy azonosnak tüntethető fel, különösen akkor, amikor idegen nemzetek fiai is szembehelyezkednek ezekkel az érdekekkel.⁵⁴

A szociáldemokrácia nemzetközi szolidaritása igen gyakran politikai úton próbált érvényesülni; ilyenkor szembetalálta magát a nemzeti szuverenitáson féltékenyen örökdő nemzeti önérzettel. Vegyük ehhez hozzá azt, hogy a szociáldemokrácia a maga gazdasági programjában a nemzeti gazdasági egységeket elválasztó határok lehető lebontására törekszik; hogy materialista történelmi bölselete a nemzeti múltból kisugárzó erőket tisztelni, értékelni nem tudja. Ilyen körülmények között folyó harcban az elvi megkülönböztetések terén amúgy sem túlkönyes szociáldemokrata agitáció, sokszor szükség nélkül is, sokszor durván is, gúnyolódó módon is szembefordult a nemzeti érzéssel; ez pedig szükségkép reakciót váltott ki. Abban igaza van Vámbérynek,⁵⁵ hogy a „daliás idők legszebb csatáinak emléke sem pótolja a hazátlan munkásnak a kenyér nagyobb részét, amelyet a hazafias nagy tőke vesz ki a szájából.” Azonban ennek a tételnek ellenkezőjét senki sem állítja; állítjuk viszont azt, hogy a nemzeti múlt kigúnyolása, a nemzeti érzés sértegetése sem ad kenyeret másnak, mint egy-két agitátornak és írónak, viszont sorvasztja a nemzet erkölcsi erőit és, ami kérdésünk szempontjából a legjelentősebb: szembeállítja a jobb jövőért küzdő munkássággal a nemzeti érzésben nevelkedett, a nemzeti múltra büszkén gondoló és abból erőt merítő polgárok és munkások millióit.

A legelfogultabb marxista sem vonhatja kétségbe, hogy a szociáldemokrácia a mai napig sem buktatta meg a kapitalizmust, nem szüntette meg az osztálykülönbségeket, nem ölte meg a magántulajdont, nem kollektivizálta a termelést, nem győzte le a vallást, nem diadalmaskodott a nemzeti eszme felett. Ha a szociáldemokrácia nem indított volna háborút a magántulajdon ellen, ha nem követelte volna a termelés mechanikus kollektivizálását, ha nem bántotta volna a vallást, ha annak még gyanúját is távol tartotta volna magától, hogy a nemzeti eszmének ellensége, akkor — feltéve azt, hogy egyebekben a kapitalizmus ellen a harcát úgy vívta volna meg, ahogy tényleg megvívta — a munkásság sorsa semmivel sem állana rosszabban, a kapitalizmus ügye semmivel sem állana jobban, mint ahogy ma áll, sőt a magántulajdon, az egyéni termelés, a vallás és a nemzeti eszme kilátásai sem lennének jobbak. Ellenkezőleg: ha a szo-

⁵⁴ Ennek lehetősége benne van a jelmondatban: „Világ proletárjai egyesüljetekek!”

⁵⁵ I. m. 255. 1.

ciáldemokrácia egész erejét csak egy frontra állította volna harcba, ha csak a tőkének a többi termelési tényező felett bírt hatalmi helyzetét akarta volna megszüntetni, vagyis ha csak a kapitalizmus ellen viselt volna hadat: azzal a lelkesedéssel, kitartással, leleményességgel, áldozatkészséggel, amely ezt a mozgalmat a legtöbb országban eddig jellemezte, feltétlenül sokkal közelebb jutott volna céljához, a kapitalizmus megszüntetéséhez, mint ameddig a kapitalizmussal összenőtt egész modern kultúra ellen viselt háborúja után jutott.

EZ A VÁLASZUNK a fejezet elején felvetett kérdés első részére; arra, hogy miért nem tudta a szociáldemokrácia eddig megbuktatni a kapitalizmust. A kérdés második része az: mi az oka annak, hogy a szociáldemokraták azokban az országokban sem valósították meg a szocializmust, amelyekben a politikai hatalom a kezükbe került? Azért, mert a mai gazdasági viszonyok mellett, a mai emberekkel, a szocializmus csak a diktatúra eszközeivel volna fenntartható, komoly szociáldemokraták pedig a diktatúra fegyvereihez nem akarnak nyúlni.⁵⁶ A mai emberanyaggal a szocializmus csak akkor volna megvalósítható, ha az emberiség az összes szükségletkielégítési eszközöket nemcsak technikailag, hanem gazdaságilag is szinte korlátlan mennyiségben tudná az egyének rendelkezésére bocsátani; ha minden szükségletkielégítési eszközből mindenki annyit használhatna fel, amennyit csak akar, ajkkor senki sem törődne a magántulajdonnal, amint hogy például a levegőt senki sem akarja magántulajdonba venni. Ez a gazdasági paradicsom azonban csak álomkép. Álomkép azért, mert az emberiség ezt a termelési rendet gazdaságilag megszervezni, ezt a termelési eredményt gazdaságilag elérni nem képes, egyebek mellett azért sem, mert ha minden jószág korlátlan mennyiségben állana rendelkezésre, az embereket nem lehetne munkára kényszeríteni, ami nélkül pedig a termelés megint csak megállana.

Addig, amíg a használati javak korlátozott mértékben állnak rendelkezésre, addig, amíg az emberek jövője bizonytalan: a mai ember nem tud megélni magántulajdon nélkül.⁵⁷ A szo-

⁵⁶ A szociáldemokrata mozgalom demokratikus jellegének legkitartóbb hívei a német szociáldemokraták voltak. A legutóbbi németországi események — úgy látszik — megingatták a demokráciába vetett szociáldemokrata hitet. Az 1933. évi párisi konferencia tárgyalásai ebben a kérdésben azzal az eredménnyel végződtek, hogy a szociáldemokrata mozgalom nem kötheti le magát sem a demokratikus, sem a forradalmi ut mellett. A demokrácia a mozgalom kívánatos formája, de ahol kell, »azok az eszközök alkalmazandók, amelyek célra vezetnek, tekintet nélkül arra, hogy egyeznek-e a demokráciáról vallott orthodox polgári felfogással.» (Népszava, 1933. 195. sz.)

⁵⁷ *Navratil Ákos*: A gazdasági élet és jogi rend című művében (Ünnepi dolgozatok a társadalomtudományok köréből, Budapest, 1905. 190. l.) rámutat arra, hogy a köztulajdonra alapított társadalomnak az ember gazdálkodó természetét is meg kellene változtatnia.

oiaJista sem. E tekintetben figyelemreméltó Szolnoki István megállapítása, aki rámutat arra, hogy a marxizmus történelembölcselete könnyen alakulhat át olyan meggyőződésé, hogy az egyénnek politikai hitvallását is csak osztályállása szíabja meg. „így hát a szocializmus mozgalmának is csak addig hordozója az egyén, míg proletár sorsban van. Csak természetes ezen az alapon, hogy a vezetőktől — jobb anyagi viszonyok közé kerülve — nem is lehet rossz néven venni, ha a szocializmus megvalósítása már csak agitációs anyag marad számukra.”⁵⁸

Szolnoki szerint a szocializmus addig nem valósulhat meg, amíg olyan vezetők kezébe nem kerül, akiknek agyában saját személyes érdekük sem nyílt, sem mellék, sem pedig hátsó gondolat formájában vagy soha fel nem vetődött, vagy ha mégis, úgy azt magukból tüzzel-vassal kiirtották. Ez a megállapítás csak féligazságot tartalmaz; igaz, hogy a szocializmus addig, amíg ilyen vezetői nem lesznek, nem valósulhat meg, de nem igaz az, hogyha lesznek ilyen vezetői, akkor megvalósulhat. Ahhoz több kell: iahhoz az volna szükséges, hogy az emberiség túlnyomó többsége tudjon ennyire önzetlen lenni. Lehetséges, hogy a szocializmus kap olyan vezetőket, akik erre a lelki magaslatra felértek. Mindig voltak és mindig lesznek nagylelkű, emelkedett szellemű emberek, hősök, akik magukban le tudták győzni — az embert. Arra azonban belátható időn belül semmi remény nincs, hogy az emberiség túlnyomó része képes legyen arra, hogy legyőzze önmagát, hogy kiölje magából az egészséges önzést is, hogy pusztán közérdekből képes legyen saját érdekei ellenére is dolgozni, áldozatokat hozni. Az emberiség néhány évezredes történelme a-bizonyosság amellett, hogy ezen a téren az átlag-ember semmit vagy alig valamit haladott; nincs tehát semmi tárgyi alapja annak a reménynek, hogy belátható időn belül akTcora haladást érjen el, amekkora a szocializmus megvalósulásához szükséges lenne. Szolnoki István arra az „avult ellenvetésre”, hogy csak az egyén érvényesülési vágya fűtheti a haladást vagy sarkalhat egyáltalában embert cselekvésre, azt feleli: „Téged igen, — engem nem!” Ez igen szellemes, hatásos válasz, de megint csak az a baj, hogy ezt őszintén igen kevés ember mondhatja el magáról, az emberiség többsége nem mondhatja el és nem is akarja elmondani.

A szocializmus megvalósulásának ezzel a lélektani nehézségével szembe nézni merő szocialisták a sziakszervezeti neveléstől várják⁵⁹ annak az új embertípusnak a kialakítását, amely az emberiség közös érdekeiért való áldozatos küzdelemre még akkor is kész, ha egyéni érdekei ezzel háttérbe szorulnak. Ezt az embertípust azonban a szakszervezeti nevelés nem alakítja ki. A történelmi materializmus földrehúzó szelleme sohasem tudja az önzés ösztönét annyira sem megszelídíteni, mint a vallásos nevelés, amelynek eredményét a szakszervezeti nevelés mindenáron ki akarja lúgozni a lelkekből. Azok a szocialisták, akik Bernsteinnel⁶⁰ együtt abban bíznak, hogy eljön az idő, amikor „a szociális kötelességérzet oly erőssé vált, hogy mindenki önkéntesen megtesz mindent, ami erejétől telik, hogy a közösség érdekeit elősegítse”, utópisztikus mezőkre tévednek és igen közeli szellemi rokonságba kerülnek Fourier-val, aki abban bízott, hogy az ő társadalmi rendjének megvalósulása után az északi sarkra az északi fény virágzó tájakat varázsol, az óceán vize megédesedik, a fenevadak megszeliidülnek.

⁵⁸ A jövő irányítói. A kapitalista embertípus tehetetlensége és az új embertípus. Századunk, 1932. 407. 1.

⁵⁹ Szocializmus, 1930. 79. 1.

⁶⁰ A gazdaságtörténet alapvonalai, Budapest, 1923. 61. 1.

A szocializmus szerintünk *sohasem lesz gazdasági rendszer*. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szocializmus történelmi szerepét befejezettek látjuk. A szocializmusnak mindaddig meglesz a maga történelmi jelentősége, amíg a kapitalizmus fejlődése során át neim adja a helyét az új gazdasági rendnek. Ez a jelentőség pedig abban áll, hogy a tőke hatalmi fölényének fokozatos aláásásával és támadásával a szocialista mozgalom egyik hatékony előkészítője annak a társadalmi rendnek, amelyben a termelési tényezők felett a hatalmi fölény már nem a tőke kezében lesz.

Lehet, hogy a szocialista mozgalom ezt a történelmi hivatását a parlamentáris demokrácia útján teljesíti; az is lehetséges azonban, hogy a szociáldemokrata tömegek vezetése kicsúszik a történelmi szemmértékkel bíró vezetők kezéből és olyanok kezébe kerül, akik a forradalomtól, a vértől, a diktatúrától nem riadnak vissza. Ez nagy szerencsétlenség lesz azok számára, akiket közvetlenül érint, de a fejlődés útján csak egy hosszabb-rövidebb ideig tartó állomás lehet, amelyen át az út végül mégis csak elvezet az új gazdasági rendbe. Ha bekövetkezik” valaha ez a világforradalom, a késői korok történelemből-cselője nem mondhat el majd mást róla, mint amit Prohászka a francia forradalomról mond.⁶¹

„A forradalom árja, amely meg akarta tisztítani a világot, oly piszkos volt, hogy abban átlag csak mocskos fickóknak volt kedvük úszkálni; de azért vize iá fejlődés hegyeiről szakadt s a piszkos víz mégis csak víz volt, mely öntöz és termékenyít s az az eleven erő mégis csak erő volt, amely előre vitte a világot.”

3. A Quadragesimo anno gazdasági rendje.

Klebelsberg Kunó gróf írja⁶² egyik tanulmányában: „Az emberiségnek minden korban volt egy nagy eszméje tartálékban ... A feudalizmus idején a polgári társadalmi rendről álmodoztak és ennek beteljesülése folyamán a szocializmusról. Ma bajba jutott a kapitalizmus, nem vált be a kommunizmus, baj van a mérsékelt szocializmus gyakorlati érvényesítése körül és ezért ideológiák tekintetében is tanácstalan bizonytalanságban, zavarban van az emberiség s ezúttal nincs valamely megváltó vagy legalább megváltónak hitt eszme tartálékban”.

Ezt a megváltó eszmét keresi most a világ. A tömegek szempontjából ma is igaz még Prohászka megállapítása:⁶³

⁶¹ I. m. 40. 1.

⁶² A háború utáni kor szelleme, Budapesti Szemle, 1932. évi 164. 1.

⁶³ I. m. 41. 1.

„Fogalmunk sincs az új rendről, de sejtjük, hogy itt az ideje társadalmi eltolódásoknak *s a súlypont új elhelyezkedésének*. Nem látjuk be, hogy miféle gazdasági rendszer váltja fel a kapitalista termelést, de annyit mondhatunk, hogy nagyobb és méltányosabb kiegyenlítés felé haladunk, melyben a kisemberek jogait elismerni és érvényesíteni akarjuk: a kis nemzetekét a nagy világmérfőzésben és a kis embereket a gazdasági elhelyezkedésben”.

Az első fejezetben előadottak után nem kell hangsúlyoznunk, hogy mi is az új súlypont keresésében látjuk a fejlődés és kibontakozás útját. Az új súlypontot a szocializmus a munka irányában keresi; rámutattunk arra, hogy emberi számítás szerint nem találja meg.

Tanúi vagyunk annak, hogy két nagy európai nemzet az állam irányában keresi az új súlypontot: a fasiszmus és a hitlerizmus a termelési tényezők feletti hegemoniát az állam kezébe akarja juttatni. Ez ma még csak törekvés; ma még a hegemonia inkább a tőke kezében van, de a tőke kezét fogja az állam *s így* igyekszik akaratát érvényesíteni. A két kísérlet eredményéről kora volna ma ítéletet mondani; egyébként is mind a két rendszer annyira egy-egy ember személyes műve és annyira hozzá van növe az illető nemzethez, hogy már ezért sem lehet eredményeiből általános érvényű következtetéseket levonni. Véleményünk az, hogy az állam, mint termelési tényező, alkalmatlan arra a szerepre, amelyet a fasiszmus és a hitlerizmus szán neki; bürokratikus merevsége nem tud megbirkózni a gazdasági élet irányításának feladataival, egyébként pedig tartani lehet attól, hogy a gazdasági hegemonia, gazdasági, politikai és kulturális diktatúrában végződik. A diktatúra a nemzetek nehéz, sorsdöntő pillanataiban az egyetlen megmentő lehet, ezt azonban csak utólag, a veszély elmúltával, történelmi távlatból lehet megállapítani és csak történelmi távlatból lehet megadni érte a felmentvényt. A történelem útjai kiszámíthatatlanok; de sok valószínűség szól amellett, hogy a fasiszmus és a hitlerizmus, ha politikai okokból meg nem bukik, nem áll meg a fejlődésnek azon a fokán, amelyen a termelő tényezők feletti fölény az állam kezébe került, hanem tovább fejlődik egészen odáig, amíg a termelési tényezők felett a hatalmi fölényt a *munka* nem szerzi meg.

Azzal ugyanis, hogy a szocializmusnak a munka gazdasági rendjét megvalósítani akaró programja megvalósíthatatlannak mutatkozik, nincs eldöntve az a kérdés, hogy *lehetséges-e olyan gazdasági rend, amelyben az irányító hatalom a munka kezében van?* Lehetséges-e a *laborizmus*? A szocializmus a laborizmusnak csak egy változata, a hatalmi fölényrel járó feszültségnek túlhajtott felfokozása. Az a tény, hogy a munka megszerzi és megtartja a többi termelési tényező felett a hatalmi fölényt, nem jelenti azt, hogy a munka a többi ter-

melési tényezők működését meggátolja, megnehezíti vagy megszünteti; a hatalmi fölény nem szükségkép diktatúra. A szocializmus a munka fölényét diktatórikus mértékben követeli: a gazdasági élet irányításába ne legyen senkinek másnak bele szólása, csak a termelésben a munka jogán résztvevőknek. Ez a diktatórikus laborizmus. A laborizmusnak egészséges, józan elgondolása nem ez; hanem az a gazdasági rendszer, amelyben a termelési tényezők mai szerepe nagyjában megmarad, csak mindegyik a maga működésében alá van rendelve a munka érdekeinek, mindegyik a maga külön érdekeit csak a munka érdekeinek szolgálatán keresztül valósíthatja meg. Az államnak, mint termelési tényezőnek, a munka alá rendelése csak önkéntes lehet; az állam a maga gazdasági működésében önkéntesen elkövet mindent, hogy a munkából élők érdekeit elősegítse és önként tartózkodik a gazdasági életbe való minden olyan beleavatkozástól, amely a munka érdekei ellen volna. A többi termelési tényező részéről az alárendeltség csak a gazdasági hatalmi viszonyok alakulásának a következménye, tehát kényszer-alárendeltség lehet. Tekintettel arra, hogy a szocializmus a maga történelmi múltjánál és lényegénél fogva is legtalálóbban a mai nevével jelölhető meg: az alábbiakban laborizmus alatt ezt a mérsékelt, józan célkitűzésű gazdasági rendszert értjük.

Ennek a rendszernek alapokmánya a „*Quadragesimo anno*” című körlevél, amelyet XIII. Leó pápa történelmi súlyú szociális encyklikájának, a „*Rerum Novarum*”-nak 40 éves jubileuma alkalmával XI. Pius 1931 május 15-én bocsátott ki. (A körlevelet az alábbiakban „*Qu. a.*” rövidítéssel jelezzük.) Ez a pápai körlevél mindazok előtt, akik korunk gazdasági problémáival komolyan, világnézeti elfogultság nélkül foglalkoznak, történelmi jelentőségű megnyilatkozás. Vannak, akik nem akarnak tudomást szerezni róla, mások pedig fölényeskedéssel igyekeznek elintézni.⁶⁴ Ezek számára hangsúlyozzuk: XI. Pius pápa nem a gazdasági válságot akarja megoldani, sőt nem akar olyan gazdasági rendet sem teremteni, amelynek élén püspökök és plébánosok állanak. A körlevél nyíltan megmondja: „Az egyháznak nem az a feladat jutott osztályrészül, hogy az embereket ideiglenes és mulandó boldogságra vezesse, hanem, hogy az örök üdvösségre kalauzolja”. Idézi az „*Ubi arcano*”

⁶⁴ A körlevél jelentőségét lebecsülők között kétségtelenül olyanok is vannak, akik nem világnézeti okokból, baneim azért nem tulajdonítanak nagyobb jelentőséget a körlevélnek, mert — szerintük — a világgazdasági válságot, a kapitalizmus problémáját könyvekkel megoldani nem lehet. Ebben sok igazság van; a könyv, az eszme, osiák megindítója lehet a cselekvésnek és cselekvés nélkül a könyv nem sokat ér. De nem szabad elfelejteni azt sem, amire épen a Qu. a.-val kapcsolatban Varga László mutat rá: „... a marxizmus is valamikor egy csomó cikk, néhány vastkos, érthetetlen könyv volt mindössze és ma a történelemnek egyik legsúlyosabb tényezője”. (Új társadalmi rend felé, Budapest, 1933. 3. 1.)

körlevélnek következő megállapítását: „Az egyház nem is tartja megengedhetőnek, hogy ok nélkül földi ügyekbe avatkozzék”. Aki előítélettől mentesen akar tájékozódni a Qu. a. jelentőségéről és célkitűzéséről, annak mindenekelőtt a következőket kell figyelembe vennie.

Max Weber, Troeltsch, Scheler nyomán a legutóbbi időkig általánosan elfogadott felfogás volt a tudományos világban az, hogy a kapitalizmust megeremtő történelmi erők között a legjelentősebbek egyike a protestantizmus, illetve a reformáció volt. Azt maga Max Weber sem állítja, hogy a reformáció teremtette meg a kapitalizmust; azt is hangsúlyozza, hogy a reformációnak a kapitalizmus keletkezésében és megerősödésében vitt szerepe a reformátorok munkájának előre nem látott, sőt nem is szándékolt eredménye volt. A protestáns felekezetek közül különösen a kálvinizmusnak, a pietizmusnak, a methodizmusnak, az újrakeresztelési mozgalomból támadt szektáknak volt nagy hatása a kapitalista szellem s így a kapitalizmus kialakulásra. Ennek a hatásnak a lényege az, hogy a gazdasági munka vallási megbecsülését a hivatás fogalmának megeremtésével jelentősen emelte, a javak szerzését megszabadította a tradicionalista (katolikus) etika gátjaitól, széttörte a nyereségre való törekvés bilincseit, amennyiben nemcsak törvényesítette, hanem a hivatás-fogalomtól át bizonyos értelemben az Isten akaratának is tekintette. A reformáció, különösen az aszketikus protestantizmus előbb felsorolt felekezetiének tanítása szerint, a hivatásszerű világbeli (gazdasági) munka vallási kötelesség; a gazdagság nemcsak a szakadatlan hivatásszerű munka jutalma, hanem a predesztináció gondolatvilágában az ember igaz hite, kiválasztottsága szembetűnő bizonyítéka; ez a felfogás a kapitalista szellem elterjedésének leghatalmasabb emeltyűje volt. Emellett még Max Weber szerint figyelembe kell venni azt is, hogy a protestáns aszkézis megszorította a fogyasztást, különösen a fényűzést, ami a felszabadult szerzési ösztönrel együtt a tőkeképződést segítette elő.⁶⁵

Ezzel a felfogással szemben Lujo Brentano azt vitatja, hogy a puritanizmusnak a kapitalizmus kialakulása körül csak az a szerepe volt, hogy a kegyelemről szóló tanítása ott, ahol a kapitalizmus a történelmi fejlődés eredményeképp már fennállott, a vallásos lelkekben megszüntette a kapitalizmus elé netán tornyosuló akadályokat, gátlásokat és ezzel utat nyitott a már létező kapitalizmus nagyarányú fejlődésének. Max Weber tanítását nagy tudományos felkészültséggel és igen jelentős tudományos sikerrel cáfolta meg J. B. Kraus, a tokiói egyetem jezsuita tanára, aki kimutatta azt,⁶⁶ hogy a kapitalizmus ikeletikezésében elsősorban gazdasági tényezőknek volt szerepük, a puritanizmus szerepe tulajdonképpen csak az volt, hogy olyan légkört teremtett, amelyben ezek a gazdasági erők szabadon fejlődhettek.

A mi felfogásunk közel áll Kraus felfogásához annyiban, hogy mi sem látjuk a protestáns etika szerepét jelentősen aktívnak a kapitalizmus kialakításában. Azt kétségtelennek tartjuk: ha a katolikus szociáletika nem szorult volna háttérbe, a kapitalizmus a történelmi alakjában nem alakulhatott volna ki és ha a reformáció nem következett volna be, a kapitalizmus fejlődése — egyéb adottságokat változatlanoknak tételezve fel ~ sokkal lassabb lett volna.

Ezek alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy most, amikor a kapitalizmus a sírja felé közeledik és a sírásói éppen

⁶⁵ Max Webernek kérdésünkkel összefüggő vallásszociológiai tanulmánya „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” címmel Vida Sándor fordításában magyarul is megjelent (Budapest, 1923).

⁶⁶ Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus, München u. Leipzig, 1930.

azok a gazdasági erők, amelyeknek a katolikus szociáletika bilincseiből kiszabadítása nélkül a kapitalizmus meg sem szülehetett volna, a katolicizmus jelentkezik azzal a történelmi igényével, amellyel ezeket a gazdasági erőket ismét a maga etikájának magaslataira akarja felemelni. *Ebben az igénybejelentésben nincs protestánsellenes tendencia.* Maga Max Weber állapítja meg, hogy az aszketikus protestantizmus szelleme, amely a kapitalizmus megteremtésében jelentős szerepet vitt, már régen elillant a kapitalizmusból: „A győztes kapitalizmusnak, amióta mechanisztikus alapokon nyugszik, nincs szüksége erre a támasztékra”. Sőt Max Weber évekkel ezelőtt felvetette már a kérdést: mi lesz ennek a roppant fejlődési folyamatnak végén, új próféták jönnek vagy pedig a régi gondolatok és eszmények hatalmas újjászületése következik be? A régi gondolatnak, a régi eszményeknek újjászületése a Qu. a. megjelenése.

Azok a rettenetes károk, amelyeket a szabadjára engedett gazdasági erők az emberiségnek okoztak, még a kapitalizmus kétségtelenül áldásos eredményeinek elismerése mellett is feljogosítják a katolikus szociáletika örét, az egyházat és annak fejtét arra, hogy felhívja a világ figyelmét: a gazdasági bajok főforrása az, hogy *a gazdasági erők függetlenítték magukat az erkölcsi törvényektől* és a gyógyulás útja csak az örök erkölcsi törvények gazdasági érvényesülésén át vezet-

Ezt a tételt senki más nem formulázhatta volna meg akkora történelmi joggal, mint a katolikus egyház feje; épen azért legfeljebb a tétel igazságán lehet vitatkozni, de nem lehet kétségbe vonni XI. Pius pápa jogát ahhoz, hogy a tételt felállítsa. Egyébként abban a fejtévesztett tanácstalanságban, amely ma az egész világ gazdasági életére reáncszedik, csodálkozni lehet azon a bátorságon, amellyel bárki részéről jövő eszmét, gondolatot illetékesség hiánya címén akarnak visszatartani.

A körlevél főcélja tehát annak az erkölcsi légkörnek megteremtése, amelyben a kapitalizmust felváltó új gazdasági rend meg születhetik és életképesse fejlődhetik. Az azután a bajok komolyságának, a keresztény civilizációt fenyegető veszély nagyságának következménye, hogy a pápa nem várja meg az új gazdasági rend kialakulását, hanem arra hívja fel a gazdasági és szociális kérdésekkel komolyan foglalkozó emberéket: igyekezzenek egyelőre az új gazdasági rendből fokozatosan legalább annyit kiépíteni, amennyi a közvetlen veszély elhárítására szükséges.

A körlevél nyomán több országban megindult már a mozgalom, amely a pápa felhívásának eleget akar tenni. Ennek a mozgalomnak vallásos színezete van; ez azonban szerintünk a mozgalomnak nem hátránya, hanem inkább előnye. Külön fejezetben foglalkozunk a gazdaság és a világnézet viszonyának kérdésével; ehelyütt csak arra mutatunk rá, hogy a *vallás ma*

is a legnagyobb társadalomépítő erő. Ha nem így volna, a vallás nélkül megoldást kereső szociológusok és politikusok írsaiknak legnagyobb részét nem pazarolnák a vallásra, pedig a legtöbb művük legnagyobb része a vallás elleni hadakozás. Ma a vallásról a legtöbbet a vallásellenes szociológusok művében lehet olvasni. De ezek között is sokan elismerik a vallás óriási szociális jelentőségét. Tarde például „tévedésnek” tartja a vallást, mégis egy hatalmas, nagy, mély tévedéstől, egy új vallástól várja a világ fejlődésének új lendületét.⁶⁷ A szocializmus és ma már vallás.⁶⁸ De azt sem szabad elfelejteni, hogy addig minden radikális társadalmi reform, amely a vallás kiküszöbölésével akarta a társadalmi rendet újjáépíteni, megbukott; megbukik máml-holnapra a szovjet is, mihelyt a diktatúra fegyvereit leteszi vagy elveszik tőle. Ellenben a jezsuiták vallási alapon 1610-től 1786-ig fenntartottak Paragnayban egy kommunista államot, fenntartották pedig minden terror nélkül, csupán a vallás összetartó erejére támaszkodva. Ez az állam fényesen virágzott, népe boldog volt és ma is fennállama, ha katonai túlerő meg nem dönti. A különböző szekták amerikai kommunista kísérletei is azt bizonyítják,⁶⁹ hogy a kommunista álmok valóra válásának a terror mellett van még egy lehetősége: a vallás összetartó ereje. Ezekből a megállapításokból nem akarjuk azt a következtetést levonni, hogy a vallás erejével meg lehet valósítani nagy államokban is a kommunizmust; nem lehet megvalósítani, mert annyi embert nem lehet egyformán mélyen vallásossá tenni. Csak azt akarjuk megállapítani, hogy a vallási alap a tömegmozgalmak számára hatalmas lendítő erő, összetartó kapocs lehet.

⁶⁷ Összehasonlító tanulmányok a szociológia köréből, Budapest, 1908. 182. 1. — *Gustave Le Bon*, aki a megváltás tanát borzalmasan esztelen legendának tartja (A tömegek lélektana, fordította Ballá Antal, Budapest, 1913. 135. 1.) a következőket írja a vallás társadalmi jelentőségéről: „Haszontalan szófecsérlés volna ismétetni, hogy a tömegeknek szükségük van vallásra, mert hisz minden politikai, vallásos vagy társadalmi hit csak úgy talál utat hozzájuk, ha vallásos alakot ölt, amely fölmenti őket minden vita alól.” (I. m. 67. 1.) *Eucken Rudolf*, aki szerint „a vallás nem adhat többé szilárd támasztékot az embernek, nem uralkodhatok az életen, nem határozhatja meg értelmét és értékét (Az élet értelme és értéke, Budapest, 1915. 15. 1.), azt írja: „A különböző életrendek közül, amelyek a mai emberért vetélkednek, még ma is annak van a legnagyobb hatása, amelyet a vallás alkot. (ír. o. 9. 1.) ... Vallási közösség nélkül nincs erőteljes vallás és enélkül nincs számunkra önálló szellemi élet. (U. o. 202. 1.) *Heinrich Lhotzky* is azt vallja, hogy „ma nagyon nyomorultak vagyunk vallás nélkül” (Az emberiség jövője, Budapest, 1912. 71 1.), pedig „mennél tökéletesebb lesz az ember, annál inkább játszik a vallások az elkorcsosult tagok és csökevényeik szerepét”. (U. o. 48. 1.)

⁶⁸ *Le Bon* is vallásnak tartja a szocializmust, még pedig a többi vallásnál alantasabb értékűnek, mert földi boldogságot ígér s mihelyt kiderül, hogy ígéretét beváltam nem tudja, elveszti minden presztízsét. (I. m. 136—137. 1.)

⁶⁹ L. dr. Schiff Péter: Kommunista kísérleteik az Unióban. Katolikus Szemle, 1914. évf. 269—288. 1.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a katolicizmus a legnagyobb kultúrközösség. A világ vallásai körülbelül következőképp oszlanak meg:⁷⁰ katolikus 345,996.000,⁷¹ protestáns 242,243.000, orthodox keresztény 131,924.000, zsidó 15,310.000, mohamedán 257,992.000, brahmanista 224,150.000, buddhista 152,000.000, különböző őstisztelő vallások híve 352,330.000, sintoista 18,170.000, természetimádó 125,000.000, egyéb 69,185.000. Ezeknek a számoknak értékelésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a katolicizmusnak az egész világra kiterjedő egységes szervezete van, a többi vallások legnagyobb része pedig több felekezetre szakad és különben sincs nemzetközi szervezete.

Kétségtelen az, hogy a negyedszáz millió katolikus nem el mind hitéletet; kétségtelen, hogy az új tömegmozgalom, a katolikusok jelentős részére nem számíthat. De még így is az a helyzet, hogy a katolicizmus a legnagyobb kultúrközösség, amely tömegmozgalom szempontjából számításba jöhet, tekintettel arra, hogy minden közösségnek vannak olyan tagjai, akikre ép úgy nem számíthat, mint ahogy a katolicizmus sem számíthat tagjai egy részére. A mozgalom vezetőinek ügyességétől, kitartásától, tudásától függ, hogy Qu. a. alapján megindult mozgalom híveinek száma igen rövid idő alatt nagyobb legyen, mint a szociáldemokraták, a kommunisták, a fasiszták, a nemzeti szocialisták száma.

Meg kell gondolnunk azt is, hogy a megoldásna váró feladatok igen sok nemzetközi vonatkozással bírnak; ezeknek a feladatoknak megoldásában vagy a megoldás előkészítésében a katolicizmus nemzetközisége jó segítő lehet. Meg kell gondolnunk azt a történelmi szerepet, amelyet a katolikus centrum Németországban vitt; gondolnunk kell a belga, holland, osztrák katolikus pártok jelentőségére, arra, hogy a holland katolikusok pártjának gazdasági programja a Qu. a.-on alapul, hogy Dollfuss osztrák kancellár bejelentése szerint a készülő osztrák alkotmány reformalapelvei a Qu. a. alap gondolatai.

Nem tulajdonítunk nagyobb jelentőséget annak az ellenvetésnek, amely szerint kár katolikus alapon megindítani az új gazdasági rend felépítését célzó tömegmozgalmat és ezzel elejét venni egy egyetemesebb mozgalom kialakulásának. Először is: a Qu. a. nélkül sem alakult volna ki egy ilyen, a Qu. a. által megmozgatható tömegeknél nagyobb tömegeket átfogó tömegmozgalom. *Nincs alyan közös alap, amely össze tudna fogni nagyobb tömegeket, mint aminőket a Qu. a. alapján mozgósítani lehet.* Akárki indítson akármilyen alapon reformmozgalmat és a mozgalom megalapítójának akármilyen legyen a foglalkozása, a vallása, vagy ha a mozgalom megalakítója vallás nélküli is:

⁷⁰ Sibelka—Perleberg Artúr: A világi vallásai, Magyar Statisztikai Szemle, 1933. évf. 261—270. 1.

⁷¹ Vécsey Aurél báró a katolikusok számát 363,764.793-ra teszi. (Katholikus Lexikon, IV. k. 440. 1.)

nem csatlakozik hozzá az egész világ. Az is bizonyos, hogy még sohasem indult olyan tömegmozgalom, amelynek a megindulás pillanatában az egész világra kiterjedő, az utolsó faluig elnyúló, jól fegyverezett olyan szervezete lett volna és meglelt volna a lehetősége annyi ember mozgósítására, mint a Qu. a. alapján indult mozgalomnak.

Természetesen más kérdés, hogy a mozgalom célkitűzései mennyire reálisak. Erre a kérdésre könyvünkben igyekezőnk választ adni. Az is más kérdés, hogy a mozgalom vezetőiben lesz-e elég energia, kitartás, áldozatkészség, bátorság és koncepció a lehetőségek kihasználására. Ez a kérdés vizsgálódásaink körén kívül esik és eldöntése nem befolyásolhatja azt a megállapításunkat, hogy a *Qu. a. reformtörekvései a jövő alakulása iránt komolyan érdeklődő minden tárgyilagos ember figyelmét megérdemlik.*

A gazdasági reformmozgalmak nem lehetnek exkluzívak: ez igaz. A Qu. a. nem is akar exkluzív mozgalmat; *nem a katolikusok számára akar új gazdasági rendet, hanem az egész emberiség számára* és pedig vallásra, foglalkozásra, osztályhoz tartozásra való tekintet nélkül. Nincs annak semmi akadálya, hogy a mozgalom együtt működjék a nem katolikusok hasonló erkölcsi felfogású mozgalmával. Az sinos kizárva, hogy maga a mozgalom /egyik-másik — különösen vegyes vallású — országban nem kifejezetten katolikus vallási mozgalom legyen, hanem mindazoknak a közös mozgalmá, akik a Qu. a. szociáletikai követelményeivel egyetértenek. Ezek a szociáletikai követelmények a katolikus valláserkölcseiből származnak, de nincs köztük egy sem, amelyet nem fogadhatna el más vallások hívő követője. A lényegük a *szociális igazságosság és a szociális szeretet: szociális igazságosság mindenki számára* és szociális szeretet *mindenki irányában.*

Ennyit tartottunk szükségesnek elmondani azok számára, akik idegenkednek attól a gondolattól, hogy a pápa beleszóljon a gazdasági és szociális válsággal kapcsolatos kérdésekbe.

AZ EDDIGIEKBŐL KITŰNIK, hogy a Qu. a. szerintünk *nem a kapitalizmust akarja megmenteni, hanem új gazdasági rendet akar a kapitalizmus örökébe állítani.* Ez nem általánosan elfogadott nézet; ⁷² ennek oka azonban az, hogy igen sokan

⁷² *Heinrich Getzeny* „Wie eine berufstandische Ordnung verwirklichen?” című tanulmányában azt vitatja, hogy a Qu. a. nem akar új gazdasági rendet, mert az csak forradalom útján volna lehetséges; ez pedig a Qu. a.-tól távol áll. (Schönere Zukunft, 1932, évf. 911. 1.) — Wiard v. Klopp szerint, aki a kapitalizmus különböző fogalmait állítja fel, a körlevél a kapitalizmust az általunk használt értelmezésben elítéli. (Kapitalismus und Qu. a. Schönere Zukunft, 1931, 1015. 1.) — *Oswald v. Nell Breuning* szerint a Qu. a. társadalmi rendjében is fennmaradhat a kapitalista rendszer olyan értelemben, aminőben azt a körlevél érti; t. i. úgy, hogy lesznek termelőeszközzel rendelkező tőkésék és termelőeszközök nélkül-

tévesen látják a kapitalizmus lényegét. Azok, akik szerint a körlevél nem ítélte el a kapitalizmust, a körlevélnek a következő soraira hivatkoznak:

„... Nagynevű elődünk az ő körlevelében leginkább azt a gazdasági rendszert tartotta szem előtt, amelyben a termeléshez általában mások adják a tőkét és mások a munkát s amelyet röviden és találóan így jellemezett: „Amint a tőke munka nélkül, úgy a munka tőke nélkül fönn nem állhat.” (E. N. n- 15). Ennek a termelési módnak kellő szabályozása volt XIII. Leó föltett célja. Tehát a rendszer önmagában nem elítélendő. S tényleg a rendszer önmagában nem is rossz.”

Mi az, ami a körlevél szerint önmagában nem elítélendő, nem rossz? Nem a kapitalizmus ez, hanem a magántulajdon és 3/L egyéni tőkés termelés rendszere. A Qu. a. a magántulajdon «lvi alapján áll, azonban, amint erre már rámutattunk, a magántulajdon rendszere nem azonos a kapitalizmus rendszerével. De nem azonos azzal az egyéni tőkés termelés rendszere sem; az egyéni tőkés termelés rendszere azt jelenti, hogy a termelés egyéni és nem kollektív vállalatokban folyik, ami a magántulajdon rendszerének következménye. És jelenti még azt, hogy a, termelésnél a tőkének is szerepe van, sőt a termelésben a tőkékkel résztvevők a jövedelemből is részt kapnak. Ez a rendszer a kapitalizmusban is érvényesül, de nem ez a kapitalizmus és semmi okunk sincs feltenni, hogy a kapitalizmus után következő rendszerben a magántulajdon és az egyéni termelés rendszere ismeretlen lesz. Ezzel a rendszerrel ellentétes a szocializmus, amely a magántulajdont el akarja törölni, a tőkének a, szerepét a termelésre akarja korlátozni, de a termelés eredményéből a tőke jogán senkinek sem akar juttatni semmit. Ahhoz tehát, hogy a Qu. a. ezt a rendszert elítélje, az lett volna szükséges, hogy a pápa a magántulajdonnal szembefordulva, a szocializmus mellett foglaljon állást, vagy pedig azt a lehetetlen követelést állítsa fel, hogy minden munkásnak magának legyen

löző munkások. (Die soziale Enzyklika, Köln, 1932. 166. 1.) — *Székfi Ignác* szerint a Qu. a. nem ítéli el a kapitalizmust (Kapitalizmus és katolicizmus, Magyar Szemle 1933. évf. 320—330), még pedig azért nem, meri „az elítélt hibák és bűnösen hibás intézmények annyira bele vannaí ágyazva korunk kultúrájába, hogy abból kapitalizmus címen elítélhető önálló jelenségkomplexumot neon lehet elhatárolni.” (Korunk Szava, 1933, évf. 199.) — *Széchenyi György* „A kapitalizmust védi-e az encyklika' című tanulmányában (Korunk Szava 1933. évf. 41. 1.), *Székfi Ignác* tanulmányára írott válaszában (Korunk Szava, 1933. évf. 162—164) és viszonválaszában (u. o. 200) azt vitatja, hogy a Qu. a. — ha neim is kifejezetten — elítélte a kapitalizmust. Határozottan a kapitalizmus ellen foglal állási a Qu. a. alapján *Csávossy Elemér* („Az Egyház szociális arca”, Korunk Szava, 1932. január 15. sz. 5. 1. és „Kapitalizmus, szocializmus, katolicizmus” (Korunk Szava, 1932. április 1. sz. 5. 1.) — Ugyanígy magyarázza e Qu. a. állásfoglalását a kapitalizmussal szemben *Varga László* (i. m. 16—22. 1.) *Reller Farkas* szerint is elítéli a Qu. a. a kapitalizmust. (Katolikus Lexikon, IV. k. 287. 1.)

gyára, illetve menjünk vissza a gazdasági élet fejlődésének legalsó fokára: a legprimitívebb cseregazdálkodásra. Természetes, hogy ezek egyikéről sem lehet szó.

Aki elfogadja azt a megállapítást, hogy a kapitalizmus a különböző termelési tényezőknek a tőke hatalmi fölénye által irányított együttműködésén alapuló gazdasági rendszer, az a Qu. a.-nak a kapitalizmussal szemben való állásfoglalását nem az idézett, hanem a következő sorokban keresi: *a rendszer „hibája ott kezdődik, amikor a tőke a bér munkásokat azzal a cézzal fogadja szolgálatába, hogy az egész vállalkozást egyoldalulag a saját törvénye és haszna szerint vezesse, nem tekintve sem a munkások emberi méltóságát, sem a gazdaságnak szociális vonatkozásait, sem a közjót és a társadalmi igazságosság követelményeit*”. Ez a kapitalizmus: az a gazdasági rendszer, amelyben a tőke a többi termelési tényező és így a munka felett is olyan hatalmi fölényben van, amely lehetővé teszi számára azt, hogy „az egész vállalkozást és a termelést egyoldalulag a saját törvénye és haszna szerint vezesse”.

Aki azt állítja, hogy Qu. a. nem ítéli el a kapitalizmust, annak állítania kell azt is, hogy a kapitalizmus lényegéhez nem tartozik hozzá az, hogy a tőke az egész gazdasági életet egyoldalulag a saját törvénye és haszna szerint vezesse. Annak állítania kell azt, hogy a kapitalizmus a munkást nem kénytelen termelési eszköznek tekinteni, hanem figyelembe veheti emberi méltóságát is. Annak állítania kell, hogy a kapitalizmus figyelembe veheti a gazdaság szociális vonatkozásait, szolgálhatja, közvetlenül a közjót és közvetlenül törekedhetik a szociális igazságosság követelményeinek megvalósítására. Amikor mindezt állítja, természetesen a kapitalizmus alapállását kell figyelembe vennie, nem azt a fejlődési fokot, amelybe a kapitalizmus ma már elért; azok a jelenségek ugyanis, amelyekkel ma esetleg alátámaszthatná ezeket az állításokat, mind antikapitalisztikus jellegűek, mind a kapitalizmus belső törvényszerűségei ellen valók, mind terhek a kapitalista vállalkozás szempontjából, mind előidézői, fokozói és kísérői a kapitalizmus válságának, helyesebben fejlődési folyamatának.

A kapitalista gazdasági rend alapintézménye a *piac*. A Qu. a. hibáztatja azt a felfogást, amely a piacra akarja a gazdasági élet szabályozásának feladatát bízni, tehát elítéli a piacra épített gazdasági rendet: a kapitalizmust is.

„Amint a társadalmi egység — mondja a körlevél — nem épülhet föl az osztályharcon, úgy a gazdaság helyei rendje sem tűrheti a szabadversenyt. Ez éppen az individualisztikus gazdasági rendszernek alaptevéde, amelyből mint mérges forrásból összes egyéb tévedései folynak. A gazdaság társadalmi és erkölcsi természetét feledve vagy félreismerve abban a hitben élt, hogy a közhatalomnak gazdasági téren nincsen egyéb föladata, mint a gazdaságnak szabad és akadálytalan működést biztosítani, mert ennek megvan a maga sajátos szabályozója, a piac, a szabadverseny, amellyel önmagát sokkal tökéletesebben elkörmányozza, mint bár-

mely teremtett lélek külső beavatkozással tehetné. Pedig a szabadverseny nem tudja a gazdaságot szabályozni ...”

De elítéli a körlevél a kapitalizmusnak azt az alakját is, amelybe most igyekeznek magát átmenteni: elítéli a kapitalista kartellgazdaságot is:

„A szabadverseny szerepét az utóbbi időben átvevő gazdasági hatalom önmagában vak és erőszakos... A szabadverseny önmagát fölfalta, a szabadkereskedelem helyébe gazdasági hatalom lépett, a nyereségvágyat a hatalmi mohóság követte, a gazdasági élet kegyetlen és durva lett...”

A körlevél egész tartalma annak nyomatékos követelése, hogy a gazdasági életben az erkölcsi törvényeknek érvényesülniök kell. A kapitalizmus történelmi fejlődése szerint, de a mai valóságában is eleven tiltakozás az ellen, hogy az erkölcsi törvényeknek a gazdasági téren jelentősebb szerepük lehet.⁷³ Nem azt állítjuk, hogy a kapitalisták nem törődnek erkölcsi szempontokkal; azt sem mondjuk, hogy akik kapitalista alapon állanak, azok erkölcstelenek. Igaza van Csávossynak, aki azt írja:⁷⁴ „Magam is ismerek kapitalistákat, akik az emberiségnek nagy jótevői és sokat áldoznak a szeretet oltárán. De ezek nem következetes kapitalisták és ép azért, mert nem következetesek, nem a rendszerből kifolyólag, hanem a rendszer ellenére jők.” A kapitalizmus elvi álláspontja az:⁷⁵ a lehető legtöbb ember lehetséges legnagyobb anyagi jólétét csak úgy lehet biztosítani, ha a gazdasági életben más *szempont, törvényt elv nem érvényesülhet, csak a gazdasági szempont, törvény, elv*. A Qu. a. pedig azt mondja, hogy addig az emberiség ki nem szabadul a gazdasági bajokból, amíg *az erkölcsi törvények a gazdasági életben nem érvényesülhetnek*.

Felvethetné a kérdést valaki: miért kell azt bizonyítani, hogy a Qu. a. elítéli a kapitalizmust, miért nem mondja meg világosan? Azért, mert a kapitalizmusnak nincs egységes, mindenki által elfogadott fogalommeghatározása, amiből

⁷³ Emil Lederer a „Grundzüge der ökonomischen Theorie” (Tübingen, 1922.) című művében kifejti, hogy az erkölcsi szempontok a kapitalista gazdasági életnek csak a perifériám játszhatnak szerepet, csak a termelési eljárás befejezése után érvényesülhetnek. (14. 1.) A pék — írja — annak adja el a kenyérét, aki megfizeti, még ha tudja is, hogy a szomszédban éhenhal több ember. A gazda a tejet eladja a kávésnak, a cukrásznak, még ha olvassa is az újságban, hogy a tudóbajos gyermekek száma évről-évre emelkedik. Minden pék és minden gazda így tesz, de nem is tehet másként, mert akkor elveszti a továbbtermelés lehetőségét. (13. 1.)

⁷⁴ Korunk Száva, 1932. övf. 7. sz. 5. 1.

⁷⁵ „Teljesen téves — írja Cassel (A tőke és a haladás, fordította Neubauer Ferenc, Budapest, 20. 1.) — a tőkepénzről való gondoskodásnak az emberekről való gondoskodást elébe helyezni oly módon, mint hogyha a Kettő ellentétben állana vagy egymással versenyző érdek lenne. A valóság e tekintetben az, emberről való gondoskodás túlnyomó részben a tőkeképzésen keresztül érvényesíthető és így első sorban erre irányuló gondoskodást jelent.”

foljóan a kapitalizmusnak mint ilyenek nyílt elítélése olyan magyarázatokra adna alapot, amelyek felette veszélyesek lehetnének. Azok, akik kapitalizmuson a magántulajdon gazdasági rendjét értik, azt mondták volna, hogy a Qu. a. elítélte a magántulajdont; akik a kapitalizmuson az egyéni tőkés termelés rendjét értik, azt mondták volna, hogy a Qu. a. elítélte az egyéni tőkés termelést, amiről pedig szó sincs.

Azt sem lehet feledni, hogy a kapitalizmussal párhuzamosan kialakult társadalmi és kulturális jelenségek nagy részellen a körlevélnek nincs kifogása., már pedig igen sokan ezeket a jelenségeket is a kapitalizmussal veszik egy kalap alá.

Még egy másik szempont is indokolja a nyílt elítélés mellőzését: a körlevél tulajdonképpen nem gazdaságpolitikai program, hanem szociáletikai útmutatás. Felállít bizonyos erkölcsi elveket, amelyek megvalósítását a helyes gazdasági rendtől megköveteli; számára az nem fontos, melyik gazdasági rend valósítja meg azokat, akármelyik legyen is, azt elfogadja, helyesnek. A kapitalizmus ellen sem az a kifogása, hogy a termelési tényezők feletti hegemonia a tőke kezében van, hanem az, hogy a tőke ezzel a hegemoniával élve nincs tekintettel az erkölcsi törvényekre.⁷⁸

Ha eldöntöttük azt a kérdést: milyen álláspontot foglal el a Qu. a. a kapitalizmussal szemben, felelnünk kell arra a kérdésre, mi annak a gazdasági rendszernek a lényege, amelyet a Qu. a. helyesnek tart és amelynek megvalósítását sürgeti? A feleletünk — mint azt már e fejezet élén hangoztattuk —: a laborizmus, tehát a munka hatalmi fölényén alapuló gazdasági rend. Ezt sem mondja meg ilyen nyíltan a körlevél, ellenben olyan követelményeket állít fel a helyes gazdasági renddel szemben, amelyeknek a gazdasági rend csak akkor felelhet meg, ha a termelési tényezők felett a hatalmi fölény a munka kezében van, vagyis ha a gazdasági életben a munkából élők érdekei az irányadók, a munkából élők akarata érvényesül.⁷⁷

A körlevélnek ezek a követelményei a következők:

1. *Olyan gazdasági rendet akar, amelyben a nemzet minden tagjának megvan a lehetősége a nemzet gazdasági kultú-*

⁷⁸ L. O. v. Nell-Breuning i. m. 94—96 és 182—183. 1., Varga László i. m. 17 L; Szekfű Ignác: Kapitalizmus és katolicizmus című idézett tanulmányában (Magyar Szemle, 1933. évi. 331. 1.) olvassuk: „A katolicizmus ... nem akar rombolni, neon támadja a kapitalizmus egységes komplexumát sem oly módon, hogy azt földre döntse, de kérdéseit szívósan és mind szívósabban szegezi melléne, anélkül, hogy kérdezné, hogy ami erkölcsi és társadalomtani követelése érvényesítése után belőle marad, azon tisztára gazdasági és technikai elemek megérdemlik-e azt a nevet, mit az imperialista kapitalizmus hordozott egykor büszkén.”

⁷⁷ Szekfű idézett tanulmányában is végeredményben azt állapítja meg, hogy a Qu. a. alap gondolata: az ember, a társadalom fölénye a gazdaság felett. Ez a megállapítás közel áll az általunk kifejtettekhez.

rajának megfelelő életszínvonal elérésére. A körlevél ezt a következőkép fejezi ki:

„ Csak így létesül az igazi szociális nemzetgazdasági rendszer, amelyben a nemzet minden tagjának rendelkezésére állnak mindazok a javak, amelyeket a természeti kincsek, a termelő eszközök és a gazdasági élet szociális megszervezése nyújtani tudnak. Ezek a javak nem csupán az életfenntartást és a tisztességes szükségleteket fedezték, hanem az embert magasabb és nemesebb kultúréletre is fölemeljék, amelynek okos kiélése nincs az erkölcsiségnek ártalmára, sőt annak hasznára válik.”

Hogy a nemzet minden tagjának, tekintet nélkül foglalkozására, tényleg jusson a nemzeti termelés eredményéből annyi, amennyi megfelel a nemzet gazdasági kultúrájának: az csak akkor lehetséges, ha a jövedelemelosztásnál az irányító hatalom a *munkájukból élő nemzettagokat illeti meg*. Hangsúlyozzuk: nemcsak fizikai és nemcsak ipari munkából élőkre gondolunk, hanem mindennemű, akár fizikai, akár szellemi munkát űzőkre; aminthogy az egész könyvben munkáson mindenkit értünk, aki akár mezőgazdasági, akár ipari, akár kereskedelmi téren, akár fizikai, akár szellemi munkát végez.

Az a gazdasági rendszer, amelyben a jövedelemeloszlást a tőke érdekei, tehát a tőkésék irányítják, csak arra törekszik, hogy a *tőke jövedelmezősége biztosítva legyen*, a többi termelési tényezők jogán osztozkodóknak pedig csak annyit juttat a nemzeti jövedelemből, amennyit magasabb érdekekre tekintettel magának nem tarthat meg. Arra azonban sohasem törekszik, hogy a többi termelési tényező jogán osztozkodók is megkapják mindazt, ami szükséges lenne a nemzet gazdasági kultúrájának megfelelő életszínvonal elérésére. Ugyanez áll — megfelelően alkalmazva — arról a gazdasági rendről, amelyben a termelési tényezők feletti hegemonia a természeti és anyagi *termelési tényezők kezében van*.

Ami azt a gazdasági rendet illeti, amelyben a termelési tényezők feletti hegemoniát az *állam* szerezte meg: az állam vagy arra törekszik, hogy a nemzeti jövedelemből minél nagyobb részt hasítson ki maga számára a maga hadügyi, kulturális stb céljainak megvalósítására, vagy az államot képviselő, az állam nevében eljáró tisztviselők díjazására, vagy pedig annak a termelési tényezőnek jövedelemeloszlási érdekeit szolgálja, amely az államhatalmat a maga számára megszerezte. Ha tehát az államhatalom pl. a földbirtokosok kezében van: akkor az államon keresztül tulajdonképpen a természeti és anyagi termelési tényezők hatalmi fölnye érvényesül. Ha az államhatalom a tőkésék birtokába jut: akkor az államhatalmon keresztül is a tőke irányítja a jövedelemeloszlást. Ha viszont a nemzet összes munkából élő tagjai egyesülve szerzik meg a gazdasági életet is irányító államhatalmat: akkor az államon keresztül a munka hatalmi fölnye érvényesül, vagyis a laborszizmus egyik formája alakul ki.

A laborizmusnak másik — elvileg tisztább alakja — az, amikor *a munkából élők, mint a gazdasági élet alanyai, tehát nem állampolgári minőségükben és nem állandóan az államon keresztül hasznosítják a maguk gazdasági hatalmi fölényét.* A laborizmus azért alkalmas arra, hogy a nemzet minden tagja megszerezhesse a nemzet gazdasági kultúrájának megfelelő élet-színvonalat biztosító javakat, mert ez a gazdasági rendszer elsősorban *a munkából élők jövedelmét akarja biztosítani;* a munka, mint jövedelemeloszlási jogcím pedig — legalább elvileg — mindenki által megszerezhető; míg tőkés nem lehet mindenki, földbirtokos sem, állam egyáltalában nem. De munkás lehet *mindenki,* a tőkés is, ha nem elég neki az, amit mint tőkés kap. 2. Még világosabban kitűnik a Qu. a. gazdasági rendjére vonatkozó megállapításunk helyessége a körlevél második, leglényegesebb követeléséből. A körlevél itt nyíltan követeli a munka jövedelemeloszlási elsőbbségét; „.... A földi javak — írja a körlevél — a mi korunkban, az industrializmus korában, amikor oly bőségesen termelnek értékeket, nincsenek helyesen elosztva és nem megfelelően szolgálják a különböző osztályokat. Azért legalább ezentúl minden erőfeszítéssel oda kell hatni, hogy a termelt javak csak méltányosan halmozódjanak a birtokosoknál (tehát a természeti és anyagi termelési javak, valamint a tőke jogcímén osztozkodóknál), ellenben bőségesen jussanak a munkásoknak. Nemhogy ezek a munkát abbahagyják, mert az ember munkára van teremtve, mint a madár a repülésre, hanem hogy némi családi vagyont takaríthassanak meg, azt okos kezeléssel szaporíthassák, így a családi terheket könnyebben és gondtalanabban viselhessék és a lét bizonytalanságából, a valódi proletársorsból szabadulva, necsak az élet viszonytársaival küzdhessenek meg, hanem az a vigasztalódásuk is meglegyen, hogy haláluk után övéikről valahogyan gondoskodva van.”

Ezek a sorok jelentős *megállapítást* és lényeges *követelést* tartalmaznak. A megállapítás az, hogy a mai jövedelemeloszlási rend rossz; rossz azért, mert *nincs meg a helyes arány a különböző termelési tényezőknek jutott jövedelemrész között.* A követelés pedig az, hogy ezentúl a jövedelemből *bőségesen jusson a munkásnak,* ellenben *méltányosan a többi termelési tényezők jogcímén osztozkodóknak.*⁷⁸ Természetes, hogy ez

⁷⁸ Varga László írja a körlevél idézett részével kapcsolatban: „íme, a keresztény és minden okos szociális reform *igazi célja* a legilletékesebb erkölcsi tekintély által szentesítve. Itt mindenkinek színt kell vallania, mert ennek a programnak megvalósításától függ a társadalom és a keresztény kultúra fennmaradása.” (I. m. 41. 1.) *Nell-Breuning* szerintünk a körlevél e részének jelentőségét aláértékeli, amikor azt mondja, hogy a Qu. a.-nak ez a része *Rerum novarummal* szemben nem tartalmaz újat (i. m. 110. 1.), a *Rerum novarum*ban az a követelés, hogy a tőkéseknek ezentúl a jövedelemnek csak méltányos része jusson, ellenben a bőségesebb rész a munkásokat illesse, sehol sincs benne.

csak úgy lehetséges, ha a jövedelemeloszlást azok akarata és érdeke irányítja, akik *a munkából élnek*; mert amíg a tőkés-
 akarata és érdeke irányítja azt, addig gondolni sem lehet
 arra, hogy a tőkésék a szétosztandó jövedelemből kevesebbet
 hasítsanak ki maguknak csak azért, hogy a munkásoknak több
 és pedig annyi jusson, hogy abból tisztességesen megélhessenek,
 sőt vagyont is tehessenek félre belőle.

Annak bizonyítására, hogy a Qu. a. a kapitalista jövedelemeloszlási rendszer lényegét elítéli és az előadottak értelmében a laborizmus mellett foglal állást, még két bizonyítékra hivatkozhatunk. Az egyik: „hamis elmélet”-nek, „jogtalan követelésnek” nevezi azt „az állítólagos ellenállhatatlan gazdasági természeti törvényt,” amely szerint „a tőkehalmozás csak a tőkésnél történhetik és a munkás állandóan az ő szűkös és nyomorúságos helyzetére van utalva”. A másik bizonyíték: a körlevélnek a jövedelemeloszlás reformját követelő, fentebb ismertetett része után a következő sorok következnek: „Ha férfiasan és haladéktalanul nem vállaljuk a végrehajtást, ne áltassuk magunkat, hogy a közrend, az emberi társadalom békéje és nyugalma a fölforgató hatalmak ellen megvédhető.” Ezek a sorok azt bizonyítják, hogy a körlevél az *egész szociál-ethikai útmutatás leglényegesebb részének* azt tekinti, amelyben a *jövedelemeloszlásnak* az ismertetett módon történő *reformját követeli*. Ez a bizonyíték amellet is, hogy a Qu. a. gazdasági rendjének a leglényegesebb része a jövedelemeloszlás terén a *szellemi és fizikai munka hatalmi fölényének biztosítása*.

NEM AKARUNK KITÉRNI két ellenvetés elől, amelyek megállapításainkkal szemben felhozhatók. Az egyik az, hogy a körlevél kijelenti: „A kellő korlátok közé szorítandó szabadversenyt és még inkább a gazdasági hatalmaskodást vessük alá az államhatalomnak mindenben, ami az állam illetékességébe vonható.” Ez a követelés arra látszik utalni, mintha a Qu. a. olyan gazdasági rendet akarna, amelyben a hatalmi fölény az államot illeti meg. Erre vonatkozólag a következőket adjuk elő: A szabadverseny másként, mint az államhatalom által nem korlátozható. A gazdasági hatalom — a kartellek uralma — ismét csak az államhatalom által törhető le. Ha az ismertetett kijelentésnek messzebb menő értelmet tulajdonítunk, akkor is meg kell gondolnunk, hogy a laborizmus másként uralomra nem juthat, mint az államhatalmon keresztül. A laborizmusnak a lényege az, hogy a gazdasági életben a munkából élők érdekei érvényesülnek, az ő akarata az irányító. Ez a laborizmus anyagi tartalma; az csak alaki kérdés, hogy a munkájukból élők érdekeiket az államhatalmon keresztül vagy közvetlenül érvényesítik. Más helyen majd rámutatunk arra, hogy a Qu. a. inkább azt az alaki megoldást fogadja

el, hogy a munkából élők hatalmi fölényüket *közvetlenül maguk* érvényesítsék.

A másik ellenvetés: a körlevélnek az a célja, hogy szociális békét teremtsen, nem pedig új harci formát alakítson kijár pedig ha a tőke fölénye helyébe a munka fölénye kerülne, akkor csak helycsere menne végbe a harcos felek között. Ez az ellenvetés sem áll meg.⁷⁹ A körlevélben nincs olyan követelés, amely alátámasztaná azt a sokak által elfogadott tételt, mely szerint a körlevél a tőke és a munka egyenrangúságát követeli. Ettől eltekintve a helyzet az, hogy a körlevél elfogadna olyan megoldást is, amely a tőke és a munka egyenrangúságát eredményezné, ha ez keresztülvihető lenne és az így kialakult gazdasági rend meg tudna felelni azoknak a szociáletikai követelményeknek, amelyeket a körlevél a gazdasági renddel szemben felállít. Az egyenrangúság azonban csak akkor lenne keresztülvihető, ha minden ember okos, belátó, tájékozott, békés természetű, a szeretet szellemével megtelt lenne; tudjuk, hogy nem ilyen minden ember. Nagy tévedés azt hinni, hogy egyenrangúak között nem lehetséges harc; ellenkezőleg: ha az egyenrangúak, az egyenlő erejűek között harc üt ki, az örökéletű, mert nem dönthető el. Egy mód volna ilyenkor a döntésre: az állam beavatkozása. A baj azonban az, hogy a legtöbb esetben az államhatalom is valamelyik fél kezében van s így végeredményben a döntés mégis csak egyik fél nagyobb erejétől függ; az pedig, hogy a döntés az államhatalmon keresztül történik, csak alaki jelentőségű. A mai emberrel azt a békét, amelyet a Qu. a. elérni akar, csak úgy lehet megközelíteni, ha a hatalmi fölény kérdésében tiszta helyzet áll elő; a gazdasági életnek irányító *erőre* van szüksége és ez az irányító erő csak az egyik termelési tényező erős fölényéből fakadhat. Ha sikerül felépíteni olyan gazdasági rendet, amelyben a munka hatalmi fölénye biztos alapokon nyugszik: ez a hatalmi fölény lesz a béke legnagyobb biztosítója; harc csak akkor van, ha van kilátás vagy legalább eshetőség a győzelemre.

A labor izmust vagy meg lehet valósítani s akkor a tőkének egyszersmindenkorra tudomásul kell vennie, hogy uralmának vége s ha ezt nem akarná tudomásul venni, szembe találja magát a munka megsemmisítő fölényével; vagy nem lehet megvalósítani azért, mert a tőke erősebb és akkor a kérdés tárgytalan. Mindezt természetesen csak az ellenvetésre válaszként mondjuk; egyébként mi is szükségesnek tartjuk, hogy a munka a maga fölényével a *békesség jegyében éljen*. Ezt nem zárja ki a hatalmi fölény ténye, amint hogy a világpolitikában

⁷⁹ A keresztény alapon álló társadalmi reformmozgalmak szerintünk túlságosan optimisták, amikor a tőke és a munka egyenjogúsításától várják a szociális békét. Ebben bizott Prohászka is. (I. m. 19. 1.) *Varga László* szerint (i. m) 65. 1.) a Qu. a. gazdasági rendjében a munka egyenrangú elbánásban részesül a tőkével.

is a legerősebb nagyhatalmak lehetnek a béke legbiztosabb oszlopai, ha akarnak. Ha nem akarnak, az más kérdés; azon alig lehet segíteni.

A QU. A GAZDASÁGI RENDJÉBEN — mint később kifejtjük — igen jelentős szerepe lesz a *rendeknek*, a hivatásszervezeteknek, a szaktestületeknek. Ez az oka annak, hogy igen sokan rendi gazdaságnak, szaktestületi rendszernek (Berufsständische Ordnung) nevezik a Qu. a. gazdasági rendjét.⁸⁰ Szerintünk téves az a megállapítás, mintha a Qu. a. gazdasági rendjének a rendiség, a szaktestületi rendszer lenne a lényege.

A körlevél az osztályharc megszüntetésének kérdésével kapcsolatban a következőket írja: „Más megoldás alig lehetséges, mint a társadalmi szervezetben olyan jól rendezett szerveket, rendiségi alakulatokat teremteni, amelyeknél az egyesek nem valamelyik munkapiaci párthoz, tartozásuk, hanem sajátos társadalmi hivatásuk, foglalkozásuk alapján volnának tagjai.”

A körlevél a jövedelemeloszlásnak a munka fölénye alapján történő reformját „minden erőfeszítéssel” keresztülviendőnek tartja és kijelenti, hogyha ennek a reformnak a végrehajtását férfiasan és haladéktalanul nem vállaljuk, a keresztény kultúrát, a közrendet, a békét, meg nem menthetjük. Ezzel szemben a rendiség felújítását azzal ajánlja egy igaz, nagyon fontos kérdés megoldása eszközéül, hogy más megoldás „alig” lehetséges. Ez maga is mutatja, hogy a Qu. a. *nem a rendiséget? a szaktestületi rendszert tartja az új gazdasági rend lényegének.*

A Qu. a. gazdasági rendjében a szaktestületeknek igen nagyfontosságú szerepük van, de jelentőségük mégis csak a cél elérését *megkönnyítő eszköz* jelentősége. Tehát tudományos szempontból is hiba, ha az új gazdasági rendet egyik gazdaságpolitikai eszközéről nevezzük el. De gyakorlati szempontból még nagyobb hibát követnek el az új gazdasági rend hívei, ha rendszerüket rendiségnek, szaktestületi rendszernek nevezik el. Az eszköznek a cél rangjára emelése ugyanis megmerevíti a gazdasági rendet, amint erre a szocializmus igen jó példa,⁸¹

⁸⁰ Így nevezi Oswald v. *Nell-Breuning* (Um den berufständischen Gedankem”, *Stimmen der Zeit*, 1931. 122. kötet, 36. 1., Die soziale Erzyklica, Köln, 1932. 148.), a Volksverein für das katholische Deutschland 1932. október 9—13. napjain M.-Gladbachban tartott szociális hetén a Qu. a. alapján foglalkoztak a rendi társadalom gazdasági és szociálpolitikájával *Meszner J., Jostock P., Hackelsberger A., Ne?l Breuning, Brauer Th., Gehle H., Begefeld-Schonburg Eppingen gróf, Lübbering H., Strohle J., Antweiler Br., Dobretsberger J.*

⁸¹ A németországi szociáldemokraták nürnbergi pártgyűlésén *Scheidemann* figyelmeztette híveit: „Nem szabad elfelejteni, hogy a szocializmus sem önmagáért való világ, hanem csak eszköz a célhoz ...” (*Mutter Hermann*; Marx Károly és a szakszervezetek, ford. *Bánóczy László*, Budapest, 1923. 95. 1.)

már pedig a gazdasági politika az eszközök kezelésében a rugékonyságot nem nélkülözheti. Ha a rendiséget, a szaktestületi rendszert teszik a Qu. a. gazdasági rendjének lényegévé s erről nevezik is azt el: előbb-utóbb a mozgalom főcélja az lesz, hogy kiépítse a rendi kereteket, a hivatásszervezeteket, fenntartsa azokat és közben megfélelkezik az igazi céljáról: arról, hogy minden ember számára biztosítsa annak lehetőségét, hogy a kor nemzetgazdasági kultúrájának megfelelő életszínvonalat elérhesse. Amint a szocialistákat az a veszedelem fenyegeti, hogy a magántulajdonnal kapcsolatos programjukat végrehajtják, akár boldogabb, akár szerencsétlenebb lesz tőle az ember, mert a mozgalom lényege a magántulajdon eltörlése, éppen úgy a rendiség mozgalma is hajlandó lesz szembe kerülni az emberrel is, ha annak nem tetszenék a rendi gondolat, így kialakulna valami rendiséggel felhígított neokapitalizmus, ami nem ellenmondás, mert a rendi keretek kiépítése a tőke hatalmi helyzetének fenntartását nem zárja ki.

Ezzel kapcsolatban még azt kell kiemelnünk, hogy a rendi gondolatnak a Qu. a. lényegéül feltüntetése azért sem kívánatos, mert ezzel a mozgalom hívei a mozgalom ellenségeinek *felesleges támadási felületet adnak*. Ezek t. i. máris azzal vádolják a mozgalmat, hogy reakciós, a középkor céhvilágát akarja visszahozni. Ez a vád igazságtalan, főleg azért is, mert a Qu. a. gazdasági rendjének nem a rendiség a lényege, hanem a tőke uralmi helyzetének megszüntetése és a munka uralmi helyzetének felépítése. Ez pedig nem hátrafelé csúszás, hanem hatalmas előrelépést jelentene a történelem útján. Taktikai hiba lenne tehát a mozgalom vezetői részéről, ha ennek a merészen haladó irányú mozgalomnak reakcióként⁸² feltüntetését elősegítenék azzal, hogy annak lényegéül már az elnevezésben is — a lényeg félreismerésével — a múltnak egy igen tiszteletreméltó intézményét, illetve annak felújítását tűntetnék fel.

4. Gazdaság, világnézet, erkölcs.

Sokszor hallhatjuk: a gazdasági válságot, a szociális kérdést világnézeti alapon megoldani nem lehet. Ha ez a tétel azt jelenti, hogy a gazdasági kérdéseket tisztán világnézeti és erkölcsi szempontok figyelembevételével, a gazdasági törvényszerűségek mellőzésével nem lehet megoldani, akkor a tétel nyitott kaput döngget, ebben az értelemben a tétel ellenkezőjét senki sem állítja.

Azok azonban, akik a tételt felállították, nem ezt értik alatta. Ha felfogásuknak tudományos alapja van, akkor azt vitatják, hogy a közgazdaságtan tudománya csak addig tudomány, ameddig megelégszik annak vizsgálatával, *ami van és*

⁸² *Nell-Breuning* is figyelmeztet arra, hogy a rendi társadalom gondolatát a szociális reakció szolgálatába állításának veszélye fenyegeti. („Um den Berufsstandiscnen Gedanken”, *Stimmen der Zeit*, 1931. évf., 122. kötet, 49. 1.)

nem akarja megoldani azt a megoldhatatlan feladatot: kijelölni a közgazdasági fejlődés irányát, megmondani azt, *aminek kell lennie*.

Az idealizmus és pozitivizmus bölcséleti harcának a közgazdaságtan terén is nagy múltja van. Ez a harc⁸³ komoly formában Brentano⁸⁴ fellépésével kezdődik, Sombarttal⁸⁵ folytatódik és Max Weber⁸⁶ tudományos működésében éri el a tetőfokát. Max Weber szerint a társadalmi tudományok valóság-tudományok, csak tapasztalati tényeket vizsgálhatnak, igazságnak csak azt fogadhatják el, amit tárgyilagosan, a legáltalánosabb axiómákból a kauzalitás útján, tehát ok és okozat egymásutánjában be tudnak bizonyítani. A tudománynak tehát el kell fordulnia, attól az iránytól, amely a társadalmi fejlődés irányát igyekezett meghatározni és befolyásolni, tartózkodnia kell minden társadalmi és gazdaságpolitikai értékítélettől.

Az a harc, amely a cél problémája körül a közgazdaságtan jelesei között lefolyt, tulajdonképpen eldöntetlenül végződött, azonban számunkra mégis értékesíthető tanulságokat hozott. Megállapíthatjuk, hogy a közgazdaságtan valóságtudományi jellegének leglelkesebb hirdetői maguk sem tudnak elméleti tételeikhez tudományos működésükben hűek maradni. Így Brentano tudományos működésének tekintélyes része annak bizonyítgatásában merült ki,⁸⁷ hogy a társadalmi fejlődés iránya megköveteli az önálló munkásszervezetek létesítését, erre tehát törekedni kell. Sombart tudományos fejlődésében eljutott odáig,⁸⁸ hogy ma már az autarchista közgazdasági politika követelményeit igazolja tudományos alapon. Maga Max Weber is sürgette a szegényügy rendezését, a munkaközvetítés szervezését, az ipari bíróságok létesítését stb.

Ezzel kapcsolatos az a megállapításunk, hogy a közgazdaságtan, mégha a közgazdasági politikának nevezett részét önállósítja is és kirekeszti a szigorúan értelmezett tudomány

⁸³ L. *Surányi Unger Tivadar*: „A célkitűzés problémája a közgazdaságtanban, különös tekintettel a kereskedelmi politikára”, Budapest, 1924. és „A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései”, Budapest, 1927. 34—67.1., Héller Farkas: *Közgazdaságtan*, II. rész, Budapest, 1932. 3—7. 1. és „Etnikai tudomány-e a közgazdaságtan!?” *Katholikus Szemle*, 1927. 261—269. és 339—348. lap.)

⁸⁴ „Über Werturteile in der Volkswirtschaftslehre”, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 33. kötet (1911.) 695—714. 1.)

⁸⁵ „Ideale der Sozialpolitik”, *Brauns Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*, X. kötet, (1897.) 1—48. 1.

⁸⁶ „Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis”, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 19. kötet (1904), 22-87. lap.

⁸⁷ *Brentano* „Arbeitergilden der Gegenwart” című műve a német szociálpolitikában fordulópontot jelent, a szakszervezetek állami elismerését lehetővé tevő közvélemény megteremtésében igen nagy fesze van.

⁸⁸ *Die Zukunft des Kapitalismus*, Berlin, 1932.

köréből,⁸⁹ nem tudja mellőzni az értékítéleteket, nem tud szabadulni a helyes cél képzetétől. A közgazdasági élet valóságai annyiféle változatban merülnek fel, hogy azok tárgyilagosságra törekvő vizsgálata is szükségessé tesz bizonyos összehasonlítást, tehát — értékelést, vagyis célhoz viszonyítást. Gondoljunk csak az árkérdésre,⁹⁰ vagy a kartellekkel összefüggő gazdasági jelenségekre. Ez természetes is; a gazdasági élet jelenségeinek létrehozatalában nagy része van a közgazdasági politikának, a közgazdasági politika a dolog természeténél fogva célokra tör, a célok különbözősége szerint sokféle közgazdasági politikai irány és így sokféle közgazdasági jelenség van, lehetetlen, hogy a közgazdaság tudománya úgy el tudjon zárkózni a maga üveg-házába, hogy ezeket a különbözőségeket szülő célok szele meg ne érintse.

Az az ellenvetés, hogy a cél, az értékelés tárgyilagos, tudományos vizsgálat tárgya azért nem lehet, mert ezek csak szubjektív módon léteznek, tehát a reájuk vonatkozó tudományos vizsgálat a vizsgáló szubjektivitása szerint más és más eredménnyel járna, csak akkor volna elfogadható, ha a közgazdaságtan tudománya azokban a kérdésekben (ár, tőke, pénz stb.), amelyeket kétségtelenül vizsgálni akar, valaha is egységes eredményre jutott volna.⁹¹

Igaz viszont az, hogy a közgazdasági politika tudó-

⁸⁸ *Heller Farkas*: Közgazdaságtan, II. rész, Budapest, 1932. 4. 1.; *Katholikus Szemle*, 1927. 269. 1., Heller szerint a feltett kérdésiben két módszertani felfogás küzd egymással. Az egyik: a Smith, Ricardo, a Menger körül csoportosult osztrák iskola, a Jevons—Walras éle matematikai irány a gazdasági élet vizsgálatából ki akar küszöbölni minden tényezőt, amely nem tartozik szigorúan a gazdaság lényegéhez; így jut el a *homo oeconomicus* fogalmához. Ezzel szemben a történeti és ethikai iskola, valamint az organikus felfogás, amelyhez az amerikai institucionalizmust is hozzá kell számítani, a gazdasági életet a maga egész valóságában akarja tanulmányozni s éppen azért nem a homo oeconomicusból indul ki, hanem az igazi, való emberből, aki sohasem volt tisztán gazdasági lény. „A homo oeconomicus és a homo christianus között csak módszertani eltérés van. Az előbbi a kutatás eszköze; csak azért dolgozik vele az elmélet, hogy B gazdasági jelenségek sajátos, valódi természetét megismerje, de sohasem állította, hogy a gazdasági életben valóban a homo oeconomicussal állunk... Bzeimiben és még kevésbé, hogy a hoano oeconomicus az ember eszménye. („Ethikai tudomány-e a közgazdaságtan?” *Katholikus Szemle*, 1927. 342. 1.) — *Balás* szefint sincs homo oeconomicus, hanem csak húsból-vérből való örök ember. (Politikai gazdaságtan, Budapest, 1922. I. kötet, 32. 1. — Ezzel szemben Lederer azt tanítja, hogy van homo oeconomicus, de nem a családban vagy a csatatéren, hanem a bank- és vállalati irodákban, a tőzsdén kell keresni (i. m. 13. 1.).

⁹⁰ Ne felejtjük el: az áralakulásban a keresleten, kínálaton kívül szerepe van a korrupciónak, a spekuláció kíméletlenségének, a csalásnak, a hatalom tehetetlenségének vagy szemethunyásának. (*Balás* i. m. 524. 1.)

⁹¹ „A nemzetgazdaságtanban — írja Lederer (i. m. 1. 1.) — minden vitás, még az elmélet célja, sőt a tárgya is.” Természetes, hogy ezzel a megállapítással a kérdés ismeretelméleti vonatkozásait nem akartuk érinteni.

sai legnagyobbrészt ma sem hajlandók a gazdaságpolitikai célok tudományos kijelölésének elvi álláspontját elfogadni. Surányi Unger Tivadar ezzel kapcsolatban a következőkéi mondja: „A közgazdák túlnyomó része befogja fülét, elfordítja a fejét és óvatos tojástancléptekkel igyekszik a cél közgazdaságtani problémája elől kitérni. Scyllát és Karibdiszt látnak mindkét eddig szokásos megoldásában és örülnek, ha közöttük minél több feltűnés nélkül sértetlenül hajókázhatnak el. Pedig ezeknek az óvatos megalkuvóknak is érezniök kell, hogy csak struccpolitikát folytatnak; érezniök kell, hogy fővényre építik egész gazdaságpolitikai tudományos rendszerüket, ha előzőleg nem néznek bátran szeme közé ennek a problémának. És érezniök kell végül azt is, hogy az ily megoldatlan és állandóan óvatosan elkerült probléma csak fekély lehet a tudomány testén, melyet előbb-utóbb, ha esetleg fájdalmas műtét útján is, el kell onnan távolítanunk.”⁶²

Az a veszély, amelyet a közgazdaságtan egyes kiváló tudósai a cél, az értékelés problémájának kikapcsolásával el akarnak kerülni, végeredményben *a világnézetnek bevonulása a közgazdaságtan tudományába*. Ezt a „veszélyt” pedig nem lehet elkerülni, egyszerűen azért, mert a világnézetnek a gazdasági élet alakulására igen nagy befolyása van; a közgazdaságtan tudománya pedig még ha bátortalanul le is mondana arról, hogy a gazdasági életet irányítsa, nem mondhat le arról, hogy a Változó, fejlődő, valamely cél felé törekvő gazdasági életet vizsgálja. Már pedig kétségtelen, hogy a gazdasági élet alakulását irányító gazdaságpolitikai állásfoglalások és a világnézet között szoros összefüggés van.

Ha vizsgáljuk a különböző gazdaságpolitikai irányokat, mögöttük különböző világnézeteket találunk és megállapíthatjuk, hogy nagyrészt a világnézeti alap különbözősége szüli a gazdaságpolitikai irányok különbözőségét. Ez természetes is; a világnézet a világegyetem mibenlétéről, az élet keletkezéséről, értelméről, céljáról alkotott metafizikai és ethikai felfogásunk rendszere; értelmes ember cselekvéseit, tehát gazdasági vonatkozású cselekedeteit s így gazdaságpolitikai törekvéseit is meghatározott célok irányítják, ezek a célok pedig a világnézet függvényei.⁶³

Azt, hogy a gazdaságpolitikai törekvések mögött különböző világnézetek húzódnak meg és ezeknek a világnézeti különbözőségeknek igen nagy befolyása van a gazdaságpolitikai törekvésekre, tudományos oldalról alig vonják kétségbe; amit el akarnak kerülni, az csak a tudománynak a világnézettel való szembetalálkozása. Nem mondják tehát, hogy a gazdaság-

⁶² A gazdaság-politika tudományos alapkérdései, Budapest, 1927. 60. 1.

⁶³ Igaza van *Komis Gyulának* abban, hogy minden politikai párt-Programmm lényegében alkalmazott világnézet. (Az államcélok elmélete és a Kultúrpolitika, Budapest, 1931. 12. 1.)

politikai reformtörekvésekben nincs szerepe a világnézetnek, hanem csak azt vitatják, hogy ahol a világnézet szerepe kezdődik, ott végződik a tudomány és ott kezdődik a tisztán gyakorlati célkitűzésekkel dolgozó gazdasági politika. Tehát még aki elfogadja ezt a tudományos felfogást, még az sem mondhatja ezen az alapon, hogy a gazdaságpolitikai reformtörekvésekből ki kell küszöbölni a világnézeti tényezőket. Legföllebb azt mondhatja, hogy a gazdaságpolitikának merőben tudományos műveléséből ki kell küszöbölni a világnézeti elemeket.

A különböző gazdaságpolitikai irányok küzdelme közepette mégis sűrűn halljuk azt a követelést, hogy a gazdaságpolitikai reformtörekvésekbe nem szabad világnézeti elemeket keverni. Ha alaposabb vizsgálat alá vesszük azokat a gazdaságpolitikai irányokat, amelyeknek képviselői ezt sűrűn hangoztatják, azt kell megállapítanunk, hogy *ezeknek az irányoknak is van határozott világnézetük* és éppen ennek a világnézetnek gazdaságpolitikai érvényesülése érdekében akarják beleszuggérálni az ellentétes világnézetű irány követőibe azt a felfogást, amely szerint a gazdaságpolitikának a világnézethez semmi köze. Ha tisztán a gyakorlati gazdaságpolitikai törekvések terén maradunk, azt látjuk, hogy rendszerint akkor hangzik el a világnézet kiküszöbölését követelő állásfoglalás, amikor valaki vagy valakik a *valláserkölcsei elveknek* követelnek a gazdasági életben érvényesülést. Azok, akik a valláserkölcsei elvek gazdaságpolitikai uralmát sürgetik, a személyes Isten létezésének hitén alapuló világnézet képviselői; azok, akik a gúny, a lekicsinylés, a fölény fegyvereivel küzdenek „a világnézetieskedő gazdaságpolitika” ellen, tulajdonképpen csak azt követelik, hogy ne érvényesüljön másoknak a személyes Isten hitén alapuló világnézete, hanem érvényesüljön az ő világnézetük, amely vagy tagadja a személyes Isten létezését, vagy pedig — ami ehhez a világnézethez nagyon közel áll — a nyílt tagadás helyett azt hirdeti, hogy az Isten létéből nem következnek olyan erkölcsi elvek, amelyeknek a gazdaságpolitika terén is érvényesülniök kell.

A gazdaságpolitikai irányok harca ennyiben igenis világnézetek harca s ebben a harcban csak az egyik fegyver a világnézet gazdaságpolitikai érvényesülése ellen hirdetett szembe fordulás. Ez a fegyver nem mondható nagyon nemesnek, de használata a gazdaságpolitikai harcokban más vonatkozásban sem ritka.

„A modern gazdasági életben — mondja Balás Károly⁹⁴ — egy-egy erős érdekcsoport a társadalmi szuggesztió leghatalmasabb és legterv-

⁹⁴ Politikai gazdaságtan, Budapest, 1922. 96—98. 1. *Heller Farkas* szerint „a közgazdaságtannak az etikától való függetlensége csak látszat, csak optikai csalódás. Olyan látszat, amelyet bizonyos körök javukra igyekeznek kamatoztatni” („Ethikai tudomány-e a közgazdaságtan?” *Katolikus Szemle*, 1927. évf. 267. 1.)

szerűbben igénybevett eszközeivel szokta elterjeszteni a saját magának kedvező véleményárnyalatokat és elhallgattatni, visszaféjleszteni az ellenkezőket. Sajtó, vesztegetés, politikai borralozás, kitüntetések, emberi hiúság, kapzsiság, romlottság, naivitás és tudatlanság kihasználása, mind felvonulnak a mai társadalomgazdasági életnek érdekarcaiban avégett, hogy egyes érdektáborok saját maguknak megfelelő irányú nézeteket és magatartást váltsanak ki a társadalomban és megakadályozzák az ellentétes érdektételek térfoglalását. A gazdasági téren élelmesebb érdektábor az élet különféle viszonyaiban a legkülönfélébb alakban szuggerál a másik félnél téves érdektételeket... A közvéleményt s ennek folytán a kollektív érdekmeggyőződéseket irányító és befolyásoló szuggesztív eszközök hatalomba kerítésébe? nagy gazdasági, politikai vagy osztályérdekek fűződhetnek. Innen a sajtó, politikusok, politikai pártok, szakszervezeti vezetőségek, országos vagy közszégi vezető klikkek s ki tudja miféle ismert vagy titkos szervezetek megszerzésére, sőt megvesztegetésére irányuló törekvések s lényegileg főleg mind azért, hogy a társadalominak, a legkülönfélébb gazdasági alanyoknak: érdekfelfogását mind egy meghatározott irányba tereljék (tömegakarát-kiváltás) és az ezzel ellentétes irányú érdektudatokat és véleményeket pedig elhallgattassák, leszereljék vagy elnyomják (irányelaltatás).”

Nem szabad tehát nagy jelentőséget tulajdonítani azoknak a kijelentéseknek, amelyek a gazdaságpolitika terén küzdők részéről a gazdaságpolitika világnézeti színeződése ellen elhangzanak. Az utóbbi évek világokat mozgató gazdaságpolitikai irányai, amelyek megteremtették a bolsevizmust, a fasiszmust, a hitlerizmust, mind *igen határozott világnézeti alappal bírnak*. Ezzel szemben erőtlennék, eredménytelennek bizonyult minden olyan mozgalom, amely megpróbálta a világnézet kikapcsolását a gazdaságpolitikából. Előbb-utóbb eljutunk oda, hogy mindenki előtt világos lesz: *a gazdaságpolitikai reformtörekvések világnézeti megalapozás nélkül elszáradnak*, mint ahogy elszárad a virág, ha gyökerét kiszakítják a földből. Előbb-utóbb mindenki észreveszi, hogy a gazdasági rend jövő alakításáért az ideiglenes siker reményében is csak azok a gazdaságpolitikai irányok küzdhetnek, amelyek nem próbálkoznak a kényes kérdéseket elkendőző világnézetpótlékokkal, hanem szembe mernek nézni minden világnézet alapproblémájával, amely lényegében nem más, mint a személyes Isten létezésében való hit vagy hitetlenség. Előbb-utóbb így a részletkérdésekben való akármekkora eltérés mellett is kialakul két tábor, amelynek késhegyig menő harca dönti el az emberiség jövőjét.⁹⁵ Az egyik tábor jelszavát a berlini atheista temető sírfeliratában foglalhatnánk össze:

Macht hier das Lében gut und schön,
Kein Jenseits gibt's, kein Wiedersehn!

A másik tábor azért imádkozik és dolgozik: „Jöjjön el a Te országod ... miképen mennyben, azonképen itt a földön is ...”

⁹⁵ „A szociális kérdést — mondja *Mihelics Vid* is (Keresztényszocializmus, Budapest, 1933. 3. 1.) — csak világnézeti alapon lehet megoldani.”

A két tábornak ez a két jelmondata rávilágít arra, mennyire lényeges az a szerep, amely a világnézetnek a jövő kialakításában jut. Természetes, hogy más gazdaságpolitikára törekszik az, aki az élet értelmét és célját kizárólag a földi jólétben látja, mint az, aki hisz abban, hogy mindazért, amit a földön akármilyen téren — tehát gazdasági téren is — tesz vagy mulaszt, az élet után felelnie kell. Az egyik előtt nincsenek lelkiismereti akadályok a gazdasági jólét felé vezető úton, a másikat kötik az örök erkölcsi törvények. Az egyik — még ha a szociális atheizmus híve is, vagyis ha meg van arról győződve, hogy az emberiség a lehető legnagyobb gazdasági jólétet akkor érheti el, ha kiszabadítja magát az istenhiten alapuló „babonák” börtönéből — előbb-utóbb a maga gazdasági jólétét akarja felépíteni tekintet nélkül most már nemcsak Istenre, hanem embertársaira is, kivéve az egészen kivételes lelkeket; a másik — feltéve, hogy hite igazi, mély, végiggondolt — a maga jóléte felé vezető úton nem lökhet fel másokat, akiket nem az eszme elhallgattatható szavára, nem is valami egészen ködös, gyökértelen érzélemből, hanem Isten kötelező parancsa alapján tekint önmagával egyenlő jogú testvérnek.

A kapitalizmus kivénhedségének egyik súlyos tünete: *nincs egységes világnézete*, amely összetartaná mindazokat, akik a kapitalista elvek alapján akarják az emberiség gazdasági jövőjét továbbépíteni és kijelölné a távoli célokat, amely felé az emberiséget vezetni akarja. A kapitalizmus nem vállalja, mert nem vállalhatja, azt a teherfételt, amelyet a személyes Istenben való hit rakna azok vállaira, akik a kapitalista elvek szerint akarnak vagy kénytelenek gazdálkodni. Viszont ahhoz sincs erkölcsi bátorsága, hogy nyíltan szembe forduljon a vallásos világnézettel. Az individualizmusa révén, különösen gyakorlati megnyilvánulásaiban, igen közel áll ugyan az individualisztikus atheizmushoz, amely az egyén gazdasági boldogulása elől el akarja söpörni az istenhítből folyó „elavult akadályokat”; maguk a kapitalisták azonban, legalább a magánéletükben, igen tekintélyes számban istenhívóknak vallják magukat. Ez a világnézeti kétlakiság természetesen olyan ellenmondást rejt magában, amelyre a kapitalizmus ellenségei joggal mutatnak rá, csak azt hibázzák el, hogy azt a vallásos világnézet és nem a kapitalizmus hátrányára írják. Igen alaposnak látszik az a feltevés, hogy az individualizmus gazdaságpolitikai törekvései mögött álló világnézet lassanként nyíltan és őszintén atheista lesz, kiszabadítja az egyént a vallásos erkölcs „előítéletei”-nek bilincseiből s így egységes világnézeti alapon igyekszik visszaszerezni azt a helyet, amelyet a kapitalizmus világnézeti kétlakisága idején elveszített.

A szocializmus világnézete a történelmi materializmus, amely a mi kérdésünkkel kapcsolatban nyílt atheizmust jelent. A vallás szerinte nem más, mint „az ember hétköznapi létén

uralkodó hatalmakkal az erttberek agyában való fantasztikus tükröződése, olyan tükröződés, amelyben a földi hatalmak a földöntúliak alakját veszik fel”. A szocialista mozgalom elméleti megokolások szerint — nem bántja a vallást, meg van arról győződve, hogy az a termelési berendezkedés megváltoztatásával magától elhal.

Anatole Francénál olvassuk, hogy az álmában a megvalósult szocializmusba csöppent Hippolyte Dufresne megkérdezi Morint:

— Ugyebár önöknek már nincs vallásuk?

— Ellenkezőleg, nagyon is sok és néhány elég új vallásunk van; csak Franciaországban három vallás van: a humanitás, a pozitívizmus és a spiritizmus. Néhány vidéken vannak még katolikusok is, de csak kevesen és azok is több felekezetre oszlanak, amelyekre az egyház a XX. század végén, az egyház és az állam szétválasztása után szakadt. Már jó régen pápa sincs.

— Tévedsz — szól Michel. — Van még pápa. Egészen véletlenül tudtam meg. A neve XXV. Pius, kelmefestő Rómában, a via deli Orsón.”

Így gondolják el a szociáldemokraták elméletben a világnézetek, a vallások „fejlődését”. Gyakorlatban ezt a „fejlődést” ott, ahol tehetik, igen nagy igyekezettel „gyorsítják”. El kell azonban ismernünk, hogy a szociáldemokraták ezen a téren messze elmaradnak az államkapitalisták: a bolsevisták mögött, akiknek a vallással kapcsolatos magatartása a legkétségtelenebb bizonyítéka annak, milyen óriási szerepe van a gazdasági reformmozgalmakban a világnézetnek. A szovjet kezdetől fogva százszázalékosan komolyan vette a történelmi materializmust, hatalmának kezdetétől fogva mindent elkövetett a tömegek vallásosságának kiirtására. 1925-ben megalapították az „*istentelenek szövetségét*”, amely szervezett offenzívát vezetett az egyházak és a tömegek vallásos gondolkodása ellen.

Ez a szövetség 1929-ben „*Harcos istentelenek Szövetsége*” nevet vette fel és azóta a nevének megfelelő harciassággal küzd két világrészben — Isten ellen. 1932-ben az ipari öt éves terv mintájára megalkották „*az istenellenes öt éves tervet*” (bezbozsna pjatiletka), amelynek főbb célkitűzései a következők: Az első évben, tehát 1933 május 1-ig bezártak minden felekezeti iskolát, hittudományi főiskolát, a vallásos kultusz szolgáit jogfosztotta nyilvánították. A második évben bezárják az összes templomokat, minden egyházi alakulatot felosztatnak; ebben az évben már a családok köréből is száműzik az Isten fogalmát, szigorúan megtiltanak minden vallásos irodalmi működést. A harmadik évben mozgósítják az istentelen sejteket, a papokat kiutasítják; a negyedik évben a templomokból, zsinagógákból szórakozó helyiségeket létesítenek, az ötödik évben megerősítik a négy év eredményeit.

Az istentelen világnézetet valló mozgalmak mellett a második csoportba azokat a mozgalmakat sorozzuk, amelyek az istenhit világnézetén alapulnak. Ide kell soroznunk természetesen a Qu. a. laborizmusát, aminthogy bármily más gazdaságpolitikai mozgalom, amelynek világnézeti alapja az Istenhit, elfogadhatja azokat a sorokat, amelyeket kérdésünkkel kapcsolatban a Qu. a.-ban olvassunk:

„Az összes társadalomtudományos szakemberek keresik az észszerű rendszert, amely a gazdasági élet természetes rendjét helyreállítaná. De ez a rend, amelyet Mi is minél sürgősebben várunk és lelkes munkával szolgálunk, elégtelen és hiányos marad, ha az egész emberi gazdasági tevékenység neon egységes az Isten egységes világtervének követésében és az emberi erők mértékéig annak megvalósításában. Mi azt a rendet tartjuk tökéletesnek, amelyet az Egyház mindig nagy hangsúllyal hirdet és maga a természetes ész is megkövetel: tudniillik azt, hogy minden az; Istenhez, a teremtett erők első és végső céljához irányul, az Istenen kívül pedig minden csak eszköz, amit úgy kell használni, amint az utolsó cél eléréséhez segít.”

Az, hogy valamely gazdaságpolitikai irány milyen világnézetben alapul, nem elméleti jelentőségű; gyakorlativá válik a világnézeti különbség mindjárt, ha azt a kérdést vizsgáljuk, milyen álláspontot foglal el valamely gazdaságpolitikai irány az erkölcs és a gazdaság viszonyának problémájában? Ennél a kérdésnél sok zavart okoz az, hogy a kérdéssel foglalkozók igen gyakran mást és mást értenek erkölcsön; Vámbéry Rusztem pl. hosszas értekezésben bizonyítja,⁹⁶ hogy téved az egyház, amikor örök erkölcsről beszél és annak érvényesülését követeli, hiszen nincs is örök erkölcs, csak változó, fejlődő. De mit ért ő erkölcsön?⁹⁷ Vámbéry szerint az erkölcs az emberek egymás közti magatartásának, cselekedeteinek az a mértéke, amelyhez az emberek többsége vagy egy nagyobb része cselekedeteit, magatartását *tényleg* alkalmazza, az a cselekvési elv., amelyet az emberek *tényleg* követnek. Aki ezt érti erkölcsön, az természetesen nem beszélhet örök erkölcsről, hiszen vitathatatlan az, hogy az emberek *tényleges* cselekedetei során *tényleg* követett mérték, szabály az idők változásával átalakul, fejlődik vagy süllyed. Ez olyan igazság, amelyet senkisé tagad, tehát bizonyítani felesleges. Azok, akik az örök erkölcs számára utat akarnak egyengetni a gazdasági életbe, mást értenek erkölcsön: azt a végső mértéket, amelyet az embernek cselekedeteiben *követnie kell* s mely végső mértéknek az érvényessége független attól, hogy *tényleg* követi-e az emberiségnek bármely része vagy sem. Ennek a felfogásnak a hívei a végső mértéket az isteni akaratban találják meg és azért hirdetik, hogy van örök erkölcs, mert az Isten akaratja, a végső mérték örök, ha az emberek cselekedetei nem is állandók. Az „örök erkölcs” tehát nem azt jelenti, hogy az emberek mindig ugyanazokat a szabályokat követték, hanem azt, hogy vannak bizonyos erkölcsi szabályok, amelyek *mindig kötelezők* voltak és mindig kötelezők lesznek, akár követték őket, akár nem, akár elismerik őket az emberek a jövőben, akár nem.

⁹⁶ „Az örök erkölcs”, Századunk, 1931. évi. 105—120. 1.

⁹⁷ „A közgazdaságtant — mondja *Heller Farkas* — etnikai tartalom nélkül csak az képzelheti el, aki vagy a közgazdaság vagy az erkölcs fogalmával nincs tisztában. („Etnikai tudomány-e a közgazdaságtan?” *Katolikus Szemle*, 1927. évf. 347. 1.)

E felfogás szerint az a parancs, amely a hazugságot, az irigységet, a haragot, az emberölést, a paráznaságot stb. tiltja, érvényes akkor is, ha egyetlen ember sem tartja magát hozzá. Az örök erkölcs tehát *nem a laikus morál, nem a társadalmi, hanem a vallási erkölcs.*⁹⁸ Az, hogy a vallási erkölcs örök erkölcs vagy sem, nem dönthető el egy szociológiai értekezéssel; ez világnézeti probléma és mert világnézeti probléma, önmagában bizonyítja azt, hogy nincs gazdaságpolitika világnézet nélkül.

HA AZT A KÉRDÉST TESZEM vizsgálat tárgyává, hogy a kapitalista gazdasági rend milyen viszonyban van ezzel az örök erkölccsel, a Qu. a. következő megállapításaiból indulhatok ki:

„A gazdasági helyzet és az egész gazdasági rendszer bizonytalansága a gazdálkodó embertől állandóan erőinek legvégsőbb megfeszítését követeli. Ennek folytán sokak lelkiismerete olyannyira eltompult, hogy a nyereszkedéshez minden eszközt jónak tartanak és semmi eszköztől vissza nem ijednek, csak növelhessék vagyonukat és biztosíthassák magukat a nagy erőfeszítéssel megszerzett javak birtokában a gazdasági élet minden eshetőségével szemben. A szabadkereskedelemben kínálkozó könnyű nyereségek sokakat csábítanak a kereskedéshez és áruforgalomhoz. Ezeknek egyetlen céljuk minél kevesebb munkával gyors haszonhoz jutni s azért tárgyi indok nélkül, tisztán a féktelen üzlet és nyereség kedvéért szüntelenül emelik és leszállítják az árakat, ami által a komoly közgazdászok és gyárosok minden számítását és rendszabályait kijátsszák. A részvénytársasági jog a felelősség megoszlása és korlátoltsága miatt sok visszaélésre nyújt lehetőséget. Tapasztaljuk, hogy a legyöngített felelősség már kevés hatással van az emberekre. A leggonoszabb jogtalanságok és csalások meghúzódhatnak a névtelenség homályában valamely részvénytársaságnak vagy cégnek palástja mögött. Gazdasági cégek tisztviselői a kötelességük-ről megfélemedezve, egészen a hűtlenségig mennek azokkal szemben, akiknek megtakarított vagyonát őrzik. S nem hagyhatjuk említés nélkül a lelkiismeretlen üzleti számítás, amely a publikum legalacsonyabb ösztöneit fölkorbácsolja, hogy belőle hasznot merítsen.

... Az emberek még sokkal nagyobb számban, mint azelőtt, minden eszközzel a meggazdagodás után vetették magukat, saját hasznukat mindenek fölé helyezték és mindennél többre becsülték, még legsúlyosabb jogtalanság másokkal szemben sem volt nekikfelelő lelkiismereti kérdés... Miután a gazdasági élet vezetői is letértek az erkölcs útjáról. szükségképpen bekövetkezett, hogy a dolgozók széles rétegei is a romlás útjára tértek. Annál is inkább, mert sok munkaadó pusztá eszközként kezelte munkásait, rá sem gondolva lelkükre és a magasabbrendű dolgokra. Valóban elborzad az ember a számtalan veszély elgondolásakor, amelynek a munkások, különösen az ifjú munkások erkölcsé, a fiatal lányok és általában a nők becsülete a munkahelyeken ki van téve. Elíjesztő sok

⁹⁸ *Bebel* „A nő és a szocializmus” c. művében (Budapest, 1919. 425.1.) a következőket írja: „az erkölcsösség vallás nélkül is fennáll; ennek ellenkezőjét csak az együgyűek vagy a képmutatók állíthatják. Az erkölcsösség azon fogalmaknak a kifejezése, amelyek az embereknek egymáshoz való viszonyát és cselekedeteit szabályozzák.” Amint látjuk, itt is a qui bene distinguit, bene docet igazsága érvényesül; *Bebel* a társadalmi morálról beszél, az emberek által tényleg követett szabályok összességét érti erkölcs alatt. Természetes, hogy ez az „erkölcs” „fennállhat” vallás nélkül is.

akadályt gördít a mai gazdasági rendszer és különösen a szerencsétlenül fejlődött lakásviszonyok a házasság és a családi élet elé. S mennyi akadályba ütközik a vasárnapok és ünnepek megszentelése!...”

A körlevél idézett soraival kapcsolatban fel kell vetnünk a kérdést: a körlevél a felsorolt erkölcsi hibákat a kapitalizmus-számlájára írja-e, vagy pedig azokért az egyes embereket teszi felelőssé? Megállapíthatjuk, hogy a Qu. a. nem esik az egyoldalúságnak abba a hibájába, amelyet Balás egyes gazdaságpolitikai irányzatokkal szemben kifogásol, hogy t. i. az erkölcsi hibákat az intézmények terhére írják és felmentik a bűnösség alól az embereket, az egyéneket, habár a bűnöket azok és nem az intézmények követték el. Az idézett sorokból kiténik, hogy a körlevél a felelősség nagyrésztét az egyének erkölcsi alacsonyrendűségére vezeti vissza. De viszont nem menti fel a bűnösség alól az intézményeket sem. A kapitalizmussal szemben elfoglalt álláspontja abban foglalható össze, hogy a kapitalizmus elősegíti az egyéneken a gazdasági erkölcs elfajulását és lehetőséget ad arra, hogy erkölcsi tekintetben nem kényes emberek többé-kevésbé szabadon garázdálkodhassanak.¹⁰⁰ Az egyének lelkiismeretének eltompulását a gazdasági rendszer bizonytalanságára vezeti vissza; ez a bizonytalanság a kapitalizmus lényegének következménye. Egy másik helyen a körlevél megállapítja, hogy a szabadverseny nem is végződhetik másként, mint az erősebbnek s többnyire az erőszakosabbnak és lelkiismeretlenebbnek a győzelmével; ezt tekinti a legújabb gazdasági rendszer legjellegzetesebb vonásának. A magunk részéről még egy megkülönböztetést tennénk: Azért, hogy a kapitalizmusban az egyén nem tehet valamit pusztán arra való tekintettel, mert az erkölcsileg indokolt lenne: a rendszer felelős; azért, mert a rendszer uralma alatt intézményesen lehetséges

⁹⁹ „Teljes mértékben inefficiensnek, kényelmesnek és a lényegét elmosónak, társadalompolitikai tekintetben pedig vétkes mulasztásokat palástolónak kell tartanunk azt az irányt, mely bizonyos rendszeren belül mutatkozó visszasságokat nem az élő és mozgó emberek visszaéléseinek, mulasztásainak, fogyatékos erkölcsaik és fegyelmiük konkrét tényekben megnyilvánuló következményeinek tekint, hanem amely a visszaélések apaságát elvont társadalmi fogalmakra és állapotok jelzőire hátrítván, a társadalomban fizikai és fiziológiai léttel egyedül bíró egyént és egyéneket kibocsátja a felelősségrevonás és a közérdekű magatartásra szorítás alul.” (Társadalompolitika, Budapest, 1927. 80. 1.)

¹⁰⁰ „Ez a rendszer gyakorlatilag szinte kényszerítő bűnalkalmak (occasio proxima) sorozatát teremti meg.” (Varga László: Egyház és tőke, Katholikus Lexikon, I. kötet, 487—488. 1.) — Széchenyi György szerint „a kapitalizmus igen is rossz, mert rossz annak szellemi alapja, a politikai és gazdasági liberalizmus” (Kapitalizmus és katholicizmus, Korunk Szava, 1933. 164. 1.) — Szekfü Ignác szerint (Kapitalizmus és katholicizmus, Magyar Szemle, 1933. 324—325. 1.) az erkölcsi hibák számonkérése nem érinti még magát a gazdasági rendet, hiszen bármely más gazdasági rendszer is kívánná ezt a kritikát. A kapitalizmus megítélése szempontjából súlyosabban esik latba az a körülmény, hogy igen jelentékeny erkölcsi hibákra a kapitalizmus intézményes berendezkedése különös módon alkalmat is ad.”

az emberek egy részének gazdasági megrövidítése és megtorlás nélkül lehetséges erkölcsileg tiltott utakon is jövedelmekhez jutni: a rendszer is felelős, az egyén is; azért viszont, hogy egyesek sikkasztanak, csalnak, stb., a rendszer magában véve nem felelős.

A szocializmus álláspontja a felvetett kérdésben Ismeretes: A szocializmus elveti a vallási erkölcsöt, helyébe új szocialista erkölcsöt akar felépíteni, amely egyrészt emberfelettit kíván az embertől, amikor elvárja tőle, hogy a közérdeket feltétlenül helyezze egyéni érdekei elé és tisztán közérdekből dolgozzék, saját egyéni érdekeivel nem törődve, másrészt főleg szexuális téren szinte teljes szabadságot ígér. A szocialista erkölcsről az első vonatkozásban már elmondtuk véleményünket. A második vonatkozásban itt kell elmondanunk és itt kell reámutatnunk arra, mennyire összefügg a gazdaság és erkölcs pl. szexuáletikai vonatkozásban is.

A mai erkölcsi rendnek alapja a *család*.¹⁰¹ A család és a keresztény erkölcs elválaszthatatlan olyan értelemben, hogy a család intézménye nélkül keresztény erkölcs gyakorlati érvényesüléséről beszélni nem lehet. De a család kérdése nemcsak erkölcsi kérdés, hanem gazdasági is; a család addig lehet a társadalmi berendezkedésnek alapja, ameddig a család gazdasági sorsa legalább egy bizonyos mértékben biztosítva van, ahol tehát a család feje és a család munkabíró tagjai akkora jövedelemhez juthatnak, hogy abból az egész családot — tehát gyermekeket, betegeket, öregeket stb. — el tudják tartani. A család sorsa tehát végeredményben jövedelemeloszlási politikai kérdés.

A kapitalizmus nem igen törődik a családdal. Megadja a jogi lehetőséget arra, hogy a fiatalok összeházasodjanak, gyermekeik legyenek, azt is megengedi, hogy a férj keressen annyit, amennyit csak tud, de intézményesen nem gondoskodik arról, hogy a család fejének meglegyen a gazdasági lehetősége a család fenntartását biztosító jövedelem elérésére. Ez az oka annak, hogy ma a család válságáról beszélnek. Tényleg a fiatalok tekintélyes része nem alapíthat családot, akik meg már alapítottak, azok vagy nem, vagy csak nehezen tudják eltartani. A család válsága szükségszerű folyamánya annak, hogy a kapitalizmussal párhuzamosan kifejlődött polgári társadalom elfogadta, illetve fenntartotta a családot, mint alapintézményt, de a kapitalizmus nem gondoskodott annak gazdasági sorsáról.

¹⁰¹ Ernst Fischer a szocialista „Kampf” 1930. januári számában közzétett tanulmányában reámutat arra, hogy a család válsága a polgári társadalom válsága. A család a polgári társadalmi rend alapintézménye, a társadalom sejtje s ép ezért a polgári társadalmi rend jövője szempontéből jelentős tünet az, hogy míg más közösségek — korközösség, foglalkozási és politikai közösség — egyre nagyobb jelentőségűek lesznek, a családi közössége jelentősége csökkenően van.

A szocializmus ezen a ponton is hű marad a maga világnézetéhez és etikájához: úgy akarja megoldani a család válságát, hogy megszünteti a család intézményét, ami tényleg a leg-radikálisabb megoldás épúgy, mint ahogy a betegség legradikálisabb megoldása a halál. Bebel így képzei el a szocialista társadalomban a nő helyzetét:¹⁰²

„Az új társadalomban a nő társadalmi és gazdasági tekintetben teljesen független; még az uralom és kizsákmányolás látszatának sincs többé alávetve; mint szabad, egyenlő ember áll a férfival szemben és úrnője a maga sorsának. Nevelése egyenlő a férfiéval, kivéve azokat az eltéréseket, amelyeket a nemi különbség és a nemi funkciók föltételeznek; természetszerű életviszonyok között élve, testi és szellemi erejét teljesen kifejtheti és érvényesítheti; tevékenységének olyan területet választ, amely vágyainak, hajlamainak és képességeinek megfelel és ugyanolyan feltételek mellett dolgozik, mint a férfi. Idejének egy részét valamely foglalkozási ágban, mint gyakorlati munkásnő tölti; a napnak más részében nevelőnő, tanítónő vagy ápolónő; egyéb szabad idejében valamely művészetben vagy tudományszakban képezi ki magát; máskor meg valami közigazgatási tisztséget végez, szórakozásokban és multságokban vesz részt nők vagy férfiak társaságában, aszerint, ahogy neki tetszik, vagy ahogy az alkalom kínálkozik.

Szerelmi választásában szabad és független, mint a férfi. Szerelemért pályázik, vagy választ a szerelemért pályázók közül és ha szerelmi frigyre lép, elhatározását nem befolyásolja más tekintet, mint a vonzalom. Szerelmi frigye magánszerződés, amelynek megkötésénél hivatalnok közbenjöttére nincs szükség, amint hogy a múltban is magánszerződés volt a házasság egészen a középkorig.¹⁰³ Ezen a téren a szocializmus nem alkot újat, csak visszaállítja magasabb kultúrfokon és új társadalmi formák közt azt, ami általános érvényben volt, mielőtt a magántulajdon a társadalomban uralomra jutott.

Szükséges, hogy az ember — föltéve, hogy ösztöneinek kielégítése másoknak nem okoz kárt — magával szabadon rendelkezhesék. A nemi ösztön kielégítése épen úgy magánügye minden embernek, mint bármely más természeti ösztön kielégítése. Senkisé tartozik erről másnak számot adni és semmiféle hivatlan egyén ebbe a magánügybe bele nem avatkozhatik. Hogy hogyan eszem, iszom, alszom és ruházodom, az az én személyes ügyem; épen úgy a másik nemhez tartozó személlyel való érintkezésem is.”

Bebelnek ez a jóslata több szempontból figyelmet érdemel. A legfontosabb szempont: a szocializmus szét akarja robbantani a családot, annak gazdasági alapjainak megszüntetésével. A másik szempont: a szocializmusnak ez a programja az utópista szocialisták kritikátlanul átvett hagyatéka.¹⁰⁴ A har-

¹⁰² A nő és a szocializmus c. i. m. 449—Í50. 1.

¹⁰³ Ez a megállapítás a házasságkötés vallásos jellege ellen szól főleg; ebben a vonatkozásban téves, mert a kultúra bizonyos fokán álló népeknél (mexikóiaknál, kínaiaknál, görögöknél) mindenütt vallási jellege is volt a házasságkötésnek.

¹⁰⁴ Az utópista szocialisták közül a monogám házasság híve volt *Owen* és *Cabet*, *Proudhon* és *Weitling* a szabad szerelem mellett kardoskodnak; *Fourier* pedig olyan társadalmi rendről álmodozik, amelyben a nőknek férjükön kívül a nemzőkkel, a favoritokkal és a közönséges szeretőikkel lenne viszonyuk.

madik szempont: ebben a kérdésben a reakció ellen harcoló marxista bevallja, hogy visszafelé akarnak menni: vissza abba a korba, amikor az ember korlátlanul ösztöneinek élhetett. A negyedik: az a naiv optimizmus, amely mindezt mégis haladásnak látja és nem veszi észre, hogy számtalan vad néptörzsen kívül már a pogány Róma is megvalósította ezt a szocialista szexuáletikát, habár nála a magántulajdon intézménye igen magas fejlődési fokon állott. Igaz, hogy belepusztultak, amint ezt Montesquieu oly szépen megírja, de talán annak a magántulajdon és nem a szexuáletiba volt a főoka? Bebel azt írja:¹⁰⁵ „Belátás és műveltség, a személy teljes függetlensége: olyan tulajdonságok, melyek a jövő társadalomban a nevelés és a viszonyok következtében természetesen s mindenkit megfognak óvni oly cselekmények elkövetésétől, melyek kárára szolgálnak”. Ezzel szemben elég rámutatni arra, hogy a műveltség s a függetlenség a történelem és a mai idők tanulsága szerint a testet-lelket megőrlő szexuális aberrációknak *önmagában* nem megőrlője, hanem tenyésztője. Egyébként a szocialista társadalomban függetlenségről beszélni alig lehet.

A család válságának körképe tehát az, hogy a kapitalizmus nem törődik vele, a szocializmus pedig meg akarja szüntetni. Mit akar a laborizmus? Meg akarja menteni.¹⁰⁶ Kiténik ez abból, hogy hangsúlyozza: a család fogalmilag és tényleg megelőzi az államot, kifogásolja, hogy a kapitalizmus elijesztően sok akadályt gördít a házasság és a családi élet elé. Olyan jövedelemeloszlást sürget, amely a munkások számára családi vagyonszerzését és ezzel a családi terhek könnyebb viselését teszi lehetővé. Azt is követeli, hogy a munkás életében gondoskodhassak arról, hogy övéi sorsa halála után is valamilyen biztosítva legyen. Különösen fontosnak tartom erre vonatkozólag a körlevél következő sorait:

„Először is a munkás és családja életfenntartásához elégséges munkabér illeti meg a munkást. Bizonyára a család egyéb tagjainak is kötelessége erejükhöz mérten a közös háztartás szükségleteihez hozzájárulni, amint földműves-, kisebb iparos- és kereskedőcsaládokban látjuk. De a nőket és a gyermekeket koruk és erejük mértékén túl nem szabad megterhelni. A családanyák leginkább otthon foglalkozzanak és a házi dolgokat végezzék. Szégyenletes és mindenáron kiirtandó visszaélés az, hogy családanyák a családapák elégtelen munkabére miatt a háziteendők és különösen a gyermekevelés elhanyagolásával bérmunkába menni kényszerülnek. Tehát mindenképpen azon kell lenni, hogy a családapák munkabére az egész háztartás költségeit fedezhesse. Ha ez a mai viszonyok mellett még nem minden esetben lehetséges, akkor a társadalmi igazságosság követeli az állapotoknak olyan újraszabályozását, hogy minden felnőtt munkás az említett mértékben kaphasson bért”.

¹⁰⁵ I. m. 450. 1.

¹⁰⁶ L. J. Waitz: Familie und berufsständische Ordnung (Schönere Zukunft, 1933. évf. 328—330. 1.) és J. van der Welden szerkesztésében „Wirtschafts- und Sozialpolitik in der berufsständigen Ordnung” c. megjelent műben ugyané cím közzétett értekezése (133—145. 1.).

A Qu. a. gazdasági programjának egyik leglényegesebb része tehát: a család gazdasági sorsának biztosítása. Ez a probléma elsősorban erkölcsi ugyan, de gazdaságpolitikai eszközök nélkül nem oldható meg. Ám a Qu. a. nemcsak a családdal kapcsolatban, hanem *a gazdasági élet egész területén követeli az örök erkölcs érvényesülését.*

A körlevél a gazdasági élet reformját az örök erkölcs irányában kétféle módon tartja szükségesnek: követeli először az *intézmények megfelelő reformját* és követeli az *emberek egyéni, erkölcsi megújulását.* Az intézmények reformjával külön foglalkozunk; ennek a reformnak a lényege az, hogy az összes intézményeket hassa át a szociális igazságosság és a szociális szeretet szelleme.

Ezzel kapcsolatban azonban már ezen a helyen el kell oszlatnunk egy félreértést. Az erkölcsnek a gazdasági élet területére való bevonulása *nem jelenti azt, hogy a gazdasági élet külön törvényszerűségei nem érvényesülhetnek.* Nem jelenti azt, hogy a homo oeconomicusból az egészséges önzést ki kell ölni.¹⁰⁷ nem jelenti a gazdasági haladás megkötését. Vámbéry Eusztém teljesen félreismeri a keresztény erkölcstant, amikor azt állítja,¹⁰⁸ hogy az a munkának nem tulajdonít jelentőséget, miként az ég madaráról és a mezők liliomáról szóló példázat mutatja, hanem a jámbor semmittevést állítja fel például, a szellemi értékeket az ájtatosság kivételével lebecsüli, azt hirdetvén, hogy boldogok a lelki szegények. Téves tehát ebből a meg nem értett erkölcsi tanításból levont az a következtetése is, hogy a keresztény erkölcs a maga egészében a túlvilági jutalomra van beállítva és ezért az emberek földi együttélésének szabályozására, testi és szellemi munkából épült kultúra hatása alatt élő emberek magatartásának irányítására gyakorlatilag hasznavehetetlen.

A Qu. a. tiltakozik az ellen, mintha az általa helyesnek talált gazdasági rend a gazdasági tevékenység értékét csökkentené.¹⁰⁹ „Ellenkezőleg — írja — megtanuljuk benne az isteni akaratot tisztelni, mely az embert a földre helyezte, hogy azt munka által sokféle életszükségleteire hasznosítsa. Tisztességes és jogos úton igenis szabad a jólétüket emelniök mindazoknak, akik javak termelésével foglalkoznak.” Egy másik helyen a következőket olvassuk: „Az ember munkára van teremtve, mint a ma-

¹⁰⁷ Navratil szerint az ethika parancsai azért nem játszhatnak a gazdasági életben vezetőszerepet, mert a gazdasági életben mindenki saját magáról igyekszik gondoskodni, az altruisztikus indítékok inkább csak módosítják hatásaikban az egoisztikus alapjellegű ösztönöket. (Közgazdaságtan, I. kötet, Budapest, 1933. 42. 1.)

¹⁰⁸ Az élő múlt, Budapest, 180. 1.

¹⁰⁹ „Gyűlöletes ráfogás az, hogy a keresztény erkölcs minden földi örömet az ember életéből kiküszöbölni törekszik; hamis beállítás az, hogy a kereszt útjában áll a kulturális erő kifejtés munkásainak. Rosszakarátú hazugság az, hogy az Egyház tiltja a mosolyt, a derús hangulatot, a földi élvezetek örömet. Mutasson nekem Schopenhauer, Nietzsche, Bernard Shaw tanításait követő csak egyetlen szentíráshelyet, amely akárcsak utalás-szerűen kizárná azt a törekvést, mely földi életünk gazdagítására, kellemessé, széppé, nagyvá tételére, a materiális kultúra előbbrevitelére irányul s én elismerem, hogy kétezer év óta végzetes tévedésben élt az emberiség.” (Angyal P.: Az új embereszmény felé, Magyar Kultúra, 1932. évf. 87. 1.)

dár a repülésre”... „A magasabb és nemesebb kultúrélet okos kiélése nincs az erkölcsiségnek kárára, sőt annak hasznára válik.” A kereszténység sokak által félreértett tanítása csak azt jelenti, hogy az ember „ne zsarolja le magát egy folyton lihegő iparkodásban, hanem legyen neki ideje s gondja másra is, legyen ideje és kedve a szép és nemes életre is.”¹¹⁰

Kétségtelen azonban, hogy az intézményeknek bármilyen tökéletes reformja sem képes önmagában a gazdasági rend viajudó kérdéseit megoldani. Az intézmények az embereken keresztül élnek: szükséges tehát az egyének erkölcsi megújulása is. A Qu. a. kijelenti: „Amit a társadalmi rend megújításáról és tökéletesedéséről mondtunk, semmikép sem valósítható meg erkölcsi megújulás nélkül.” A körlevél az egyének erkölcsi sülyedését sok vonatkozásban ostromozza és az erkölcsi megújulást több helyen követeli. Ezeknek a követeléseknek a lényege az, hogy a szociális igazságosság és a szociális szeretet szellemének úrrá kell lennie „az egyének lelkén, a telhetetlen önzést a keresztény mértékletességnek kell megzaboláznia. „Az evangélium szellemének, a keresztény mértékletesség és a mindent átfogó szeretet szellemének új kiáradásától várjuk Mi az emberi társadalom teljes megújulását.”

A körlevél az egyház püspökeinek és papjainak útmutatókat ad az erkölcsi nevelés nagy munkájának irányítására vonatkozóan. Ezeknek az útmutatásoknak nincs gazdaságpolitikai vonatkozásuk, ellenben feltétlenül érdekelt itt bennünket az a kérdés: *van-e remény erre az erkölcsi megújulásra?* és az erkölcsi megújulás tényleg elérhető fok *mennyiben befolyásolja a laborizmus célkitűzéseinek realizálását?*

E kérdést annál inkább fel kell vetnünk, mert a szocializmussal kapcsolatban megállapítottuk, hogy az embernek olyan erkölcsi átalakulása, aminőre a szocializmus fenntartása végett szükség lenne, belátható időn belül nem várható. A felvetett kérdésre a következőkben felelünk:

Az, hogy minden embert áthasson a keresztény mértékletesség és a szociális szeretet szelleme, belátható időn belül nem várható. Nincs azonban akadály annak, hogy ez a szellem *nagy tömegekben a mainál fokozatosan nagyobbodó mértékben úrrá legyen.* A szocializmus által megkívánt erkölcsi átalakulás és a Qn. a. által sürgetett erkölcsi megújulás között ugyanis nagy a különbség. A szocializmus az önzést ki akarja az emberből ölni és helyébe a közösség érdekeinek feltétlen, még az egyéni érdek ellenére is szolgálatára készségnek szellemét akarja állítani. Ez az átalakulás a tömegek számára belátható időn belül lehetetlen; az önzés hozzátartozik az emberhez, azt csak kiváltságos lelkek győzhetik le teljesen, a tömegek belátható időn belül nem. A. Qu. a. az önzést nem akarja kiölni az emberből, csak erkölcsi

¹¹⁰ Prohászka i. m. 47. 1.

korlátok közé akarja szorítani: azt akarja, hogy az egyén önzé senek *ne dobja áldozatul mások jogos érdekeit.*

A keresztény mértékletességnek és a felebaráti szeretet nek ez a szelleme ma is nagy tömegek lelki értéke; a vallás nevelő ereje képes lehet arra, hogy ezzel a szellemmel újabb és újabb tömegeket megtöltsön. Kétségtelen, hogy a nevelő munka eredményességének van egy gazdaságpolitikai előfeltétele is.

„Feltűnő, — mondja Prohászka — hogy a szentek átlag jómódú, nemes és előkelő családból származnak s hogy proletárokból szentek nem igen lesznek. William Booth ezt így fejezte ki: először levest, aztán törvényeket, így tett az irgalmas szamaritánus is a rablók kezei közé esett, kifosztott s halálra sebzett utassal; nem tartott neki előadásit Platóból, sem a bibliából; nem biztatta, hogy ne vegye számba szenvedéseit, mert hisz „nem méltók a jelen szenvedéseik a jövő dicsőségre, mely bennünk ki fog jelenteni” (Róm. 8, 18.); nem állította, hogy a lélekben osodálatos gyógyító erők vannak, tehát fejlessze ki azokat s gyógyuljon meg tőlük, hanem a sebeiket kimosta borral s olajat öntött rájuk. Nem szavalt, hogy tekintse sebeit drágaköveknek, melyek majd az égben ragyognak, hanem bekötötte azokat; nem lelkesítette, hogy vegyen erőt magán s álljon talpára, hanem karjaira vette a sebesültet, öszvérére ültette s elvitte a szállóba, végül két dénárt adott a korcsmárosnak, hogy gondozza a beteget... így kell bánunk nekünk is a szegény, elgyötört emberiséggel. Míg az útszél en fekszik kiuzsorázva s testben és lélekben leromolva, addig ne beszéljünk neki sokat önnevelésről s önnemesbítésről, hanem emeljük ki az árákból, teremtsük meg számára a méltó emberi élet feltételeit; csináljunk belőle először embert, hogy azután csinálhassunk szentet is...”

E megállapítások a körlevél idézett soraival összevetve nem azt jelentik, hogy a társadalmi rend kívánatos reformja nem valósítható meg erkölcsi újjászületés nélkül, ez pedig keresztül vihetetlen a gazdasági rend reformja nélkül, tehát hagyjunk fel minden reménnyel. A mai általános erkölcsi viszonyok is lehetségessé tesznek egy bizonyos fokú gazdasági reformot főleg azért, mert ezek a reformok nem a többség, hanem a kisebbség érdekeivel kerülniének szembe; ha a lehetséges lépéseket megteesszük, máris eltávolítottunk a tömegek erkölcsi megújulásának útjából igen sok akadályt. Az így elérhető erkölcsi haladás újabb gazdaságpolitikai előrejutást tesz lehetségessé, ami viszont ismét visszahat az erkölcsi nevelés lehetőségére. Az erkölcsi és gazdasági haladás tehát állandó kölcsönhaltásban lesznek, mint ahogy a gazdasági leromlás fokozódása az erkölcsi romlás elmélyülésében is jelentkezett.¹¹²

¹¹¹ I. m. 114. 1.

¹¹² *Balás Károly* a kapitalista gazdasági rend válságának vizsgálatá során arra az eredményre jut, hogy „igazán csak a társadalom erkölcsi renaissanceja segíthet ... Az erkölcsi újjászületés csak keresztény nemzeti alapon és etikán épülhet fel.” (Társadalompolitika, Budapest, 1924. 85. 1.) Ezek szerint az erkölcsi megújulás nehézségeivel annak is számolnia kell, oki a gazdasági rend szerves reformját nem tartja szükségesnek vagy lehetségessnek. L. még *O. Schilling*: Katholische Sozialethik, München, 1929. 304.1., *Balás*: Politikai gazdaságtan, Budapest, 1922. 101. 1. és „Közgazdasági érdekű etnikai tulajdonságok”, *Közgazdasági Szemle*, 1911. évf. 1. szám, *Földes Béla*: Társadalomgazdaságtan, V. kiadás, Budapest, 1913. 156. 1.

5. A laborizmus társadalombölcseleti és gazdaságbölcseleti alapjai.

Ismertettük a laborizmus gazdaságpolitikájának metafizikai és etnikai alapvetését; az alábbiakban azokat a társadalom- és gazdaságbölcseleti tanokat foglaljuk össze, amelyeken a Qu. a. gazdasági rendjének, a laborizmusnak gazdaságpolitikája felépül.

A kérdés, hogy mi a társadalom, minden társadalomtudomány s így a közgazdaságtan, de minden társadalmi vonatkozású gyakorlati törekvés s így a közgazdasági politika számára is döntő fontosságú. Minden gazdaságpolitikai törekvés alapirányát metafizikai és etnikai felfogása adja meg, de ez az alapirány a feltett társadalombölcseleti kérdésem keresztül ér el a gyakorlati közgazdasági politika közelébe. Azt a számtalan választ, amely a feltett kérdésre elhangzott és valamilyen formában az emberiség történelmét irányító erőkkkel összefüggésben volt, négy rendszerbe foglalhatjuk össze.

Az első társadalombölcseleti rendszer az *individualizmus*, amelynek tanítása szerint a társadalom mint az egyéneknek hasznossági megfontolásokon alapuló egyesülése csak másodlagos, származékos jelenség; az elsődleges jelenség az egyén. Tulajdonképpen csak az egyén létezik, a társadalom az egyéneken kívül nem bír léttel, csak absztrakció, sokasága, összessége az egyéneknek. Spann szerint¹¹³ a társadalom az individualizmus felfogásában kórákás: a társadalom is, a kórákás is csak látszólag egység, egész (Ganzheit), tényleg csak különálló embereknek, illetve kódaraboknak többsége, összetevődése, amely csak az egyes emberek, köveik együttlététől függően létezik. Az állam a polgároknak szabad szerződésen alapuló együttműködése[^] a; törvények az egyének szabad cselekvési területének elhatároló eszközei. A rendszer következetes végiggondolása arra az eredményre vezet, hogy az egyén szellemileg önmagát létrehozó, önmagát meghatározó, önmagára alapozottan létező lény.

Az individualizmussal szemben áll az *univerzalizmus* társadalombölcseleti rendszere, amely szerint az elsődleges, jelenség a társadalom, a tényleges valóság a társadalom, az egyén tulajdonképpen csak mint a társadalom része létezik.¹¹⁴

¹¹³ Der wahre Staat, Jena, 1931. 9. 1.; 1. még 11—22. 1. és „Vom Geist der Volkswirtschaftslehre (függelék a „Fundament der Volkswirtschaftslehre“ IV. kiadásához, Jena, 1929. 352—354. 1.)

¹¹⁴ L. Spann: Der wahre Staat 23—53. 1. Spann arra is figyelmeztet, hogy téves az a felfogás, mintha az univerzalizmus az individualizmusnak merő ellentéte lenne. Ha az individualizmus azt tanítja — mondja (i. m. 23. 1.), hogy az egyén minden, az univerzalizmus neon válaszolja azt, hogy az egyén semmi, vagy legalább is nem kénytelen azt mondani. Ha az Individualizmus azt hirdeti, hogy a társadalom az egyéneken kívül nem létezik, az univerzalizmus híve nem kénytelen azt mondani, hogy a társadalom minden.

A társadalom hasonlít az emberi testhez, amelynek bizonyos értelemben önálló életet élő részei a kéz, a szív, a sejtek, az életerő azonban nem ezekben, hanem az egész organizmusban rejlik. Ilyen organizmus a társadalom is, amely éteti, fejlődésbe lendíti az egyénét. Épen azért az állam sem az egyének pusztá szerződése, hanem az egyének élő szellemi közössége. A társadalom a kisebb-nagyobb szellemi közösségek végtelen sora, organikus egész, amely azonban a tagjaiban, a rendekben és végeredményben természetesen az egyéneken él a maga életét. Az univerzalizmus sem tagadja tehát az egyén bizonyos fokú különállóságát, azonban azt tanítja, hogy az egyén szellemi élete egy másik szellemi életben gyökeredzik.¹¹⁵

Az individualizmus és az univerzalizmus között két irány jelzi a középutat. Az egyik a *szocializmus*, amely lényegében individualista társadalombölcseleten alapul, azonban főleg gazdaságbölcseletében már túlzásba is vitt univerzalista vonásokkal gazdagodott.¹¹⁶ A szocializmus szerint is az egyén az elsődleges jelenség, a társadalom pedig nem más, mint az egyének hasznossági megfontolásokon alapuló egyesülése. Ez az individuális társadalombölcseleti felfogás idők folyamán sok vonatkozásban erősen közeledett az univerzalizmushoz; gazdaságbölcseleti téren például az egyént, különösen annak szabadságát hasznossági megfontolások alapján teljesen alá akarja rendelni a társadalomnak.

A másik középúton járó társadalombölcseleti rendszer a *szolidarizmus*. Ez a társadalombölcseleti irány az evangéliumból sarjadt kies fejlődött a középkor nagy bölcselein keresztül

¹¹⁵ *Spann*: Vom Geist der Volkswirtschaftslehre c. i. m. 355. 1. Ugyanitt az univerzalizmus lényegét abban foglalja össze, hogy az egyén önállóságát, az „In-sich-selbst-begründet-iseln” álláspontját hirdetőikkel szemben a „Selbstsein duroh Sein im Aaidern” elvét vallja. Navratil Spann tanításáról a következőket mondja: „Minden olyan magyarázat, amely az egyént a társadalom javára a gazdasági élet szinteréről el akarja tüntetni, túlzott és téves. Az emberek gazdálkodnak a társadalomban és nem a társadalom az embereken kívül vagy azok nélkül... Feltétlenül az egyesek alkotják a társadalmat és nem a társadalom a prius, amely magából adna életet egyeseknek. Az ezzel ellentétes felfogásban (Spann: Ganzheitlichkeit) több a költői lendület, mint a gazdasági élet helyes megértése. (Közgazdaságtan, Budapest, 1933. 2. 1.)

¹¹⁶ „A szocializmus egyenlőségi gondolata — mondja Heller Farkas — tisztán individualisztikus alapon, amelyen keletkezett, nem gondolható végig s az így az érettebb szocializmus az univerzaliztikus felfogás elemeiből sokat felvesz magába. A minden kényszerítől mentes szabad társulás gondolata inkább csak az álmok világában élő kezdő szocializmust jellemzi, míg az érettebb szocializmus a kényszer gondolatával is meg kell, hogy barátkozzék... Így azután fejlődése folyamán a szocializmus szükségképen érintkezik az univerzalizmus gondolatvilágával.” (Közgazdaságtan, II. kötet, 17. 1.) *Kisléghi Nagy Dénes* szerint a szocializmus az individualizmus harcos, kapitalisztikus formája helyére annak szerződéses, békés formáját akarja léptetni. (A gazdasági individualizmus válsága, Közgazdasági Szemle, 1933. évf. 253. 1.)

a keresztény társadalombölcselet rendszerévé. Tanítása az egyénből indul ki,¹¹⁷ hirdeti, hogy végeredményben minden az egyénért és az egyéneken keresztül történik. Az egyént azonban olyannak kell venni, aminő a valóságban, tehát nem „abszolút egyénnek”, hanem „ens sociale”-nak, akiben két egyformán jelentős jegy különböztethető meg. Az egyik jegy: minden ember Isten gyermeke, önmagát meghatározó egyéniség, akinek a föld javainak felhasználásával, az isteni kegyelem segítségével kell örök célja felé törekednie. Ezen az úton az egyénnek Istentől adott, tehát senki által és semmiféle közösség által el nem vitatható jogai és fel nem oldható kötelességei vannak. A másik jegy: az ember társas lény, — mint természetes közösségnek, a (Szülőknek gyermeke jön a világra, a szülők nevelik, majd a társadalom közvetett és közvetlen nevelő hatása alatt fejlődik ki szellemi élete, gazdasági sorsa mások gazdasági sorsával kerül összefüggésbe, szellemi és fizikai élete a társadalom hatása nélkül nem volna teljes. Az ember természetének ebből a kettősségéből következik az, hogy az egyén és a társadalom állandó kölcsönhatásban vannak, az egyik a másik nélkül el nem lehet, mindegyiknek minden cselekedete hat és visszahat a másikra.¹¹⁸

Nem lehet kétséges, hogy a Qu. Az individualizmust és a szocializmust elítéli. Az individualizmust „veszedelmes egyoldalúságnak” mondja; a szocializmusról pedig azt tanítja, hogy mint tan, mint történelmi tény, mint mozgalom, amíg igazi szocializmus marad, a katolikus tannal összeegyeztethető, mert az emberi társadalomról vallott alapfelfogása a keresztény igazságtól eltér s a társadalomban csak hasznos egysülést lát.

Vitás, hogy a másik két társadalombölcseleti rendszer milyen viszonyban van a Qu. a.-val. Egyesek szerint a Qu. a. tisztán a szolidarizmus elvi alapján áll; mások szerint a Qu. a. az univerzalizmust igazolja.¹¹⁹ A körlevél az emberi társadalomról a keresztény felfogást a következőkben foglalta össze:

¹¹⁷ Épen ezért pl. Spann a szolidarizmust individualizmusnak tartja. *J. Eberle* szerint ugyan Spann a szolidarizmusnak csak egyes névszerint megnevezett képviselői ellen foglal állást (Kontraverse um Othmar Spann, *Sehönere Zukunft*, 1932. 786. 1.), ez azonban téves, mert Spann szerint csak kétféle társadalombölcseleti irány van: individualizmus és univerzalizmus, középút nincs.

¹¹⁸ L. *Mester János*: Szolidarizmus, Katolikus Lexikon IV. kötet 289—294. 1., *Ottó Schilling*: *Batholische Sbzialethik*, München, 1929. 33—38.1.

¹¹⁹ L. *Franz Landmesser*: Die zwei Richtungen im sozialen Katholizismus, *Sehönere Zukunft*, 1932. évf. 841—843. 1. I. *Eberle*: *Kontroverse um Othmar Spann, Sehönere Zukunft*, 1932. évf. 785—786. 1., *Kari Paioek*: Spanns Universalismus der Seholastik gegenübergestellt, *Sehönere Zukunft*, 1932. évf. 935—936. 1., *Wilhelm Schmidt* és *Oswald v. Nell-Breuning*: Kin Briefwechsel um Quadragesimo anno, *Sehönere Zukunft*, 1931. évf. 11—12. 1., *Nell-Breuning*: Die soziale Encyklika c. i. m. 62., 63., 79., 146. 1.

„A keresztény tan szerint az Isten az embert, mint társias lényt a földre helyezte, hogy a társadalomban az Istentől rendelt tekintély alatt (V. ö. Bóm. 13, 1) élve, minden tehetségét a Teremtőnek dicséretére és dicsőségére tökéletesen kiművelje és kifejlessze és hivatását hűségesen betöltve, ideiglenes és örökké való boldogságát megszerezze.”

Ez a tan összeegyeztethető a szolidarizmussal is és az univerzalizmussal is. Ez a vita forrása, de ez az alapja azok reményének is, akik szerint a két felfogás híveinek össze kell fogniuk a körlevél programjának megvalósítása érdekében.¹²⁰

Vannak a körlevélnek olyan részei, amelyek azt a felfogást támogatják, hogy a körlevél a szolidarizmus elvi álláspontját egészen magáévá tette és társadalombölcseleti felfogása az univerzalizmus tanításával nem egyeztethető össze, ami nem jelenti azt, hogy a körlevél a Spann által megindított mozgalom gyakorlati célkitűzéseit elítélné. Utalunk a körlevél következő soraira:

„Mindenkor változatlanul igaz marad a társadalombölcselet kiválóan fontos alapelve, amelyet sem bolygatni, sem kétségbevonni nem szabad: amit az egyes ember önmaga a saját erejével elvégezhet, nem szabad a társadalmi tevékenység körébe utalni, s hasonlóképpen: amit kisebb és alacsonyabb rangú közületek elintézhetnek, azt nagyobb és magasabb közület jogosan nem vonhatja a maga hatáskörébe...”

Az idézet első felében foglalt szabály az univerzalizmus elméletével nem fér meg, mert az egyének bizonyos területen való teljes önállóságát és az egyéni tevékenységnek a köztevékenység elé helyezését az univerzalizmus nem fogadhatja el abban az értelemben, amelyben a körlevél azt követeli. Egyébként a körlevél kétségtelenül a szolidarizmus régi tanítására utal, amely a társadalmi tevékenység szubszidiárius, pótló jellegét mindig hirdette.

Az univerzalizmus ellen szól a körlevél következő része is:

„A természetes magántulajdonjognak és öröklési jognak mindig sértetlenül fenn kell maradnia, mert az államnak nincs joga azt elvenni. „Hiszen az ember előbb volt, mint az állam.” (R. N. 6.) „A család is fogalmilag és tényleg megelőzi az államot.” (B. N. 10.)”

Alig egyeztethető össze az univerzalizmus rendszerével az, hogy a Qu. a. szerint a rendi önkormányzati testületek a polgári társadalomnak nem lényeges alkotórészei, hanem csak természetes folyományai, hogy a körlevél szerint az azonos foglalkozásúak rendekbe vagy rendi testületekbe „tömörülhetnek”, ami annyit jelent, hogy a tömörülés ténye teszi az azonos foglalkozásúak összességét rendekké. Kétségtelen az is, hogy az univerzalizmus rendszerének elfogadása a rendeknek nagyobb

¹²⁰ K. E. M. Kogon: *Solidarismus und Universalismus vor der Aufgabe der Gesellschaftsreform, Schönere Zukunft*, 1932. évf. 205—208, *Varga László* szerint (Új társadalmi rend felé i. m. 68. 1.) Spann államelmélete sem egészen mentes ugyan bizonyos túlzásoktól, azonban gazdaságpolitikája nagyban teljesen megegyezik a Qu. a. elgondolásával.

és lényegesebb szerepet juttatott volna, mint amekkora szerep a körlevélben a rendi gondolatnak tényleg jutott.

MINDEN GAZDASÁGPOLITIKAI IRÁNYZAT a maga világnézeti és társadalombölcseleti felfogásának megfelelő gazdaságbölcseleti rendszeren alapul. Az individualizmusnak megfelelő gazdaságbölcseleti rendszer a szabadság eszményén épülő *gazdasági liberalizmus*. Az egyén öncélúságából következik, hogy a közösségnek nincs joga befolyásolni az egyén gazdasági cselekedeteit, — a természetes, a helyes, a jó gazdasági rend az, amelyben az erők szabad versenye irányítja a gazdasági életet, tehát az állam legjobb gazdasági politikája az ha nincs gazdasági politikája.

Az univerzalizmus gazdaságbölcseleti rendszere *a rendi gazdaság, a szaktestületi rendszer* kiépítését tűzte ki célul.¹²¹ Tanítása szerint a gazdaság a társadalom szellemi egészségének egyik életköre, cselekvő rendje, amely további részrendefere, a foglalkozási rendekre tagozódik. Minden rend, így a foglalkozási rendek is testületi formát akarnak öltetni; így alakulnak ki a szaktestületek, az azonos foglalkozásúak, az azonos szolgálatot teljesítők közjogi alapon nyugvó közösségei, amelyekre a gazdasági rend önkormányzatának feladata hárul. Ennek az önkormányzatnak és az egész gazdasági életnek vezérelve: beilleszkedés a közző, az egész gazdasága rend, az egész társadalom szolgálatába, ami abból is következik, hogy a gazdasági rend feladata a többi rendek számára a szükséges eszközök rendelkezésre bocsátása.¹²²

A szocializmus társadalombölcseletén a kollektivizmus gazdaságbölcseleti rendszere épül fel, amelynek eszménye a gazdasági egyenlőség; ezt az egyenlőséget s ezzel a proletárság felszabadítását a tőke rabságából a termelő eszközök magántulajdonának megszüntetésével, a termelés kollektivizálásával kívánja elérni.

A szolidarizmus társadalombölcseleti rendszerének megfelelő gazdaságbölcseleti irány *a keresztény szocializmus*.¹²³ volt, amely a Qu. a.-ban a maga egységes, magasabb fejlődési fokot jelentő gazdaságbölcseleti megnyilatkozását látja. Min-

¹²¹ *Spann* gazdaságpolitikai célkitűzései távolállanak a kollektívizmustól. E helyen nem térhetünk ki annak vizsgálatára, igaza van-e Nell-Breuningnek abban, hogy Spann a kollektívizmust „szerencsés következetlenségek” sorozatának segítségével kerüli ki. (Die soziale Encyklika, i. m. 146. 1.)

¹²² L. *Heinrich Walter*: Das Ständewesen mit besonderer Berücksichtigung der Selbstverwaltung der Wirtschaft, Jena, 1932. c. művét.

¹²³ A keresztényszocializmus társadalom- és gazdaságbölcseleti rendszerének igen jó magyar nyelvű feldolgozása Mihelics Vid: Keresztényszocializmus (Budapest, 1933. 77. 1.) c. műve.

denekelőtt azonban kérdjük, mi a véleménye a körlevélnek a két leghatalmasabb gazdaságbölcseleti rendszerről, a kapitalizmus liberalizmusáról és a szocializmus kollektívizmusáról.

A liberalizmusról, mint gazdaságbölcseleti rendszerről és a szabadságról, mint gazdaságbölcseleti eszményről a körlevél a következőket mondja:

„A gazdaság helyes rendje nem tűrheti a szabadversenyt. Ez éppen az individualisztikus gazdasági rendszernek alaptévedése, amelyből mint mérges forrásból összes egyéb tévedései folynak. A gazdaság társadalmi és erkölcsi természetét feledve vagy félreismerve, abban a hitben élt, hogy a közhatalomnak gazdasági téren nincs egyéb föladata, mint a gazdaságnak szabad és akadálytalan működést biztosítani, mert ennek megvan a maga sajátos szabályozója, a *-piac*, a szabadverseny, amellyel önmagát sokkal tökéletesebben elkörmányozza, mint bármely teremtettt lélek külső beavatkozással tehetné. Pedig a szabadverseny nem tudja a gazdaságot szabályozni, bár kellő korlátok között jogosult és kétségtelenül hasznos lehet. Bőséges tapasztalat bizonyítja ezt, amióta az individualisztikus gazdasági elmélet a gyakorlatban jelentkezett... A korlátlan szabadverseny nem is végződhetik másként, mint az erősebbnek s többnyire az erőszakosabbnak és lelkiismeretlenebbnek győzelmével... A szabadverseny önmagát fölfalta, a szabadkereskedelem helyébe a gazdasági hatalom lépett, a nyereségvágyat a hatalmi mohóság követte, a gazdasági élet kegyetlen, durva és félelmetes lett.”

A szocializmus gazdaságbölcseleti eszményéről, az egyenlőségről a körlevél nem tartalmaz részletes bírálatot, de álláspontja megállapítható abból, hogy a magántulajdon alapján áll, hogy szerinte az államnak nincs joga megszüntetni a magán-í tulajdont, az öröklési jogot, hogy „légből kapott erkölcstörvény”-nek bélyegzi azt a tételt, amely szerint a termelés egész eredménye a munkásokat illeti. A kollektívizmust „veszedelmes egyoldalúságnak” nevezi, amelynek szirtjeit el kell kerülnünk. A Qu. a. ezek szerint nem fogadja el a szabadságot és az egyenlőséget, mint gazdaságbölcseleti eszményt. Helyükbe két másik eszményt állít: *a szociális igazságot és a szociális szeretetet*:

„A szabad verseny szerepét a legújabb időben átvevő gazdasági hatalom még kevésbbé intézheti a szabályozást, mert a hatalom önmagában vak és erőszakos. Hogy áldást hozhasson az emberiségre, maga is hatásos mérséklésre és bölcs vezetésre szorul s a mérséklést és vezetést önmagának nem adhatja. Magasabb és nemesebb erőnek kell a gazdasági hatalmat kemény és bölcs fejelem alá venniök: a szociális igazságosságának és a szociális szeretetnek.”

Vannak, akik hallani sem akarnak arról, hogy a szociális igazságosság és a szociális szeretet a gazdasági reform kiindulópontja lehet; érzelmős lírának, nem komoly gazdaságpolitikai követelésnek tartják a szociális igazságosság és a szociális szeretet hangoztatását. Azonban amíg a gazdasági élet. csak úgy önti magából a tragédiákat, addig a „lírát” sem lehet kitessekelni a gazdaságpolitikai elgondolásokból. Nem szabad megfedelkednünk arról sem, hogy minden ilyen kritika a mai gazdasági rendből indul ki, annak törvényszerűségein alapul; a kapi-

talizmus gazdasági rendjében pedig a szociális igazságosság és a szociális szeretet csakugyan nem lehetnek irányító tényezők. A Qu. a. azonban a kapitalizmus helyére új gazdasági rendet akar állítani; amikor azt mondja, hogy az új gazdasági rendet a szociális igazságosságra és a szociális szeretetre akarja felépíteni, nem lehet vele szemben azzal érvelni, hogy ez azért nem lehetséges, mert a Qu. a. által elítélt mai gazdasági rendben ez a két eszmény életképtelen. Ha tárgyilagosan akarunk ebben a kérdésben állást foglalni, olyan mértékkel kell mérnünk, amely *minden gazdasági rendben, nemcsak a kapitalizmusban érvényes.*

Abból kell kiindulnunk, hogy a szociális igazságosság és a szociális szeretet a laborizmus számára, nem *konkrét gazdaságpolitikai célkitűzések*, hanem *gazdaságbölcseleti eszmények*, tehát olyan célok, amelyeknek nem a tényleges elérése a fő, hanem az, hogy állandóan törekedjünk az elérésükre,¹²⁴ hogy az egész gazdasági élet intézményes megszervezésének iránya féléljük tartson, hogy a gazdaságpolitika minden erejével igyekezzék őket minél jobban megközelíteni, a mindenkor adott lehetőségek határain belül.¹²⁵

Ez a megállapítás természetesen a gazdasági szabadság és az egyenlőség eszményére is érvényes. A gazdasági szabadság hatalmas birodalmak gazdaságpolitikájának volt az eszménye több mint száz évig és igazában sehol sem valósult meg. A gazdasági szabadság eszménye azt követelné, hogy az állam az egyének gazdasági tevékenységébe semmiféle formában, semmiféle célból bele ne avatkozzék. Ezt eddig egyetlen nemzet sem engedte meg miágának.¹²⁶ Az utóbbi években több országban a politikai hatalom a szociáldemokraták kezébe került és mégsem valósították meg *SLZ* egyenlőség eszményét. Következik-e ezekből a tényekből, hogy a szabadság és az egyenlőség eszménye nem volt alkalmas arra, hogy gazdaságbölcseleti, gazdaságpolitikai eszmény legyen? Nem. A szabadság is, az egyenlőség is csillagok voltak a gazdasági élet egén és ezek után a csillagok után hatalmas nemzetek jártak évszázadok és évtizedek útján.

A szociális igazságosság és a szociális szeretet eszményének azonban van egy igen nagy előnye a szabadság és az egyenlőség eszményével szemben és szerintünk ez az előny eldönti, hogy a négy eszmény közül melyik a legmagasabb értékű. Ez

¹²⁴ L. *Pauler A.*: Bevezetés a filozófiába, Budapest, 1921. 120. 1.

¹²⁵ *Angyal P.* szerint az eszmény gyakorlati jelentősége: a haladás egyirányúságának, következetességének, egyöntetiségének, egy-egy kor, nép tulajdonságai, törekvései, intézményei átrétehetőségének biztosítása. *Jogbölcselet alaptételei*, Budapest, V. kiadás, 29. 1.)

¹²⁶ *Földes B.* rámutat arra, hogy a gazdasági liberalizmus klaszikus hazája, Anglia, mily merész eszközökkel gondoskodott minden felülő társadalmi érdek védelméről. (*Társadalmi gazdaságtan*, I. k. 47. 1.)

az előny lényegében az, amit általában a szociális igazságosság és a szociális szeretet terhére hátrányként szoktak emlegetni: az t. i. hogy „nem valósítható meg”, vagy „*nehezen valósítható meg*”. A szabadság és az egyenlőség eszménye megvalósításának tulajdonkép nincs más akadálya, mint az, hogy az emberiség nem akarja és nem meri megvalósítani. Nincs akadálya (abszolút értelemben véve) annak, hogy bármelyik nemzet beszüntesse a gazdaságpolitikáját és kiszolgáltassa önmagát a gazdasági erők szabad játékának; ép így bármelyik nemzet megteheti azt, hogy a magántulajdon megszüntetésével megvalósítsa az egyenlőség eszményét. Miért nem teszik! Mert nem akarják és nem merik, tudván azt, hogy ezeknek az eszményeknek a teljes megvalósításából az emberiségre igen nagy bajok származnának. Valahogyan úgy van az: a szabadság és az egyenlőség eszménye fényesen ragyogó csillag az emberiség fejlődésének sötét éjszakájában, megyünk is abban az irányban, amely felől a fényük felénk ragyog, de óvakodunk attól, hogy nagyon közel menjünk hozzájuk, mert ezekből a csillagokból a fényen, az erőn kívül mérges gázok is ömlenek felénk és ezek a mérges gázok egy bizonyos távolsági körön belül megölnék minden életet, haladást. Aki a csillagok között járni még hasonlatokban sem szeret: az a szabadság és az egyenlőség eszményét az emberiség fejlődésvonalában olyan állomásnak látja, amely felé végig gyönyörűen kiépített vasúti sínpárok vezetnek s ezeken a sínpárokon az emberiség látszólag minden akadály nélkül eljutna a célhoz, de a vonatvezetők mégsem merik az emberiség vonatát egy bizonyos ponton túlengedni, mert tudják, hogy az állomás közelében a vasúti sínek alá vannak aknázva s ha a vonat az aláaknázott sínekre ráfut* menthetetlenül elpusztul.

Ha ezzel szemben a szociális igazságosság és a szociális szeretet eszményeinek csillagát vizsgáljuk: igaz az, hogy ezek a csillagok sokkal messzebről sugározzák felénk a fényt x. lehet, hogy nehezebb közelükbe férni; az is lehetséges, hogy egészen soha sem érhetünk velük egy vonalba: de az emberiség *bátran közeledhetik feléjük*, ezekből a csillagokból nem ömlik mérges gáz, ezek csak életet sugároznak magukból. Ha pedig vizsgálódásainkkal a földön maradunk, akkor a szociális szeretetet olyan állomásnak kell tekintenünk, amely felé a vasút csak egy bizonyos távolságig van kiépítve, azon túl csak gyalogút vezet, vagy még az sem, de bizonyos, hogy az állomás felé akár az úton, akár új ösvényeken bátran közeledhetik az emberiség, nem fenyegeti sehol sem a felrobbanás veszélye.

Hogy a szociális igazságosság és a szociális szeretet csillaga szinte elérhetetlen magasságban ragyog s hogy ez a két állomás szinte beláthatatlan messzire van, csak annyit jelent, hogy az emberiség sehol, soha meg nem állhat, hanem mindig előre kell haladnia, mindig törtetnie kell a nagy cél

felé. A laborizmus ezek szerint *az örök haladás gazdasági rendje*, éppen ezért, mert eszményei belátható időn belül csak megközelíthetők, de egészen el nem érhetők. A szabadság, az egyenlőség eszménye egyebek mellett azért marad le a versenyben, mert kézenfekvőbb, közeli, megfoghatóbb,¹²⁷ aminek következtében vagy megvalósul s akkor az emberiségnek új eszmények után kell néznie, vagy — s ez az igazság — az emberiség nem meri megvalósítani őket s akkor kénytelen olyan cél után menni, amelyet elérni komolyan nem akar.

Nem vagyunk igazságtalanok a szabadság és az egyenlőség eszményével szemben, amikor velük szemben nem alkalmazzuk azt a tételt: nem baj, ha nem valósulnak meg, a lényeg az, hogy az emberiség törekedjék a megvalósításukra. Ezt a tételt a szabadságra és az egyenlőségre azért nem lehet alkalmazni, mert abból, ha ezek az eszmények megvalósulnak, az emberiségre nagy veszedelmek származnak, viszont ha a tömegeket a szabadság és az egyenlőség eszménye felé vezetjük, sohasem lehetünk biztosak abban, hogy a vezetés mikor csúszik ki azok kezéből, akik ismerik a határvonalat, amelyen túl nem szabad menni.¹²⁸

Azt is meg kell állapítanunk, hogy a szabadság és az egyenlőség eszménye a gazdasági rend végtelenül bonyolult problémáinak mechanikus leegyszerűsítése. Nem kell tennünk semmi mást, — mondja a liberalizmus — csak ne tegyünk semmi olyant, ami az erők szabad versenyét akadályozná: máris elértük az emberileg lehetséges legjobb gazdasági rendet. Nem keli tennünk semmi mást, — mondja a szocializmus — csak szüntessük meg a termelő eszközök magántulajdonát és ezen át valósítsuk meg az egyenlőség eszményét: már is készen van a tökéletes, a helyes gazdasági rend. A szociális igazságosság és a szociális szeretet eszményét követő gazdaságbölcselet nem látja ilyen végtelenül egyszerűnek a helyzetet. *A szociális igazságosság a gazdasági erőknek, a gazdasági ösztönöknek, a gazdasági élet tényezőinek és az örök erkölcsi törvényeknek a gazdaságpolitika által elrendezett összhangját jelenti és köve-*

¹²⁷ „Az eszme ereje a szellemtől származik és pedig annak immár irracionális mélyeiből, azokból a mélységekből, amelyekbe alápillantani csak az élet ritka pillanataiban adatik még kiváltságos lelkeknek. Nincs egyetlen eszme sem, mely magán ne hordozná az irracionalitás egy végtelen lehetét s ez által bizonyosságot ne tenne arról a mélységről, honnan eredetét veszi. Kétségtelen, hogy az irracionalitásnak ezen finom lehetete tüzi az eszmét oly jellegzetesen a lélek emocionális rétegéhez és biztosít neki szabad utat minden fogékony leikbe.” (*Bartók Gy.: Az „eszme” filozófiai vizsgálata.* Budapest, 1930. 26. 1.)

¹²⁸ „A tömeg, melyet a vezetők, az érzelemfelkeltők már elindítottak bizonyos irányba, bizonyos fanatizmust termel ki magából e mellett az érzés mellett s ez a tömegfanatizmus sokkal makacsabb, minthogy a józan ész szavára azonnal engedelmessédjék.” (*Balás: Társadalompolitika,* 69. 1.)

telj.¹²⁹ Nem jelenti az önzés, mint gazdasági hajtó-erő meggyilkolását, hanem csak azt, hogy az önzés által irányított cselekvéseknek nem szabad mások jogait, jogos érdekeit sérteniök; nem jelenti a gazdasági szabadság halálát, hanem csak azt, hogy a gazdasági politika tilalomfát állít a szabadság elé ott, aho másoknak a szabadságnál is fontosabb jogos érdekeinek területe kezdődik. De jelenti azt is, hogy a szabadság az egyik legnagyobb emberi érték, tehát azt is meg kell védelmezni az egyes emberek és a társadalom erkölcsi követelmények által nem indokolt beavatkozásával szemben. Nem ellensége a termelés rentabilitására irányuló törekvéseknek, sőt azokat támogatja, hiszen ha egyik másuk elszigetelten igazságonak tetsző intézkedéssel a termelés rentabilitását veszélyeztetnének tennék ki, annak az egész társadalom kárát látná, intézkedésünk tehát társadalmi szempontból nem volna igazságos. De jelenti azt is, hogy a termelés rentabilitása nem lehet öncél, nem lehet bálvány, amelynek oltárán az emberek életét, egészségét, fel szabad és fel kell áldozni. A szociális igazságossággal nem fér össze, hogy ember és ember gazdasági sorsa között a gazdasági érdekek és érdemek által nem indokolt aránytalan egyenlőtlenségek legyenek, de nem fér össze vele az sem, hogy mesterségesen, erőszakosan egyenlősítsük az embereket, akik természeti adottságnál fogva egyenlőtlenek.

A szociális igazságosság azt jelenti, hogy a gazdasági életben a gazdasági erők, a gazdasági természetű ösztönök mindaddig érvényesülhetnek, amíg az erkölcsi törvényekbe nem ütköznek, amelyek előtt meg kell állniok; viszont az erkölcsi törvények a gazdasági életben addig a határig érvényesülnek, amíg ez az érvényesülés az általános gazdasági érdekeket nem sérti.

A Qu. a. minden reformtörekvése a szociális igazságosság eszményéhez igazodik. Ez az oka annak, hogy a körlevélnek a szociális igazságossággal kapcsolatos részeit nem idézhetjük. Utalunk azonban különösen az igazságos munkabérről szóló fejtegetésekre, amelyekkel külön foglalkozunk; e helyütt a körlevélnek a következő sorait idézzük, amelyek a szociális igazságosság lényegére reávilágítanak:

„Igazságtalan volna túlzott bérek követelése, ami a vállalat tönkremenését okozná, a munkásokra is visszaható rossz következményekkel ... Tehát a szociális igazságosság követelménye, hogy a személyes haszonért a közjónak érdekét el ne hanyagoljuk s a munkások bérét se túlmagasra ne csigázzuk, se túlságosan le ne szorítsuk.”

¹²⁹ *Lányi Ede* szerint a szoros értelemben vett társadalmi igazságosság alatt értjük a mindenféle állami és nem állami társulási jót, közjót biztosító jogi kötelezettséget, igazságosságot. (A szociális igazságosság, *Katolikus Szemle*, 1932. évf. 110. 1.) L. még *Mihelics Vid*: A szociális igazságosságról. (*Korunk Szava*, 1931. október 15. sz. 6. 1.) — *Mihelics Vid*: Az új szociális állam, Budapest, 1931. 158—167. 1.

A Qu. a. azt követeli, hogy „a szociális igazságosság az összes állami és társadalmi intézményeket áthassa”. Ezt azonban a körlevél nem tartja elégségesnek.

„Mennyire tévednek azok a meggondolatlan újítók — olvassuk a körlevélben —, akik egyedül az igazságosságot, még pedig a kölcsönös igazságosságot követelik, a szeretetet pedig gögősen elvetik. Igaz, a szeretet nem pótolhatja a köteles és jogtalanul megtagadott igazságot. Ámde, ha az ember mindent megkap, ami az igazságosság szerint megilleti, még mindig tág tere nyílik a szeretetnek. Még a leghívebben kiszolgáltatót igazságosság is legfeljebb a szociális harcok okait szünteti meg, a szíveket egyesíteni és a lelkeket kapcsolni sohasem tudja. Már pedig a felek benső lelki kapcsa az egyedüli szilárd alapja az összes intézményeknek, amelyek a szociális békét, az emberi együttműködést célozzák, bármilyen tökéletesek is egyébként ezek az intézmények. A tapasztalat bizonyítja, hogy lelki egység nélkül a legbölcsebb intézkedések is célt tévesztenek. Az összes emberek becsületes együttműködése a közjóra csak úgy lehetséges, ha a társadalom valamennyi osztályát áthatja az összetartozandóságnak érzete, mint ugyanannak a családnak tagjait, mint az egy menaiyei Atyának gyermekeit; ha egy testnek érzik magukat Krisztusban „egyenkint egymásnak tagjai”, (Róm. 12. 5.) úgyhogy ha egyik tag szenved, együtt szenved vele valamennyi tag (I. Kor. 12, 26)”.

A szociális szeretetnek azonban a körlevél nemcsak az intézményeken túl, hanem az intézményekben is szerepet követel. *Olyan jogrendet és társadalmi rendet kíván, amelynek „a szociális szeretet a lelke”.* A szociális szeretet és a szociális igazságosság eszményének tehát a laborizwius gazdaságbölcseletében közös, egységes elvben kell kifejeződnie. Ha ezt az elvet meg akarjuk találni, a körlevélnek abból a részéből kell kiindulnunk, amelyet a már kifejtett okok alapján a leglényegesebbnek tartunk.

A körlevél ebben a részében olyan *jövedelemeloszlást* követel, amelyben a termelt javak csak méltányosan halmozódnak a tőkéséknél, ellenben bőségesen jutnak a munkásoknak. Ezután következnek az alábbi sorok:

„Ha férfiasan és haladéktalanul nem vállaljuk a végrehajtást, ne áltassuk magunkat, hogy a közrend az emberi társadalom békéje és nyugalma a fölforgató hatalmak; ellen megvédhető. A végrehajtás pedig másként nem sikerülhet, mintha a munkás szorgalommal és takarékos-sággal bizonyos vagyonhoz *juthat...*”

Más helyen a következőket olvassuk a körlevélben: „Tehát mindenképpen azon kell lenni, hogy a családapák munkabére az egész háztartás költségeit *fedezhesse*. Ha ez a mai viszonyok mellett még nem minden esetben lehetséges: akkor a társadalmi igazságosság követeli az állapotoknak olyan újra szabályozását, hogy minden felnőtt munkás az említett mértékben *kaphasson bért.*”

Ha ezeket a követelményeket összehasonlítjuk a liberalizmus álláspontjával, akkor azt látjuk; míg a liberalizmus szabadságot követel mindenki számára, hogy munkájával kereshessen annyit, amennyit tud. szerezhessen úgy, ahogyan tud, annyi vagyont, amennyit tud, addig a Qu. a. ezt a szabadságot kevésnek találja és nem szabadságot, hanem *gazdasági lehetőséget*; követel arra, hogy a munkás annyi munkabért kap-

hasson, amennyiből a családját el tudja tartani és egy kis vagyont tud megtakarítani. Ez a gazdasági lehetőség több, mint a gazdasági szabadság; a szabadság csak *jogi lehetőség*, de ez a jogi lehetőség a legtöbb ember számára belefut a *gazdasági lehetetlenségbe*. Hiába „szabad” la munkásnak bármilyen munkát vállalnia, ha semmiféle munkát sem *tud kapni*. Hiába „szabad” mindenkinek vagyont gyűjtenie, ha az emberiség legnagyobb része minden erejének megfeszítésével is alig *tud* annyit keresni, amennyi a maga és családja szükös eltartására elég.

A QU. A. A LABORIZMUS jövedelemeloszlási rendszerét a maga statikus állapotában a következőkben mutatja be:

„Így létesül az igazi szociális nemzetgazdasági rendszer, amelyben a nemzet minden tagjának rendelkezésre állanak mindazok a javak, amelyeket a természeti kincsek, a termelőeszközök, és a gazdasági élet szociális megszervezése nyújtani tudnak.”

A körlevélnek ezekből és a fentebb idézett soraiból vezethető le a megállapítás, hogy a laborizmus gazdaságbölcselete számára az az egységes elv, amelyben a szociális igazságosság és a szociális szeretet összeölelkeznek, a gazdasági lehetőség arra, hogy a *nemzet minden tagja*, aki a nemzet gazdasági életébe bele akar illeszkedni, *megszerezhesse a nemzet gazdasági kultúrájának megfelelő életszínvonalat*. Ezen az elven épül fel a laborizmus gazdaságbölcseleti rendszere, amelyet, ha a gombamódra szaporodó izmusoktól nem riadunk vissza, *gazdasági possibilizmusnak* nevelhetünk el. Ez % a] rendszer a gazdasági élet célját abban látja, hogy céltudatos, aktív gazdasági politikával olyan viszonyokat teremtsen, amelyek minden dolgozni akaró ember számára biztosítják a nemzet gazdasági kultúrájának megfelelő életszínvonal elérésének gazdasági lehetőségét.

A gazdasági lehetőség, mint gazdaságbölcseleti elv, a szociális igazságosság és a szociális szeretet eszményének gazdaságpolitikai vetülete. A szociális igazságosság megköveteli, hogy a földön minden tisztességes, dolgozni akaró és tudó embernek meglegyen a módja, a lehetősége a nemzet gazdasági kultúrájának megfelelő életszínvonal elérésére; ennél többet gazdaságpolitikai vonatkozásban a szociális szeretet elve sem követel. Félreértések elkerülése végett hangsúlyoznunk kell, hogy a gazdasági possibilizmus *nem követel mindenki számára gazdasági egyenlőséget*,¹³⁰ hanem csak azt, hogy a gaz-

¹³⁰ *Lothrop Stoddard* szerint a természeti egyenlőség gondolata egyike a legárfalmasabb ámtásoknak, amelyek valahia sújtották az emberiséget. Az emberi képzelődésnek koholmányja ez. A természet nem ismer egyenlőséget. A természeti jelenségek futólagos vizsgálata is feltárja az egyenlőtlenség törvényének épen olyan általános és hajthatatlan jelenlétét, amilyen a nehézkedés törvénye (i. m. 23. 1.).

dasági fejlődés minden fokán legyen egy bizonyos, a gazdasági fejlődés fokának megfelelő *átlagéletszínvonal*, amelyet minden fizikailag vagy szellemileg dolgozni akaró és tudó ember átlagos szorgalommal és tehetséggel tényleg elérhet. A tehetségesebb, a szorgalmasabb ember ezt az életszínvonalat túllépheti egészen addig, amíg ez a túllépés nem veszélyezteti másoknak az átlagéletszínvonal lehetőségét.

Ez a megállapítás egyúttal válasz arra az ellenvetésre is, hogy a laborizmus lemond az egyéni felelősség hatalmas társadalomépítő és gazdaságfejlesztő erejéről. Nem mond erről le, sőt kifejleszti azt: a gazdasági possibilizmus ugyanis csak lehetőséget akar teremteni arra, hogy az ember tehetséggel, szorgalommal, leleményességgel egy bizonyos átlag-életszínvonalat elérhessen, de semmit sem ígér s nem ad munka és erőfeszítés nélkül, azt sem gátolja meg, hogy valaki az átlag-életszínvonal fölül verekedje magát, ha a közérdek sérelme nélkül képes erre.

Az egyéni felelősség kérdésében a különbség a liberalizmus és a gazdasági possibilizmus között az, hogy ma az emberek nagy része a legnagyobb testi és szellemi erőfeszítés mellett sem tud gondoskodni magáról és családjáról; hiányzik tehát az egyéni felelősség erkölcsi alapja, mert az egyén erkölcsileg csak akkor felelős a maga és családja gazdasági sorsáért, ha megvan a lehetőség rá, hogy erejének megfeszítésével ezt a sorsot kézben tudja tartani, irányítani tudja. A gazdasági possibilizmus a gazdasági lehetőség megteremtésével a liberalizmus egyéni felelőssége alá erkölcsi alapot akar építeni, azt akarja, hogy az egyéntől függjön a maga és családja gazdasági sorsa, tehát az egyén *erkölcsileg is, gazdaságilag is felelős legyen a maga és családja gazdasági sorsáért.*

A gazdasági possibilizmus nem ellensége a gazdasági szabadságnak. Nem is lehet, hiszen egy bizonyos pontig a gazdasági lehetőség és a gazdasági szabadság egy vonalon fejlődnek, az egyén gazdasági lehetősége gazdasági szabadság nélkül nem alakulhat ki. A gazdasági possibilizmus a szabadságot csak mint eszményt nem fogadja el: azt nem ismeri el, hogy a gazdasági szabadság olyan cél, amely felé tűzön, vízén, emberek életén, boldogságán, szenvedésén keresztül engedni kell az emberiség gazdasági életét. A szabadságot egyebekben a Qu. a. az egyik legnagyobb szociális értéknek, az ember személyisége részének tekinti és azt nem érinti addig, amíg az ember a szabadságával át nem lépi az erkölcs tilalmi vonalait.

A körlevélnek több kijelentése megerősíti ezt a megállapításunkat. „A társadalmi beavatkozásnak — mondja a körlevél — mindig az a természetes célkitűzése, hogy kiségeteni akarja a társadalmi test egyes tagjait, nem pedig tönkretenni vagy fölszívni... A szabad verseny neon tudja a gazdaságot szabályozni, bár kellő határok között jogosult és kétségtelenül hasznos lehet...” A fasizmusra célozva, kiemeli, hogy „tudomásunk van sokiaknak amaz aggodalmáról, hogy az állam itt túlságosan rálép a szabad magántevékenység útjára...” Kifogásolja, hogy a szocializmus szerint a földi élet mindenféle kényelméről való lehető legeredményesebb gondoskodás a legfőbb jó, amelyért az embernek *magasabb*

javait, pl. szabadságát is gondolkodás nélkül föl kell áldozni. Kijelenti, hogy „tisztes és jogos úton igenis szabad a jólétüket emelniök mindazoknak, akik javak termelésével foglalkoznak. Sőt méltó és igazságos, hogy aki az általános jólét javára dolgozik, a termelés folytán megszaporodott javakból igazságos részt kapjon és maga is jobb sorsra jusson. De minden gazdasági kereset történjék az Isten törvényének tartozó engedelmességgel és mások jogának sérelme nélkül, a hit és a természetes ész alapelvei szerint.”

A gazdasági posszibilizmus tehát nem antiliberális; a szabadságot csak akkor korlátozza, ha az ember a szabadságot más emberek jogos érdekeinek sérelmére használja fel. A gazdasági cselekvéseiben szabadjára hagyott ember igen könnyen hajlamos lesz arra, hogy mások jogos érdekét, a nemzet gazdasági kultúrájának megfelelő életszínvonal elérésére irányuló gazdasági lehetőségét sértse; a gyakorlatban tehát a gazdasági posszibilizmus gyakran közületi beavatkozást jelent a gazdasági életbe, bár ez a közületi beavatkozás nem szükségképp állami beavatkozás.

Ha az egész gazdasági élet szempontjából nézem a gazdasági szabadság kérdését: azt látom, hogy a gazdasági posszibilizmus mennyiségileg több gazdasági szabadság tényleges érvényesülését követeli, mint amennyi a kapitalizmus liberalizmusa alatt érvényesült. Ma ugyanis az embereknek igen nagy része nem tudja, mihez kezdjen a szabadságával; nem tudja kiélni azt; a szabadság elhasználatlanul marad. Ezzel szemben a gazdasági posszibilizmus azt akarja, hogy mindenki, aki dolgozni akar, tényleg kiélhesse a neki jutó gazdasági szabadságot és ennek a célnak érdekében korlátozza azok szabadságát, akik eddig mások helyett is élvezték a szabadság nyújtotta lehetőségek áldásait. A gazdasági élet által elbirt gazdasági szabadság arányosabb elosztását, nem megfojtását sürgeti tehát a gazdasági posszibilizmus.

Nem lehet mereven szembeállítani a gazdasági lehetőséget az egyenlőség eszményével sem. A gazdasági posszibilizmus nem akarja az embereket erőszakkal egyenlővé tenni, de le akarja faragni azokat az egyenlőtlenségeket, amelyeket sem gazdasági, sem erkölcsi, sem természeti okok nem indokolnak. A gazdasági posszibilizmus az aránytalan egyenlőtlenségek világából elindulva, az egyenlőség felé jelentős haladást követel, de nyíltan kijelenti, hogy a teljes egyenlőségre nem törekszik, azt kivihetetlennek, természetellenesnek, feleslegesnek, károsnak tartja.

Amint láttuk, a laborizmus gazdaságbölcseletének alap gondolatai nem újak; a szociális igazságosság és a szociális szeretet eszménye már régóta foglalkoztatja a tömegek képzelőtehetségét. Tulajdonképpen minden reformtörekvés, minden felháborodás, sőt minden izgatás, lázadás mögött ott látjuk a szociális igazságosság és a szociális szeretet hiányának átérzését, megvalósítására való tudatos, vagy öntudatlan, jó- vagy

rosszhiszemű törekvést. Azok között a szellemi erők között, amelyek a materialista alapon nyugvó szociáldemokrata tömegmozgalmakat irányítják, viszik előre, könnyen felfedezhetjük a szociális igazságosságot és a szociális szeretetet. A szocialista tömegek elkeseredését a szociális igazságosság és a szociális szeretet hiányának átérzése fűti és ennek átérzését fűti tovább az agitáció. Ha igaza van Prohászkanak abban, hogy a gondolatokból akkor válnak eszmények, ha az érzelmek hevétől kitüzesednek:¹³¹ a szociális igazságosság és a szociális szeretet gondolata a gazdasági válság által reánk zúdított tömegszenvedések által kiváltott érzelmek tüzeiben most nemesedik tömegmozgalmak irányítására képes eszménnyé.

6. Az osztályharc megszüntetése és a rendiség” felújítása.

A Qu. a. a mai társadalmi és gazdasági rendet az erőszak rendjének nevezi és épen azért tartja ingatagnak és törékenynek, mert ellentétes érdekű, tehát harcra, háborúra hajlamos osztályokra támaszkodik.

„Bár a munka — mondja a körlevél — nem hitvány áru, mert benne mindig a munkás emberi méltóságát kell tisztelni s nem lehet a piacon közönséges adásvétel tárgya: mégis a mostani viszonyok között a munkaerő kereslete és kínálata a munkapiacra az embereket két osztályra, két harcos táborra osztja. Ezeknek a piaci pártoknak a viszálykodása a munkapiacot harctérre változtatja, amelyen a két párt heves küzdelemben viaskodik egymással. Mindenki érzi, hogy sürgősen kell segíteni, mert ez az állapot az emberi társadalom szörnyű veszedelme.”

A körlevél megjelöli a baj orvosságát is:

„Tehát a rendiség helyes felújítása a szociálpolitikai célkitűzés... Más megoldás alig lehetséges, mint a társadalmi szervezetben olyan jól rendezett szerveket, rendiségi alakulatokat teremteni, amelyeknek az egyesek nem valamelyik munkapiaci párthoz tartozásuk, hanem sajátos társadalmi hivatásuk, foglalkozásuk alapján volnának a tagjai.”

A *rendiség fogalmával* ma már hatalmas irodalom foglalkozik. Legteljesebben kidolgozott rendiségelmélete az univerzalizmusnak van.¹³² Eszerint a társadalom kisebb-nagyobb szellemi közösségek végtelen sora, s a rendek: a társadalomnak, mint egésznek részeit képező, különleges funkciókat teljesítő közösségek. Minden valóságos, történeti társadalom ezekben a rendekben él. A rendek különböző csoportokra oszthatók: az egyik csoportba tartozik a vallás, a bölcelet, a művészet stb., tehát a szellem eredeti megnyilvánulásának rendje; egy másik csoportot alkotniak az erkölcsiség és a jog rendje; az érzékiség,

¹³¹ I. m. 13. 1.

¹³² L. Spann és Heinrich Walter L m., *Spann: Gesellschaftslehre.*

¹³³ Aufl., Leipzig, 1930.

majd a család, a házasság stb. származékos jellegű, rendjét követik a cselekvés rendjei, amelyek közül a legjelentősebb az állam és a gazdaság rendje. Ez utóbbinak a hivatása az, hogy a többi rendnek a működéséhez szükséges eszközöket bocsássa rendelkezésre. Ezek szerint a gazdaság csak egy rend a többi rend mellett; a gazdaság rendjét azután felosztják a különböző foglalkozási ágak alrendjeire.

A Qu. a. nem foglal állást sok olyan kérdésben, ami az univerzalizmus rendszerével kapcsolatosan felvetődött, nem Tielezi a gazdasági élet rendjét a többi rendek rangsorába, hanem a kérdésnek túlságosan elméleti boncolgatása nélkül, a gazdasági életet a gazdasági rendekre (tehát az univerzalizmus gazdasági alrendjeire) akarja felépíteni. A körlevél következő sorai bizonyítják azt, hogy a Qu. a. rendiség kérdésében is önálló álláspontot foglal el és az univerzalizmus tanítását ezen a téren sem fogadta egészen el:

„Amint... az egymáshoz közel lakók természetes folyamat útján községeket alakítottak, úgy az azonos foglalkozásúak — akár gazdasági, akár más a foglalkozásuk — hivatásuk szerint rendekbe vagy rendi testületekbe *tömörülhetnek*. Ugyanezért az így létesült önkormányzati testületek a polgári társadalomnak, ha nem is lényeges alkotórészei, mindenesetre természetes folyományai.” Tehát a Qu. a. szerint a rendek a társadalomnak nem lényeges alkotórészei, az univerzalizmus szerint igen; a Qu. a. szerint az egyének rendekbe *tömörülnek*, tehát az egyének alkotják a rendet, az univerzalizmus szerint a rendek a társadalomnak adott tagozódásai.

A *rend*, mondja Szent Tamás nyomán a Qu. a., egység a jól tagolt sokaságban; itt: az azonos foglalkozású, hivatású egyének szerves egysége;¹³³ szemben az *osztállyal*, amely az azonos gazdasági sorsú, rendszerint egyúttal azonos kultúrájú egyének szervetlen (közössége. Gyakorlati példa: a munkásosztály tagjai az összes munkások, tehát a bőr-, a textil-, a vas-szakmában dolgozó munkások mind; ezzel szemben a bőrgyáros, a bőrgyári tisztviselő, a bőrgyári munkás és napszámos együtt alkotnak egy rendet. Vagy pl. az összes ipari vállalkozók (gyárosok és kisiparosok), az összes ipartisztftvélők, az összes ipari munkások együtt alkotnak egy magasabb rendet.

A Qu. a.-nak a rendiség felújításáról szóló része keltett legnagyobb figyelmet és részesült a legtöbb támadásban. A Qu. a. alapján megindult mozgalmat is ezen a ponton fenyegeti a legnagyobb veszedelem; t. i. az, hogy esetleg lelkiismeretlen emberek a szociális reakció szolgálatába állítják. E támadásokkal szemben meg kell állapítanunk a következőket:

¹³³ L. I. *Meszner* „Wettbewerbsfreiheit und berufsständische Ordnung” c. értekezését Van der Veiden szerkesztésében megjelent „Wirtschafts und Sozialpolitik in der berufsständischen Ordnung” (Köln, 1933) c. művében. (3. 1.)

1. A Qd. a. gazdasági rendje, a laborizmus, nem a *rendiség felújításával áll vagy bukik*. Mint már rámutattunk, a laborizmusnak nem ia rendiség felújítása a lényege, nem is célja, hanem egyik, igaz, nagyon fontos, eszköze. A Qu. a. a rendiségnek a fontosságát erősen hangsúlyozza, de nem köti a társadalmi rend szükséges reformjának sorsát a rendiség sorsához. A rendiség kérdése az osztályharc problémájával kapcsolatban merült fel a Qu. a.-ban. A cél az osztályharc megszüntetése, a rendiség ennek a célnak a megvalósítására szolgáló eszköz. A körlevél még azt sem mondja, hogy egyetlen lehetséges eszköz, hanem igen finom árnyalatot kifejező szövegezéssel azt jelenti ki, hogy „más megoldás *alig* lehetséges”. De nem mondja azt, hogy más megoldás „*lehetetlen*”!

2. A Qu. a.-nak a rendiség felújítására vonatkozó részét *nem szabad kiszakítani a körlevél rendszeréből* és külön csodaszernek tekinteni, amely az osztályharcot máról holnapra megszünteti. Nagyon téved és sem a tényleges helyzetet, sem a Qu. a.-t nem ismeri az, aki azt hiszi, hogy a rendi keretek kiépítésével és az embereknek ezekbe a keretekbe belekényszerítésével a gazdasági rend vajudó kérdései megoldódnak és az osztályharc megszűnik. Naiv elgondolás, hogy csak le kell venni a szakszervezeti épületekről a vörös lobogót, ki kell a helyére tűzni a nemzeti, vagy a fehér zászlót, egy könyvbe* kell beírni a textilgyáros és a gyári munkás nevét, mind a kettőtől be kell hajtani a szaktestületi járulékot és ezzel kész. az osztálybéke.

A Qu. a. nem tagadja, sőt nagyon élesen látja azokat az érdekellentéteket, amelyek a munkást és a munkaadót egymástól elválasztják. Nem akarja elhítni a munkásokkal, hogy ebben a gazdasági rendben minden érdekük közös a miunkiadókkal és tudja azt, hogy a munkásság semmiféle magyarázat és semmiféle rendi alakulatért nem üríti ki az osztályharc nemzetközi lövészárkait. Világosan megmondja: „A hatásegítésnek elengedhetetlen előfeltétele az ellentétek megszüntetése.” Aki tehát az osztályharcot meg akarja szüntetni, annak az osztályellentéteket kell lefaragnia; a Qu. a. az osztályellentéteket nem a rendiséggel akarja megszüntetni, hanem az új gazdasági rend, a laborizmus kiépítésével, amelynek a rendiség egyik fontos gazdaságpolitikai eszköze.

3. A Qu. a. sehol sem mondja azt, hogy az osztályellentéteket *gazdaságpolitikai intézményekkel teljesen meg lehet szüntetni*. Ilyesmí csak a szocializmus osztály nélküli társadalmában volna elképzelhető, ha ilyen társadalom fenntartható lenne. Amíg osztályok lesznek, addig osztályellentétek is lesznek., A helyes, reális cél csak az lehet, hogy az osztályellentétek összeütközéséből kisülő energia ne a társadalomrobbantás kanócaiba vezetődjék el, hanem a *haladás motorait hajtsa*. A Qu. a. intézményes úton csak ennyit akar elérni: amint az:

emberiség eljutott a fejlődése során odáig, hogy magánjogi vitáit nem kőbaltával, fejszével, vagy revolverrel intézi el, hanem tárgyalásokkal, ha kell, bírói ítélettel, úgy az osztályok is eljuthassanak a fejlődésnek arra a fokára, amikor ellentéteiket már nem az osztályharc kobaltéival, töreivel és revolvereivel intézik el, hanem *békés tárgyalásokkal* és ha kell, *arra hivatott szerv ítéletével*. Ennek a fejlődésnek feltétele azonban kétségtelenül az osztályellentétek lefaragása. A Qu. a. erre vonatkozólag is megadja az útmutatásokat; itt csak arra mutatunk rá, hogy ezeknek lényege a *jövedelemeloszlás reformja* és az, hogy a laborizmus rendjében a jövedelemeloszlás folyamatában nem különböző *osztályok*, hanem az *osztályközi jellegű rendek* kerülnek egymással szembe.

Azt, hogy a laborizmusban is lesznek a munkásoknak és a munkaadóknak érdekellentétei, a Qu. a. kifejezetten elismeri. „Ha olyan kérdések vetődnek fel, — mondja — melyekben a munkaadóknak és munkásoknak különleges érdekei vagy sérelmei szorulnak védelemre vagy orvoslásra, az egyes felek elkülönülten is tanácskozhatnak vagy határozhatnak.”

Igaz, hogy a Qu. a. azt az állapotot, amelyben az érdekellentétek vitát eredményeznek, nem tartja a társadalmi béke terén végső célnak. „Az osztályharc. — mondja — ha szakít a nyílt ellenségeskedéssel és a gyűlölködéssel, átváltozhatik tisztességes és az igazságosságon alapuló tárgyalássá és vitává, amely ugyan még nem az óhajtott boldog társadalmi béke, de már kezdete lehet és kell is lennie a társadalmi foglalkozási ágak együttműködése felé vezető útnak.” Ez azonban nem cáfolja meg előbbi megállapításunkat. A körlevél intézményes reformokkal csak annyit akar elérni, hogy az osztályellentétek harcot kiobbantó állandó feszültsége levezetődjék, az ellentétek békés kiegyenlítődésének a lehetősége adva legyen, a társadalmi béke ezt meghaladó fokának elérését már nem gazdaságpolitikai reformoktól, hanem — a szerettől várja. Ha a szeretet úrrá lesz a, lelkeken, — mondja a kölevél — „akkor a gazdagok és előkelők az ő korábbi közönyösségüket szegényebb testvéreik iránt iniajd gondviselő és tevékeny szeretetté változtatják, azoknak *jogos* kívánásait előzékenyen fogadják, esetleges hibáival és tévedéseivel szemben elnézők lesznek. A munkások viszont őszintén levetik az osztálygyűlöletet és irigységet, amelyet az osztályharcra lázítók oly ravaszul fölszítanak, az isteni Gondviseléstől az emberi társadalomban nefeilk kijelölt helyet nem unják, hanem nagyrabecsülik, mert jól tudják, hogy a maguk hasznos és tisztos munkájával hozzájárulnak az általános közjóhoz és Annak a nyomain jármaik, aki bár Isten volt, iparos-munkás akart lenni az emberek közt és az ács fiának hivatva magát.”

4. A Qu. a. *nem a céheket akarja feltámasztani*, hanem a *rendiség helyes felújításáról beszél*. A rendiségben rejlő társadalomépítő erő felhasználásáról van tehát szó és nem arról, hogy a Qu. a. a világtörténelmet vissza akarja fordítani a középkor felé. A Qu. a. gazdasági rendje nemcsak a középkorral, hanem a mai gazdasági renddel szemben is haladást, *magasabb fejlődési fokot jelent*, a mai gazdasági rend természetes fejlődésének irányvonalában helyezkedik el. Az e vonatkozásban már kifejtettek kizárják azt, hogy a Qu. a. valami reakciós céhrendszer akarna a világra kényszeríteni. Abban a gazdasági rend-

ben, amely a nemzet minden egyes tagjának meg akarja adni a nemzet gazdasági kultúrájának megfelelő életszínvonal elérésének gazdasági lehetőségét, amely az egyén szabadságát nem öli meg, hanem a tömegek szabadságának reális tartalmat ad, az érvényesülésre képes gazdasági szabadságmennyiséget egyenletesebben osztja el: nem is lenne fenntartható a céhrendszer úgy, ahogy az a történelem folyamán kialakult.¹³⁴ Nincs tehát arról sem szó, hogy a gyárak helyére kisipari műhelyek kerüljenek mesterekkel és mesterlegényekkel. A Qu. a. a gyár-iparnak, a technikának nem ellensége. Nem is lehet, hiszen a haladás útját a gazdasági kultúra emelésében látja, a gazdasági élet reformjánál elfogadja kiinduló pontként a mai gazdasági életet olyannak, amilyennek ismerjük.

A Qu. a. a céhrendszeréről a következőket mondja:

„Volt valamikor egy társadalmi rend, amely nem volt ugyan minden tekintetben tökéletes, de az *akkori korviszonyok és szükségletek* közt megfelelt. Hogy ez a rend már régen megszűnt, annak nem az az oka, hogy *kellő fejlődés és rugalmasság hiánya miatt változott viszonyokhoz és szükségletekhez nem tudott volna alkalmazkodni*. Az igazi bűnös az emberek önzése és szűkkeblűsége volt, mert a régi rendszerben a folyton szaporodó emberiségnek helyet adni nem akartak, valamint a szabadság hamis fogalma és más téves eszmék, amelyek befolyása alatt az ember maga fölött nem akart tekintélyt ismerni és mindennemű függést lerázni igyekezett.”

Azokat a hibákat, amelyeket sokan a céhrendszer terhére írnak,¹³⁵ tehát a Qu. a. is látja, de nem annyira a rendszert, mint inkább a rendszert irányító emberek lelki fogyatékosságait teszi felelőssé értők. Az a kérdés, hogy a felelősség kérdését miképp döntjük el, számunkra nem lényeges; lényeges az, hogy a Qu. a. a céhrendszer bukását okozó hibákat ismeri, azokat az új gazdasági rendszerben elkerülni akarja, a rendiséget „a megváltozott viszonyokhoz és szükségletekhez” képest új, „kellő fejlődésen” átment és „rugalmas” alakban akarja „felújítani”.

5. Attól sem kell tartani, hogy a Qu. a. a *pályaválasztás szabadságának megszüntetésével* akarja az életet megkötni, megmerevíteni. A körlevél kijelenti ugyan, hogy a szociális

¹³⁴ L. Szádeczky Lajos: Az iparfejlődés és a céhek története Magyarországon, Budapest, 1913., *Laky Dezső*: Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten, Budapest, 1929, 6—15. 1.

¹³⁵ Ezek a hibák Magyarországon is jelentkeztek: a céhek hatásköri viaskodást folytattak, a céhekbe bejutást nem kívánatos eszközökkel is elősegítették, kiváltságaik erejét egyre önzőbben használták fel, aminek következtében a céhek törztszerűvé váltak; a beszerzési árakat és a minifeabérekét le akarták szorítani, viszont drágán akartak eladni. Az ár-megállapítások körül is sok visszaélés történt; ennek a következménye lett az, hogy az 1659. évi 71. törvénycikk a mesteremberek és kézművesek eladott áru értékének szabályozását a vármegyékre bízta. A legnagyobb baj az volt, hogy a testületi szellem, amely az iparososztály kialakulásának és felvirágozásának alapja volt, lassan-lassan öregedni kezdett, szűkkeblű, önző gondolkodásmód vált uralkodóvá. (*Laky Dezső*: i. m. DL—12. 1.)

szeretet által irányított gazdasági rendben a munkások az isteni Gondviseléstől az emberi társadalomban nekik kijelölt helyet nem unják, hanem nagyrabecsülik, mert jól tudják, hogy a maguk helyén hasznos és tisztességes munkával hozzájárulnak az általános közjóhoz s annak a nyomaiban járnak, aki bár Isten volt, iparos-munkás akart lenni az emberek között és az ács fiának hívatta magát. E kijelentés azonban távolról sem azt jelenti, hogy aki munkás apától és anyától született, annak munkásnak kell maradnia. Ilyen gondolatot még feltételezni sem szabad annak az egyháznak fejeéről,¹³⁶ amely már akkor püspökké, pápákká, tehát szuverén fejedelmekké emelte a legalsóbb néprétegek fiait, amikor azok még jóformán emberszámba sem mentek az élet más vonatkozásaiban. Az idézett sorok azokról beszélnek, akik akár szabad akaratukból, akár a körülmények folytán *már munkások lettek*. Ezekre vonatkozóan mondja a körlevél, hogy a szociális szeretet gazdasági rendjében részben intézményes reformok, részben az erkölcsi megújulás következményeképp a munkások is szeretik majd a maguk hivatását, aminthogy a hivatásszeretet szellemének kialakítása az egyik fontos feladata a rendiség felújított alakjának.

6. A *hivatásszeretet* a rendi szellemnek egyik leglényesebb (alkotóeleme. A Qu. a. erre vonatkozóan a következőket mondja:

„Valódi és természetes társadalmi rendhez két alkotóelem szükséges: a tagok sokasága és az erős kötelék, amely őket egységbe fűzi. Már pedig ez az egységbe kötő erő megvan a közös termelő munkában és a *közös szolgálatban*, amelyet az azonos hivatásúak sokasága végez, akár munkások, akár munkaadók, s megvan a közjében, vagyis a társadalom közérdekében is, amelyre az összes foglalkozási ágaknak — mindeniknek saját tehetsége szerint — együttműködniük kell. Annál erőteljesebb és hatékonyabb lesz az egység, minél odaadóbban igyekeznek az egyesek és a rendek a saját hivatásukat teljesíteni és benne minél kiválóbbat nyújtani.”

A rendiség feltámasztását célzó mozgalmakkal szemben gyakran hangsúlyozzák, hogy túlságosan sokat várnak a rendi szellem újjászületésétől, megfelelnek a régi céhek hibáiról azt hiszik, hogy a céhek feltámasztása magával hozza a rendi szellemet. Ha ezek a megállapítások helyénvalók is egyes hasonló mozgalmakkal szemben, nem lehet a Qu. a. gazdasági rendjét kívánókkal szemben is joggal hivatkozni rájuk. A Qu. a. gazdasági rendjében, mint láttuk, a rendiség csak másodrendű, eszköz jelentőségű; a rendi szellem kialakulását a Qu. a.

¹³⁶ *Dékány István* „a társadalmi felemelkedés problémájáról” írt tanulmányában arra az eredményre jut, hogy „a felemelkedő csoportoknak valóban „egyetemes” társadalomszerkezeti eszméi nem az egyenlőség, a szabadság, avagy együttesen a kettő, hanem oly eszme, mely szerint kiki kapja meg a jogosan megillető helyét s ez az igazságosság”. (Budapesti Szemle, 1933. 89. 1.) Ez a megállapítás a Qu. a. álláspontját igazolja.

nem céhszerű intézményektől várja, hanem egyrészt attól, hogy a jövedelemeloszlás reformja következtében a laborista gazdasági rendben az egyféle szolgálatot akár munkás, akár munkaadói minőségben teljesítő egyének gazdasági érdekei nagy részben párhuzamosak lesznek, másrészt pedig a társadalom erkölcsi színvonalának céltudatos emelésétől, különösen a szociális szeretet szellemének „Maradásától”. A rendiség felújítására irányuló olyan kísérletek, amelyek az erkölcsi nevelést programjukból kifejeztették, a rendi szellemet feltámasztani sohasem tudják. A Qu. a. laborizmusa nem lesz képes a rendi szellemet máról holnapra kialakítani. Kétségtelen az is, hogy eszményi állapotok ezen a téren sem valósulnak meg, belátható időn belül legalább nem. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a rendi szellem kialakítására nem kell törekedni, hanem csak annak felismeréséhez vezet bennünket, hogy „minél odaadóbban igyekeznek az egyesek és a rendek a saját hivatásukat teljesíteni és benne minél kiválóbbat nyújtani”, annál közelebb jutunk a rendi szellem társadalmi uralmához.

Egyébként a társadalmi szellem olyan megújulását, amely a rendi szellemmel majdnem egy tekintet alá esik, azok is követelik és elengedhetetlennek tartják, akik a kapitalizmus elvi alapján állanak, de az erkölcsi szempontoknak a gazdasági életben bírt jelentőségét ismerik. Érdekesek e tekintetben Balás Károlynak a kötelességtudás társadalmi renaissanceáról szóló fejtegetései, amelyekből a következőket idézzük:¹³⁷ „A kapitalisztikus munkakényszer a munka eredményessége szempontjából egyre hatálytalanabb a szocialisztikus munkásság és szervezetek eredménycsökkentő, szabotáló politikája és magatartása miatt. A modern szocializmus politikája és gyakorlati megnyilvánulása ezzel a munkaeredmény csökkentésének politikája is: valóságos antiefficientizmus ... Még rombolóbb hatása van azonban ennek a szándékosan előidézett inefficienzizmusnak tömegpszichológiai tekintetben. A munkára való készségnek, a kötelességérzetnek, a hivatásnak, a kellően eredményes munkateljesítménynek, mint erkölcsi kötelességnek fokozatos kipusztítása a dolgozók nagy tömegeiből, a termelő energiaforrások legnevezetesebbikét s egyszersmind legkényesebbikét is sorvasztja el a társadalomban: azt az energiaforrást, mely magukban a kultüreberekben él benn s amelyet semmi mással pótolni nem lehet: a termelés eredményességére irányított energiakifejtő akaratot... Annak biztosítékát pedig, hogy meglegyen az eredményes munkateljesítményt biztosító akarat, — erkölcs — illetőleg energiamentesség, csak magukban az emberekben kell és lehet csak keresni. Ha olyanokká tudjuk nevelni és buzdítani az embereket, kikben erős kötelességérzet, hivatásbecsülés, szóval közérdekű magatartásra szorító erkölcs lakik, akkor az ilyen társadalomban benne élnek az efficiens munka- és kötelességteljesítésnek biztosítékai is... Ilyen erkölcsökkel kell tehát telítenünk vagy újra megtelítenünk a társadalmat. Ilyen erkölcsöket kell elterjesztenünk s ilyenek elterjesztésére megtennünk mindazt, amit az emberi társadalomban e részben tenni lehet. Példaadás, szervezés, tanítás, agitáció az emberek jobbá, kötelességteljesítőbbékké, energikusabbakká stb. tétéle érdekében, valamint azoknak a lelki előfeltételeknek (nemzeti érzés, vallás erkölcsi felfogás stb.) az erősítése, amelyek a kötelességteljesítő efficienzizmus erényeinek talaját teremtik a társadalomban, mind eszközök erre”.

¹³⁷ Társadalompolitika c. i. m. 95—96. 1.

A Qu. a. laborizmusának sincs szüksége tehát más rendi szellemre, mint aminőt Balás Károly a kapitalizmus számára sürget. Hogy most már a „rendi szellem felújításáról” vagy „a kötelességtudás társadalmi renaissance-áról” beszélünk: az a dolog lényege szempontjából lényegtelen különbség.

Rá kell még arra mutatnunk, hogy a Qu. a. laborizmusa a szellemi vagy fizikai munkájukból élők hatalmi fölényén alapuló gazdasági rend, amelyben tehát a haladás iránya, üteme, terjedelme az ember részére adott lehetőségek határai között a munkájukból élők akaratától függ. Ez a tény önmagában eloszlathatja azok aggályait, akik a Qu. a. rendiségétől reakciós visszafordulásokat, középkorba visszasülyedést várnak. Ez persze nem biztosíték az ellen, hogy mint minden gondolatot, a rendiség gondolatát is nem lehet reakciós célokra felhasználni; kétségtelen, hogy lehet. Csiakhogy a reakciós rendiségfej^fa Qu. a. laborizmusához semmi köze s érte a dolog természete szerint nem felelhet.

7. A szaktestületek és az állam.

A rend az azonos foglalkozásúak társadalmi és különösen gazdasági egysége; ez az egység a laborizmus szerint szerves, tehát meghatározott alakot ölt; ez az alak a *szaktestület*, az egy rendbe tartozók közjogilag szabályozott, kényszer-társuláson alapuló szervezete.

A Qu. a. a szaktestületekről közvetlenül nem mond sokat. A körlevélnek a következő sorai vonatkoznak rájuk:

„Amint... az egymáshoz közellakók természetes folyamat útján községeket alakítottak, úgy az azonos foglalkozásúak — akár gazdasági, akár más a foglalkozásuk — a hivatásuk szerint rendekbe vagy rendi testületekbe tömörülhetnek. Ez a folyamat is természetes. Ugyanezért az így létesült önkormányzati testületek a polgári társadalomnak, ha nem is lényeges alkotóelemei, mindenesetre természetes folyamányai.”

A szaktestület eszerint *egy-egy foglalkozási ághoz tartozó egyének kényszer-társuláson alapuló* önkormányzati szerve. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a belügyeiket maguk intézik, hanem jelenti azt is, hogy a gazdasági élet önkormányzatának szerveiként is jelentkeznek. Az univerzalizmus társadalombölcseleti rendszere alapján álló és a rendiség feltámasztását hirdető mozgalmak azt a követelésüket, hogy a gazdasági élet ügyeit maga a gazdaság intézze el, ama megállapítás természetes folyamányának tartják, hogy a gazdaság a társadalom rendjében éppen olyan rangú rend, mint az állam; minden rend és így a gazdaság is feladatkörének tartalmi kimerítésére, tehát önkormányzatra törekszik. A Qu. a. álláspontját ebben a kérdésben a következő sorok fejezik ki:

„Az individualisztikus szellem kibontakozása folytán odáig jutotunk, hogy az egykor virágzó és gazdagon tagolt egyesületek sokaságában kifejlődött társadalmi élet annyira szétesett, úgyszólván teljesen elsorvadt, hogy végül csak az egyének és az állam maradtak, magának' az államnak igen nagy kárára. Az állam elvesztvén szociális szervezeteit, mindazokat a terheket magára vette, amelyeket azelőtt társadalmi alakulatok viseltek s így a terhek és kötelességek félelmetes tömege zúdult reá, amelynek súlya alatt görnyedezik. Igaz ugyan, amit a történelem is igazol, hogy a viszonyok változával sok olyan föladatot, amelyeket korábban kisebb közületek végeztek, később már csak nagyobb közületek láthatnak el. Mégis mindenkor változatlanul igaz marad a társadalombölcselet kiválóan fontos alapelve, amelyet sem bolygatni, sem kétségbevonni nem szabad: *amit az egyes ember önmaga a saját erejével elvégezhet, nem szabad társadalmi tevékenység körébe utalni s hasonlóképpen, amit kisebb és alacsonyabb társadalmi közületek elintézhetnek, azt nagyobb és magasabb közület jogosan nem vonhatja a maga hatáskörébe*, mert ez nagy kárral jár és a helyes rendnek teljes fölborítása. Hiszen a társadalmi beavatkozásnak mindig az a természetes célkitűzése, hogy *segítse* a társadalmi test egyes tagjait, nem pedig hogy tönkretegyje vagy pedig fölszívja azt. Az államhatalom tehát engedje át a kisebb közületeknek a csekélyebb fontosságú ügyeket, amelyek őt amúgy is csak elvonják a lényegesebb kötelességektől. Így szabadabb, erősebb és mozgékonyabb lesz azoknak az ügyeknek intézésében, amelyek kizárólag az ő illetékességéhez tartoznak, mert csak ő tudja elintézni irányítással, ellenőrzéssel, hatalommal és kényszerítéssel, amint a körülmények és szükségletek kívánják. Legyenek meggyőződve az államférfiak, hogy minél inkább érvényesül a társadalmi közületek helyes rangfokozata, a kisegítés társadalombölcseleti elvének lelkiismeretes követése által, annál nagyobb a közhalom tekintélye és hatályossága, annál boldogabb és meglegedettebb az állam.”

Ezek a sorok a fejezetcímbe felvetett kérdést az állam és a gazdaság viszonyának kérdésévé tágítják ki. Ha ezt a kérdést tesszük vizsgálat tárgyává, akkor a következőket állapíthatjuk meg:

1. A *kapitalizmus* elvi álláspontja kettős; az egyik felfogás szerint az államnak nem szabad beavatkoznia a gazdasági életbe, a másik szerint be kell avatkoznia, de csak a termelés rentabilitása érdekében. Ha ezt a két felfogást a kapitalizmus válságnak nevezett fejlődése nagyobb távlatából nézem, azt kell mondanom, hogy az egyik álláspont szerint az államnak fel kell hagynia azzal a törekvésével, amellyel mint termelési tényező a többi termelési tényező s így a tőke felett is a hatalmi fölény megszerzésére törekszik; a másik felfogás szerint az államnak, mint a termelésbe beavatkozó erőnek, tehát termelési tényezőnek szerepe csak az lehet, hogy a többi termelési tényezők felett hegemoniával rendelkező tőke szolgálatában álljon. Kapitalista szempontból mindkét felfogás teljesen érthető, hiszen minden harcban kívánatos cél, hogy szembenálló ellenfél vagy tegye le a fegyvert, vagy legyen szövetségessé. A Qu. a. ezeknek a törekvéseknek gyakorlati eredményéről a következőket mondja:

„Az állami és gazdasági illetékességi körnek összevegyüléséből származó siralmas következmények közt” legszomorúbb az államfőnség

megalázása, amelynek pártatlanul, minden érdekarctól távol, egyedül a közjóra és az igazságosságra irányulva, mint királynőnek és legfőbb bírónak magas trónon kellene ülni s önös érdekek akarattalan, megláncolt rabszolgája lett.”

2. A *szocializmus* az állam gazdasági szerepének, sőt magának az államnak megszűnését, halálát várja. Engels erre vonatkozólag a következőket jósolja:¹³⁸

„Mihelyt nem lesz elnyomható társadalmi osztály, mihelyt megszüntetik az osztályuralmat és a termelés fejtelenségében rejlő létért való egyéni küzdelmet, megszűnnek az előbbiekből fakadó összeütközések és kitörések: nem lesz mit leszorítani, nem lesz, ami leszorító hatalmat, államot igényelne. Az az első ténykedés, melyben az állam valóban, mint az egész társadalom képviselője lép föl, a termelőeszközöknek birtokba vétele a társadalom nevében, egyszersmind utolsó önálló ténykedése, mint államnak. Az államhatalom beavatkozása társadalmi viszonyokba egyik téren a másik után fölösleges lesz, majd magától elalszik. A személyek fölötti kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok vezetése lép. Az államot nem eltörlik, elhal.”

3. A *fasiszmus* gazdasági rendjében az állani és gazdaság viszonyára döntő jelentőségűek a munka alkotmányának, a Carta del lavoro-nak következő kijelentései:¹³⁹

„Az olasz állam oly szervezet, melynek célja, élete, tevékenységi eszközei, hatalmi és tartóssági szempontból magasabb rendűek az egyes egyén avagy egyéncsoportok céljainál és törekvéseinél. Az olasz nemzet politikai, erkölcsi és gazdasági egység, amely, mint ilyen, a fasiszta államon belül valósul meg egységesen... A munka... szociális kötelesség. Ilyen cím alatt s csakis ilyen cím alatt nyer védelmet s részesül az állam oltalmában... A szindikalista avagy professzionista szervezkedés szabad. Azonban csakis a törvény által elismert és az állami ellenőrzés alatt álló szindikátusnak van meg az a joga, hogy képviselheti a kötelékéhez tartozó munkások avagy munkaadók érdekeit, védelmezheti meg tagjainak érdekeit az állammal és az ellentétes érdekű szindikátusokkal szemben... A munkabírótság az a szerv, amellyel az állam az ellentétek elsimítására siet... A szindikalista állam az egyéni kezdeményezést a termelés leghatásosabb és leghasznosabb eszközének tekinti... Az egyéni vállalkozó felelős a termelés rendjéért az állammal szemben.. Az állam közbelépése a termelésbe csak akkor történik, ha a magánkezdeményezés hiányzik, gyöngye, vagy amikor az *állam politikai érdekei forognak kockán.*”

Ezeknél a törvényes Ikijelentéscfnél is többet mond a fasiszmus megialakítójának, Mussolininak jelszava: „*Mindent az államért, semmit az államon kívül, soha az állam ellen!*” „A fasiszta állam főjellemvonása — mondja ugyancsak Mussolini — az egyénnek az állammal való kiegyezése, az államba való beleilleszkedése és az állammal való egyesülés.”¹⁴⁰

4. Az *univerzalizmus* társadalom- és gazdaságbölcseleti tanításaira felépített rendi társadalomban az állam és gaz-

¹³⁸ Hogyan alakítaná át Dühring Jenő úr az összes tudományokat? (Fordította Rab Pál.) Budapest, 1921. 264U-265. 1. Ez azonban csak elméleti álláspont, a gyakorlati tapasztalatok arra mutatnak, hogy a marxisták is az állam erejét egyesíteni akarják a munkából élők gazdasági erejével.

¹³⁹ *Bikkal Dénes*: A fasiszta Olaszország, Budapest, 27—29. 1.

¹⁴⁰ *Krisztics Sándor*: Az olasz fasiszmus közigazgatási rendszere. Városi Szemle, 1931. évf. 178. 1.

daság viszonyát abból a három tételből ismerhetjük meg, amelyet Spann a rendek és a központi állam viszonyával kapcsolatban felállított.¹⁴¹ Ez a három tétel a következő:

a) A rendek az állam gazdasági, közigazgatási, pénzügyi feladatai közül oly sokat vesznek át, hogy az állam sokkal ideálisabb természetet vesz fel ebben a rendben, mint amilyen a mai állam. A rendi társadalom állama — maga is csupán egy rend a többi rendek között — csak a nagy politikai kérdésekkel, kül- és belpolitikával, hadüggyel, a többi rend érdekkörébe nem tartozó jogalkotási és jogszolgáltatási problémákkal foglalkozik, azonkívül a többi rendek felett a főfelügyeletet gyakorolja. Ez a főfelügyeleti jog kiterjed elsősorban a gazdaságra, de kiterjed a vallásra, a nevelésre is. A gazdasági élet kormányzását a gazdasági rendek végzik, az állam megszabadul az anyagi törekvések, gondok terhétől, tisztán eszmei céljai megvalósításának szentelheti erejét. A gazdasági életet a szaktestületek igazgatják, amelyeknek élén a gazdasági rendekháza (das wirtschaftliche Standehaus) irányítja az egész nemzet gazdasági életét. A gazdasági rendek háza nem általános tömegválasztás útján alakul, hanem az egyes foglalkozási rendek alsó, illetve középső szaktestületei küldik ki bele a maguk szakképviselőit. Ennek a rendszernek előnye az, hogy míg a roiai demokratikus rendben tudatlan agitátorok szólnak hozzá olyan kérdésekhez, amelyekről sejtelmük sincs, a gazdasági rendek házában csupa képzett szakember intézné az ország gazdasági sorsát.

b) Az államhatalom nem alulról felfelé, hanem felülről lefelé épül ki. Ebben a társadalmi rendben az államhatalom nem az alulról a többség által kijelöltek kezében van, hanem a felső legjobbak uralkodnak benne. Ez a tétel a népszuverenitás, a demokrácia, a parlamentarizmus elvének szóló hadüzenet.

c) A második tételből következően a rendi államban a mai értelemben vett politikai pártoknak nem lesz szerepük, az állam irányítása körül ugyanis azok a kérdések, amelyeknek különböző megoldási módjai szerint különülnek el az egyes politikai pártok, nem merülnek fel.

5. Ezek után kíséreljük meg a gazdaság és az állam, illetve a *szaktestületek és az állam viszonyát* a Qu. a. alapján megvizsgálni.

Első tekintetre a Qu. a. állásfoglalása az univerzalizmuséhoz látszik hasonlónak. Ez azonban csak látszat, amely alaposabb vizsgálat után azonnal megszűnik. Meg lehet ugyanis állapítani, hogy a Qu. a.-ban sehol olyan követelés nincs, amely még csak hasonlítana is a Spann 2. és 3. tételéhez. A Qu. a. iseholsem követeli a demokráciától, a parlamentarizmustól való elszakadást; gazdasági rendje összefér minden olyan államformával, minden olyan politikai rendszerrel, amely a szociális igazságosság és szociális szeretet "elvének érvényesülését elősegíti.¹⁴² „Alig kell külön említelnünk, — mondja a körlevél — hogy amit XIII. Leó az államformáról mond, bizonyos értelemben a foglalkozási rendekre vagy testületekre is alkalmazható, tudniillik, hogy az emberek

¹⁴¹ Der wahre Staat című i. m. 225—227. 1.

¹⁴²: *Nell-Breuning*: Die soziale Enzyklika c. i. m. 164. 1., *I. Eberle* szerint az igazi keresztény demokrácia a Qu. a. gazdasági rendjének lényegéhez tartozik. (Kontroverse um Othamar Spann, Schönerer Zukunft. 1932 785. l.)

szabadon választhatják az államformát, osak az igazságosság és a közjó érdekei legyenek megóva.” Ez az óvatosság, a nem szorosan erkölcsi vonatkozású kérdésekben való egyoldalú állásfoglalás kikerülése a körlevél egyik legnagyobb érdeme; megmenti a Qu. a. állapotján indult mozgalmat a dogmatikussá merevedéstől.

Ami Spann első tételét illeti: ezen a téren a Qu. a. és az univerzalizmus programja közel áll egymáshoz, de nem egészen azonos. Kétségtelen, hogy a Qu. a. laborizmusában is az lesz a szaktestületek hivatása, hogy intézzék a gazdasági élet önkormányzatával kapcsolatban felmerült teendőket; a körlevél azonban nem jelöli meg határozottan, hogy meddig terjedjen a gazdasági élet önkormányzata, csak általános irányítást ad azzal, hogy az állam *azokat a teendőket bizza a szaktestületekre, amelyeket azok jobban él tudnak végezni, mint az állam.* A Q. a. tehát nem zárja ki, hogy az állam a főfelügyeleten kívül közvetlenül is részt vegyen a gazdasági élet kormányzásában, ha olyan teendőről van szó, amelyet az állam magasabb közérdekből nem bízhat a gazdasági szaktestületekre.

A szaktestületi és az állami tevékenység határának ez az elasztikus kijelölése a gyakorlatban talán nem nagyjelentőségű, mert rendes körülmények között a szaktestületek szabadon mozgó szakemberei sokkal nagyobb hozzáértéssel és gyorsasággal, a gazdasági élet változó alakulásához sokkal simulékonyabb alkalmazkodással intézik a gazdasági élet irányítása körül felmerült összes konkrét ügyeket, mint az állam merev, bürokratikus gpezete.¹⁴³ Ennek ellenére mégis a körlevél

143 *Varga László* szerint (Uj társadalmi rend felé, Budapest, 1953. 6b. 1.) a szaktestületek intéznék a Qu. a. gazdasági rendjében a különböző szociális biztosításokat, szabályoznák a bérkérdést, a tanoncoktatást, a inunkásjelölti ügyeket, a racionalizálási és üzempedagógiai kérdéseket. *Th. Brauer* szerint mindaz, amit ma az állam szociálpolitikája körébe utalunk, a rendek, a szaktestületek feladata lesz. (Sozialpolitik und Sozialreform, Jena, 1931. 94. 1.) A szaktestületek hatáskörébe tartozik tehát a betegség és baleset, valamint a munkanélküliség elleni biztosítás ügye; a munkanélküliség szerinte nem is oldható meg másként, mint a szaktestületekkel kapcsolatban. (100. 1.) Annak következtében, hogy az állam megszabadul a szociálpolitikai feladatokról és a gazdasági ellentétktől, az állam megerősödve munikálkodhatik a hatáskörében maradt igazi államfeladatok megoldásán. (107—108. 1.) L. még *Heinrich Gehle*: „Sozialversicherungswesen und Sozialpolitik in der berufsständischen Ordnung” (I. van der Veiden: Wirtschafts- und Sozialpolitik in der berufsständischen Ordnung című i. m. 79—95. 1.); *Th. Brauer*: Arbeitsordnung und Sozialrecht (van der Veiden i. m. 64—78) és Berufsständische Idee, Arbeitsordnung und Sozialrecht (Schönere Zukunft, 1988, 278—279. 1.) *Miheilics Vid* szerint (Keresztényszocializmus című i. m. 27. 1.) a szaktestületi rendszer megvalósulása az állam szempontjából nagy előnyt jelentene, mert bár a döntő irányítás természetesen megmaradna az állam kezében, lehullnának válláról azok a terhek, amelyeknek viselésére amúgy sem képes és neon hivatott. Elejét lehetne venni így az etatizmusnak és az egész gazdasági élet bürokratizálásának.

javára írjuk ezt az elaszticitást nemcsak azért, mert lehetnek körülmények, amelyek az állam közvetlen beavatkozását a gazdasági életbe megkövetelik, hanem azért is, mert a körlevélnek ez a programpontja sokkal könnyebben járhatóvá teszi a fejlődés útját, mint az univerzalizmus merev állásfoglalása. A rendi gazdaság ugyanis másként, mint az államhatalmon keresztül nem valósítható meg; addig, amíg az államhatalom birtokosai a rendi gazdaságot nem akarják kiépíteni, az nem valósulhat meg. Az államhatalom képviselői pedig érthetően nem nagyon lelkesednek azért a gondolatért, amely őket a gazdasági politika teréről majdnem légmentesen ki akarja zárni. Ez a magyarázata annak, hogy a rendi gondolatokkal rokonszenvező mozgalmak egyes országban a gazdasági hatalmat egészen az állam kezére játszották át.

8. A jövedelemeloszlás reformja.

Az eddig kifejtettekből kitűnik, hogy a laborizmus megvalósítása elsősorban a *jövedelemelosztás reformjától függ.*¹⁴⁴ A laborizmus lényege az, hogy a jövedelemeloszlás terén a gazdasági hegemonia a tőke kezéből *a munka kezébe megy át.* Munkán természetesen nemcsak mindennemű fizikai, hanem szellemi munkát is értünk.

Természetes, hogy a jövedelemeloszlás reformja *aktív jövedelemelosztási politikát követel.*¹⁴⁵ Ennek alapelveit a körlevél a következőkben fejtí ki:

„Nem akármilyen fölosztása a vagyonnak és a gazdaságnak alkalmas az Istentől megszabott cél valamelyes vagy éppen tökéletes elérésére. Ugyanezért a gazdasági és szociális haladás nyomán folyton szaporodó vagyont (jövedelmet) az egyes emberek és osztályok között úgy kell elosztani, hogy a Leó által említett általános haszon megóvassék, vagy más szavakkal, az egész emberi társadalom közjava kárt ne szenvedjen. A társadalmi igazságosságnak ez a törvénye tiltja, hogy egyik osztály a másikat a haszonrészesedésből kizárja. Vét a törvény ellen a *gazdagok osztálya*, ha vagyonának nyugodt élvezetében azt tartja a dolgok helyes rendjének, hogy neki minden, a munkásnak semmi ne jusson; s vét a jogukban megsértett és szenvedélyesen izgatott *szegények osztálya*, midőn jogérzékében és jogának keresésében egyoldalúvá válik s min-

¹⁴⁴ Ha abban a kérdésben akarunk állást foglalni, hogy lehet-e a jövedelemeloszlást megreformálni, nem szabad elfelejtenünk, hogy »a jövedelemeloszlás embereik csinálománya, társadalmi eredmény, nem pedig az emberi cselekvőség fölött álló gazdasági törvények egyszerű következménye.« (Balás: Politikai gazdaságtan, I. k. Budapest, 1932. 482.1.)

¹⁴⁵ Ma már igen sokan követelnek aktív jövedelemelosztási politikát olyanok is, akik a kapitalizmust életképesnek tartják. Balás Károly például azt követeli, hogy a tőke-, pénz-, hitel- és fizetési hatalmak segítségével való jövedelem- és nyereségszerzési teret szigorú közérdekű ellenőrzés alá kell vonni, a legvagyonosabb osztályokkal szemben tudatos ár- és adópolitikán keresztül hatékony jövedelemelosztási politikát kell folytatni. (Társadalompolitika c. i. m. 81—84. 1.)

dent, mint állítólag kezeinek munkáját, magának igényel és kivétel nélkül minden nem-munkával szerzett vagyont és jövedelmet, nem tekintve annak fontosságát és szerepét a köz javára, egyedül mint ilyent támad és eltörlelendőnek mond. Nem hallgathatjuk el, hogy egyesek e tárgyban helytelenül és alaptalanul idézik Szent Pál mondását: „Aki nem dolgozik, ne is egyék” (II. Tessz. 3, 10). Az apostol itt azok ellen beszél, kik nem dolgoznak, noha tudnának és tartoznának is dolgozni és figyelmeztet, hogy az időt, valamint testi és lelki erőinket szorgosan kell kihasználnunk és nem szabad másoknak terhére esnünk, amikor magunk is tudunk magunkról gondoskodni. De nem tanítja az apostol, hogy a munka egyedüli jogcím az élelemhez és jövedelemhez. Tehát mindenki kapja meg a maga részét a közjavából. Oda kell hatni, hogy a terített javak elosztása a közjó és a szociális igazságosság kívánalmaival összhangba hozásért, mert ma a kevésszámú túlgazdag és a vagyontalanok beláthatatlan tömegei között fennforgó ellentét megzavarta, amit minden jóérzésű ember elismer.”

A laborizmus jövedelemeloszlási politikájának irányelve tehát a *szociális igazságosság*, amely a termelés eredményéből arányos részt követel a termelésben résztvett *valamennyi tényezőnek*. A részesedés természetesen nem lehet egyenlő; ezt a Qu. a. sehohsem követeli, sőt azt tartja szükségesnek, hogy „a termelt javak méltányosan halmozódjanak a birtokosoknál, ellenben bőségesen jussanak a munkásoknak.” „Hamis elméletnek”, „jogtalan követelésnek”, „állítólagos gazdasági természet törvénynek” mondja azt, hogy a tőkehalmozás csak a tőkésnél történhetik és a munkás állandóan az ő szűkös és nyomorúságos helyzetére legyen kárhozható. Természetesen a körlevélben nincs megadva a kulcs sem, amely a tőkének és a munkának a nemzeti jövedelemből való részesedési arányát megállapítaná.¹⁴⁸

A körlevél követeléseiből azonban a következő következtetéseket vonhatjuk le: míg a kapitalista jövedelemeloszlás korában a tőke a nemzeti jövedelemből annyit tartott meg magának, amennyit a lehető legmélyebbre leszorított termelési költségek és így a munkabér levonásával csak megtartania sikerült, addig *a laborizmus rendjében a munka tart meg magának annyit, amennyit az általános gazdasági érdekekre, különösen a tőkeképződésre, a termelés rentabilitására tekintettel nem kénytelen a tőkének juttatni*. A munkásnak a munkabérből családjával együtt *tisztességesen meg kell élnie* és vagyont is kell félretennie: ezt a körlevél igen nyomatékosan követeli. De sehohsem mondja azt, hogy a tőkésnek *a tiszta tőkejövedelemből* (amely nem tévesztendő össze a vállalkozó

¹⁴⁶ Balás Károly rámutat arra, hogy a jövedelemeloszlás ideális vagy igazságos kulcsát feltalálni, meghatározni vagy kiszámítani pusztán a papirommunka, amely legfeljebb egy kis számolgotási ügyességet, statisztikai jártasságot vagy szociálpolitikai elfogultságot tétel fel, de ez a kulcsmeghatározás hiábavaló, ha nem áll rendelkezésre elegendő felosztható jószágmenyiség; ahhoz, hogy ez rendelkezésre álljon, reális és kötelességteljesítő emberek millióinak becsületes és eredményes fizikai és szellemi munkája szükséges. (Társadalompolitika, c. i. m. 31—32. 1.)

jövedelmével) családjával együtt fényűzően vagy akár csak tisztességesen is meg kell élnie.

A körlevél visszautasítja ama szózat félremagyarázását, hogy aki nem dolgozik, az ne is egyék, de hangsúlyozza, hogy, aki tud dolgozni és rá van szorulva, hogy munkából éljen, annak magának kell megélhetéséről gondoskodnia. Ebből pedig az következik, hogy a *tőkés is köteles dolgozni*, ha a tőkejövedelem nem elégséges arra, hogy abból magát és családját eltartsa.

A laborizmus a jövedelemeloszlás politikájában kénytelen figyelembevenni a tőke közgazdasági szerepéhez fűződő érdekeket és a tőkéseknek a jövedelemeloszlással kapcsolatos minden olyan igényét, amelynek alapja általános közgazdasági érdek. De nem veheti figyelembe a tőkéseknek ezen a határon túl terjedő igényeit. Ahogyan a kapitalizmus csak a munkát látta a gazdasági életben, de nem vette, nem is vehette figyelembe a munkát végző embert: épúgy (de több joggal) a laborizmus a jövedelemeloszlás politikájában is csak a tőke szerepét láthatja maga előtt, csak a tőke tényleges szerepéhez és a hozzáfűződő érdekekhez képest juttathat a tőkéseknek jövedelmet, de nem tekintheti a tőkét embernek. Nem azt jelenti ez, hogy a tőkések a laborizmusban másodrendű polgárok lesznek, hanem csak azt, hogyha a tőkék jövedelméből a közgazdasági politika alakulása folytán nem tudnak megélni, akkor kénytelenek lesznek ők is munka után nézni és természetesen, hogy mint dolgozók, ők sem részesülhetnek más elbánásban, mint a többi dolgozó ember.¹⁴⁷ Még csak azt sem jelenti ez az elv, hogy szükségkép minden tőkés kevesebb tőkejövedelmet kap, mint ma; hogy mennyit kap, az a mindenkori közgazdasági viszonyok alakulásától függ, előre azt megmondani nem lehet. Egyébként igen sok tőkére ez a változás nem jelentene túlsókat; hiszen igen sok tőkés kénytelen dolgozni ma is és jövedelmének tekintélyes része munkajövedelem.

A laborizmus a munka gazdasági rendje: a laborizmusban a munka nem csak jövedelemeloszlási jogcím, hanem *megélhetési jogcím is*; ezzel szemben a tőke csak *jövedelemeloszlási jogcím*. Ez az oka egyebek mellett annak, hogy a Qu. a. a jövedelemeloszlás *legfontosabb kérdésének a munkabér kérdését tekinti* és azt különös gonddal veszi tárgyalás alá. Fejtetéseinek lényegét az alábbiakban ismertetjük:

¹⁴⁷ Egyebek mellett ebben is különbözik a Qu. a. gazdasági rendje a bolsevikiek gazdasági rendjétől, amely senkinek sem hajlandó megbocsátani, hogy nem proletárnak született. *Kecskeméti György* erről a kérdéstről a következőket írja a magyar fabianus-szocialisták lapjában: »A kulák azért, mert vagyona van, a bolsevizmus külön házi mithológiájában minden rossznak ördögi megszemélyesítője, de nem úgy küzdenek ellene, hogy a vagyonát veszik el, a kulák voltát semmisítik meg, hanem magán a kulakon állnak bosszút, az osztály egyes tagjain”. („Kollektivitás, individualitás”, Századunk, 1932. évf. 167. 1.)

1. A gazdasági rend olyan átalakítása szükséges, hogy a munkás a munkabérből szorgalommal és takarékossgal a megélhetési költségek fedezése mellett némi *vagyont is tudjon gyűjteni*.

2. Túlzó álláspontot vallanak azok, akik a munkabérszerződést önmagában véve is igazságtalannak tartják és azt társadalmi szerződéssel kívánják helyettesíteni, azonban a mai társadalmi viszonyok között mindenesetre tanácsos a munkabérszerződésnek *bizonyos közeledése a társadalmi szerződéshez*. Azok a kezdeményezések, amelyeknek eredményeképp a munkások és tisztviselők a *vállalat társtulajdonosai és a nyereség részesei lettek*, a munkásoknak és a munkaadóknak egyaránt hasznára váltak.

3. Törekedni kell az igazságos munkabér elérésére. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a munkabér igazságos mértékét nem lehet egyetlen tényező figyelembevételével meghatározni, hanem csak *számtalan együtttható tényező mérlegelése alapján* közelíthetjük azt meg. Vaskos tévedés az az elmélet, hogy a munkabérnek egyenlőnek kell lennie az előállított javak értékével.

4. A munkabér alakulását *nem szabad a munkapiac szabad versenyére bízni*, hanem tudatos és célszerű, aktív munkabérlpolitikát kell folytatni. Ennek a politikának abból kell kiindulnia, hogy a munka — különösen a bérmunka — személyes, egyéni jellege mellett *szociális vonatkozásokat is mutat*.

5. A munka egyéni, személyes jellegéből folyik, hogy a munkabérnek fedeznie kell a munkás és családja *életfenntartási költségeit* és lehetővé kell tennie a *vagy önképzési*.

„A család egyéb tagjainak is kötelességük — mondja a körlevél — erejükhöz mérten a közös háztartás szükségleteihez hozzájárulni, amint a földműves-, kisebb iparos- és kereskedő-családokban látjuk. De a nőket és gyermekeket koruk és erejük mértékén túl nem szabad megterhelni. A családanak leginkább otthon foglalkozzanak és a házi dolgokat végezzék. Szégyenletes és mindenáron kiirtandó visszaélés az, hogy a családanak a családapá elégtelen munkabére miatt a házi teendők és különösen a gyermeknevelés elhanyagolásával bérmunkába menni kényszerülnek. Tehát mindenképpen azon kell lenni, hogy a családapák munkabére az egész háztartás költségeit fedezhesse. Ha ez a mai viszonyok mellett még mindenesetre nem lehetséges, akkor a társadalmi igazságosság követeli az állapotoknak olyan újrászabályozását, hogy minden felnőtt munkás az emiatt mértékben kaphasson bért. Különös elismerésünket nyilvánítjuk mindazoknak, akik azt a bölcs és üdvös rendszert meghonosították vagy megkísérelték, hogy a munkabér a családi terhekhez alkalmazkodik s a család szaporodása arányában növekedik, sőt rendkívüli szükségletek idejére rendkívüli segélyeket biztosít.”

A körlevélnek ezeket a követeléseit csak akkor tudjuk értékelni, ha figyelembe vesszük, hogy a körlevél a munkások számára nemcsak a fizikai életszükségletek kielégítésének lehetőségét követeli, hanem azt is, hogy magasabb, nemesebb kultúréletet élhessenek. Ez következik abból, hogy olyan „igazi

szociális nemzetgazdasági rendszert” követel, amelyben a nemzet minden tagja számára a jövedelemeloszlás során jutott javak „ne csupán az életfenntartást és tisztességes szükségleteket fedezzék, hanem az embert magasabb és nemesebb kultúrelétre is fölemeljék, amelynek okos kiélése nincs az erkölcsiségnek ártalmára, sőt annak hasznára válik”.

A kapitalizmussal és a szocializmussal szemben a laborszocializmusnak ez a programpontja egészen új annyiban, hogy a *nőket*, elsősorban a *családanyákat vissza akarja adni a családnak és ki akarja emelni a gyárakból, műhelyekből*. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a Qu. a. a munkára szoruló nőnek nem akar munkát adni,¹⁴⁸ hanem azt jelenti, hogy a *család fejének akkora munkabért követel*, amely mellett a családanyák nem lesznek kénytelenek bérmunkát vállalni, hanem otthonuknak és főleg gyermekeik nevelésének élhetnek. A kapitalizmus szempontjából a nő is csak munkaerő, vele szemben sem követhet más álláspontot, mint más munkással szemben, azt t. i., hogy azt a munkást alkalmazza, aki a munkát a legolcsóbban, legjobban, leggyorsabban elvégzi. Vannak munkaterületek, amelyeket a nők legalább olyan jól el tudnak látni, mint a férfiak és sokkal olcsóbban vállalkoznak munkára,¹⁴⁹ ezeken a munkaterületeken a kapitalista vállalkozó nőket alkalmaz és nem törődhetik azzal, hogy mi lesz a nő otthonával, utcán nevelődő gyermekével, ha a családanya az egész napot a gyárban tölti.

¹⁴⁸ Éppen ezért a Qu. a.-val kapcsolatban alaptalan arra a kétségtelen tényre való hivatkozás, hogy a mai gazdasági viszonyok között a nők tekintélyes része a bérmunkára kényszerül. A Qu. a. híveit nem lehet ama „him- és nőnemű Suszterek” közé sorolni, akik „előítéleteik szűk köréből nem tudnak kikecmeregni” és ezért nem veszik észre, hogy „a nők millióinak nincs módja a természetes hivatás — gazdaasszonykodás, gyermekszülés és gyermeknevelés — betöltésére és hogy millió és millió nő ezt a hivatást eltévesztette”. (*Bebel: A nő és a szocializmus* c. i. m. 5. 1.)

¹⁴⁹ A férfi és a női ipari munkabérek közti különbséget az alábbi táblázatból tűnik ki: (Magyar Statisztikai Zsebkönyv, Budapest, 1933. évf. 73. 1.)

Alkalmaztatási minőség	Év	Átlagos órabér fillérekben		Átlagos évi keresmény pengőben	
		férfi munkásnak	női munkásnak	férfi munkásnak	női munkásnak
Előmunkás	1929	91	61	2494	1683
	1930	93	58	2435	1538
	1931	88	58	2230	1466
Szakmunkás	1929	76	43	2018	1130
	1930	75	45	1915	1141
	1931	71	41	1775	1028
Napszámos	1929	48	33	1156	810
	1930	46	33	1088	783
	1931	45	33	1061	783

A kapitalista gazdasági rendszerben egészen kilátástalan az a törekvés is, hogy a mezőgazdasági munkával foglalkozó kis- és törpebirtokos családok asszonyai munkaerejük legnagyobb részét ne legyenek kénytelenek otthonuktól távol, a mezőn tölteni, hanem azt otthonuk melegebbé, szebbé tételére és gyermekeik nevelésére fordíthassák. Pedig addig, amíg ez a helyzet meg nem változik, alig lehet a falu kultúrájának, tehát az ország nagy része kultúrájának emeléséről beszélni.

Érdekes, hogy a Qu. a.-nak ez a törekvése a szociáldemokraták részéről a legmerevebb visszautasításra talált: tiltakoznak az ellen, hogy a nőket „vissza akarják szorítani a konyhába”. A tiltakozás mögött egyrészt erkölcsi individualizmus húzódik meg, amely a nőnek is teljes szabadságot követel minden téren, a szexuális kérdések terén is, és ezért akarja aláásni a család intézményét. Másrészt a tiltakozás azon a megfontoláson is alapul, hogy az ember csak úgy érezheti magát a társadalom mint gazdasági és kulturális közösség olyan tagjának, akinek legfőbb és egyetlen kötelessége a társadalom közös érdekeinek szolgálata, ha megszűnik minden más közösségi kötelék, tehát megszűnik a családi, vallási és nemzeti kötelék is.

6. A munka szociális jellegének következményeképp a munkabér megállapításánál figyelemmel kell arra is lenni, hogy a *munkabér nagyságának milyen társadalmi hatása van*. Mindenekelőtt vigyázni kell arra, hogy a munkabér ne veszélyeztesse a *termelés jövedelmezőségét*. Az a körülmény ugyanis, hogy a laborizmusban a termelés rentabilitása nem a főcélja a gazdasági rendszernek, nem jelenti azt, hogy a laborizmusban a termelés rentabilitása nem is fontos. Ha a vállalat a munkabérek nagysága miatt veszteségekkel dolgozik, vagy nem tud a keresletnek megfelelő áron termelni: akkor abból kára van a vállalkozónak, aki a vagyonát, tehetségét, munkáját fektette a vállalatba, és kára van a munkásoknak, mert elvesztik a munkahelyüket, de kára van az egyetemes nemzetgazdaságnak is. Mindezek az eredmények nemcsak a gazdaságosság, hanem a szociális igazságosság elvével is ellenkeznek. A munkabér meghatározásánál tehát a termelés rentabilitásának megóvása fontos szempont.

A körlevél erre vonatkozóan a következőket mondja: „Igazságtalan volna túlzott bérek követelése, ami a vállalat tönkremenését okozná a munkásokra is visszaható rossz következményeikkel”. Nagyjelentőségűek a termelés rentabilitásával kapcsolatban a körlevélnek azok a sorai, amelyek a bajba jutott vállalatokról emlékeznek meg: „A vállalat vezetősége és a munkások közös erővel és kölcsönös támogatással igyekezzenek a nehézségek és akadályok fölött úrrá lenni. Főadatukat könnyítse meg az államhatalom segítsége. Ha a végső veszedelem fenyeget, alaposan meg kell fontolni, miképpen lehetne a vállalat beállítását elkerülni, vagy a munkásokról egyéb módon gondoskodni. Éppen ilyen súlyos elhatározások előtt kell a vezetőség és a munkásság egymásraltalságának és keresztény összetartásának a tűzpróbát kiállania.”

Figyelemmel arra, hogy ezeket a sorokat a munkabér nagyságáról szóló fejtegetések közt olvassuk: a körlevél köve-

telese annyit jelent, hogy a vállalat fennmaradása, *a termelés rentabilitása érdekében a munkabérek leszállítása elől sem lehet elzárkózni*, azonban a vezetőségnek is áldozatokat kell hoznia.

A másik szempont, amelyet a munkabér szociális jellegénél fogva figyelembe kell venni, az, hogy

„megfelelő munkabér *növeli a munkaalkalmat*, míg a túlhajtott bér *csökkenti azt*. Köztudomású, hogy sokszor éppen a kelleténél alacsonyabb vagy nagyobb munkabérek a munkanélküliség okozói. A munkanélküliség pedig szörnyű csapás, különösen, ha hosszabb ideig tart és tömegjelenség lesz, amint pápaságunk alatt fájdalmasan tapasztaljuk. A munkásokat a nyomorba és erkölcsi veszedelembé döntötte, egész országok jólétét tönkretette s veszélyezteteti az egész világ rendjét, nyugalmit és békéjét. Tehát a szociális igazságosság követelménye, hogy a személyes haszonért a közjónak érdekét el ne hanyagoljuk s a munkások bérért se túlságosra ne csigázzuk, se túlságosan le ne szorítsuk. Alapos megfontolással lehetőleg úgy kell szabályozni a munkabéret, hogy minél többen munkát találjanak és az életfenntartáshoz megfelelő jövedelmet kapjanak.”

7. Az utolsó szempont, amelyet a munkabér megállapításánál figyelembe kell venni, az, hogy a munkabérek és a velők szorosan összefüggő árak között legyen meg a helyes arány.

Ez a szempont már túllépi a munkabéripolitika határát és az általános jövedelemeloszlási politika körébe tartozik. A szociális igazságosság követelményének az a jövedelemeloszlási politika felel meg, amely *az ár és a munkabér alakulását megfelelő összhangban tudja tartani*. Ez természetesen nem egyszerű feladat. Azonban a gazdaságpolitika legtöbb kérdése nem oldható meg mechanikusan, hanem csak a gazdasági élet összes jelenségeinek, törvényszerűségeinek figyelembevételével.

9. A proletárok megváltása és a magántulajdon kérdése.

Minden társadalmi és gazdasági reformmozgalom mögött a .proletárság elkeseredése dübörög vagy legalább is a proletárság sorsán segíteni akarás húzódik meg. A Q. a. sem önmagáért akarja a társadalmi és a gazdasági reformját, hanem egyik főcélja a *proletárok megváltása*.

A körlevélben erre vonatkozóan a következőket olvassuk:

„A proletárok megváltása az a cél, amelyet a Mi Elődünk, mint Parancsoló szükségességet kítűzött. Most annál inkább kell ezt hangsúlyoznunk, mert a pápa üdvös intelmei bizony gyakran feledésbe mentek, mert vagy szándékosan agyonhallgatták vagy keresztülvihetetleneknek tartották, pedig igenis keresztülvihető, sőt megvalósításuk egyenesen

A proletárságon P. Nell-Breuning helyes megállapítása szerint¹⁵⁰ azoknak az embereknek társadalompolitikailag aktív osztályát kell érteni, akik a társadalom szervezetébe való szilárd beletagozódás és sorsuk tartós biztosítása nélkül, érezve ennek a helyzetnek rendellenességét és észszerűtlenségét, arra vannak utalva, hogy a társadalommal való össze'üződésüket és munkaerejük értékesítését a munkapiacon keressék és így munkájukból éljenek meg.

A proletárság két főjellemvonása tehát: laza összefüggés a társadalommal és a lét-bizonytalanság. A proletárságból hiányzik a társadalom „uralkodó elemei”-hez, a nem-proletárokhoz való „potenciális hasonlóságérzés”:¹⁵¹ a proletárok úgy érzik, hogy ebben a gazdasági rendben ők sohasem emelkedhetnek oda, ahol a biztosított létű polgár van. A potenciális hasonlóságérzésnek ez a hiánya a tömeglélektani magyarázata annak, hogy a proletárság elfordult a mai társadalmi és gazdasági rendtől és annak megszüntetését célzó ellenséges mozgalomhoz csatlakozott. A kapitalista gazdasági rend csak szabadságot adott a munkástömegeknek arra, hogy polgári jólétet szerezhessenek maguknak; ezzel a szabadsággal egyesek fel is tudják verekedni magukat polgársorsba, a nagy többség számára azonban a szabadság értéktelen, mert hiányzik a szabadsággal élés gazdasági lehetősége. A gazdasági lehetőség hiánya okozza a potenciális hasonlóságérzés hiányát és ez az érzés vezetett a proletárság antikapalista, forradalmi hangulatára, amely azután nem igen igyekszik különbséget tenni a kapitalista gazdasági rend, annak intézményei és a kapitalista gazdasági renddel párhuzamos, a kapitalista gazdasági rend fölé épült társadalmi rend nem gazdasági vonatkozású jelenségei közt.

A proletártömegek forradalmi hangulata alapján nem a polgári társadalom kulturális rendje ellen irányul, hanem az ellen a tényleges társadalmi helyzet ellen, hogy ők nem lehetnek részesei ennek a kultúrának. A proletártömegek nem a magántulajdon intézményét gyűlölik, hanem elkeseríti őket az a tény, hogy nekik nincs lehetőségük magántulajdon szerzésére. Ha bármely ország szocialista tömegei olyan helyzetbe kerülnének, hogy szabad választásuktól függne: vajjon minden dolgozó proletár munkájával a létét biztosító magántulajdonhoz jusson-e úgy, hogy a társadalmi és gazdasági egyenlőt-

¹⁵⁰ Entproletarisierung nach Q. a., Theologisch-praktische Quartalschrift, 1933. 101. 1. Varga László szerint (Új társadalmi rend felé, 39. 1.) proletár az az ember, akinek csak annyi jövedelme van, amennyi éppen elég a maga és családjának napról-napra való eltartására, de nem képes vagyont, tulajdont szerezni, amiből pl. munkanélküliség vagy keresetképtelenség esetén meg tudna élni.

¹⁵¹ Dékány István: Bevezetés a társadalom lélektanába, Pécs—Budapest, 1923. 15. 1.

lenségek a lehetőség határáig letompított mértékben megmaradnak, vagy pedig részesei legyenek a megvalósult szocializmus társadalmi és gazdasági egyenlőségének úgy, hogy a magántulajdonszerzésről örökre le kell mondaniok és gazdasági sorsuk egészen a közösség kezében lesz: a választásból a magántulajdon intézménye hatalmas győzelemmel kerülne ki. Természetesen lennének olyanok is szép számmal, akik ellene szavaznának: ellene szavaznának a marxizmus elméleti tudósai, ellene szavazna néhány ezer idealista, ellene szavaznának azok, akik a magántulajdonellenes agitációból szép magántulajdonra tudtak és tudnak szert tenni, ellene szavaznának a lusták is, az élet küzdelmeitől fáznak is. Ellenben mellette szavazna a munkától, az élettől nem félő, elméleti beállítottságokkal meg nem zavart fejű munkásság óriási tömege. A proletárság zöme ma sem azt érti szocializmuson és kommunizmuson, hogy abban a társadalmi és gazdasági rendben senkinek sem lesz magántulajdona, hanem azt várja az új rendtől, hogy abban az *övé* lesz az, ami most a „kapitalisták” magántulajdona. A magántulajdon intézményéből hatalmas vonzóerő sugárzik ki mindenki felé, akinek nincs magántulajdona; ezt az erőt az élettől számolni tudó gazdasági reformpolitikának *bele kell állítania a társadalomépítés és a gazdaság szolgálatába, nem pedig kivégeznie.*¹⁵²

Nemcsak gazdasági és szociáletikai, hanem tömeglélektani szempontból is helyes úton keresi a Qu. a. a fejlődés irányát, amikor a proletárok megváltását a magántulajdon kérdésével teszi kapcsolatba és pedig éppen ellentétes alapon, mint a szocializmus. A Qu. a. a proletárságot azzal akarja megváltani, hogy *biztosítja számára a magántulajdon szerzésének gazdasági lehetőségét.* Ha a gazdasági rend megfelelő átalakítása, vagy átfejlődése? következtében minden embernek nemcsak szabadsága, hanem gazdasági lehetősége is lesz arra, hogy magántulajdont szerezzen: akkor megszűnik a proletárságot osztályá alkotó egyik tényező: a társadalommal való laza összefüggés, mert megszűnik a potenciális hasonlóságérzés hiánya. Illetve a proletároknak is kialakul a potenciális hasonlóságérzés: az az érzés, hogy csak tőlem, a munkámtól, a szorgalmamtól, a takarékosságomtól függ, hogy mennyiben tudok részese lenni a nemzet gazdasági kultúrája által biztosított javaknak, milyen gazdasági sorsot tudok felépíteni magamnak és családomnak, hogy milyen mértékben tudom elérni, esetleg az egyéni gazdasági haladás útján el is hagyni azokat, akik a régi társadalmi és gazdasági rendben, mint a polgári rend tagjai, elérhetetlen távolban voltak előttem.

¹⁵² Igaza van Casselnek abban, hogy akik a magántulajdon megszüntetését követelik, nem tudják, hogy mit cselekszenek. (Tőke és haladás, 24. 1.) L. *Varga L.* i. m. 33. 1.)

A potenciális hasonlóságérzés tömeglélektani erejének kihasználása mellett a Qu. a. a proletárságnak a társadalommal való összefüggését természetesen *intézményesen is biztosítani akarja* azzal, hogy beleolvasztja a volt proletárokat a foglalkozásuaknak megfelelő *rendi tagozatokba*. Ha mindez sikerül, vagyis, haaQu. a. laborizmusában meglesz a gazdasági lehetőség arra, hogy a proletár is szerezhesen munkájával magántulajdont, akkor megszűnik a proletársors másik főjellemonása: a lét bizonytalansága is. Következésképp megszűnik a proletariátus, mint osztály.

A Qu. a. a proletárság megváltásának a magántulajdon kérdésével való összefüggéséről a következőket mondja:

„Bár igaz, hogy a szegénység és a proletársors nem azonos fogalmak, mégis a proletárok igen nagy tömegei a túlgazdagok csekély számával szemben megcáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy a földi javak a mi korunkban, az industrializmus korában, amikor oly bőségesen termelnek értékeket, nincsenek helyesen elosztva és nem megfelelően szolgálják a különböző osztályokat.

Azért legalább ezentúl minden erőfeszítéssel oda kell hatni, hogy a termelt javak csak méltányosan halmozódjanak a birtokosoknál, ellenben bőségesen jussanak a munkásoknak. Nemhogy ezek a munkát abba-hagyják, mert az ember munkára van teremtve, mint a madár a repülésre, hanem hogy családi vagyonkát megtakaríthassanak, azt okos kezeléssel szaporítsák, így a családi terheket könnyebben és gondtalanabban viselhessék és *a lét bizonytalanságából, a valódi proletársorsból szabadulva*, nemcsak az élet viszonyosságával megküzdhessenek, hanem az a vígasztalódásuk is meglegyen, hogy haláluk után övéikről valahogyan gondoskodva van.”

A magántulajdon kérdésének gazdaságpolitikai vonatkozásai szempontjából a körlevélnek most idézett részei sokkal jelentősebbek, mint azok, amelyekben a magántulajdon kérdésével külön foglalkozik. Ezek a sorok kiáltják bele a szívós agitáció által sok helyen már magántulaj donellenessé hangolt közvéleménybe, hogy a *magántulajdon történelmi hivatásának legszebb, legnagyobb, legnehezebb része még betöltetlen, teljesítetlen*, a magántulajdonra még hatalmas történelmi feladat vár: meg kell váltania, meg kell szüntetnie a proletárságot és így meg kell mentenie az európai, a keresztény civilizációt.

Így látja ezeknek a soroknak a jelentőségét a Qu. a. is, amikor azt mondja, hogyha a jövedelemeloszlásnak a magántulajdonszerzést a proletárok számára is lehetővé tevő reformját „férfiasan és haladéktalanul” végre nem hajtjuk, „ne áltasuk magunkat, hogy a közrend, az emberi társadalom békéje és nyugalma a fölforgató hatalmak ellen megvédhető”. Azt is megállapítja ezek után, hogy a „végrehajtás pedig másként nem sikerülhet, mint ha a munkás szorgalommal és takarékossággal bizonyos vagyonhoz juthat”. A körlevél tehát akkor, amikor felállít egy szinte forradalmi merészségű jövedelemeloszlási reformprogramot, azt mindjárt a józan realitások talajára helyezi, amikor kimondja, hogy *a proletárokat nem a*

*meglevő nemzeti vagyon szétosztásával, hanem a nemzeti termelés által ezután létrehozandó javak megfelelő elosztásával és pedig úgy kell magántulajdonhoz juttatni, hogy azért a munkásnak meg kell dolgoznia és meg kell tanulnia a takarékoskodás nehéz művészetét, amelynek elsajátítására eddig nem igen volt alkalma.*¹⁵³ A Qu. a.-nak ez a követelése a körlevél magas szociáletikai felfogásának a folyománya és a laborista mozgalmat sok utópisztikus ízű, vagyonfelosztáson alapuló vagy ezzel közeli rokonságban levő reformirányzat fölé emeli.

A QU.A.-NAK a magántulajdon kérdésével közvetlenül foglalkozó megállapításai közül sokan azt tartják a legjelentősebbnek, hogy a *magántulajdonnak szociális jellege is van* és ezért a magántulajdonnal *kötelességek is járnak*. Valójában nem ez a leglényegesebb a körlevélnek ebben a részében, hanem azok a megállapítások, amelyek megvédelmezik a magántulajdon intézményét¹⁵⁴ az államhatalommal és a magántulajdon korlátozását követelő, nemszocialista alapon nyugvó követelésekkel szemben.

Azok a követelések, amelyek a magántulajdon kötelességeit hirdetik, nyitott kapukat döngetnek. Hiszen a mai állam a magántulajdonra annyi terhet ró, a magántulajdonnal szemben annyi korlátot állít, hogy azok fokozására biztatni máris felesleges. Senkisé panaszkozhatik, hogy az adó nem elég magas; már pedig az adó nem más, mint a magántulajdon szociális kötelességteljesítésének eszköze, amelyen keresztül azok, akiknek akár ingatlan, akár ingó (főleg pénzbeli) magántulajdonuk van, a magántulajdonukban levő dolgok egy részének feláldozásával hozzájárulnak az állam, az iskolák, a kórházak, a különböző népjóléti intézmények fenntartásához. A különböző törvények és rendeletek tömege gondoskodik arról is, hogy a tulajdon használatára vonatkozóan korlátokat szabjon: előírják, hogy a pénzemen mit nem szabad vennem, a földemen hogyan nem szabad gazdálkodnom, az autón milyen sebességgel szabad haladnom stb.

A magántulajdon a dolog egész jogi sorsát átfogó, jogokat és kötelességeket magában foglaló jogviszony egyrészt a tulajdonos és mindenki más, másrészt a tulajdonos, az állam

¹⁵³ A mereven kapitalista gondolkozású Cassel is kívánatosnak tartja, hogy a munkás szorgalommal és takarékossgal vagyont gyűjtessen. „Az ilyen vagyon — írja — amelyet ápolnak és makacs kitartással őriznek, nagy értéket jelent a közgazdaságra nézve.” (Tőke és haladás, 51. l.) —

¹⁵⁴ *Mester Jánosnak is az a véleménye, hogy amíg a Rerum Novarum a magántulajdon kérdésében inkább korának individualizmusával száll szembe, a Qu. a. a magántulajdont inkább a jelen kollektizmusával és állami mindenhatóságra törekvésével szemben védelmezi meg.* („Szoli-anizmus”, *Katholikus Lexikon*, IV. kötet, 291. l.) Ezt a Felfogást vallja *Varga László* is. („Quadragesimo anno”. *Katholikus Lexikon*. IV. k. 51. l.)

és mindenki más között. Jogtörténetileg kimutathatólag az állam mindig tudta, hogy ennek a jogviszonynak a kötelességtartalmát ő jogosult kitölteni és ki is töltötte.¹⁵⁵ Viszont azt sem szabad elfelejteni, hogy a magántulajdonnak azért van szociális jelentősége, mert az a legtöbb ember számára kívánatos; kívánatos pedig nem a jogviszony kötelesség-, hanem annak *jogtartalma miatt*. Aki a jogviszony kötelességtartalmának növelését, jogtartalmának csökkentését akarja: az a magántulajdon társadalomépítő erejét akarja kiszívni. De ha a magántulajdon kötelességeit hangoztató reformtörekvések mélyére nézünk, ott tulajdonképpen nem is azt a követelést találjuk, hogy a magántulajdoni jogviszony kötelességtartalmát növelni kell, hanem azt, hogy meg kell szüntetni a jövedelemeloszlásnak kapitalista formáját és azt, hogy igazságosabbá kell tenni az adórendszert.

Aki a magántulajdonnak kötelességgel való megterhelését és korlátozását nem szocialista alapon követeli, tulajdonképpen azt kifogásolja, hogy a magántulajdonnal rendelkezők egy része szabja meg azt: kinek mennyi jusson a nemzeti jövedelemből, és ezt úgy szabja meg, hogy azoknak jut aránytalanul sok, akiknek úgyis van. Kifogásolja azt, hogy egyesek a magántulajdonuk révén olyan szociális kihatású hatalmat gyakorolnak és pedig a tömegek hátrányára, amelynek fenntartása a közérdeket sérti. Kifogásolják, hogy azok, akiknek több magántulajdonuk van akár pénzben, akár ingatlanban, aránylag kevesebb adót fizetnek, mint azok, akiknek akár pénzben, akár ingatlanban kisebb magántulajdonuk van. Ezeknek a követeléseknek lényege tehát nem az, hogy a magántulajdon intézményét kell megreformálni, hiszen a magántulajdoni jogviszony kötelességtartalmának növelése nemcsak a nagytőkéseknek és nagybirtokosoknak, hanem a kisembereknek is érzékenyen érintené. Ellenben az a lényege ezeknek a követeléseknek, hogy *meg kell szüntetni a tőkének, a tőkéseknek jövedelemeloszlást hegemoniáját*, át kell építeni a gazdasági rend épületét úgy, hogy az irányító akarat ne a kevésszámú tőkésnek érdekeivel, hanem a kevesebb magántulajdonnal rendelkező kisemberek és a nincstelenek érdekeivel egyezzen; meg kell reformálni az adópolitikát úgy, hogy többet vegyenek el onnan, ahol több van és kevesebbet onnan, ahol kevesebb van. Ilyen értelemben véve a Qu. a. programja egyezik ezekkel a követel-

¹⁵⁵ „A tulajdonban foglalt cselekvési lehetőség... érintetlenül hagyott primár szabadság... Nem a törvényadta, hanem a törvény el nem vont a cselekvési kör: szabadon hagyott töredéke annak a cselekvési körnek, amely a parancs előtt is megvolt.” *Grosschmid: Fejezetek I. 6. §. 8.)* Szladits Károly: *Dologi jog*, Budapest, 1930. 48. 1. Érdekes *Agoston Péter* álláspontja: „A tulajdonjogban nem az a lényeg, hogy a tulajdonosnak valami szabad, hanem hogy más senkinek sem szabad ugyanaz”. (A tulajdonjog alaptanai, Budapest, 1913. 116. 1.)

lésekkel, de nem egyezik olyan értelemben, hogy a magántulajdoni jogviszony kötelességtartalmát kell növelni.

EZEKKEL A MEGÁLLAPÍTÁSOKKAL nem akarunk szembehelyezkedni a körlevél ama megállapításaival, amelyek a magántulajdon kötelességeire, szociális jellegére hívják fel a figyelmet.¹⁵⁶ A körlevélnek ezek a megállapításai is fontosak, de a körlevél magántulajdon-tanának jelentősége nem ebben a részben, hanem a magántulajdon védelmére írt sorokban van. A körlevél *magántulajdon-tanát* a alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. A magántulajdonjog *nem emberi eredetű, hanem Istentől származik.*

„... a természet — azaz a Teremtő — azért adta az embernek a magántulajdonjogot, hogy egyrészt önmagáról és családjáról gondoskodhassak, másrészt a Teremtő által az egész emberiségnek szánt földi javak éppen a magántulajdonjog intézményének segítségével a céljuknak megfeleljenek, mert mindkét cél csak szilárd és biztos rend mellett érhető el.” Tehát igaz az, amit a magántulajdon ellenségei állítanak, hogy a föld javai az *egész emberiség* gazdasági céljait szolgálják. Csakhogy ezt a célt a körlevél szerint a legjobban akkor szolgálhatják, ha *a magántulajdon intézményén keresztül állanak az egész emberiség szolgálatában.*

2. A magántulajdonnak *kettős jellege van: egyéni és társadalmi.* Az egyéni oldala azt jelenti, hogy a magántulajdon az egyén, a tulajdonos javát szolgálja. Társadalmi jellege pedig arra utal, hogy a magántulajdon a társadalmi jólét, a közérdek javára kötelességek terhelik. Két „veszedelmes egyoldalúságára hívja fel a körlevél a figyelmet; az egyik az individualizmus, amely a magántulajdonnak csak egyéni jellegét akarja elismerni, a másik a kollektívizmus, amely a magántulajdon meg akarja szüntetni.

A magántulajdon egyéni és társadalmi jellege tulajdonkép ugyanazt mondja, amit fentebb mondtunk, amikor megállapítottuk, hogy a magántulajdoni jogviszonyban a jog- és kötelességtartalom ölelkezik. Az egyik legfontosabb követelése a körlevélnek a következő mondat, amely ezt a megállapításunkat alátámasztja és igazolja azt is, amit a körlevél magántulajdonjogtanának jelentőségével kapcsolatban elmondtunk: »Hamis úton járnak és tévednek azok, akik a magántulajdon-Jog egyéni vonatkozásait annyira kiüresíteni iparkodnak, hogy azt valójában tönkreteszik».

3. Különbség van a magántulajdoni jogviszony *jogtartalma* és e jogokkal *élés* között. Vagy, mint a körlevél XIII. Leó nyomán tanítja: a *magántulajdonjog* és annak *használata*

¹⁵⁸ L. J. Meszner: Das Eigentumsrecht nach „Qu. a” (Die soziale Botschaft des Papes, Wien. 1931. 18—34. 1.); Nell-Breuning: Die soziale Encyklika 66—74, 1

két különböző dolog. Hogy a tulajdoni jogviszonyban milyen jogok vannak, hogy ezek a jogok mennyire terjednek, hogy ezekkel szemben másoknak hogyan kell viselkedniük: szigorúan *jogi* kérdés, amelynek szabályainak megtartására az emberek a törvény útján kényszeríthetők. Ellenben az, hogy az egyén erkölcsi szempontból hogyan él a magántulajdonából folyó jogokkal: *erkölcsi* kérdés, amellyel kapcsolatban kétségbevonhatatlan tény, hogy az egyént a magántulajdonjoggal élés, tehát a magántulajdon használata közben éppen úgy, mint minden cselekedetében kötik az erkölcsi törvények; azonban e/ek az erkölcsi törvények éppen azért, mert csak erkölcsi törvények, jogi hatállyal nem köteleznek. Ezért állapítja meg a körlevél a következőket: „Helytelen... az az állítás, hogy a magántulajdonjognak és az erkölcsileg jól rendezett használatnak ugyanazok a korlátai s még inkább ellenkezik az igazsággal az a tan, hogy a visszaélés vagy nemhasználás folytán megszűnik vagy elvész a tulajdonjog”.

4. A magántulajdon *sem föltétlenül változatlan*TM tehát „nem szentség”. Az államnak joga van egyrészt a magántulajdon „körülírására”, másrészt annak kimondására, hogy a tulajdonosoknak a magántulajdon használata közben mi szabad és mi nem.

Hogy az állam a magántulajdont „körülírhatja”, az a mi fogalommeghatározásunk mellett azt jelenti, hogy elvileg, egy bizonyos határon belül, az államtól függ a magántulajdoni viszony jog- és köteleességtartalma. Hiszen a magántulajdon a tulajdonos és mindenki más, valamint az állam, a tulajdonos és mindenki más között a dologra vonatkozóan fennálló s a dolog egész jogi sorsát átfogó jogviszony, amelynek rendezője az állam. Azonban „az állam természetesen nem élhet örikényűen ezzel a jogával”. „A természetes magántulajdonjognak és öröklési jognak mindig sértetlenül fenn kell maradnia, mert az államnak nincs joga azt elvenni”. „Az ember előbb volt, mint az állam”. (R. n. 6.) „A család is fogalmilag és tényleg megelőzi az államot”. (R. n. 10.) Ugyanezért Leó hangsúlyozta, hogy az államnak nem szabad túlméretezett adókkal a magánosok tulajdonát tönkretenni”. A magántulajdonjogot nem az állam, hanem a természetjog adja az egyeseknek. Tehát az államhatalom nem törölheti azt el, hanem csak szabályozhatja és a közjó érdekeivel összeegyeztetheti. (R. n. 35.) Mikor az állam-

¹⁵⁷ A magántulajdon fejlődésével kapcsolatban szocialista oldalról sűrűn hangoztatják azt a tételt, hogy a föld kezdetben köztulajdonban volt. Ezzel szemben a marxista Ágoston Péter megállapítja, hogy amikor meg a földművelés kezdeti korszakaiban mindenki azt a földet foglalhatta el, amelyiket akarta, nem lehet tulajdonjogról beszélni, mert tulajdonjog csak akkor alakult ki, amikor már a valaki által elfoglalt földet másnak nem volt szabad elfoglalnia. A föld eredeti köztulajdonának hirdetői fejlettebb jogi fogalmakat akarnak oly korban alkalmazni, amelyben még jog nem volt. (I. m. 15.)

hatalom a magántulajdont a közjó követelményeihez alkalmazza, a tulajdonosokkal szemben nem ellenséges, hanem barátságos szolgálatot végez, mert ilyen módon megakadályozza, hogy az isteni Gondviselés által az emberi élet megkönnyítése céljából alapított magántulajdon jogintézménye túrhetetlen állapotokat ne teremtsen s így önmaga sírját meg ne ássa. Ez nem a magántulajdon eltörlése, hanem oltalmazása, nem a tulajdonjog meghiúsítása, hanem megszilárdítása”.

10. A laborizmus és a világgazdaság.

A kapitalisztikus gazdálkodás *világgazdasággá fejlődött ki*: az egyes nemzetek gazdasági élete egymással összefügg, a piac számtalan hálózala köti őket össze, az egyik nemzet gazdasági sorsa kihat a másikra. A világpiacon kifejlődése igen sok kapitalista vállalat számára a terjeszkedésnek szinte korlátlan lehetőségét hozta, maga a kapitalizmus azonban a világpiacon csúfos vereséget szenvedett. Bebizonyosodott, hogy a kapitalizmus nem tud megbirkózni a világpiacon irányításának nagy és nehéz feladatával s igen közeli a veszély, hogy a kapitalizmus a maga tehetetlenségével *megöli saját gyermekét: a világpiacon*.

A nemzetközi kereskedelmi és tőkeforgalom a *világ katasztrofális eladósodásával végződött*. A világpiacon egyénenként rászabadított nemzettagok összevásárolták mindent, amit csak lehetett; a nemzetközi fizetési mérlegben keletkezett hiányokat a nemzetek külföldi adósságokkal fedezték; ezeknek az adósságoknak törlesztése; a kamatok rendezése végett újabb és újabb kölcsönöket vettek fel; a végén pedig, amikor a hitelezők bizalma megingott s a nemzetközi hitelforrások bedugultak, kiderült, hogy fizetni sehogysen tudnak. Ennek a következménye lett az ú. n. elzárkózó kereskedelmi politika: az, hogy minden nemzet csak eladni akar, venni azonban nem. Ezt az elzárkózási politikát, az autarchiára való törekvéseket okozzák a bajokért, pedig ez a politika, ezek az autarchikus törekvések osiajk következményei antialk, hogy a kapitalizmus megszédült a világpiacon, nem tudott és nem tud rendet tartani.

Ha egy magánember évről-évre többet költ, mint amennyi a bevétele és a hiányokat állandóan adósságokkal fedezi, sőt az adósságok kamatait is újabb adósságokból fizeti ki, előbb-utóbb szükségképpen eljut odáig, hogy kénytelen fogyasztását, költségeit korlátozni, kénytelen „elzárkózó politikát” folytatni; sőt az is, akinek ez az eladósodott ember tartozott, annak következtében, hogy sem a tőkét, sem a kamatot nem kapja meg, kénytelen lesz összébbhúzni a háztartását. A nemzetek is így vannak; egyik része azért kénytelen elzár-

kózó politikát folytatni, mert nem tud fizetni és kölcsönt már nem kap, a másik része pétiig azért, mert a kintlevő tőkéje után nem kap sem kamatot, sem törlesztési részleteket és koldusbotra jutott nemzeteknek a kereskedelmi forgalomból való részleges kikapcsolódása folytán a külkereskedelmi forgalomból eredő bevételek is nagyon megcsappantak. Az elzárkózó politika, az autarchiára törekvés tehát elsősorban okozat, csak másodsorban jön tekintetbe mint ok, mint a nemzetközi külkereskedelem további összezsugorodásának előidézője.

A kapitalista alapon álló gazdasági politikusok egyik része szerint ebből a rettenetes helyzetből a kivezető utat abban kell keresni, hogy addig, amíg a kapitalizmus megtalálja a maga új kiegyensúlyozó elvét, minden nemzetnek *autarchikus alapon* kéli keresnie a boldogulás útját.¹⁵⁸ Az adott körülmények között különösen az eladósodott, a tőkeszegény nemzetek kétségtelenül nem is tehetnek mást, minthogy a behozatalukat a gazdaságilag lehetséges legkisebb mértékre korlátozzák, a kivitelüket pedig fokozni igyekeznek. Csakhogy ez csak szükségmegoldás; ha az egész világ ezt teszi, akkor nem lehet más az eredménye, mint a bajok fokozódása, a gazdasági haladás megkötése, a nemzetek eltávolodása egymástól, a *világbéke intézményes aláásása*.

A kapitalista alapon álló gazdasági politikusok másik részének álláspontját örtatz Gusztáv a következőkben fejti ki:¹⁵⁹

„A nagy és kis gazdasági területeknek egymás elleni harca bizonyos hasonlóságot mutat azzal a régebbi ellentéttel, amely a nagyipar és a kisipar között játszódott le. Az egyik esetben úgy, mint a másikban, a nagyüzemek és a kisüzemek közötti küzdelemlről van szó. Mindkét esetben felhangzik az a kívánság, hogy a gyengébb félnek — a kis gazdasági területeknek az egyik esetben, a kisiparnak a másikban — mesterséges eszközökkel is segítségére kell sietni. Úgy az egyik, mint a másik esetben a nagyüzem a végtelen csavar törvénye alapján mindjobban és jobban erősödik a kisüzem rovására. A nagyüzem sokak számára tud termelni sok árut és azért termelése olcsóbb, mint a kisüzemé, amely nem tud nagy tömegeket előállítani. Az olcsóbb árak ösztönzik és fokozzák a fogyasztást és új szükségleteket teremtenek, illetve a meglévő szükségleteket új körökre terjesztik ki. Az így előálló új szükségletek és új fogyasztók azonban megint a tömegtermelés lehetőségeit gyarapítják és mivel nagyobb tömegek termelése rendszerint megint lehetővé teszi az árak olcsóbbítását, az egész processzus újból kezdődik. A nagyüzemben rejő ezen előnyökkel szemben a kisüzem tehetetlen. Ezért került a kisipar, amennyiben nem olvadt fel a nagyüzemben, világszerte súlyos válságba és a látszat amellett szól, hogy hasonló sors fogja érni a kis gazdasági területeket is, amelyek — ha a dolgot az egész világgazdaság szempontjából nézzük — kisüzemeknek tekinthetők azokkal a nagy gazdasági területekkel szemben, amelyek a nagyüzemek előnyeivel rendelés L. *Hjalmar Schacht: Grundsätze deutscher Wirtschaftspolitik*, Oldenburg, 1932. 75. 1. és *Wemer Soimbart: Die Zukunft des Kapitalismus*, Berlin, 1032. 45. 1.

¹⁵⁹ Az agrárállamok gazdasági együttműködése, *Külügyi Szemle*. 1931. évf. 22. 1. L. még *Gratz Gusztáv: A páneurópai gondolat*. Magyar Szemle, 1930. évf. IX. kötet, 210. 1.

kéznek. A kis területek a maguk korlátozott termelési lehetőségeikkel valószínűleg a végén alul fognak maradni a tömegtermelés minden előnyével rendelkező nagy gazdasági területekkel szemben... Ha felvetjük azt a kérdést, hogy ezeket a kisebb gazdasági egységeket miként tudnók megvédeni a nagy gazdasági területek megsemmisítő versenyé ellen, erre a kérdésre éppen olyan nehéz megfelelni, mint ahogyan alig találunk választ arra a kérdésre, hogy a kisipart hogyan lehetne eredményesen megvédeni a nagyipar versenyével szemben. A rövidlátó gazdasági politika hajlandó lesz e célból mesterséges állami védelmet javasolni, amelyet azután fokozni kellene, hogy hatékony maradjon. Aki messzebb lát, az arra a megismerésre fog jutni, hogy; a legjobb védekezés az említett veszéllyel szemben abban áll, hogy a kisüzem maga is olvadjon össze a nagyüzemmel, hogy tehát legyen a bizonytalan existenciájú kisiparosból biztosított létü gyári alkalmazott, az önálló, de boldogulni alig tudó és egyik válságból a másikba jutó kis ország pedig csatlakozzék valamely nagyobb gazdasági területhez, ahol cserébe önálló elhatározó képességének korlátozásáért minden polgára számára jobb megélhetési lehetőségeket találna.”

Ennek a szép gondolatmenetnek az a hibája, hogy bizony a mai gazdasági rendben akárhány nagyüzem is éppúgy küzd a nehézségekkel, mint a kisüzem és aránylag nem kevesebb nagyüzemet követelt áldozatul a gazdasági válság, mint kisüzemet. Hibája továbbá az, hogy a nagy gazdasági területek (pl. Németország, Egyesült Államok) aránylag szintén akkora gazdasági bajokkal küzdenek, mint a kis gazdasági területek; hibája az, hogy a kisiparosból lett gyári munkást a gyárból máról holnapra kitehetik s akkor léte ismét csak bizonytalan lesz, aminthogy a nagy nemzetekhez csatlakozott kis nemzetek kenyere is előbb-utóbb olyan fekete lenne, amilyen a gyarmatok népéé. Azt azonban megállapíthatjuk Gratz gondolatmenete alapján: a kapitalista gazdasági rend a maga megmentése érdekében hajlandó volna feláldozni a kis nemzetek önállóságát, ha a kis nemzetek is hajlandók lennének erre. Alig valószínű az, hogy a kis nemzetek eladnák nemzeti létüket egy tállencsért;¹⁶⁰ ha mégis megtörténnék, annak a következménye csak a nemzetiségi kisebbségek számának, a nemzetiségi harcoknak, a kisebbségi panaszoknak; megszaprodása, a hatalmi egyensúly megbomlása, a béke veszélybejutása lenne. Gratz integrációs törekvéseknek nevezi a kis gazdasági területek

¹⁶⁰ Ezt Gratz sem akarja, legalább erre mutatnak következő sorai: »a kis államok reálpolitikája csakis arra irányulhat, hogy *fenntartva e nagy nemzeti célokat* és mindent gondosan kerülve, ami ezek későbbi megvalósíthatóságának útját állhatná, keressék a módokat arra, hogy addig is, míg az álmok (megvalósításának ideje bekövetkezik, lépésről-lépésre törekedjenek a nagy célok felé való haladásra. (Reálpolitika, Magyar Szemle, 1931. 120. 1.) — *Faluhelyi Ferenc* szerint az európai gazdasági egységek egyesülési törekvése minden akadályt félretol a maga útjából; az egyesüléshez fűződő egyetemes érdek mellett a kis államok gazdasági érdekeinek el kell némulniok.« („Az európai államok összefogása”, Külügyi emle 1930. évf. 456. 1.) Faluhelyi azonban tanulmánya végén arra is rávált hogy Páneurópa mellett van egy gazdasági egység, amely már meg volt, s amelyet vissza kell állítani, ez a gazdasági egység: Nagymagyarország (458. 1.)

kényszerű sodródását a nagy gazdasági területekkel való egyesülés felé; szerintünk ez nem integráció lenne, hanem inkorporáció, nem a juhok nyájegysége, hanem a farkas egysége a báránnyal, az utóbbinak jó étvágygal történt elfogyasztása után.

A harmadik kapitalista alapon álló és a szocialisták felfogásával is egyező világgazdaságmentő program: *Páneurópai*¹⁶¹ a nemzetek felett álló európai gazdasági közösség, a nemzeteket elválasztó gazdasági határok lebontása, egész Európát behálózó szabad, vámfalakkal nem szigetelt piac kialakítása. Bár ennek a mozgalomnak sok tekintetben igaza van és jelentősége a jövő alakulása szempontjából le nem kicsinyelhető: kétségtelen az, hogy a mozgalom a maga eredeti formájában belátható időn belül célhoz nem ér.¹⁶² Ahhoz, hogy célhoz érjen, szükséges lenne az, hogy nagyjában egész Európában egyenlő legyen a föld termőképessége, az ásványok elosztódása, a vízrajzi, osiapiadéik, éghajl&ti, hőmérsékleti viszonyok nagyjában kiegyenlítődtök legyenek, és végül szükséges lenne az, hogy az emberek sokkal jobbak legyenek, mint amilyenek most.

Nagyon valószínű, hogy a jövőt kialakító gazdaságpolitikai harcok jelentős része a következő kérdés körül forog: a nemzet legyen-e továbbra is a legmagasabb gazdasági egység, vagy pedig a nemzetek, mint gazdasági egységek megszüntetésével ki kell alakítani valamilyen magasabb, nemzetek felett álló gazdasági egységet (pl. Páneurópát) *I* Azt az irányt, amely továbbra is meg akarja tartani a mai rendszert abban az értelemben, hogy továbbra is a nemzet legyen a legmagasabb gazdasági egység, *gazdasági nacionalizmusnak*; azt a felfogást pedig, amely a nemzeteket elválasztó gazdasági határok lebontásával új, nemzetfeletti gazdasági egység kiépítését akarja megvalósítani, *gazdasági internacionalizmusnak* nevezzük.

¹⁶¹ A páneurópai mozgalmat mai alakjában Coudenhove-Kalergi Richard gróf indította útba 1923-ban kiadott Páneurópa című művével. Elgondolása szerint az európai államok államszövetségbe egyesülnének, közös pénzrendszerrel, közös vámterülettel és haderővel. A gondolat neim új, a stoikusoktól kezdve kísért már a világállam eszméje. *Dante* „De monarchia” című művében, amely 1921. évben Balanyi György fordításában magyarul is megjelent, a római császár irányítása alatt álló világbirodalomról álmodott.

¹⁶² *Concha Győző* sem jósolt a világállam alakítására irányuló kísérleteknek sikert. Szerinte „a népek külön országlása, az államok sokasága, az emberiség érdeke”. (Politika, Budapest, 1895. I. kötet, 68. 1.) *Brandenstein Béla br.* szerint a világállam megvalósul, a nemzeteket a szükség kényszeríti az egyesülésre. A világállam a nemzetek felett áll, egyedül ez a politikai és a gazdasági szuverén. (Nietzsche kultúrákritikája, Magyar Kultúra, 1933. évf. 350—352. 1.) *Herriot* 1929. októberében Bécsben, Berlinben, Prágában tartott előadásaiiban azt hangoztatta, hogy Európának nem egységre, hanem megértésre kell törekednie, melynek első és legfőbb feladata a piac anarchiájának megszüntetése.

A Qu. a. a két irányzat közül a helyesen értelmezett gazdasági nacionalizmus álláspontján áll, de ezt a helyesen értelmezett gazdasági nacionalizmust nem szabad összetéveszteni a vak önzésnek, a más nemzetek gazdasági érdekeivel nem törődő rövidlátásnak azzal a rendszerével, amelyet ma sokan gazdasági nacionalizmusnak neveznek, de amelynek a helyes neve inkább gazdasági sovinizmus lehetne. A gazdasági nacionalizmus tartalmát az alábbiakban röviden ismertetjük; egyelőre utalunk a fentebbi fogalom meghatározásunkra, mely szerint a gazdasági nacionalizmus az az irányzat, amely szerint a legmagasabb gazdasági egység a nemzet. Hogy a Qu. a. ilyen értelemben nacionalista, az nemcsak abból tűnik ki, hogy sehölsem követeli a nemzetek felett álló gazdasági egység kialakítását; hogy a szolidarizmus társadalombölcseletét követi, amelynek pedig régi tanítása az, hogy a legnagyobb rangú földi közösség az állam, a legnagyobb gazdasági egység a nemzet;¹⁶³ hanem következik abból is, hogy a leglényegesebb része így hangzik: „Csak így létesül az igazi szociális nemzetgazdasági rendszer, amelyben a nemzet minden tagjának rendelkezésére állnak mindazok a javak, melyeket a természeti kincsek, a termelő eszközök és a gazdasági élet szociális megszervezése nyújtani tudnak.” A körlevél egy másik helyén azt olvassuk, hogy a *túlzott* gazdasági nacionalizmus (tehát a sovinizmus) a szabadverseny következtében fellépett baj.

A felvetett kérdéssel még a körlevélnek következő sorai függnek össze: „Kívánatos volna, hogy az egyes nemzetek fölismerve a kölcsönös gazdasági függést és egymásra utaltságot, közös eszmecserékkel nemzetközi szövetségeket és intézményeket létesítsenek a gazdasági együttműködés szabályozása végett.”

A Qu. a. ismertetett kijelentéseiből tehát megállapíthatjuk, hogy a Qu. a. gazdasági rendjében a legmagasabb gazdasági egység a *nemzet*; *QJL* egyes nemzetek azonban felismerve azt, hogy sorsuk egymástól függ és egymásra vannak utalva, gazdaságpolitikájukban *együttműködnek*. A körlevélnek azok a részei azonban, amelyek a szociális igazságosság és a szociális szeretet eszményeinek követését sürgetik, természetesen érvényesek a nemzetközi gazdasági politikában is; érvényesek tehát azok a következtetések is, amelyeket a körlevélnek a két eszménnyel kapcsolatos fejtegetésekből levontunk. Így érvényes a gazdasági posszibilizmus elve is. Ezen az alapon a Qu. a. gazdasági nacionalizmusának tanításait a következőkben foglalhatjuk össze:

Minden nemzetnek joga van ahhoz, hogy gazdaságilag önálló egységként megélhessen, fejlődhessen. Ez azonban a mai

¹⁶³ L. *Nell-Breuning*, Die soziale Encyklika c. i. m. 171. 1., ezzel szemben Constantin Nopel álláspontja az, hogy a Qu. a. az egyház egyetemes jellegének megfelelően a nemzetgazdaságot világ gazdasággá akarja fejleszteni. (Rerum Novarum und Qu. a., Stimmen der Zeit, 1931. évf. 155. 1.)

viszonyok között csak akkor lesz lehetséges, ha a nemzetek őszintén jóakarátú, aktív együttműködéssel megteremtik az összes nemzetek számára az egészséges fejlődés gazdasági lehetőségét. Ahhoz tehát, hogy a gazdasági nacionalizmus legfőbb elve megvalósulhasson, vagyis, hogy a nemzet, mint gazdasági egység, fennmaradhasson és fejlődhessen, az *összes nemzetek együttműködése, nem pedig rövidlátó, önző elzárkózása szükséges*. Csak kis látókörű emberek gondolkodnak mindig végletekben; csak ilyen emberek hiszik azt, hogy csak vagy az autarchia vagy Páneurópa a lehetséges megoldás.¹⁶⁴ A gazdasági nacionalizmus nem jelenti azt, hogy a nemzetek ne érintkezzenek egymással gazdaságilag; ellenkezőleg, azt jelenti, hogy teremtsék meg a minél sűrűbb érintkezés lehetőségét. Azonban azt is felismeri, hogy a nemzetek közötti gazdasági érintkezésnek is *vannak határai*.

Ahogy ahhoz, hogy én, a magánember, más magánemberekkel gazdasági érintkezésbe kerülhessek, szükséges, hogy ennek meglegyen a lehetősége: épúgy szükséges, hogy a nemzetek közötti érintkezés is csak a lehetőségek határain belül bonyolódjék le. A magánember számára a másokkal való gazdasági érintkezés észszerű határa: a vagyonnak fogyasztásra szánt része, a jövedelem és még legfeljebb a nem túlzott mértékű hitel. A nemzetek közötti gazdasági érintkezésnek a határa: a nemzeti vagyonnak és nemzeti jövedelemnek a külfölddel való érintkezésre észszerűen felhasználható része és legfeljebb még a józan számításokon alapuló hitel. A magánember nem engedheti meg, hogy a család tagjai az ő tudta és beleegyezése nélkül saját tetszésük szerint lépjenek más magánemberekkel gazdasági érintkezésbe, így az ő tudta és beleegyezése nélkül elköltse a család jövedelmét, vagyonát és adósságokat csináljanak. Épen így a nemzet sem engedheti meg, hogy a nemzettagok, az egyetemes nemzeti érdekek figyelembevétele nélkül, saját tetszésük szerint lépjenek érintkezésbe más nemzetekkel, költsék el a nemzeti vagyont és jövedelmet és csináljanak odakint adósságokat. A többi magánembernek nem érdeke az, hogy az én családom tagjai olyan vásárlásokba bocsátkozzanak náluk, amelyeket majd nem tudnak kifizetni vagy amelyeknek kifizetése más, régebbi tartozásom kifizetését teszi lehetetlenné. A nemzeteknek sem igazi érdeke az, hogy egyes nemzetek erejükön felül álljanak más nemzetekkel gazdasági összeköttetésben, mert ennek vége: a követelések befagy itSci, a nemzetközi külkereskedelem összezsugorodása, mint azt most olyan keservesen tapasztaljuk.

Az ilyen értelemben vett gazdasági nacionalizmus ellensége csak az lehet, aki hisz abban, hogy a gazdasági határok

¹⁶⁴ Heller Farkas rámutat arra, hogy még az Amerikai Egyesült Államok sem gondolhatnak komolyan autarchiára. (Vámpolitika és ár-színvonal, Közgazdasági Szemle, 1933. évf. 3. 1.)

a nemzetek között rövid időn belül leomlanak vagy aki nem hajlandó beleilleszkedni a nemzeti sorsközösségbe. A gazdasági nacionalizmus ugyanis az egyéntől áldozatot és fegyelmet követel. Áldozatot, amikor a tehetősebb embernek azt mondja: ha te magad egyéni gazdasági erődnél fogva bele tudnál is helyezkedni a mi nemzetünk gazdasági kultúráját már túlhaladt népek gazdasági sorsába, ne tedd azt, ha ezzel rontod a többi honfitársad gazdasági sorsát. Fegyelmet, amikor azt mondja mindenkinek: azt, hogy az egyén a maga nemzetközi gazdasági érintkezésével mikor árt és mikor nem árt a többi nemzettag gazdasági sorsának s az általános nemzeti érdekeknek, mm tudja maga elbírálni, annak elbírálására a nemzetnek, mint gazdasági egységnek vezetői vannak hivatva; az ő irányításuknak tehát feltétlenül engedelmességni kell, még ha nem is tartjuk azt az irányítást helyesnek; arra van jogunk, hogy az irányítók kicserélésére törekedjünk, de addig, amíg ez a törekvés nem sikerül, *a nemzeti gazdasági sorsot állani kell.*

II. RÉSZ.

1. Utópia-e a laborizmus?

Könyvünk előző fejezeteiben a laborizmus *elvi alapjait* igyekeztünk tisztázni, de nem tértünk ki annak a kérdésnek konkrétabb vonatkozásaira, hogy *megvalósítható-e a laborizmus célkitűzései*, lehet-e belőlük előbb gazdaságpolitikai program s később élő valóság, vagy pedig a szocializmus sorsára jut: örök álom, utópia marad?

A kapitalista gondolkodásban felnőtt ember könnyen és könnyelműen elintézi a kérdést azzal: a laborizmus utópia. Csakhogy ezzel a kérdés nincs eldöntve, mert nem szűnnek meg azok a bajok, amelyek a kapitalista gazdasági rend fejlődésével kapcsolatban ránk szakadtak és amelyek igazán nem jogosítanak fel senkit arra, hogy fölényesen utópiának bélyegezzék minden olyan kísérletet, amely a válságból kivezető utat nem a kapitalizmus örökkévalósága irányában keresi. Ha valamikor a világ gazdasági élete beleér a fejlődésnek abba a szakába, amelyben a ma bennünket fojtogató kérdéseket meg tudja oldani és akkor valaki sötét politikai célok szolgálatában vissza akarná varázsolni a világra a mai állapotokat éhező emberekkel és eladatlan élelmiszerhegyekkel, ruhátlan gyermekekkel és leállított textilgyárakkal, didergő öregekkel és kényszerpihenésre kárhözott bányászkezekkel: valamivel több joggal intéznék el ennek a politikai „reformátornak” a célkitűzéseit barátai azzal, hogy: utópia.

Azt a kérdést: mennyi realitás húzódik meg a laborizmus programjában, már azért is meg kell vizsgálni, mert a laborizmusból akkor is történelmi tényező lehet, ha célkitűzései valóban utópisztikusak: hogy történelmi tényező legyen, ahhoz nem kell más, csak az, hogy a XI. Pius pápa által elindított mozgalom lelkes *tömegeket tudjon mögéje állítani*. A szocializmus a maga tudományos felépítésében utópia és mégis a világtörténelem egyik legnagyobb tényezőjévé növekedett a szociáldemokrata tömegek szervezettsége, kitartása, lelkesedése, áldozatkészsége erejével. A szocializmus kétségtelen sikereinek magyarázatához és a laborizmus kilátásainak megállapításához közelebb jutunk, ha meggondoljuk, hogy „az emberiség minden eszményéhez, akármilyen ragyogóan szép is, sőt annál inkább, hozzáfűződik az a tragikus vonás, hogy többé-kevésbé utópia, csak álom. És minden utópia színes virágának a kelyhében ott rejlik másrészt az emberiség számára, mégis a megvalósításra izgató méreg: a csalogató lidérc-

fény, hogy szaladjon utána és elvérezzen a megmászhatatlan valósággal vívott küzdelmében”.¹⁶⁵ Dékány István azt feleli¹⁶⁶ azoknak, akik hitetlen göggel vetnek el valamely reformtervet azért, mert keresztülvihetetlen: „igazuk van, ... valóban csak agyrém, mégis tényezővé válhat, mert hat, miután megmozgatja a képzeletet s illúziókat képes termelni”. Már pedig „társadalomlélektaniig az illúzió a legfontosabb tényezők egyike”. Balás Károly szerint az egyesek agyvelejében megszületett eszme politikai és társadalmi súlyra tesz szert, amikor már mint tömeghangulat és tömegmeggyőződés fészkel be magát az emberek szélesebb csoportjainak lelkébe; ilyen alakban és ilyen elterjedtségben hatalommá válik a gondolat, mert számos embernek az energiája áll mögötte; az eszme minősége nem sokat határoz, mert nem ebben, hanem elterjedt voltában rejlik a hatalma.¹⁶⁷

Azt a kérdést, hogy állnak-e valamikor a laborizmus célkitűzései mögé tömegek, természetesen nem tudjuk eldönteni. Vizsgálódásunk csak arra terjedhet ki, megvannak-e a feltételei annak, hogy a laborizmus célkitűzései mögé a tömegek odaállíthatók legyenek? Az első feltétel: kell, hogy legyenek emberek, akik fegyelmetten, céltudatosan, fáradságot és áldozatot nem kímélve, törekedjenek arra, hogy a tömegeket az új eszmének megnyerjék. Nem kétséges, hogy a Qu. a. gazdasági rendjének már a körlevél kibocsátásának első pillanatában az egész világra kiterjedő, intelligens emberekből álló agitátortábor volt: a katolikus papság. A katolikus papságnak igen sok országban a templomi és az iskolai, vagy a társadalmi tevékenység közben állandó alkalmak vannak a tömegek hangulatának irányítására, a tömegek megnyerésére. Működnek van arra is, hogy arra alkalmas világi katolikusokat neveljenek ki a mozgalom vezéreikül. Mindez hivatali kötelességük is: kötelezi őket erre a pápai körlevél, amely erre vonatkozóan a következőket mondja:

„Maguk a korviszonyok jelölik meg a helyes utat, amelyen járunk kell. Ma... egy világ Velünk szemben, amely nagyrészt a pogányságba süllyedt vissza. Hogy egész társadalmi osztályokat, a Krisztustól elpártolás után, Krisztushoz visszavezessünk, azok soraiból kiválasztott és jól képzett segítőkre van szükség, akik társaik gondolatvilágát és törekvéseit jól ismerik és a testvéri szeretet szelíd erejével szívükhöz férni tudnak. Az első és közvetlen apostolok a munkásság közt munkások legyenek; iaz ipáros és kereskedő világ apostolai is ebből a világból nőjjenek ki. Ilyen laikus munkás- és munkaadóapostolok kiválasztása, alkalmas kiművelése és megnevelése elsősorban a Ti földatok, Tisztelendő Testvérek és a papjaitoké. Bizony igen nehéz terület jelentkezik itt a papok számára. Azért a papnövendékek alapos társadalomtudományi képzésben kellően felkészüljenek rá... *Mindent meg kell kísérelni, hogy az emberi társadalomtól a szörnyű veszedelmet elhárítsuk. Erre irányuljon minden munka,*

¹⁶⁵ *Moór Gyula*: Bevezetés a jogfilozófiába, Budapest, 1923. 80. 1.

¹⁶⁶ Bevezetés a társadalom lélektanába, Pécs—Budapest, 1923. 102. 1.

¹⁶⁷ Társadalompolitika, Budapest, 1924. 65. 1.

minden iparkodás és szüntelen imádság az irgalmas Istenhez. Mert Isten segítségével az emberiség sorsa a kezünkben van.”

Egyes országokban a papság máris szép eredményeket tud fölmutatni, más országokban hamar kialudt, vagy még ki sem gyulladt a lelkesedés lángja. Egyik oldalon fel kell emlétenünk, hogy Dollfuss osztrák kancellár a bécsi katolikus nagygyűlésen (1933 szept.) több hírlapi nyilatkozatban és a Népszövegség egyik legutóbbi ülésén is bejelentette, hogy az osztrák kormány a Qu. a. célkitűzéseit meg akarja valósítani; a másik oldalon viszont még a papok is meglehetősen szkepticizmussal nyilatkoznak a Qu. a. gazdasági rendjének kilátásairól. Ily körülmények között ma még túlságos határozottsággal nem lehet azt állítani, hogy az általunk felállított első feltétel fennforog. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy a körlevél még csak két-éves; hogy olyan gazdasági káoszban élünk, amelyben úgyszólván senki sem lát tisztán; hogy a katolikus akció a legtöbb országban csak most kezdi bontogatni szárnyait.¹⁸⁸ És főleg nem szabad elfeledni, hogy az Egyház életében két esztendő keveset számít: Róma, a maga mindenkitől megcsodált fegyverező erejével, előbb-utóbb frontba állítja az egész világ katolikusságának nagyrészét.

A második feltétel: a tömegek meghódítására induló új eszmének csíráképesnek, tehát olyannak kell lennie, hogy a tömegek lelkében elvetve, *kikeljen és nagyra növekedjék*. Pontosabban talán úgy kellene ezt kifejeznünk: a tömegek hangulatának az új eszme befogadására alkalmasnak, fogékonynak kell lennie.

Prohászka a szociáldemokrácia tömeghódításának egyik okát abban látta,¹⁶⁹ hogy sehol sem csillapít, hanem elvből lázít. Nem a munka dicshimnuszait, hanem a munka leszólásait zengi; sehol sem hirdet békét, hanem mindenütt harcot és gyűlölködést szít. Sehol sem telíti a munkást a munka belső értéke iránt tisztelettel, hanem lépten-nyomon azt duruzsolja a fülébe, hogy megvetett, hogy rab s arra biztatja, hogy ne tűrje ez állapotot, hogy zúzzon és törje össze a világot. Már most — folytatja — világos, hogy a modern kereszténységnek föl kell vennie programjába a technikai haladást, a munka jogát, a jobb ellátásról s a magasabb nívón álló háztartásról való gondoskodást; a lélek világa mellé oda kell tűznie a földi jólét méltányos igényeit. De még így sem tud tömegmozgalmakat ma indítani. Manapság a szenvedő osztályok még nagyon fanatikusak s csak harcias, romboló, lázító és földi paradicsomot ígérő mozgalmak

¹⁶⁸ Magyarországon is az 1933. évi katolikus nagygyűlés volt tulajdonképpen az Actio Catholica zászlóbontása; ezen a nagygyűlésen megtörténtek a kezdő lépések a Qu. a. programjának népszerűsítésére, továbbépítésére.

¹⁶⁹ Kultúra és terror, 25—27. 1.

találnak visszhangra.” Amikor Prohászka ezeket a sorokat írta (1918), a történelem méhe forradalmakkal volt terhes; azóta igen sok országban lezajlottak a forradalmak, más országokban most zajlanak le, de azt máris megállapíthatjuk: a népek szája keserű maradt a forradalmak ízétől. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a forradalmak kora elmúlt, mert az elkeseredés, a kétségbeesés útjai kiszámíthatatlanok. Csak annyit akarok megállapítani: a tömegek nagyrésze kiábrándult a forradalom csodavárásából és tudja már, hogy a forradalom jobban tud ígérni és rombolni, mint adni és építeni. A forradalmakon keresztülessett néptömegek igen nagy része a forradalmi eszközök-höz csak végső elkeseredésében és nem is a jobb jövő reményében, hanem azzal az elszántsággal nyúlna, hogy így már nem mehet tovább, lesz, ahogy lesz. Ezek a tömegek lelkük mélyén olyan megoldás után vágyakoznak, amely nem sokat ígér, de valamit ad, amely nem akar földi mennyországot, de nem kockáztat életet, szabadságot, nyugodt otthont. A forradalmak kiábrándító hatása az, hogy ma igen nagy tömegek szívesebben hallgatják a gazdasági válság valláserkölcsi alapon leendő megoldásáról prédikáló Bangha Bélát, Csávossy Elemért, Tóth Tihamért, Muckermann Frigyeszt, Nell-Breuninget, mint a szociáldemokrácia forradalmi agitátorait. Sőt merem állítani: a szociáldemokrata tömegek igen nagy része nem szíve szerint /, forradalmár és igen boldog lenne, ha megérné a Qu. a. által ígért p.' helyzetjavulást. Természetes: sokan vannak, akik ma is Moszkva felé néznek, de ezek közül is nagyon sokan szívesen néznének Róma felé, ha onnan hallhatnák a csak valamivel is szebb és boldogabb jövő ígérését.

Mindezeket megfontolva, megállapíthatjuk: ha indulna olyan mozgalom, amely a gazdasági rendnek a szociális igazságosság eszményéhez igazodó reformját követelné, amely a kapitalizmus lényegét és fejlődési irányát felismerve, nyíltan és őszintén antikapitalistának vallaná magát olyan értelemben, hogy a tőke uralmi helyzetét meg akarná szüntetni és helyébe a munka uralmát akarná kiépíteni; ha ez a mozgalom azt mondaná a proletároknak: ki akarlak emelni a proletársorsból beneteket és azért olyan állapotot akarok teremteni, hogy mindnyájan tisztességesen megélhessetek családotokkal együtt és ne kelljen a holnap bizonytalanságától félnetek; ha ígérné azt, hogy minden erejével a magántulajdon, főleg családi ház, vagy öröklakás megszerzésének a lehetőségét akarja minden dolgozó ember számára megteremteni; *ha mindezt nemcsak általános elvi kijelentésekkel ígérné, hanem az illető ország viszonyainak megfelelő gazdaságpolitikai program kidolgozásával és követelésével szorgalmazná: feltéve azt, hogy a már előbb említett első feltétel is adva volna, hamarosan igen nagy tömegek gyülnének a laborizmus zászlaja alá. Hogy ezek a tömegek ott ki is tartanának-e és hogy számuk gyarapodnék-e: attól*

függne, hogy a mozgalom vezetőiben mennyi agilitás, kitartás, koncepció, áldozatkészség lenne.

Ezek szerint tehát az első feltétel előbb-utóbb valószínűleg bekövetkezik, a második feltétel pedig adva van. Hogy a feltételek adta lehetőségeket azok, akik a mozgalom vezetésére hivatva vannak, ki tudják-e és ki akarják-e használni: az vizsgálódásaink körén kívül esik.

Könyvünk első felében rámutattunk arra, hogy a kapitalizmus megszűnhetik folyamatos fejlődéssel, tehát anélkül, hogy a nemzetek meg akarnák szüntetni. A tőkének a hatalmi helyzete, fokozatosan csökkenve, megszűnhetik azáltal, hogy egyes emberek, egyes pártok, osztályok, érdekeltségek a felmerülő konkrét ügyekben az érdekeiknek megfelelő legjobb megoldást kiverekszik és nem is gondolnak arra, hogy a sok konkrét ügyben kiverekedett megoldás lassanként megszünteti a tőke gazdasági hegemoniáját. Így nincs kizárva, hogy a munka gazdasági rendje, a laborizmus létrejön anélkül, hogy valamely mozgalom annak megvalósítását célul tűzte volna ki. Létrejön pl. a szociáldemokrácia és a kapitalizmus kompromisszuma következtében, vagy létrejön az etatizmussal, az állampapíralizmussal folytatott kísérletek drága tanulságaképp. Bizonyosra vehető, hogy a tőke gazdasági hegemoniája lassanként megszűnik: kétmilliárd ember nem fér bele a kapitalizmus kereteibe, kétmilliárd emberről nem tud gondoskodni az a gazdasági rend, amelynek lényege az, hogy a kevesek kezében összegyűlt tőkének gazdasági érdekeit szolgálja. A föld kicsi; olyan gazdasági rendet, amelyben a földtulajdonosok érdekei legyenek az irányadók, csak az kívánhat, aki elhiszi, hogy minden embernek, vagy legalább is az emberek nagy részének adhatunk földmagántulajdont. Két olyan szervezési elv van, amely, elméletileg legalább, alkalmas lehet arra, hogy milliárdok gazdasági rendjének alapja legyen: az egyik az államnak, a másik a munkának, mint termelési tényezőnek gazdasági hegemoniája. Az egyikkel különböző formában kísérletezik már a világ; nagy a valószínűsége annak, hogy legalább megpróbálja a másikat is. Mindenképpen indokolt tehát, hogy a laborizmus célkitűzéseit gazdaságpolitikai szempontból alapos kritika alá vegyük.

Altalánosságban megállapíthatjuk, hogy a Qu. a. sehol sem tesz könnyelmű ígéreteket, sehol sem mondja azt, hogy az új társadalmi rendben valami eszményi boldogság, gondtalanság lesz az osztályrészünk. Nem esik abba a hibába, amelyet Balás egyes társadalmi reformirányok szemére vet,¹⁷⁰ hogy t. i. az egyes osztályoknak, főleg a munkásságnak nagyobb részesedést ígérnek a nemzeti jövedelemből, ugyanakkor a nemzeti jövedelmet a munka efficientsitásának csökkentésével kisebbitik. A Qu. a. akkora jólétet ígér a munkásságnak és a többi osztá-

¹⁷⁰ Társadalompolitika, 41—63. 1.

lyoknak is, amekkora a nemzet gazdasági kultúrája mellett, a nemzeti jövedelem igazságos elosztásával, a gazdasági érdekek sérelme nélkül lehetséges. A körlevélben sehol sincs olyan követelés, amely a munka eredményességének csökkentésére volna alkalmas; ellenben számos olyan megállapítás van, amelyből a munka eredményességének növelésére irányuló követelést lehet levonni. A körlevél pl. kijelenti, hogy az ember munkára van teremtve, mint a madár a repülésre; követeli, hogy a közjó, a társadalmi közérdek megvalósítására az összes foglalkozási ágak együttműködjenek, már pedig a közérdek a munka effi- cientitásának érdeke. Megállapítja, hogy a rend: egység a jól tagolt sokaságban és ez az egység annál erőteljesebb és hatékonyabb lesz, minél odaadóbban igyekeznek az egyesek és a rendek a saját hivatásukat teljesíteni és benne minél kiválóbbat nyújtani stb.

De hogy a körlevél nem ígér földi paradicsomot és amikor a jövedelem igazságos elosztását követeli, egyúttal a munka eredményességéhez fűződő érdekekre is tekintettel van: magában nem ment fel bennünket az alól, hogy a laborizmus lényeges célkitűzéseit realitásuk szempontjából megvizsgáljuk. Nehéz kérdések merülnek fel vizsgálatunk közben. E kérdések két gondolat körül csoportosíthatók. Az első gondolat: fenn tudja-e a munka, mint szervező, tartani a gazdasági élet rendjét. *pótolni tudja-e a tőke szervező, uralmi szerepét?* A másik: ha a tőkét megfosztjuk a gazdasági hegemoniától és a jövedelem-eloszlás terén is másodrangú szerepre korlátozzuk, vajjon biztosítva lesz-e akkor *a tőkeképződés lehetősége*, a gazdasági rend reformjának nem az lesz-e a következménye, hogy a régi bajok megmaradnak és még újak is szakadnak a nyakunkba¹⁷¹?

Ezekre a kérdésekre keresünk választ a következő fejtegetéseinkben.

2. A laborizmus gazdasági alkotmánya.¹⁷¹

¹⁷¹ A kérdés nagy irodalmából felhasználtuk a következő műveket: *Jákob Strohe*: Verschiedene Plane einer berufsständischen Ordnung der Wirtschaftsgesellschaft (*Joseph van der Veiden*: Wirtschafts- und Sozialpolitik in der berufsständischen Ordnung, Köln, 1933. 146—166. 1.); *Heinrich Walter*: Das Standewesen mit besonderer Berücksichtigung der Selbstverwaltung der Wirtschaft, Jena, 1932. — *Heinrich Walter*: Was heisst Ständische Wirtschaft? (Schönere Zukunft, 1932. évf. 1103—1105. 1.); u. a. szerző: Wirtschaftliche Selbstverwaltung im Zeichen ständischer Ordnung. (Schönere Zukunft, 1932. évf. 1128—1129. 1.); u. a. szerző: Wandlungen der Wirtschaft im Zeichen ständischer Ordnung (Schönere Zukunft, 1152—1153. 1.); u. a. szerző: Staat und Wirtschaft im Zeichen der ständischen Ordnung (Schönere Zukunft, 1932. évf. 1174—1175. 1.); *Mihelics Vid*: Az új szociális állam, Budapest, 1931. 129—157. 1.; u. a. szerző: Keresztényszocializmus, Budapest, 1933. 26—34. 1.; u. a. szerző: Világproblémák és a katolicizmus, Budapest, 1933. 135. 1. Varga László: Az új társadalmi rend felé, Budapest, 1933. 62—66. 1.

Nem vitás, hogy a Qu. a. gazdasági programját csak aktív gazdasági politikával lehet megvalósítani. Az aktív gazdasági politikához elhatározó, irányító és cselekvő szervek szükségesek. A Qu. a. hívei szerint ezek a szervek a szaktestületek lesznek. A szaktestületi rendszer felépítését a következőkép képzelik el:

A nemzet minden tagja, aki valamely gazdasági vonatkozással is bíró foglalkozást űz vagy bármely más módon részt vesz a nemzet gazdasági életében, tekintet nélkül arra, hogy munkaadó-e avagy munkavállaló, fizikai vagy szellemi munkából él, tagja lesz az illető foglalkozási ág szaktestületének, így a mezőgazdasági munkás, a gazdasági cseléd, a törpe- és a kisbirtokos, a közép- és a nagybirtokos, a gazdatiszt tagja lesz ugyanannak a mezőgazdasági szaktestületnek; a szabósegéd, a szabómester tagja lesz a szabók szaktestületének; a gépgyári napszámos, szakmunkás, művezető, mérnök, könyvelő, igazgató és maga a gyáros tagja lesz a gépgyári szaktestületnek; a hivataloszolga, a kezelő, a magasrangú tisztviselő az állami alkalmazottak szaktestületének lesz tagja stb. Lesznek elsőfokú, vagy helyi szaktestületek; ezeknek tagja lesz mindenki, aki az illető helységben, az illető foglalkozási ágban működik. Az elsőfokú szaktestületekből járasonként, illetve megyénként *másodfokú szaktestületek* alakulnak; ezekből alakul minden foglalkozási ág *országos élszaktestülete*. A rokonszakmák élszaktestületei esetleg közös élszaktestületet is alkothatnak. Az élszaktestületekből alakul a „gazdasági parlament”, amelyet egyesek „gazdasági rendek háza”-nak, „gazdasági tanács”-nak, „gazdasági szenátus”-nak neveznek. Ez lesz a nemzetnek, mint gazdasági egységnek törvényhozó és önkormányzati főszerve.

Az egyes testületek paritásos alapon alakulnak: *egyenlő arányban lesznek a vezetőségnek tagjai a munkaadók és a munkavállalók képviselői*. Ha ennek következtében valamely kérdésben nem tudnának dönteni: akkor végső fokon az állam dönt, amely egyébként is a legfőbb felügyeleti jogot gyakorolná az egész önkormányzat felett.

A gazdasági rendek házának feladata lenne a legtöbb elgondolás szerint a gazdasági törvények alkotása, a gazdasági önkormányzati szervek működésének irányítása, a végső döntés azokban az ügyekben, amelyekben fellebbvitelnek helye lesz. Abban a kérdésben, hogy mi lesz az önkormányzati tevékenység tárgyi köre, a vélemények meglehetősen eltérők. Általában a biztosításügyet, a munkaközvetítést, a munkabérek alakítását, a munkafeltételek, a munkaidő szabályozását tekintik a szaktestületeken nyugvó gazdasági önkormányzat feladatának.

A Qu. a. laborizmusának, véleményünk szerint, az ismeretett elgondolással szemben, három irányban kell eltérő álláspontot elfoglalnia. Az első és legfontosabb eltérés: nem helyez-

kedhetik elvileg a gazdasági önkormányzat terén a paritásos összetétel álláspontjára, hanem intézményesen biztosítani kell *a munkából élők hatalmi fölényét*. A második eltérés: a legmagasabb önkormányzati szervet illetően szervezetiileg is *szét kell választania* a gazdasági törvényhozás funkcióját a gazdasági önkormányzat legmagasabb szervének működésétől; a harmadik eltérés: a gazdasági élet önkormányzatát a gazdasági élet *egész területére* ki kell terjesztenie. Ezzel a három kérdéssel akarunk az alábbiakban foglalkozni.

a) A munkából élők fölénye a gazdasági alkotmányban.

Könyvünk első részében kifejtettük már: miért tartjuk a Qu. a. gazdasági rendjét a munkából élők hatalmi fölényén alapuló gazdasági rendnek, laborizmusnak. Ezen a helyen még azt emeljük ki: azok a tapasztalatok, amelyeket a paritásos alapon nyugvó üzemi tanácsok és más gazdasági szervek működése terén szereztünk, világosan bizonyítják azt, hogy ellentétes érdekű egyénekből alakult szerv működését *megbénítja, vagy legalább is eredménytelenné teszi az, ha paritásos alapokon nyugszik*. Millió és millió ember együttélését, együttműködését, millió és millió gazdasági jelenség egymáshoz illesztését lehetetlen biztosítani másként, mint az egyik érdekcsoport hatalmi fölényének intézményes megalapozásával. Nem akarjuk azt mondani, hogy a paritásos bizottságok nem érhetnek el részeredményeket, de állítjuk, hogy paritásos bizottságok sohasem tudják megoldani a gazdasági és szociális válságot és legfeljebb átmeneti állomások lehetnek a fejlődés útján.

A munkából élők hatalmi fölényének biztosítása nem minden vonatkozásban lenne olyan forradalmi jelentőségű, mint az első pillanatban látszik. Lehetnek a gazdasági életnek olyan területei, amelyekben a paritásos megoldás sokkal forradalmibb hatású lenne, mint az általunk helyesnek tartott rendszer. Ha pl. egy faluban 100 kisbirtokos van, akik közül 10 tart 1—1 cselédet, akkor a paritásos megoldás mellett az illető falu helyi mezőgazdasági szaktestületének vezetésében ugyanannyi cseléd foglalna helyet, ahány kisbirtokos. Ez nemcsak igazságtalan, hanem gazdaságilag is helytelen és szociális szempontból felesleges lenne. Az illető falu mezőgazdasági szaktestülete cselédügyekkel igen keveset foglalkozik; a cselédek gazdasági sorsa nem a szaktestületben dől el, hanem az egész országra érvényes törvényeket és rendeleteket alkotó testületekben. A szaktestület feladatának nagyrésze alig érintené a cselédeket, vagy ha érintené, érdekeik a gazdák érdekeivel esnének össze: a szaktestület foglalkoznék a termelés irányításával, az értékesítés megszervezésével, tehát olyan ügyekkel, amelyeknek elintézésére elsősorban a gazdáknak kell befolyást biztosítani. A helyes felfogás ebben az esetben abból indul ki, hogy a *kisbirtokos is, a cseléd is munkából él*, nincs szükség tehát a szaktestületben a munkából élők fölényének intézményes biztosítására, nincs szükség általában paritásos képviselőre sem, legfeljebb a szaktestület egyik albizottságában, amelynek hatáskörébe a cselédügyek tartoznak.

Eddigi fejtegetéseinkből kitűnőleg, mi nem a munkaadókat, mint ilyeneket és a munkásokat állítjuk egymással

szembe, amikor az új gazdasági rend hatalmi fölényének kérdéséről beszélünk. Mi a gazdasági életben szereplő egyéneket a négy termelőcsoport szerint különböztetjük meg és a tőke, a természeti és anyagi termelési tényező, az állam jogán a gazdasági életben résztvevőket a munkából élőkkel állítjuk szembe és azt állítjuk, hogy ezeknek kell a többi termelési tényező jogán a gazdasági életben résztvevőkkel szemben a hatalmat magukhoz ragadni. Igaz, hogy a gazdasági életben résztvevő emberek közül többen több termelési tényező jogán is résztvesznek a gazdasági életben; vannak tőkések és különösen vannak földbirtokosok, akik munkások is, jövedelmük tekintélyes része munka-jövedelem. Ezek annyiban, amennyiben munkások, természetesen szintén élvezik a munka hatalmi fölényének előnyeit. Azután vannak munkások is, akiknek tőke- vagy földbirtok-jövedelme is van. Természetes, hogy ezeknek a munkásoknak tőke- vagy földbirtok-jövedelme is ugyanolyan elbánás alá esik, mintha nem is lennének munkából élők. Tulajdonképpen nem emberek, hanem jövedelemeloszlási érdekek szembeállításáról van tehát szó. Különösen *nincs és nem lehet szó arról, hogy a gazdasági élet hatalmi irányítása a fizikai munkások egy részének kezébe kerülne*; valóságokkal számolni tudó elgondolásban csak arra lehet törekedni, hogy a kisbirtokos, a mezőgazdasági munkás és napszámos, a kisiparos, a kiskereskedő, az iparossegéd, a gyári munkás, a magántisztviselő, a mérnök, az orvos, a tisztviselő, az ügyvéd, a tanár stb., vagyis mindenki, aki kizárólag vagy főleg fizikai vagy szellemi munkája jövedelméből él, *együtt és közösen szerezze meg, tartsa meg és a magasabb gazdasági érdekek sérelme nélkül, a munkából élők érdekeinek szemmel tartásával gyakorolja a gazdasági életet irányító hatalmat.*

Ha valamikor a tömegek lelkének megfelelő átalakulása után megvalósítható lenne a laborizmus: nem az lenne a legnehezebb feladat, hogy a munkából élők hatalmi fölényét intézményesen biztosítsák, inkább az, hogy a hatalmi fölény olyan kiélését előre lehetetlenné tegyék, amely *magasabb gazdasági érdekek sérelmével járna*. Hiszen ha a munkából élők lelki közössége kialakulna, nem lenne akadálya annak, hogy a szaktestületekben akármilyen arányú többségben legyenek képviselve. Éppen a, hatalmi fölényvel való visszaélés megelőzése kedvéért ott, ahol különleges szempontok más megoldást kívánatosá nem tesznek, megfontolandó az, hogy az alsó- és középfokú testületekben a munkából élők és a más forrásból vagy nem kizárólag munkából élők paritásos alapon jussanak képviselőhez. Ez a rendszer a törvények és rendeletek végrehajtása, a gazdasági önkormányzat vitele körül a meggondolatlanságoknak, túlzásoknak elejét venné, viszont a munkából élők érdekeit nem veszélyeztetné. Mert ha a gazdasági törvényhozó testületben és a legmagasabb önkormányzati szervben a

munkából élők fölénye a többségi elv alapján intézményesen biztosítva lenne, akkor a munkából élők hatalmi fölénye a szükséges mértékben lesugározna az alsóbb szaktestületekbe. Az a tudat ugyanis, hogy felebbvitel folytán végeredményben mégis csak a munkából élőknek az általános gazdasági érdekekkel összeegyeztethető érdekei érvényesülnének, a többi érdekeltség tagjait visszatartaná a munkából élők érdekei ellen intézett támadásoktól.

A munkából élők hatalmi fölényével kapcsolatban felvetődik egy nagyon nehéz, kényes kérdés: *lehet-e beszélni a „munkából élők”-ről mint egységes, kollektív érdekcsoportról?* Ahhoz, hogy erről beszélni lehessen, szükséges lenne az, hogy a munkából élőknek gazdasági érdekeik közösek legyenek; hogy a közös érdek tudata a munkából élőkben éljen és összekötő erővé emelkedjék; hogy ebből a tudatból érzelmi közösség fakadjon. Kár lenne tagadni: ez a három feltétel ma nincs meg. Ma a munkából élők érdekei igen sokszor keresztezik egymást; ma a munkából élők még azokat az érdekközösségeket sem ismerik, amelyek fennállanak; ma a munkából élők egyes rétegeit igen sokszor a közömbösség, irigység, lenézés, harag szakadékai választják el egymástól. Lehet-e ezen a téren változás? Lehet. Ha a tömegek bele tudnának látni a dolgok mélyébe, akkor ma is rájönnének arra, hogy végeredményben közösek az érdekeik, az érdekellentétek csak felszínesek. De ha nem is lehet a mai gazdasági rendben a munkából élők érzelmi és érdekközösségét felépíteni: a jövőt illetően ez nem lehet annyira nehéz. A mai válság tünetei alkalmasak arra, hogy meggyőzzék a tömegeket arról: a jövő gazdasági rendjében nem lehet a gazdasági liberalizmus tanításaihoz ragaszkodva, külön-külön felvenni a harcot az erősebb, a kíméletlenebb, az erkölcsi szempontok által nem fékezett erővel, — a jövő gazdasági rendjében a munkából élőknek össze kell fogniuk és együttes erővel kell maguk számára jobb életfeltételeket, nagyobb jövedelmet kiverekedniök. A munkából élők jobb jövőt csak akkor várhatnak, ha a gazdasági élet irányítása a tőke kezéből az ő kezükbe kerül; ez nem lesz lehetséges addig, amíg minden foglalkozási ág külön úton jár, de lehetséges lesz, mihamarabb a nemzet óriási többségét alkotó dolgozók összefognak. Ha már a kezükben lesz a gazdasági hatalom, rajtuk áll, hogy a gazdasági életet úgy irányítsák, hogy minden foglalkozási ág megtalálja a számításait; rajtuk áll, hogy a kialakult közös érdektudatot helytelen gazdasági politika ne veszélyeztesse.

Nem mondom, hogy mindennek belátása, behatolása a tömegek lelkébe máról-holnapra megtörténhetik. De állítom, hogy minél jobban kimélyül a gazdasági válság, minél több gazdasági egzisztencia roppan össze a nagy küzdelemben, minél jobban reánehazodik a munkából élőkre a holnap bizonytalan-

ságának, a magukra hagyatottságnak kétségbeejtő hangulata: annál könnyebb lesz azoknak a dolga, akik kitartó propagandával a munkából élők lelki közösségét, egymásra utaltságának felismerését akarják elérni. Az a gazdasági rend, amelyben a munkából élők összefogva, együttes erővel átveszik az irányítást, gondoskodnak a szociális igazságosság és a szociális szeretet elvének a gazdasági élet minden területén való érvényesítéséről és amely minden tisztességes ember számára a nemzet gazdasági kultúrájának megfelelő életszínvonal elérésének gazdasági lehetőségét és a biztos holnapot ígéri: a tömegek lelkének álmát akarja realizálni, tehát a tömegek könnyen meghódíthatók nemcsak a cél, hanem az eszközök számára is.

Nem akarunk kitérni a *fizikai és a szellemi munkából élők érdekellentétének* kényes kérdése elől sem. Ma is vannak szép számmal szellemi és fizikai munkából élők, akik meggyőződéssel hiszik és hirdetik a szellemi és fizikai munkából élők egymásrautaltságát, sorsközösségét. Bizonyos, hogy ez az egymásrautaltság meg is van. De nem hallgathatjuk el: igen sok országban még ma is ott tartunk, hogy a szellemi munkások nagyrésze lenézi a fizikai munkából élőket, a fizikai munkából élők egyrésze pedig dühös irigységgel néz a szellemi munkából élőkre.¹⁷² Ha az okokat keressük: mindkét oldalon megtaláljuk az igazi műveltség, az igazi keresztény gondolkodás, az igazi hazafiság hiányát, a demokráciáról alkotott fogalom, elferdülését és a tájékozatlanságot. Kétségtelen az is, hogy az okok között ott van bizonyos szellemi foglalkozási ágak nagyobb jövedelmezősége is.

Bármennyire vigasztalannak látszik ezen a téren igen sok helyen a helyzet: hihetünk és hinnünk kell abban, hogy a fizikai és a szellemi munkából élők között tátongó érzelmi szakadék idővel megszűnik. Ezt az optimizmust nemcsak arra alapítom, hogy bízom az igazi műveltség, az igazi keresztény, demokratikus gondolkodás, az igazi hazafiságnak nevelés útján való elterjedésében. A nevelés hatását nem lehet lebecsülni. A Qu. a. híveinek elsőrendű kötelességük mindenkit meggyőzni arról, hogy *a magát az ács Fiának nevező Krisztus követője nem nézheti le a fizikai munkást* és nem rakhat fészket lelkében az irigység. De ha sok tenni való van is a nevelés terén és ha lehetnek is ezen a téren igen szép eredmények, főleg két más okból van alapja annak az optimista hitnek, hogy a fizikai és szellemi munkások lelkét elválasztó érzelmi és érdekszakadék fokozatosan megszűnik.

Az egyik ok: *a szellemi munkások helyzete évről-évre*

¹⁷² *Hornyánszky Gyula* a Magyar Társadalomtudományi Társulat által 1930. évben az értelmiség válságáról tartott értekezletének megnyitó beszédében azt állapította meg, hogy ma tulajdonképpen a fizikai és a szellemi munka erőmérkőzése folyik. (Társadalomtudomány, 1931. évf. I. 1.)

*rosszabbodik.*¹⁷³ A munkakeresők száma évről-évre emelkedik, a munkahelyek száma évről-évre fogy. A fizikai munkások szervezettségével szemben a szellemi munkások szervezetlenül állanak; sok jel mutat arra, hogy a jövőben a szellemi munka jövedelmezősége állandóan csökkenő irányzatot vesz. Ezt az irányzatot egy módon lehet megállítani: ha a szellemi munkából élők nem nézik idegenül és ellenségesen azokat a kísérleteket, amelyekkel a fizikai munkából élők a maguk sorsát a gazdasági rend megreformálásával javítani akarják, hanem összefognak velők és együtt járnak végig az új gazdasági rendszerhez vezető küzdelmek útját és közösen, mindegyik érdeket figyelembe véve, építik fel az új gazdasági rendet. Ma talán még nem látják olyan világosan, de a közel jövő alakulása megmutatja, hogy a szellemi munkások által elhanyagolt fizikai munkából élők a maguk tömegerejével a maguk alacsony életszínvonalára kényszerítik le a szellemi munkából élőket is, hacsak a szellemi munkából élők a fizikai munkásokkal összefogva fel nem emelik a fizikai munkások életszínvonalát is az átlagos szellemi munkás életszínvonalának magasságáig. Ha ezt előre nem is látják be a szellemi munkások, a keserű következmények bizonyára még időben kinyitják a szemüket. Még más szempont is arra mutat, hogy a szellemi munkásoknak maguknak kell keresniök a fizikai munkásokkal való együttthaladás útját. Statisztikai adatokkal igazolható tény az, hogy évről-évre nagyobb tömegek tódulnak a közép- és felsőbbiskolákba; évről-évre nagyobb lesz az érettségizett és diplomás emberek száma.¹⁷⁴ Ma még szellemi inségmunkával, mesterséges munkaalkalmak teremtésével, nyugdíjtörvénnyel kísérleteznek. Átmenetileg ezeken az utakon is lehet eredményeket elérni, de a végleges megoldás két másik irányban található meg. Az egyik irány: a tömegek gazdasági erejének és kulturális színvonalának, egészséges igényeinek emelésével kell megteremteni a szellemi munka új területeit. Ha minden fizikai munkás annyi orvost, tanítót, tanárt venne igénybe, mint a legtöbb szellemi munkás, ha mindegyiknek

¹⁷³ Nincs helyünk arra, hogy ezt az állítást részletes statisztikai adatokkal alátámasszuk. Csupán néhány adatot közlünk: 1930-ban a budapesti orvosok 7.1%-a albérleti lakásban lakott, 16 főbérletű orvos lakásában nem volt villany, 200 orvos lakásában nem volt gázvezeték, 4 orvos lakásában vízvezeték, 105 orvos lakásában klozet. (*Melly József: A budapesti orvosok szociális és gazdasági viszonyai, Budapest, 76—77. 1.*) Az orvosok helyzete a kérdés szempontjából annál jelentősebb, mert valamikor a vagyonyújítás szempontjából rendkívül előnyös helyzetben voltak: Gallenus dat opes, Justinianus honores!

¹⁷⁴ Erre vonatkozólag értékes adatok, megállapítások, gondolatok kerültek nyilvánosságra a Magyar Társadalomtudományi Társulatnak az értelmiség válságáról tartott értekezletén; *Komis Gyulának, Laky Dezsőnek, Szandtner Pálnak* az értekezleten elhangzott előadásait 1. Társadalomtudomány, 1931. évf. 3—77. 1.

olyan kulturális igényei lennének, mint a szellemi munkásoknak, ha ezeknek az igényeknek kielégítése módjában is állana: mennyi orvos, tanító, tanár, író, mérnök stb. találna munkát! A másik irány annak felismeréséből határozható meg, hogy eljön, az az idő, amikor még ezen az úton sem lehet mindenkinek, aki közép- és felsőiskolát végzett, szellemi munkaterületet biztosítani. Ha évről-évre abban az arányban fokozódik a közép- és felsőiskolákba tódulók száma, mint az utolsó néhány évtizedben, ha az alsóbb néprétegek gazdasági erejének emelkedése a magasabb képesítés utáni törekvést még inkább általánossá teszi: fizikai képtelenség lesz mindenkinek, aki arra képesítést szerzett, szellemi munkaalkalmat teremteni. *Ne irt lesz más kiút: olyan mértékben kell emelni a fizikai munka társadalmi, erkölcsi és gazdasági feltételeit és értékelését, amely mellett a közép- vagy főiskolát végzett fiatalembereknek érdemes legyen és kedvük is legyen fizikai munkával is járó foglalkozásokat választani.* Ma még ott tartunk, hogy társadalmi lebecsülés és bizony aránytalanul kevés jövedelem az osztályrésze sokszor azoknak, akik erre az útra lépnek. De hogy a haladásnak ez az útja nem járhatatlan, mutatja a dánok, svédok, norvégok, példája, akik főiskolai oklevéllel is szívesen gazdálkodnak, kereskednek, ipart űznek.

A másik ok, amelyre az optimizmusomat alapítom, a fizikai munkások oldalán ismerhető fel. Igen keserves tanulságok árán sok fizikai munkás rájött arra, hogy *a szellemi munkásokkal való összefogás nélkül a fizikai munkások reformmozgalma ma már csak rombolni tud, de új gazdasági rendet felépíteni nem;* elérheti azt, hogy másoknak sem lesz jobb sorsa, de nem érheti el azt, hogy a munkásság sorsa lényegesen javuljon. Ennek a felismerése táplálja a szociáldemokraták „középosztály-szocializmusát”. Igaz, hogy ez a felismerés még nem általános, még nem hatja át a tömegeket, de a kiindulás, a haladás lehetősége adva van. A haladás lehet lassú is, lehet gyorsabb is. Minél több főiskolát, középiskolát végzett olyan ember kerül a fizikai munkát végzők közé, akit nem erkölcsi talajcsuszamlás vitt oda, minél inkább látják a fizikai munkások azt, hogy a szellemi munkából élők feléjük nyújtott kezét nemcsak az ész hideg megfontolása, hanem a szív melege is mozgatja: annál könnyebb lesz a haladás útja és annál gyorsabb a haladás üteme.

A történelemnek nincs pontos menetrendje; a történelem ráér. Ha évtizedek szükségesek ahhoz, hogy a haladás lelki alapfeltételei megérjenek, akkor évtizedekig, ha évszázadokra van szükség ehhez, akkor évszázadokig tart az út két történelmi állomás között. Ki tudná előre megmondani: mikor jutnak el a munkából élők az érdekközösség felismeréséhez, a felismerés következményeinek levonásához és az érzelmi közösséghez? Csak az bizonyos: addig a történelem vonata a kapita-

lizmus állomásán vesztegel, vagy egy-két *Jeltételes megállóban* torpan meg, amelynek felirata „szocialista kísérletezés”, „államkapitalizmus” vagy „bolsevizmus” lesz, ameddig a munkából élők között *le nem, omlanak a büszkeség, dolyfősség, irigység és tájékozatlanság köveiből épült kínai falak.*

b) A gazdasági törvényhozás és önkormányzat.

Említettük már: nem tartjuk helyesnek azt az elgondolást, amely szerint a legmagasabb önkormányzati szerv, amelyet „gazdasági rendek házának” „gazdasági szenátusnak”, „gazdasági parlamentnek”, „gazdasági tanácsnak” neveznek, a gazdasági önkormányzat irányítása mellett a gazdasági törvényhozás funkcióját is végezze. Ha nem is elméleti megfontolások alapján, de célszerűségi szempontból leghelyesebb megmaradni az államhatalmak szétválasztásának alapelve mellett, mert a törvényhozási és végrehajtási funkciók összekeverése bizonytalanságot, zavart, rendszertelenséget, röviden azt a veszélyt eredményezi, hogy sem a törvényhozás, sem a végrehajtás nem tölti be megfelelően a hivatását.

A helyes megoldás tehát az, hogy a laborizmus is *külön* szervet létesít *a törvényhozás és külön szervet a gazdasági önkormányzat irányításának funkciójára, úgy, ahogy ma is a parlament mellett külön kormányhatóságok működnek.* Ebben az esetben még arra sincs feltétlenül szükség, hogy a törvényhozás mai rendszerén változtatások történjenek. A laborizmus megvalósítható, vagy megvalósítása megkezdődhetik úgy is, hogy megmarad *a mai egy- vagy két-kamarás parlament.* Nem az a lényeges, hogy minek nevezik a törvényhozó szervet, sőt még csak a megalakulásának módja sem a legfontosabb. A lényeg az, hogy a munkából élők többsége biztosítva legyen. Ez bekövetkezhetik úgy is, hogy a tömegekben kialakul a munkából élők közössége, a közös érdekek tudata megerősödik és a választásoknál csak olyan embereket küldenek be a parlamentbe, akik ennek az érdek- és érzelmközösségnek meggyőződéses harcosai. Aki az alkotmányos fejlődés híve és a forradalom lázától fűtött fejlődésért nem lelkesedik, nem is képzelheti el a laborizmus diadalrajutását másképp, csak a mai parlament többségének megszerzésével. Viszont, ha az így laborista érzelművé vált parlamentre rá lehetne bízni a laborista gazdasági alkotmány megteremtését, akkor rá lehetne bízni a gazdasági törvényhozást is.

Nem elvi, hanem célszerűségi szempontok teszik kívánatosná, hogy a gazdasági törvényhozás a politikai parlament hatásköréből *külön gazdasági parlament* hatáskörébe kerüljön.

Az első ilyen szempont ez: a Qu a. laborizmusa nem utópisztikus laborizmus, nem szükséges tehát és nem kívánatos a megvalósítását úgy megkísérelni, hogy a gazdasági élet irányítása száz százalékban a munkások kezébe kerüljön. Nem szükséges, hogy a többi termelési tényező

jogán a gazdasági életben résztvevők felett a munkából élők diktatórikus fölénybe kerüljenek. Már pedig abban az esetben, ha a munkából élők a mai parlamenti többségnek megszerzésére törekednének, a pártrendszer mellett akkor is könnyen munkadiktatúra lenne a laborizmusból, ha nem minden mandátum kerülne a dolgozók pártjának kezébe.

A másik ilyen szempont: ha a gazdasági kérdések megmaradnának a politikai parlament kezében, a munkából élők lelki és ördekegységét könnyen megzavarnák azok a különbségek, amelyek őket nem-gazdasági kérdésekben elválasztják egymástól és pártokba tömörítik.

A harmadik ilyen szempont: nehéz lenne különbséget tenni az állam mint termelési tényező és a gazdasági hatalmat gyakorló munka között, minthogy a munka a maga hatalmi fölényét az államon mint eszközön keresztül érvényesítené. Így a laborizmusból könnyen etatizmus lehetne.

A negyedik szempont: a politikai parlament gazdasági hatáskörének fenntartása nem szüntetné meg a mai parlamenti rendszer egyik legnagyobb hibáját, azt, hogy a legfontosabb, sok elméleti tudást, gyakorlati ismeretet, gazdaságpolitikai érzéket kívánó kérdésekben olyanok döntenek, akiknek se elméleti, se gyakorlati tudásuk, se gazdaságpolitikai érzékük nincs, akik tehát „nem értenek” ezekhez a kérdésekhez. Ezen a politikai parlament reformja nem változtathat, mert akár nyílt, akár titkos választójog alapján választják a képviselőket, a választók nem tudják és nem is akarják elbírálni azt: ért-e a jelölt azokhoz a kérdésekhez, amelyekben döntenie kell.

Az ötödik szempont: a laboristákból álló politikai parlamentben is alig alakulhatna ki a munkából élők igazi akarátát kifejező többségi felfogás. A politikai parlamentben véletlentől függ, melyik foglalkozási ágnak vannak szószólói; ma egyébként még az a felfogás uralkodik, hogy a képviselőnek nem szabad a különböző foglalkozási ágak érdekeit nézni, hanem csak az egyetemes érdekekre lehet tekintettel. Mint elv: nagyon tiszteltetreméltó ez, azonban a gyakorlatban még jóhiszemű emberek is a saját és hozzájuk közelálló emberek érdekein keresztül látják az egyetemes gazdasági érdeket. Így ma is igen sok foglalkozási ágnak van a parlamentben szószólója, de nem mindegyiknek van és az egyes gazdasági ágak képviselőinek száma nincs a nemzet gazdasági életében bírt jelentőségével arányban. Hozzájárul ehhez még az az álszemérem,¹⁷⁵ amelyet szükségessé tesz az a felfogás, hogy a képviselő csak az egyetemes érdeket nézheti. Azt is meg kell állapítanunk, hogy gazdasági kérdésekben is sokszor nem gazdasági alapokon nyugvó politikai ellentétek a döntők.

Az elvileg helyes megoldás ezek szerint az lenne, amely mellett

1. a munkából élők hatalmi fölénye úgy érvényesülne, hogy az a magasabb gazdasági érdekeket veszélyeztető diktatúrává nem alakulna át;

2. a gazdasági kérdések elintézésénél a politikai szempontoknak nem lenne befolyása’;

1. a munkából élők a maguk hatalmi fölényét nem az

175 Félreértések elkerülése végett hangsúlyoznunk kell: nem az egyetemes érdek figyelembe vételének elvét, mint erkölcsi parancsot kifogásoljuk, hanem arra mutatunk rá, hogy ez az elv még akkor is keresztülvihetetlen, ha mindenki őszintén keresztül akarja vinni. Addig, amíg a gazdasági kérdések is a politikai parlament hatáskörébe tartoznak, ezt az elvet feladni nem szabad, de nem is lehet, mert ennek az elvnek feladása azonnal átalakítaná a politikai parlamentet gazdasági érdekképviselősen alapuló szervvé.

államon keresztül gyakorolnak és ezáltal az etatizmus kialakulásának veszélye nem fenyegetne;

4. a gazdasági kérdésekben szakemberek döntenének;

5. a gazdasági törvények alkotásánál a nemzet gazdasági életében szerepet játszó minden komoly érdek képviselve lenne.

Gyakorlatilag ezek a szempontok a következőkép lennének megvalósíthatók: A politikai parlament a gazdasági törvényhozási hatalmat átengedné a nemzetnek, mint gazdasági egységnek, illetve ezt az egységet kifejező és megszemélyesítő „Gazdasági Rendek-házának”; a név persze nem fontos, lehet gazdasági parlament, szenátus stb. is. A Gazdasági Rendek-háza nem a mai választójog alapján, hanem az egyes rendek képviselőiből alakulna, vagyis tagjait az egyes foglalkozási ágakhoz tartozók választanák. A ház tagjainak számát¹⁷⁶ a gazdasági alkotmány határozná meg; a tagok számának meghatározásánál abból kellene kiindulni, hogy minden rend az ország gazdasági struktúrájának megfelelő képviseletet nyerjen. Elvileg mindenki választó lenne, aki valamelyik rendnek tagja, vagyis valamelyik szaktestület kötelékébe tartozik. Az már részletkérdés, hogy a választás az alsófokú szaktestületekben történne vagy pedig közvetve úgy, hogy az alsó fokú szaktestületek választanák a középfokú szaktestületek vezetőit, ezek az ólszervezetek vezetőit, akik viszont a Gazdasági Rendek-háza tagjait választanák. A közvetlen választás mellett a demokrácia szempontjai szólnak; a közvetett választás pedig arra volna jó, hogy a Gazdasági Rendek-házába a legkiválóbb, a törvényhozói szerepre legalkalmasabb emberek kerüljenek be; nem lehet azt mondani, hogy egyik vagy másik rendszer feltétlenül jó vagy rossz; lehetséges olyan megoldás is, hogy a tagok egy részét a szaktestületek tagjai közvetlenül, másik részét pedig a magasabb szaktestületek útján közvetve választják.

Szükségesnek tartjuk, hogy *néhány ellenvetésre* válaszoljunk.

Az első ellenvetés: A politikai parlament nem adja ki a kezéből a gazdasági törvényhozás jogát. Erre az ellenvetésre részben már válaszoltunk akkor, amikor rámutattunk arra, hogy a laborizmus megvalósítható a mai politikai parlamenti rendszer mellett is. Ezt most kiegészítjük azzal, hogy addig, amíg a politikai parlamenti többség nem lesz a laborizmus híve, alig lehet szó a laborizmus gazdasági alkotmányának kiépítéséről, ha viszont a politikai parlament többsége laborista lesz, *semmi akadálya annak, hogy megvalósítsa a laborizmusnak ezt a célkitűzését is.*

Ezzel az ellenvetéssel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, hogy a politikai parlament, mint intézmény nem veszítene, hanem nyerne azzal, ha megszabadulna a gazdasági és a szociális törvényhozás terhéértől. Több ideje maradna a kül- és belpolitikai, kulturális, honvédelmi stb. kérdések megoldására; ezekben a kérdésekben a parlament tagjait nem fészélyeznék azok a pártpolitikai különállások, amelyek gyökere igen sokszor a gazdaságpolitikai eltérésekben van; a parlament tagjai állásfoglalásukban sokkal inkább indulhatnának tiszta elvi irányítások után, minit ma, amikor a gazdasági kérdések igen sokszor beárnyékolják a nem gazdasági vonatkozású elvi állásfoglalásokat is. A politikai és a gazdasági élet

¹⁷⁶ Heinrich Walter szerint a „wirtschafliches Standehaus” 150—200 tagból állana. Wirtschaftliche Selbstverwaltung im Zeichen ständischer Ordnung. (Söhönere Zukunft, 1932. évf. 1128. 1.)

szétválasztása megszabadítaná a politikai életet a gazdasági szempontok uralmától, a gazdasági élet levegőjét a politikai bacillusoktól.

Elismerve azoknak a kutatásoknak nagy jelentőségét, amelyeket Spann és követői a rendi gazdaság lényegének megállapítása körül végeztek: rá kell mutatnunk arra, hogy a gyakorlati gazdaságpolitikus szempontjából a külön gazdasági törvényhozás gondolata független attól, hogy helytálló-e Spannak és követőinek azok a megállapításai, amelyek szerint a gazdaság épen olyan önálló, független rend, mint az állam, következésképp önkormányzatra való törekvése nem is szorul külön indoklásra. Szerintünk a gazdasági és politikai liberalizmus elvi alapján sem lőhet komoly kifogást emelni az ellen, ha a gazdasági törvényhozást kivesszük a politikai parlament kezéből és külön szerve bizzák. A liberalizmus tanítása szerint ugyanis az államnak nem szabad a gazdasági életbe beavatkoznia; eszerint tulajdonképpen sohasem tartozott a politikai parlament hatáskörébe a gazdasági törvényhozás, nem lehet kifogásolni tehát azt sem, ha ezentúl tényleg nem tartozik oda. Ebből a szemszögből nézve a kérdést: a Gazdasági Rendekháza nem más, mint az ország minden gazdasági tényezőjét magába foglaló hatalmas tröszt közgyűlése. Aki nem emel kifogást az ellen, hogy egyes vállalatok kartellekbe tömörülnek, amelyek tagjaira kötelező szabályokat alkotnak; aki elfogadja azt, hogy a kartellekből trösztök keletkezhetnek, amelyek a tagjaik szabadságát korlátozhatják: annak bele kell törődnie abba, hogy minden foglalkozási ág összes munkaadói és munkásai megalakítják a maguk kartelljeit és ezekből a kartell ékből kialakul a nagy tröszt: a nemzet, mint gazdasági egység, amelynek akaratelhatározó szerve, közgyűlése a Gazdasági Rendekháza, végrehajtó szerve az Országos Gazdasági Tanács és az alája rendelt szaktestületek.¹⁷⁷

A második ellentetés, amelyre válaszolni akarunk, összefügg az eddig elmondottakkal: különösen az univerzalizmus alapján álló és a rendiség feltámasztását célzó mozgalmakkal, de a Qu. a.-val szemben is fel szokták hozni, hogy t. i. *meg akarja fojtani a demokráciát*. Erre ez a válaszunk: Semmi szükség sincs arra, hogy a Qu. a. gazdasági programját összekössük olyan politikai programmal, amely a demokrácia megszüntetését jelentené. Hangsúlyoztuk már: nem okos dolog valamely reformmozgalmat olyan tere is kiszélesíteni, amely nem áll a reformmozgalom tulajdonképeni területével elválaszthatatlan összefüggésben. A Qu. a. gazdasági programját megvalósítani szándékozóknak nem kell, nem is tanácsos mozgal-

¹⁷⁷ Ha így fogjuk fel a gazdasági törvényhozás funkcióját, elkerülhetetlen lesz a „törvény” fogalmának kiszélesítése; ma a törvény a nemzetnek, mint politikai egységnek (államnak) az alkotmány által meghatározott módon létrejött alkarata — a laborizmusban a nemzetnek, mint gazdasági egységnek alkotmányos kiton kifejezett akarata is törvény lesz.

muk sorsát összekötni valamely politikai reformmozgalommal úgy, hogy a gazdasági reformmozgalom is azzal áll vagy bukik. Amire elkerülhetetlenül szükség van: a politikai élet erkölcsi újjászületése, nemcsak a Qu. a.-nak, hanem minden komoly embernek a programja. Ezen túlmenően nemcsak nem érdeke a Qu. a. híveinek, hogy a demokrácia ellen állást foglaljanak, hanem épen ellenkezőleg: csak a tömegakarat demokratikus érvényesülése juttathatja diadalra eszméiket, tekintettel arra, hogy a forradalmi megoldás a Qu. a. erkölcsi felfogásával összeegyeztethetetlen. Tisztázott kérdés már az, hogy a katolikus felfogás és különösen a Qu. a. álláspontja a totális államot követelő politikai elgondolásokkal ellentétes.¹⁷⁸ A Qu. a. — mint láttuk — a társadalmi reform lényegéhez tartozónak vallja, hogy az állam az illetéktelenül magára vállalt feladatok nagy részét adja vissza a különböző társadalmi egyesületeknek, önkormányzati szerveknek, ezzel szemben a totális állam hívei mindent az állam hatalmi körébe akarnak vonni. Erről az oldalról a Qu. a. részéről az egyének és a tömegek jogait nem fenyegeti veszedelem, sőt a Qu. a. által követelt gazdasági reform az egyének fokozódó gazdasági függetlenítését eredményezné, ami végeredményben szintén a totális állam gyengülését jelentené. A totális állam csak ott valósítható meg, ahol az egyének elég gyengék ahhoz, hogy az államhatalom minden jogukat magához vonja. A katolikus etika tudvalevőleg a tekintélytisztelet alapján áll; ebből azonban nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a diktatúra álláspontját elvileg helyeselné.¹⁷⁹ Ami a tekintélyi kormányzásban jó: t. i. a viszonyok változásához való gyors alkalmazkodási képesség, az diktatúra nélkül is megvalósítható. Gazdasági vonatkozásban úgy, hogy az Országos Gazdasági Tanács elnökének széleskörű felhatalmazást kell adni arra, hogy bizonyos esetekben a külön törvényes felhatalmazás bevétele nélkül is megtehesse a szükséges intézkedéseket, amelyeket azonban bizonyos határidőn belül köteles bejelenteni a Gazdasági Rendek-házának.

Ezekben igyekeztünk röviden megvédeni a Qu. a. labirintusát ama váddal szemben, hogy a demokráciával ellentétes álláspontot foglal el.

¹⁷⁸ L. *Székfű Ignác*: Totális állam és katolicizmus, Magyar Szemle. 1934. 28—38. 1.

¹⁷⁹ „A katolikus felfogás tekintélytisztelete — írja *Székfű Ignác* — nem azonosítható a tekintélyi államvezetéssel, amely a tömegek akaratnyilvánításának különböző fokú, de mindig igen jelentékeny visszaszorítását, tehát antidemokratikus vezetést jelent . . . Mindenesetre híve az erős, a közjót hatályosan szolgáló tudó közhatalomnak, ez a kívánalma bizonyos konkrét esetekben a tekintélyi vezetés alakját öltheti magára s akkor, ha a szükséges erkölcsi összefüggésekbe beleilleszkedik, nincs is kifogása ellene. Bizonyos helyzetekben viszont — s ezeket a modern műveltségi viszonyok között általában megvalósultaknak kell tekintenünk, éppen úgy kívánja a demokrácia bizonyos mértékét.” (U. o. 34. 1.)

Most még röviden foglalkoznunk kell azzal a felfogással, amely szerint a Qu. a.-nak a demokrácia ellen kell állást foglalnia, mert különben az individualizmus lejtőjére sülyed és pusztulásra ítélt eszime zászlóhordozója lesz.

Erre a felfogásra is az a válaszuk: a Qu. a. gazdasági rendjének hívei nincsenek kötve politikai állásfoglalásaikban sem jobbra, sem balra. A Qu. a. gazdasági rendjének kérdését független a politikai rendszer kérdésétől. Azt azonban nem lehet állítani, hogy a Qu. a. hívei az individualizmus elveinek elfogadása nélkül nem lehetnek hívei a demokratikus gondolatnak. Aki a többségi elv híve, az csak abban a kérdésben foglal állást, hogy melyik a társadalom (nemzet stb.) akaratnyilvánításának a leghelyesebb módja. De nem foglal állást abban a kérdésben, hogy van-e az egyének felett létező külön társadalmi organizmus? Ha a társadalom fizikai szervekkel bíró organizmus lenne, akkor lehetne arról beszélni, hogy az egyének többsége nem fejezheti ki a társadalom akaratát. Mint-hogy azonban a társadalomnak mint organizmusnak nincsenek fizikai szervei, csak az egyéneiken keresztül nyilváníthatja akaratát. Abból, hogy számos társadalomban századok óta a többségi elv alapján nyilvánította a társadalom a maga akaratát és más módon nem: kétségtelenül következik, hogy az akaratnyilvánításnak ez a módja nem ellenkezik a társadalom lényegével; ha ellenkeznék, akkor a társadalom másként nyilvánította volna akaratát. Az univerzalizmus rendszerében is szükség lesz arra, hogy emberek fejezzék ki a társadalom akaratát. Abból, hogy az univerzalizmus álláspontja szerint „nicht die Mehrheit soll herrschen, sondern das Beste”,¹⁸⁰ nem következik az, hogy 'az univerzalizmus a társadalmat azonosítja azokkal a kiváltságos emberekkel, akik mint legjobbak a társadalmi akaratot kifejezik. Ha viszont az univerzalizmusnak nem lehet joggal a szemére vetni, hogy álláspontja szerint a társadalom azonos lenne néhány kiváltságos emberrel, akkor a Qu. a. szolidarizmusát sem lehet összetéveszteni az individualizmussal azon a címen, hogy esetleg elfogadja a társadalom akaratnyilvánítása helyes módjának a többségi rendszert.

Mindez távolról sem jelenti azt, mintha a demokráciának nem volnának hibái; minden kormányzati rendszernek vannak hibái, a diktatúrának is. Tulajdonképpen nem is annyira a rendszer fontos, mint az emberek. A demokrácia hibáit is M lehet küszöbölni, ha az emberek lelkiülete megváltozik; a diktatúrák is csúnya erkölcsi fertőibe sülyedhetnek, ha az erkölcsök dekadenciája nem áll meg. A Qu. a. programja erkölcsi újjászületés nélkül nem valósítható meg; ha ez az erkölcsi újjászületés belkövetkezik, akkor a demokrácia számos hibája önmagától megszűnik. Egyik nagy hibáját mechanikus úton is meg lehet szüntetni: ha a gazdasági kérdéseket kivesszük a politikai parlament hatásköréből, nagyrészt elesük az a panasz, hogy olyan emberek döntenek fontos kérdésekben, akik nem értenek hozzá.¹⁸¹ Az így a politikai parlament hatáskörében maradó kérdések nagy része olyan, hogy azok is ellentétes álláspontokat foglalnak el velők szemben, akik kétségtelenül értenek hozzá, tehát abból, hogy csak olyan emberek kerülnének a parlamentbe, akik a

¹⁸⁰ *Othmar Spann: Der wahre Staat, Jena, 1931. 85. 1.*

¹⁸¹ *Spann* felhossa azt a példát, hogyha Svájcban népszavazással döntenek valamely hídépítés ügyében, azok, akik szavaznak, valójában nem tudják, miről van szó; ezt csak néhány gazdasági és műszaki szakember, néhány hivatalnok és közvetlenül érdekelt ember tudja. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a vezetőknek, akiknek kötelessége a népakarat végrehajtása, előbb meg kell teremteniök a népakaratot, hogy azután engedelmesskedhessenek neki. (I. m. 86. 1.) De mi történik akkor, ha a népakarat nem úgy alakul ki, mint a vezetők akarják? A történelem erre számtalan példát szolgáltat, ami bizonyosága annak, hogy igenis van önálló népakarat, amelyet, mint minden akaratot, lehet befolyásolni, irányítani.

megvitatásra kerülő kérdésekhez értenek, valószínűleg nem következnek be más változás, mint az, hogy a szavazatokat szebben megindokolják.¹⁸² A változás csak akkor lehetne lényeges, ha egy párt szakemberei kerülnének be; ehhez azonban nem kell más „reform”, csak egyszerű párt-diktatúra.

A politikai demokrácia, a laborizmus, mint gazdasági rendszer számára — mint hangsúlyoztuk — nem a lét és nemlét kérdése, legfeljebb a mozgalom sikerének feltétele. Van azonban a demokráciának olyan alakja, amely a laborizmus lényegéhez tartozik: ez a *gazdasági demokrácia*, vagyis az a rendszer, amely mellett a dolgozók, a munkából élők többségének akarata szabja meg a gazdasági élet haladásának útját.

A Qu. a. laborizmusával azonban összeegyeztethetetlen a gazdasági demokráciának az az alakja, amelyben a munkaadó az általános szabályok által vont határok között sem úr a maga üzemében, hanem az üzemvezetésbe beleszólhatnak az alkalmazottak is.¹⁸³ A gazdasági élethez fegyelem kell; az üzemi tanácsok rendszere minden jó hatása mellett is aláassa a fegyelmet, a magántulajdon elvével és az egyéni termelés rendszerével összeegyeztethetetlen. De nincs is szükség rá: a munkából élők a maguk érdekeit úgy is megvédhetik, ha nem minden üzem munkásai vannak hatalmi fölényben vagy egyenrangúságban a munkaadókkal, hanem az ország összes munkából élő polgárai együtt fölényben vannak a nem munkából élőkkel szemben. A laborizmusban a gazdasági életet az önkormányzati szervek és a Gazdasági Rendek Háza irányítják; ha a gazdasági törvények a munkából élők érdekeit megvédik; ha a legmagasabb önkormányzati szervekben a munkából élők fölénye biztosítva van: akkor felesleges az, hogy a munkásnak közvetlen beleszólása legyen az üzem vezetésébe, elég, ha a helyi szaktestületnek megvan az ellenőrzési s bizonyos körben az intézkedési joga, a munkások részére pedig a felsőbb szaktestületekhez felelősségnek joga biztosítva van.

A demokrácia kérdésével kapcsolatban még egy kérdésre utalunk: *az állami és gazdasági önkormányzat viszonyának problémájára*. Az uni-

¹⁸² Épen azért nem is olyan nagy baj az, hogy Nietzschek és cipőtisztítójának egyenlően értékelt szavazati joga van. (Spann.) Vannak kérdések, amelyekben a cipőtisztító bölcsőbb, mint Nietzsche.

¹⁸³ „A gazdasági demokrácia fogalmán — mondja Mihelics — azt a berendezést kell érteni, amelyben a munkások a tőkével való társulás alapján a termelés irányításában is résztvesznek és az egész termelésnek menetét a közérdek szabja meg. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági demokrácia ilyen fogalmazása magával hozná azt is, hogy a munkások, ha egyszer résztvesznek a teccmelés irányításában, ugyanazt a kockázatot viseljék, mint a munkaadók. Ez ellen azonban maguk a munkavállalók tiltakoznának elsősorban. Ez magyarázza, hogy a gazdasági demokrácia: üzemi demokráciává csökkent le, vagyis a munkások csak azokban az ügyekben kapnak befolyást, amelyek közvetlenül érintik őket s amelyekben illetékességgel és felkészültséggel bírnak. Ilyen ügyek általában az üzembiztonsági, egészségügyi berendezések stb.” (Az új szociális állam c. i. m. 130—131. 1.)

verzalizmus rendtana szerint a gazdaság ugyanolyan rend, mint az állam, — államnak csak felügyeleti joga van az önkormányzati szervek működése felett, amelyet támogatnia is kell. Általában ez a felfogása a Qu. a. híveinek is. Gyakorlatilag ugyanerre az eredményre juthatunk, ha nem fogadjuk el, hogy a gazdaság önálló rend. Aki abból indul ki, hogy az állam szuverén, a legnagyobb földi hatalom, az is eljuthat — tisztán célszerűségi szempontokra figyelemmel — annak felismeréséig, hogy a szuverén, állam a gazdasági életnek önkormányzati jogot biztosít, azonban fenntartja magának a legfőbb felügyeleti jogát. Ma ismerünk közigazgatási autonómiákat, amelyek felett az állam felügyeletet gyakorol, működésükben segíti őket; ugyanezt megteheti a gazdasági önkormányzat szerveivel is.

A harmadik ellenvetés, amelyre válaszolnunk kell: ha a Gazdasági Rendek-házában minden foglalkozási ág képviselve lesz, ezek a saját *különleges érdekeiket* akarják megvédeni, nem az egyetemes nemzeti érdeket. Válaszunk röviden ez: a parlament tagjai ma is összefüggésben vannak a gazdasági élettel és ma is a saját vagy egy szűkebb kör érdekszemű végén keresztül látják a nemzeti érdeket. A laborizmusban tehát a helyzet semmi esetre sem lenne rosszabb. Sőt jobb lenne: először azért, mert minden foglalkozási ág képviselést kapna; másodsor minden képviselő bátran, őszintén szólhatna a maga csoportja érdekei mellett; a különböző érdekek kompromisszumából megszülethetne az egyetemes nemzeti érdeket szolgáló törvény. Ilyen kompromisszumok alapján születnek meg ma is a törvények; a laborizmusban azonban az érdekek közös nevezőrehozása könnyebb lenne, mert a Gazdasági Rendek-háza az egész gazdasági élet alakítását a kezében tartaná, tehát módjában állana keresztül vinni a gazdasági élet egész területén azokat a változtatásokat, amelyeket a kompromisszum szükségessé tenne.

Az igaz: sok csalódás, keserű szenvedés árán szerezhetné meg a Gazdasági Rendek-háza azt a bölcseséget és tapasztalati tudást, amely nélkül feladatának megfelelni nem tud. Nem is lehet szó arról, hogy a Gazdasági Rendek-háza összeül és máról-holnapra jobbnál-jobb törvényekkel árasztja el a gazdasági életet. Dehát a tőke sem tudja a maga hatalmi fölényét még a maga szempontjából sem kifogástalanul kiélni, még kevésbé az egyetemes gazdasági érdekek sérelme nélkül. A munka is csetlik-botlik a gazdasági élet irányítása közben. De ha csak egy „Gazdasági Rendek-háza” van, amelynek tagjai megbízóiknak erkölcsi felelősséggel tartoznak, nagyobb remény lehet arra, hogy a munka képviselői tanulhatnak a botlásokból, mint arra, hogy a tőke százezer, felelőtlen ura le tudja vonni bal-lépése következményeit.

Ha a laborizmus az államhatalmak szétválasztása elvének megfelelő alkalmazásával a törvényhozás és a végrehajtás funkcióját szervezetileg is külön választja, akkor a szaktestületek szerepe a Gazdasági Rendek-háza mellett ugyanaz lesz, ami a politikai parlament mellett a közigazgatási hatóságoké;

a kormány szerepét pedig az összes szaktestületek élén álló Országos Gazdasági Tanács töltené be.

A gazdasági önkormányzati szervek rendszerét a 149. oldalon közölt táblázat mutatja be. Ez a táblázat természetesen csak példaszzerű; sem az elnevezések, sem a rangsor nem tartozik a laborizmus lényegéhez. A rendszer felépítését fejezetünk élén röviden vázoltuk. Eltérés abban lenne szükséges, hogy az Országos Gazdasági Tanácsnak törvényhozási hatásköre nem lenne, a szervezetében a munkából élők hatalmi fölénye intézményesen biztosítva lenne. Ha megvalósítható lenne a gazdasági törvényhozásnak a politikai parlament hatásköréből a Gazdasági Kende-kháza hatáskörébe utalása; ha kialakulna a munkából élők érdek és érzelmi közössége, akkor ennek a két eltérésnek a megvalósítása nem ütköznék nehézségekbe.

Ami az egyes szaktestületek szervezetét illeti: említettük már, hogy a helyi szaktestületnek az illető foglalkozási ághoz tartozó minden polgár tagja. A tagság a törvény erejénél fogva kötelező mindenkire, aki az illető foglalkozási ágban tevékenykedik.¹⁸⁴ A helyi szaktestületnek lehetőleg nem nagy taglétszámú vezetősége van, bizonyos időközökben közgyűlést tart, szükség esetén egyes szaktestületeknél különböző bizottságok és albizottságok is alakíthatók. Választó a szaktestület minden tagja; választható az, aki bizonyos időn át a szaktestületnek már tagja volt és a gazdasági alkotmányban meghatározandó, erkölcsi hiányokon alapuló kizárási ok nem merült fel ellene. A vezetőség, a közgyűlés, a bizottságok szótöbbséggel határoznak; egyenlő szavazat esetén az elnök szavazata a döntő. A szaktestület határozatai ellen a gazdasági alkotmányban meghatározott esetekben a felsőbb szaktestületekhez, esetleg közvetlenül az Országos Gazdasági Tanácshoz fellebbezésnek van helye.

A helyi szaktestületek — ha szükséges és lehetséges — járasonként, illetve vármegyénként középfokú szaktestületeket alkotnak; ha külön-külön erre nem képesek, a rokonszaktmák közösen alkotnak ilyen középfokú szaktestületeket. Ezeknek a középfokú szaktestületeknek tehát nem az illető foglalkozási ágban tevékenykedők, hanem a helyi szaktestületek a tagjai. Közgyűléseiken a tagtestületek kiküldöttekkel képviseltetik magukat. A másodfokú szaktestületek vezetőségét és nem nagy létszámú választmányát a helyi szaktestületek vezetőségének tagjai választják a középfokú szaktestület valamelyik tagjának kebelébe tartozó olyan egyének közül, akik bizonyos időn át az illető foglalkozási ágban tevékenykedtek és a helyi szaktestületek valamelyikének vezetőségében bizonyos ideig már működtek. A középfokú szaktestületek közgyűlése, bizott-

¹⁸⁴ Ezért nevezik a szaktestületeket kényszerközösségeknek (Zwangsgemeinschaft"-nak, *J. Meszner: Die soziale Frage der Gegenwart*, II. und III. Aufl. Innsbruck—Wien—München, 572. 1.).

ságai, választmánya szótöbbséggel határoznak; egyenlő szavazat esetén az elnök szavazata a döntő. A szaktestület határozata ellen az élszervezethez, esetleg az Orsz. Gazdasági Tanácshoz lehet fellebbezni.

A másodfokú szaktestületek és azoknak a szakmáknak elsőfokú szaktestületei, amelyekben másodfokú szaktestületek nem alakíthatók, tagjai az illető foglalkozási ág élszervezetének, tehát az Orsz. Mezőgazdasági stb. iSzaktestületnek. Ennek alakulására, működésére az előbb elmondottak megfelelően alkalmazandók. Lehetnek olyan foglalkozási ágak is, amelyekben bizonyos országokban csak egyetlen szervezet működik, amelyre nézve természetesen az élszervezetre irányadó szabályok érvényesek. A rokonszakmák élszervezetei — mint már említettük — közös élszervezetet is alkothatnak; így alakulhat Orsz. Gyáripari, Kereskedelmi Szaktestület is.

Az egész gazdasági önkormányzat élén az Orsz. Gazdasági Tanács áll, amelynek szerepe hasonlít a gazdasági minisztériumok szerepiéhez, de működése lényegesen szélesebb területre terjed ki. Az Orsz. Gazdasági Tanácsnak az élszervezetek a tagjai, amelyek a saját foglalkozási ágúikból megfelelő számú képviselőt küldenek a tanácsba. Így mindenféle foglalkozási ág, gazdasági érdekeltég a gazdasági alkotmányban meghatározott számú képviselővel rendelkeznek. A Tanács elnökét és helyettes elnökeit a Tanácsba delegált képviselők választanak hosszabb időre; a Tanács munkáját bizottságokban, albizottságokban és teljes ülésben végeznék. Minden foglalkozási ágnak külön bizottsága volna; azokat az ügyeket, amelyek csak az illető foglalkozási ág érdekeit érintenék, ezek (a bizottságok döntenék el, azonban ezekben a bizottságokban a tagok egyrésze más foglalkozási ágaik (képviseleiből (kerülne ki. A bizottság ülésein résztvenne a Tanács ügyésze, aki a munkából élők érdekeit képviselné. A Tanács ügyészenek, ha a bizottság határozata nem elégti ki, joga volna az ügyet a teljes ülés elé vinni. A teljes ülésen a Tanács összes tagjai résztvesznek. Minden olyan ügy, amely az egész gazdasági életet érinti, a teljes ülés elé kerül. A bizottságok és a teljes ülés szótöbbséggel döntenek; szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata a döntő. A Tanácsnak a foglalkozási szaktanácsokakon kívül egyetemes jellegű bizottságai is lennének; külkereskedelmi, pénzügyi, hitelügyi stb. szaktanácsokra feltétlenül szükség lenne.

Az Orsz. Gazdasági Tanács elnökének széleskörű felhatalmazást kellene adni arra, hogy szükség esetén a Tanács, sőt az Orsz. Gazdasági Rendek-háza határozatának bevarása nélkül intézkedhessek. Az ilyen intézkedéseket azonban — mint már rámutattunk — be kéli jelenteni a Gazdasági Rendek-házának, amely annak tudomásul nem vételével az elnököt megbuktathatja. Természetes, hogy a büntetőjogi felelősség alkalmazásának is helye lehet.

A munkából élők többségének intézményes biztosítása a gazdasági alkotmány ama rendelkezésének feladata, amely meghatározza az egyes foglalkozási ágak által a Tanácsba küldhető képviselők számát. Az alkotmány arra is rendelkezést tartalmazna, hogy az egyes szaktestületek hány munkából élő és hány más érdekű képviselőt jogosultak és kötelesek küldeni. Ez a rendelkezés abban az esetben, ha a munkából élők lelki közössége kialakul, inkább a nem munkából élők érdekeit és a magasabb gazdasági érdekeket szolgálja. Ha ugyanis a munkából élők lelki közössége kialakul, akkor hatalmas többségükkel tiltó rendelkezés hiányában, akár minden képviselőt a saját soraikból küldhetnék ki. Addig viszont, amíg ez a lelki közösség bizonyos mértékben ki nem alakul, laborizmusról akkor sem lehet szó, ha ez a példászerűen vázolt szervezet megalakulna; mert *nem a szervezet kiépítése, hanem a szellem a lényeges, amely a szervezet működését irányítja.* Hasonló szervezetet esetleg kapitalista alapon is fel lehet állítani és működtetni, úgy, hogy a tőke hatalmi fölényét szolgálja ki.

A szervezet kérdésével kapcsolatban még egyet fel kell említenünk. Nincs semmi akadálya annak, hogy a szaktestületek a *ma meglévő érdekképviseleti és önkormányzati szervekből fejlődjenek ki.* A mezőgazdasági kamarák, a kereskedelmi és ipari kamarák, az ipartestületek, az ügyvédi, közjegyzői, mérnöki kamarák stb. mind alapjai lehetnek a szaktestületi fejlődésnek, esetleg nevük feláldozása nélkül. Sőt annak sincs akadálya, hogy a szakszervezetekből alakuljanak ki a szaktestületek.¹⁸⁵ Sokan a szakszervezetek ügyét a Qu. a. gazdasági rendje szempontjából kényes kérdésnek tartják; én nem tartom annak. Véleményem szerint abból kell kiindulni: vagy megvalósul a laborizmus, a munka hatalmi fölényén alapuló gazdasági rendszer és iákkor a szakszervezetek, amelyek a kapitalizmus édes gyermekei, megszűnnek, vagy jóléti, kulturális egyesületekké szelídülnek el, esetleg szaktestületekké fejlődnek ki, tehát felesleges bántani őket; vagy pedig nem valósítható meg a laborizmus, akkor pedig a szaktestületek minden betiltó határozat ellenére is feltámadnak, tehát céltalan bántani őket. A szakszervezetre ma a munkásságnak szüksége van és mindaddig szüksége lesz, amíg a kapitalizmus áll; joggal fogad a munkásság bizalmatlanul minden olyan törekvést, amely a szakszervezetek megszüntetésével akarja az új gazdasági rend felépítését megkezdeni. Semmiesetre sem tennék jól a Qu. a. laborizmusának hívei, ha a mozgalommal szemben ok, szükség nélkül bizalmatlanságot keltenének. Ez az álláspont helyes a kartellekkel szemben is: felesleges betiltani őket; ha a tőke hatalmi helyzete megszűnik, megszűnnek maguktól.

¹⁸⁵ Ezt a következtetést vonja le a Qu. a.-ból *Seipel*: Die neue Gesellschaftsordnung nach der Enzyklika „Qu. a.“, Die soziale Botschaft des Papstes. Wien, 1931. 88. 1.

Ami már most a szaktestületi rendszer *működését* illeti, arról az egyes gazdaságpolitikai feladatokkal kapcsolatban külön beszélünk. Általánosságban még a következőket mondhatjuk: az Országos Gazdasági Tanács képviseli a nemzetet, mint gazdasági egységet, idegen nemzetekkel, mint gazdasági egységekkel szemben, külkereskedelmi szerződéseket *köt*, a külkereskedelem lebonyolítását irányítja; gondoskodik a gazdasági törvények végrehajtásáról; ezért rendeleteket ad ki, amelyekben meghatározza azokat a kereteket, amelyek között az alsóbb szaktestületek eljárhatnak. Irányítja, a gazdasági élet önkormányzatát, az ár-, munkabér-, tőke-, hitel-politikát stb. Mint végső fórum, dönt azokban a vitás kérdésekben, amelyek a gazdasági önkormányzat körében felmerülnek és fellebbezés folytán hozzá kerülnek.

Az alsófokú és az élszervezetek az Országos Gazdasági Tanács felügyelete alatt a gazdasági önkormányzat végrehajtó szervei; működési körüket a törvény és az Orsz. Gazdasági Tanács határozza meg. Ezt a működési kört az egyes feladatokkal kapcsolatban ismertetjük.

Feltétlenül felmerül a kérdés: *nem lesz-e túldrága és túlbürokratikus a szaktestületi rendszer?*

Ami a drágaságot illeti: a szaktestületi rendszerben elvileg kötelességből kell vállalnia mindenkinek az önkormányzati teendőkben való részvételét. Kétségtelenül merülnek fel azonban kiadások egyrészt a szükséges állandó tisztviselők fizetésére, dologi kiadások címlén és azért, mert az önkormányzatban résztvevő egyes nemzettagok nagyobb idaveszteségét és kiadásait meg kell téríteni. Ami a tisztviselőket illeti: aligha kell több tisztviselő, mint amennyi ma a különböző állami és önkormányzati hivatalokban gazdasági kérdésekkel foglalkozik; ezen a téren a szaktestületi rendszer minisztériumok és hivatalok összevonását, tehát racionalizálást, megtakarítást tesz lehetővé. A Gazdasági Rendek-háza és az Országos Gazdasági Tanács vidéken lakó tagjainak költségmentesítése, az Országos Gazdasági Tanács elnökének és helyettes elnökeinek fizetése kikerülne azokból az összegekből, amelyek a parlament egyik házának megszüntetése, másik házána kisebb keretek közé szorítása, két miniszteri állás megszüntetése révén megtakaríthatók lennének. Ha ugyanis a gazdasági kérdések a politikai parlament hatásköréből kikerülnek, nem lesz szükség a képviselőház egész éven át együtttartására, annyi képviselőre, mint ma és a felsőházra, valamint külön gazdasági miniszterekre sem. De ha mégis több kiadás merülne fel, mint ma, a többlet bőven fedezetet találna abban a nyereségben, amely a válságok által okozott károk elmaradása, a szociális feszültség enyhülése révén állana elő. A helyzet az: vagy megvalósítható a laborizmus és akkor semmi többkiadás nem lenne sok érte, vagy nem valósítható meg s akkor az egész kérdés tárgytalan.

A kérdésre: nem lesz-e túlbürokratikus ez a rendszer, azt felelhetjük: ez a rendszer azt jelentené, hogy az állam egészen kikapcsolódnék a gazdasági élet igazgatásából, *a gazdasági élet maga, a saját szerveivel kormányozná önmagát*, a határozatokat nem bürokraták, hanem a gazdasági életben gyakorlatilag résztvevő, az eldöntendő kérdést a maga életéből ismerő szakemberek hoznák. Nincs szükség arra, hogy az önkormányzati szervek működését merev szabályok közé szorítsák; azok az emberek, akik a saját ügyeikét intéznék, bizonyára gyorsan, a viszonyokhoz alkalmazkodóan, az élet követelményeinek megfelelően járnának el. Aki nem fél attól, hogy a kartellrendszer bürokratizálja a gazdaságot, annak attól sem kell félnie, hogy az egész nemzetgazdaságra kiterjesztett kartellrendszernek, a szaktestületi rendszernek lesz ez a következménye.

c) A gazdasági önkormányzat hatásköre.

A harmadik különbség, amely szerintünk a Qu. a. laborizmusát a szokásos szaktestületi rendszertervezésekben foglalt programtól elválasztja, az, hogy a Qu. a. nemcsak egyes kérdéseket (mint a biztosítás ügyét, a munkaközvetítés, a munkaidőszabályozás ügyét), hanem a gazdaságpolitika összes kérdéseit a szaktestületek, illetve a gazdasági önkormányzat hatáskörébe utalja. Odaulja a külkereskedelmi politikát, a jövedelemeloszlási politikát, a tőkepolitikát, a 'munkapolitikát, a termelési, értékesítési, kereskedelmi és fogyasztási politikát, az agrárpolitikát. Odaulja mindezt nem olyan értelemben, hogy szükségkép minden kérdésibe közületi beavatkozást követel, hanem olyan értelemben, hogy szükség esetén minden kérdésben módot ad a közületi beavatkozásra.

AZ ALÁBBI FEJEZETEKBE próbálunk választ adni arra a kérdésre: a gazdasági politika egyes területein micsoda feladatok várnak a gazdasági élet önkormányzatára a laborizmus korában. Ennek a kérdésnek a vizsgálatát a legnehezebb kérdésnél: a világgazdaság racionalizálásának problémájánál kezdjük, ami talán a rendszeres tárgyalás rovására történik, de a mai viszonyok között minden belső gazdasági probléma a világgazdaságnál kezdődik és a világgazdaságnál végződik, tehát a rendszeres tárgyalás által megkívánt sorrend alig tartható meg.

3. A világgazdaság megszervezése.

A világgazdaság megszervezésének problémája minden nagyobb látókörű gazdaságpolitikai program leglényegesebb alkotórésze. Ma már minden iskolásgyennek tudja, hogy az összes kultúrnemzetek őszinte összefogása nélkül a gazdasági vál-

ság és annak jelenségei megszüntetéséről álmodni sem lehet. Igaz viszont az is, hogy a közvélemény meglehetősen pesszimiztikusan ítéli meg a nemzetek gazdasági összefogásának kilátásait. Annyit hallunk erről a kérdésről beszélni és oly kevés eredményes cselekedetet látunk, hogy akarva, nem akarva, kezdjük elveszteni a bizalmunkat a folyton megújuló kísérletek komolyságában. Érdekes az is, hogy ma, amikor az egész világon antiliberális gazdaságpolitikai kísérletezések folynak és ía közvélemény igen sok vonatkozásban a gazdasági liberalizmussal való élesebb szembefordulást sürgeti, a nemzetközi gazdasági összefogás kérdésében még mindig a gazdasági liberalizmus igézete alatt áll. Ez a magyarázata annak, hogy a közvélemény az autarchikus kísérletezésekben óriási visszaesést lát, amelyek megszüntetésétől, a nemzetközi gazdasági forgalom szabaddátételétől várja a nemzetközi gazdasági összefogás kialakulását.

Nos: az autarchikus törekvéseket mi is visszázó lépésnek tartjuk a haladás útján, de csak olyan visszázó lépésnek, amely a rosszútra lépés következménye és a jó út megkeresésének egyik eszköze. Aki valahová a helyes irányban vezető úton indul el, de erről az útról akkor sem tér le, amikor a helyes út már más irányba kanyarodott, annak, amikor észreveszi, hogy most már nem a helyes irányban megy, vissza kell mennie bizonyos távolsáig és meg kell keresnie azt az utat, amely a régi útról a cél felé ágazik el. Ez történt a világgazdasággal is: elindult a gazdasági liberalizmus útján és ezen az úton ment akkor is, amikor a kapitalizmus fejlődésének következményeképp erről az útról már le kellett volna térnie. Azok a bajok, amelyek ennek következtében reánk szakadtak, igen hamar nyilvánvalóvá tették, hogy már le kellett volna térni a régi útról; ennek a felismerésnek következtében a nemzetek vissza is fordultak¹⁸⁶ és ez a fordulat volt az autarchia felé törekvés, amely azonban legtöbb híve szerint is, csak átmeneti állapot, csak kísérletezés, útkeresés. Nem az igazi út, hanem az igazi úthoz vezető út, amint ezt az alábbiakban igazolni próbáljuk.

Sokan hiszik azt, hogy a nemzetközi gazdasági élet akkor lép a gyógyulás útjára, ha visszatér a gazdasági liberalizmus

¹⁸⁸ Voltak élesen látó közgazdák, akik előre megjósolták az autarchikus törekvések megerősödését. *Földes Béla* pl. 1915. évben a következőket írta a világháborúnak a külkereskedelemre várható hatásáról: „Bizonyos, hogy igen erős törekvések fognak érvényesülni... az egyes államok gazdasági berendezéseinek önállósítására. A háború következtében nagyon elterjedt az az érzés, hogy egyetlen fontos termelvény tekintetében sem szabad egy államnak más államtól függni...” Rámutat arra, hogy a háborús adósságok csökkentik az egyes országok vételerejét, a bizalmatlanság, a hitel megcsappanása, a nemzetközi kereskedelem szerveinek tehetetlensége is érezteti hatását. (A nemzetközi kereskedelem elméletéhez, Budapest, 1915. 67—69. 1.)

tanításaihoz. Ez nagy tévedés; nem kell jósnak lenni annak megállapításához, hogy az emberiség — legalább nemzetközi vonatkozásban — belátható időn belül nem tér vissza a gazdasági liberalizmus útjára. Nem elvi okokból, nem meggyőződésből, hanem egyszerűen azért, mert a gazdasági liberalizmus egyes országok, sőt talán egész Európa mezőgazdasága és ipara számára az öngyilkosságot jelentené. Erre pedig a nemzetek nem lesznek hajlandók.

Igaza van Eckhardt Tibornak, aki ezzel kapcsolatban a következőket írja:¹⁸⁷ „A liberális elmélet azt tanítja, hogy az olcsóbb termeléssel szemben a drágábbnak meg kell bájolni. A gazdasági versenyben a legalkalmasabb felülmarad és a drága kínálat, ba nem talál megfelelő keresletre, beszünteti a termelést... Minő konzekvenciákat kellene a liberális gazdasági politika alapján az európai államoknak most levonniuk? A válasz nem lebet kétséges. A szolnoki kiscgazda szűnjön meg búzát termelni, még akkor is, ha más nem terem meg a földje, mert az argentinai pampák olcsóbban ontják szűz talajukon a búzát, mint a magyar Tiszavidék. A dunántúli cukorrépatermelő hagyja abba ezt a költséges passziót, mert a szubtropikus cukornád magas cukortartalmával és olcsó áraival okvetlenül meg fogja őt ölni. Végigmehetnek a mezőgazdaság és a gyárpar úgyszólván valamennyi ágazatán, kimutatva, hogy az ismertetett tények nyomán az európai ipari és agrártermelés egyaránt kapitulálni kénytelen más, új földrészek elviselhetetlen versenyével szemben. A földeket lepje be újból az erdő, a kihűlt gyárkémények omoljanak le és Európa népessége vegyen vándorbotot a kezébe s egy új népvándorlás rendjén vonuljon más, boldogabb égtájak felé, hol kedvezőbb Körülmények között tud termelni, megélni és boldogulni ...”

Ne higgyen senki abban, hogy belátható időn belül azok az okok, amelyek ma a versenyfeltételeket elviselhetetlenül egyenlőtlené teszik, a verseny következtében megszűnnek. Csak arra mutatunk rá: Kanadában nem egészen 1, Argentínában nem egészen 4, az Egyesült Államokban nem egészen 14, az európai szovjetekben nem egészen 25 ember lakik egy km² területen; ezzel szemben a verseny által hátrányosan érintett Magyarországon 93, Lengyelországban 69.94, Romániában 56.17 ember esik ugyanakkora területre. Ha más eltérés nem lenne is a termelési feltételekben (pedig rengeteg eltérés van még)¹⁸⁸ ez is elég lenne ahhoz, hogy belátható időn belül a termelési és így a versenyfeltételek egyenlőségéről álmodni se lehessen. Ugyanez a helyzet az ipar terén, ahol különösen a népsűrűség, a tömegek igényeinek különbözősége, a tőkeviszonyok eltérése, a gazdasági kultúra fejlődésének egyenlőtlenége teszi lehetetlenné a versenyviszonyok egyenlősítését. Minél öntudatosabbak, minél nagyobb igényűek lesznek a tömegek

¹⁸⁷ A londoni világgazdasági konferencia mérlege, Külügyi Szemle, 1933. 327. 1.

¹⁸⁸ Igen fontos és legyőzhetetlen különbség pl. az éghajlati eltérés: Verkhojanszkban —16.2, Upernivikben —8.6, Oslóban 5.8, Kopenhágában 6.9, Berlinben 9, Moszkvában 3.6, Budapesten 10.7, Rio de Janeiroban 22.7 0° az évi átlagos hőmérséklet.

(már pedig tagadhatatlan, hogy mindig öntudatosabbak, mindig nagyobb igényűek lesznek), annál határozottabban, annál elszántabban válaszolják azoknak, akik a gazdasági liberalizmus elveit akarják szembeszegezni a nemzet élniakarásának: nekünk akkor is élnünk kell, ha drágábban is termelünk, mint más nemzetek fiai. A nemzetek nem akarnak meghalni és mert nem akarnak meghalni, *meg kell halnia annak a rendszernek, amely csak a szerencsésebb, gazdagabb, néptelenebb vagy igénytelenebb nemzetek számára akarja az élet lehetőségét biztosítani.*

Az autarchia Eckhardt Tibor helyes megállapítása szerint¹⁸⁹ nem más, mint az érdekelt nemzetek természetes életösztönének megnyilvánulása. Azok a nemzetek, amelyek a gazdasági liberalizmus elveinek érvényesülése esetén nem tudnának megélni, addig, amíg az élet ki nem alakítja azt a gazdasági rendszert, amely megélhetésüket a világgazdaságba való szerves beleilleszkedés mellett lehetővé teszi, a gazdasági élet öntudatos irányításával maguk akarnak sorsukról gondoskodni. Van ebben valami dacos elszántság: ha ti, szerencsésebbek, gazdagabbak, néptelenebbek, igénytelenebbek, gazdaságilag előrehaladottabbak nem engedtek engem élni, én megmutatom, hogy mégis megélek. Igaz: sok visszás jelenséget is vet felszínre az autarchiára való törekvés, az is bizonyos, hogy tovább rontja — legalább egyelőre — a világgazdaság együttműködését; hiszen a szegény, kis nemzetek kényszerűségből született autarchikus rendszabályai a nagy, gazdag nemzetek gazdasági életét is összeszűkítik, ezeket a nemzeteket is a behozatal korlátozására, a szükségleteknek belső árukkal kielégítésére, szóval az autarchia felé sodródásra szorítják. Így a világgazdaság élete fokozatosan tovább zsugorodik össze és ezt a fokozatos összehúzódást feltüntető statisztikai adatok sokakból egyre jobban kiölik a világgazdaság racionális újjáépítésének reményét.

Pedig az autarchiát mégis a világgazdaság megszervezésének, füllendítésének útjait egyenetlik. Az autarchikus törekvések eredménye előbb-utóbb az lesz, hogy az összes kis és nagy nemzetek rájönnek arra: *a világgazdaságot csak az egészséges gazdasági nacionalizmus elveinek figyelembevételével és az azokból folyó következtetések bátor, őszinte levonásával lehet megszervezni.* Az egészséges gazdasági nacionalizmus fogalmáról, lényegéről kifejtettük már nézeteinket. Mondanunk sem kell, hogy a gazdasági nacionalizmus nem azonos az autarchiával, bár lehetnek és vannak; is olyan világgazdasági viszonyok, amikor a két fogalom a gyakorlatban összeesik. Az autarchia szerepe a gazdasági nacionalizmus eszméinek diadalrajuttatása körül az, hogy megtanítsa a vilá-

¹⁸⁹ Külügyi Szemle, 1933. 328. 1.

got: ha az összes nemzeteknek, mint gazdasági egységeknek együttműködéséből alakuló világgazdaság nem hajlandó intézményesen, tervszerűen biztosítani minden nemzetnek mint gazdasági egységnek gazdasági boldogulását és fejlődését, akkor az egyes nemzetek inkább kikapcsolódnak a világgazdaság életéből, semhogy bevárják azt, amíg a többi nemzetek lassan koldusbotra juttatják, nyomorúságba lökik. Megtanít az autarchia minden nemzetet arra is, hogy az egyes nemzetek -kikapcsolódása a világgazdaság életéből nem közömbös a többi nemzet gazdasági sorsa szempontjából sem és a következője előbb-utóbb az, hogy a többi nemzet is többé-kevésbé kénytelen lesz kikapcsolódni a világgazdaság életéből. Ebből pedig annak felismerése következik: minden nemzetnek érdeke, hogy minden más nemzet, mint gazdasági egység számára a gazdasági boldogulás lehetősége az összes nemzetek együttműködésével biztosított legyen. Következik ebből az is, hogy a világgazdaság megszervezésénél nem az egyének szabadságának, vagy egyes gazdasági tényezők érdekeinek szempontjából kell kiindulni, hanem abból, hogy a világgazdaságban minden nemzet egy-egy egység és nincs is más egység, csak a nemzet; tehát csak a nemzetek, mint gazdasági egységek érdekei lehetnek irányadók.

Ezek az elvi megállapítások természetesen önmagukban nem mondanak sokat. Nem is elég azok felismerése, hanem a belőlük folyó következmények megvalósítása a lényeg. Ehhez a felismerés nem elég; a felismeréstől a tettekig hosszú az út. Az alábbiakban rámutatunk arra, milyen gyakorlati következtetéseket kell levonnunk a gazdasági nacionalizmus internacionalis érvényesülése esetén. Előbb azonban felvetjük azt a kérdést: *eljut-e a világ valaha, vagy belátható időn belül oda, hogy ezeket a következtetéseket le meri és le tudja vonni?*

Azt hiszem, igen. Nem vagyok optimista; nem hiszem, hogy máról-holnapra valami jelentős változás történik ezen a téren. Tudom, mennyi emberi gyengeség és gonoszság akadályán kell az emberiségnek keresztülhaladnia, amíg eljut ideig. De mégis hiszek abban, hogy eljut ideig, mert hiszek a szenvedések iskolájának eredményes tanító munkájában. Lehet, hogy a gyűlölködés, a féktelen önzés, a rövidlátás még hosszú ideig irányítja a világ sorsát és még igen sok szenvedést zúdít az emberiségre. Ám minél nagyobbak lesznek ezek a szenvedések, annál több okunk lesz bízni abban, hogy az emberiség, végre megtalálja a helyes utat, amelyet ma alantas indulatok, ösztönök és korlátoltságok köde takar el előle.

Egyébként azt is figyelembe kell vennünk, hogy a legtöbb nemzet dolgozó polgárait már az a szellem tölti el, amely a nemzetközi együttműködést sürgeti. Hogy ez a szellem a különböző konferenciák tanácskozásain nem tud érvényesülni,

annak több oka van. Az egyik ok az, hogy a különböző konferenciákon a politikai nemzetek képviselői jönnek össze, ezek pedig akkor sem tudnak szabadulni *a politikai elgondolásaik, beállítottságaik szűk bilincseiből*, amikor gazdasági kérdésekről politikamentesen akarnak tárgyalni.¹⁹⁰ Ezzel szemben egyes országok legellentétebb érdekű kartelljei már igen szép eredményeket értek el a nemzetközi együttműködés terén. Ez természetes is, mert a kartellvezérek tárgyalásain szinte kizárólagosan gazdasági szempontok voltak irányadók és mert a gazdasági érdekek a megegyezést sürgették, a megegyezés létre is jött. Sokan ebből azt a következtetést akarják levonni, hogy a kartellgazdaság kiépülése elengedhetetlen feltétele a világgazdaság megszervezésének; szerintem ez a következtetés téves, az emberiség nem dobhatja oda a világgazdaság sorsát végérvényesen magánérdektársaságok játékszerének. Ami persze nem jelenti azt, hogy jobb hiányában nem lennének örvendetesek azok az eredmények, amelyeket a különböző internacionális kartellek a világgazdaság egyik-másik ágának megszervezése körül elérnek. A kartellek nemzetközi vonatkozású sikereiből szerintem csak azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a világgazdaság megszervezésének *ügyét nem a politikai szerveknek, nem a nemzeteknek, mint politikai egységeknek, hanem a nemzeteknek, mint gazdasági egységeknek* kell a kezükbe venni.

Ezen a ponton már eljutottunk a szaktestület birodalmába: a szaktestületileg szervezett nemzetek, mint gazdasági egységek előbb és könnyebben találnák meg a világgazdaság megszervezése felé vezető utat, mint a politikai nemzetek képviselői. A szaktestületi rendszerben a nemzet nem más, mint a kartellirozott gazdasági ágak trösztje; míg ma egy-egy gazdasági ág zártkörű magánérdekeltségei tárgyalnak más országok hasonló zártkörű magánérdekeltségeivel, a szaktestületi

¹⁹⁰ Ezen bukott meg Briand Paneurópa-akciója is. Amikor Briand 1929 szeptember 5-én a Nemzetek Szövetségének szöszkéről akcióját bejelentette, rámutatott arra, hogy az európai összefogásnak elsősorban gazdasági jellegűnek kell lennie. Az 1930 május 1-én szétküldött memorandumban azonban — valószínűleg a francia „nacionalista” körök befolyására — már a gazdasági szempontokat a politikai szempontok alá rendelte. „Mivel a közgazdasági közösség felé vivő úton — írja — minden előhaladási lehetőséget a biztonság kérdése szab meg s minthogy ez a kérdés a legszorosabb kapcsolatban áll a politikai közösség útján elérhető haladással, épp azért annak az építőmunkának, amely Európa szerves felépítésére vállalkozik, mindenekelőtt a politikai térre kellene irányulnia. S ismét csak az utóbbi téren kellene azután kidolgozni Európa közgazdasági politikájának, valamint minden egyes európai állam vámpolitikájának nagy vonalait... Észszerű és rendjén való tehát, hogy a közösségnek hozandó közgazdasági természetű áldozatokat csak egy olyan politikai helyzet kialakulása indokolja meg, amely a népek közötti kölcsönös bizalmat és a lelkek igazi meghekítését lehetővé teszi.” — A politikai kérdéseknek a gazdasági kérdések elé helyezését több kormány — köztük a magyar kormány is — kifogásolta a memorandumra adott válaszában.

rendszerben minden egyes gazdasági ág egészét magában foglaló országos szaktestület, vagy az ország egész gazdasági életét képviselő Országos Gazdasági Tanács lépne érintkezésbe más országok hasonló szerveivel. Természetes, a politikai szempontok érvényesülésének így is lenne lehetősége; de lenne lehetőség arra is, hogy a politikai szempontok ügyeimen kívül maradjanak és ennek a lehetőségnek kiszélesítésétől és megragadásától függ jórészt: milyen mértékben sikerül a világgazdaság észszerű megszervezése, racionalizálása. Ki kell szélesíteni ezt a lehetőséget, el kell háritani az útból minden akadályt azoknak, akik komolyan akarják a nemzetek gazdasági összefogását.

Itt elsősorban a háború által teremtett áldatlan helyzetre gondolunk, amely a gazdasági válság elmélyülésének egyik főtényezője és a nemzetközi konferenciák sikertelenségének egyik főoka. A békeszerződések által felvetett politikai kérdések árnyéka mindaddig ránehezedik a nemzetközi gazdasági konferenciákra és besötétíti a válságból kivezető utat, amíg az összes érdekelt nemzetek őszinte békeakarata ki nem vívja a helytelen rendelkezések felülvizsgálatát. Igen súlyos probléma; ezen a helyen nem foglalkozhatunk vele, csak érinteni akartuk. Azoknak, akik a nemzetközi gazdasági összefogást elő akarják készíteni, törekedniük kell a gazdasági kérdéseknek a politikától lehetőleg mentesített szempontok szerint való megoldására; hiszen Európa igazi békéje nem is képzelhető el másként, mint az erkölcs, a szociális igazságosság szellemének uralomrajutásával. A Qu. a. pedig azt követeli.¹⁹¹

A másik ok, amely a mai nemzetközi konferenciák sikertelenségét előidézti, az, hogy ezek a konferenciák végeredményben a *kapitalizmust*, a tőke gazdasági fölényének rendszerét *akarják megmenteni*, tehát lehetetlen célt akarnak megvalósítani és szembefordulnak a világgazdaság fejlődésének irányával. Ha abból indulnának ki, hogy a kapitalizmus elmúlóban van, a nemzetközi konferenciák feladata az új gazdasági rendbe való átmenet elősegítése és ha különösen felismernék azt, hogy az új gazdasági rend a munka fölényének a szociális igazságosságon és a szociális szereteten felépülő rendje, a laborizmus lesz: sokkal könnyebb lenne a nemzeteket mint gazdasági egységeket képviselő kiküldöttek között a megegyezésre közös alapot találni, mert a nemzetek közös érdekei nem a tőkének, hanem a munkából élőknek közös érdekeiben nyernék legvilágosabb kifejezést. Vagyis röviden: a *Qu. a. laborizmusának több reménye lehet arra, hogy a nemzetek gazdasági összefogását megvalósítja, mint a kapitalizmusnak*. A szocializmussal szemben is a Qu. a. laborizmusának kell ezen a téren nagyobb sikert jósolnunk. Azonkívül, hogy a szo-

¹⁹¹ A magyar kormány a Briand-féle memorandumra adott válaszában többek között a következőket mondja: „A magyar kormány meg van győződve arról, hogyha sikerülne gazdasági téren bizonyos együttműködést megvalósítani és bizonyos ellentéteiket kiküszöbölni, ez kedvező légkört teremtene a legfontosabb politikai kérdések megoldására is.”

cializmus a maga elvi tisztaságában utópia és ami realitás, van benne, az összeesik a Qu. a. laborizmusával, a szocializmus-internacionalizmusa nem tudja levonni a mai autarchiák történelmi tanulságát: azt, hogy *u* nemzetközi gazdasági együttműködés csak úgy lehetséges, ha ennek célja a nemzetek mint gazdasági egységek fennállásának és boldogulásának őszinte elősegítése.

A harmadik főoka a nemzetközi gazdasági konferenciák sikertelenségének a háborús és a háborút követő években keletkezett *nemzetközi adósságok rendezetlensége*. Ez a kapitalizmusnak egyik legnehezebb problémája, amelyet már aligha old meg, hanem igen terhes hagyatékként átörökít az utána következő gazdasági rendre. Ez a kérdés igen sok bajt jelent még az emberiség számára s nagy próba elé állítja a laborizmust is. Ezt azonban nem lehet semmiféle rendszer terhére írni, legfeljebb a kapitalizmus számláját kell vele a történelem mérlegén megterhelni.

IA negyedik ok: a konferenciák a legtöbbször a bajok *tüneti kezelésénél fennakadnak*, nem merik és nem akarják a bajok gyökerét megtalálni, igen sokszor csak részletkérdéseket akarnak megoldani, ami azután nem sikerül, mert ezek a kérdések összefüggnek a gazdasági rend olyan problémáival, amelyekhez a konferenciák nem mernek nyúlni. A londoni világgazdasági konferencia pl. azért nem tudott megbirkózni a valutastabilizáció kérdésével, mert a valutáris bajok csak mélyebben fekvő betegségek tünetei. A búzakonferencia pedig azért ért el csak mérsékelt sikert, mert a világgazdaság rengeteg egymással összefüggő kérdéstömegéből nem lehet egyet kivenni és a többtől függetlenül megoldani. Rá kell arra is mutatnunk, hogy a nemzetközi gazdasági kérdések megoldásához olyan emberekre van szükség, akik alapos elméleti és gyakorlati közgazdasági tájékozottság mellett erkölcsileg is magas színvonalon állanak, széles látókörrrel bírnak és át tudják érezni nemcsak a politikai, hanem az erkölcsi és a lelkiismereti felelősséget is, amely őket arra kötelezi, hogy a megoldásra váró kérdések elintézésében ne elégedjenek meg látszatsikerekkel, félmegoldásokkal és ünnepségekkel. Távol áll tőlünk, hogy bármelyik konferencia résztvevőit e téren valami konkrét váddal illessük; erre nincs is jogunk, hiszen nem állnak adatok rendelkezésünkre. De valami bajnak ezen a téren is kell lennie; elvégre a konferenciákon emberek vesznek részt, akik az adott viszonyok között kormányaik utasításainak jól vagy rosszul felelhetnek meg, ami a siker szempontjából nem közömbös. Annyit határozottan megállapíthatunk, hogy a konferenciák résztvevőinek egy része hajlandó lett volna a saját nemzete számára gazdasági előnyöket még azon az áron is kicsikarni, ha annak következtében a konferencia célja: a nemzetközi gazdasági összefogás meg is hiúsul. Naiv utópia lenne-

annak állítása, hogy gazdaságpolitikai programmal ezen a bajon segíteni lehet: azonban azoknak, akik a világgazdaságot meg akarják szervezni, a bajoknak megszüntetésére ezen a téren is törekedniük kell. Ezeknek, a törekvéseknek a sikere függ a szerencsétől is, de függ attól is, hogy a Qu. a. által követelt lelki megújulás mennyire következik be.

MINDENT ÖSSZEFOGLALVA: megvan a lehetőség arra, hogy a világ népei a világgazdaság megszervezésének kérdését az eddig elért sikereknél nagyobb sikerrel oldják meg; de hogy a népek ezt a lehetőséget mikor és hogyan használják fel, más kérdés. A világgazdaság megszervezésén nem azt értjük, hogy a nemzetek felosztják egymás között a termelési teendőket, az egyik csak búzát és rokontermékeket termeszt, a másik csak textilféléket, a harmadik gépeket, a negyedik tanszereket stb. gyárt. A nemzetközi munkamegosztásnak ez a tökélesedése belátható időn belül nem valósulhat meg; reálisan csak arra lehet számítani, hogy a nemzetek a termelés és az értékesítés megszervezése terén elérkeznek arra a színvonalra, amelyen ina pl. a nemzetközi kartellek állanak.

A nemzetközi kartellmegállapodások lényege a legtöbb esetben az, hogy a belső piacot biztosítják az illető ország megfelelő iparának, a nemzetközi piacot pedig felosztják a kartell tagjai között. Ahogy a magánérdekeket szolgáló kartellek el tudnak jutni ilyen egyezségekhez, úgy a nemzeteknek mint gazdasági egységeknek, mint az egyes termelési ágak kartelljeiből alakult trösztöknek is el kell jutniuk odáig, hogy a nemzetközi piacot megszervezik: felosztják egymás között.¹⁸² *Hogy mikor jutnak el idáig: az más kérdés, de el kell jutniok, mert addig a mai bajokból nem tudnak kilábolni.* E megszervezés pedig a legkönnyebben úgy történhetik, hogy a mai kettős vagy regionális kereskedelmi szerződések rendszerét felváltja, a *kollektív nemzetközi kereskedelmi szerződések rendszere*, vagyis ha az egyes nemzetek nem külön-külön állapodnak meg minden nemzettel vagy egy közös szerződésben néhány nemzettel a behozatal és a kivitel kérdésében, hanem a világgazdaságban résztvevő összes nemzetek egy közös szerződésben felosztják maguk között az egész világpiacon. A kollektív kereskedelmi szerződés rendszerének előfeltétele a gazdasági liberalizmusnak a világpiacon való száműzése és elismerése annak az elvnek, hogy az egyén ezentúl nem kalandozhatik tetszése szerint

¹⁹² „A modern tudatos gazdasági politikának — mondja *Balás* — az a feladata..., hogy felhasználja és a közérdek javára hasznosítsa azokat a tapasztalaitokat, amelyeket a kartellek világa a termelés és fogyasztás szervezése, a piac szabályozása és autarchisztikus jelenségeinek kiküszöbölése tekintetében nyújt.” (Politikai gazdaságtan, 714. 1.)

a világpiacon, hanem a világgazdaság életében csak a nemzetek szerepelnek, mint gazdasági egységek, csak azt lehet bevinni valamely országba és csak azt szabad kivinni valamely országból, amit a kollektív szerződés, illetve az esetleg a szerződés keretrendelkezéseinek végrehajtása felett felügyelő szerv megállapít. Ha ez az elv világgazdasági vonatkozásban érvényesül, akkor a kollektív kereskedelmi szerződéssel a világpiacon megszervezése lehetségesnek mutatkozik. Ebben a szerződésben a résztvevő nemzetek mint gazdasági egységek megállapodnak abban, hogy melyik nemzet melyik országból mennyi árut, milyen értékben hoz be, illetve melyik országba mennyi árut, milyen értékben visz ki. Természetes: ennek a kollektív szerződésnek nem a létrejötte, hanem a tartalma és keresztülvitele a lényeges. A tartalmat nehéz lenne előre körvonalazni, csupán néhány olyan szempontra kívánunk rámutatni, amelynek figyelembevétele nélkül a kollektív szerződések is papírrongy sorsára jutnak.

Az első szempont az lenne: *a kollektív kereskedelmi szerződésben gondoskodni kell a szerződésben résztvevő valamennyi nemzet fizetési mérlegének egyensúlyáról.* Gondoskodni kell mindenekelőtt arról, hogy a megállapított behozatal értékét az illető nemzet ki tudja fizetni. Azoknál a nemzeteknél, amelyek fizetési mérlegének egyéb aktív (tétélei az egyéb passzív tételek fedezésére szükségesek, gondoskodni kell arról, hogy a behozatal a kivitel értékével fedezve legyen. Azok a szomorú tapasztalatok, amelyeket a kapitalizmus korában a behozatalnak adósságok felvételével való fedezése körül szereztünk, a legnagyobb óvatosságra köteleznek mindenkit a behozatalnak kölcsönökből való fizetése tekintetében. Ott, ahol erre átmene-tilen mégis szükség van, már előre gondoskodni kell arról, hogy a kölcsön szolgálata újabb kölcsönök felvétele nélkül a következő években biztosítható. Azok a nemzetek, amelyeknek a fizetési mérlegében a tőke oldalon jelentős aktívumok mutatkoznak (pl. Franciaország, Anglia, Amerika azokban az években, amikor külföldön elhelyezett tőkéik törlesztési részletei és kamatai befolytak) természetesen a kivitelük kereteit meghaladó bevittelt vállalhatnak.

Gondoskodni kell ebben a szerződésben a már fennálló adósságok szolgálatának biztosításáról. Azok a nemzetek, amelyeket ez a kérdés elsősorban érint, tőkeszegények; ha nemzetközi együttműködés nem teszi számukra lehetségessé az adósságok szolgálatát, arra fizikailag képtelenek.

A mai Magyarország pl. évenként körülbelül 300 millió arany-pengőt lenne köteles külföldi adósságai szolgálata címén fizetni; ezt az összeget addig, amíg a hitelválság ki nem tört, mindig újabb és újabb adósságokból fizette ki, amint hogy éveken át kölcsönökből fedezte az áru-mérleg passzív egyenlegét is. A mai viszonyok között arról, hogy a kölcsönök szolgálata tovább is újabb kölcsönök felvétele segítségével tör-

ténjék, szó sem lehet. Fizetési mérlegének¹⁹³ két olyan tétele van, amely-nél a lehetőség adva van arra, hogy aktívummal záruljon és így a tőke-szolgálat céljaira szükséges fedezetet rendelkezésre bocsáthassa; ez a két tétel: az áru- és az idegenforgalom. Az áruforgalom ma a maga tel-jességében sem tesz ki annyit, amennyi a kölcsönszolgálatra szükség lenne; az idegenforgalom örvendetes javulása sem tart még ott, hogy aktívumról álmodhatnánk. Ha ezen a helyzeten a nemzetközi együtt-működés nem segít, fizikai képtelenség az, hogy Magyarország a legjobb akarata mellett is eleget tudjon tenni kötelezettségeinek. Ha tehát nem-zetközi érdek az, hogy az adósságok ügye rendezést nyerjen, akkor nem-zetközi összefogással kell megteremteni ennek gazdasági lehetőségét. Ennek útja Magyarország és még néhány adós állam szempontjából az, hogy megfelelő kiviteli lehetőségek álljanak rendelkezésre és történjék gondoskodás arról is, hogy arra alkalmas országokban az idegenforgalmi mérleg is aktívummal záruljon.

Ami a kiviteli lehetőségek növelésének az adósságok rendezésével összefüggését illeti, ez sem fajulhat el egyes nem-zetek rabszolgasorsra juttatásával. Ha Magyarországnak a mai világpiacon áruk mellett lehetősége nyílna a mai kivitelének 300 millió P értékű áru kivitelével növelésére, ez annyit jelen-tene, hogy ebben az országban mindenkinek megszakadásig dolgoznia kellene, a munkabérek, fizetéseket és ehhez képest a dolgozók életszínvonalát szinte elképzelhetetlenül le kellene nyomni, vagyis az egész országot a mainál sokkal nagyobb nyomorúságba kellene dönteni. Ezt a rabszolgasorsot egyetlen nemzet sem vállalhatja és nem is hajlandó vállalni; nincs más megoldás: vagy az adósságokat kell a mai árakhoz leszállítani,

¹⁹³ Fizetési mérleg alatt valamely országból bármely címen (árube-hozatal, külföldi utazások, kamat- és tőketörlesztés címén) a többi orszá-gokba folyó és a többi országokból az illető országba bármely címen (hitel címen is) történő fizetéseik egybevetését értjük. A fizetési mérleg összeállít-ása a gazdasági statisztika egyik legnehezebb feladata, amelyet azonban évről-évre tökéletesebben old meg. Magyarországra vonatkozóan 1923. évtől kezdve 1925. év kivételével elkészültek a fizetési mérlegek, amelyek 1926 után már a lehetőség szerint pontosaknak tekinthetők. E fizetési mérlegek közül kérdésünk megvilágítása céljából az 1923—1930. évi mérlegeik bírnak különösebb jelentőséggel; helyszüke miatt az alábbiakban csak a mérleg aktív és passzív tételeinek egyenlegét közöljük. (A táblázatban felvett szá-mok millió pengő jelentenek.)

	1923	1924	1926	1927	1928	1929	1930	1923—1930
Folyó tételek:								
Áruforgalom	-101·7	-151·8	-76·3	-348·2	-370·1	-40·9	+61·5	-1.027·5
Arany	+6·7	+0·5	-1·2	-1·5	-4·9	-4·5	-8·0	-12·9
Kamatok és osztalékok	+5·1	-16·0	-87·4	-117·4	-142·7	-156·8	-181·7	-699·9
Különböző tételek	+5·8	+14·4	+17·1	-12·3	+16·2	-11·3	-10·0	+22·9
Összesen:	-84·1	-152·9	-147·8	-479·4	-501·5	-213·5	-138·2	-1.717·4
Tőkeforgalom:								
Hosszúlejáratú	+9·2	-14·9	+167·4	+277·9	+315·2	+218·8	+198·0	+1.171·6
Rövid lejáratú	+5·2	+126·8	-20·9	+201·8	+187·1	-10·9	+11·6	+499·7
Összesen:	+14·4	+110·9	+146·5	+479·7	+502·3	+207·9	+209·6	+1.671·1
Főösszeg:	-69·7	-42·0	-1·3	+0·3	+0·7	-5·6	+71·4	-46·1

— ami a magyar értékpapírok külföldi értékelésében már előreveti árnyékát — vagy a kiviteli árakat kell megfelelő színvonalra emelni — vagy az adósságokat törölni kell. Ez az utóbbi megoldás erkölcstelen: rengeteg ember anyagi érdekeit a legsúlyosabban érintené, takarékos, szorgalmas embereket büntetné meg súlyosan azért, mert bíztak idegen nemzetek gazdasági erejében; de azok, akik az adósságok kérdésének előbb említett első két módon megoldását nem szorgalmazzák, kockáztatják azt, hogy a viszonyok alakulása folytán már csak az utolsó lehetőség marad meg.

A második szempont, amelyet a kollektív kereskedelmi szerződések alkotásánál figyelembe kell venni: az egyes nemzeteknek jutó kiviteli és behozatali kontingensek megállapításánál figyelemmel kell lenni az illető ország gazdasági kultúrájára és biztosítani kell annak fejlődési lehetőségét. A gazdasági liberalizmus tanítása nyomán szinte közhely már az, hogy minden nemzetnek azzal az áruval kell résztvennie a nemzetközi kereskedelmi forgalomban, amelynek a termelési feltételei a legkedvezőbbek adva vannak. Ennek a tételnek értelme gyakorlati vonatkozásban az, hogy pl. Magyarország a mezőgazdasági termelésével tud csak versenyezni a világpiacon, mert ennek a termelési ágának a természetes feltételei adva vannak, ellenben ipart nálunk csak „mesterségesen” lehet tenyészteni, mert nincs vasunk, szenünk, tőkénk stb.

Ebben a tételben sok igazság mellett egy nagy hiány is van: az, hogy nem veszi tudomásul, hogy a termelésnek az emberi munka is természetes előfeltétele és éppen azért annak megállapításánál, hogy valamely nemzet milyen áruval vehet részt a nemzetek versenyében, nemcsak a, természeti és anyagi termelési tényezőket, valamint a tőkét kell figyelembe venni, hanem a munkát is és ahol megfelelő emberi munkaerő áll rendelkezésre, ott az ipari munka természetes előfeltételének fennforgását akkor is meg kell állapítani, ha más feltételek csak korlátoltabb mértékben vannak jelen. Magyarország esetében pl. a 165. oldalon foglalt táblázatból meg kell állapítanunk, hogy a táblázatban felvett 34 állam között Magyarország népsűrűség tekintetében a 28. helyen áll és utána csak olyan nagy ipari államok következnek a népsűrűség ragsorában, mint Svájc, Csehszlovákia, Olaszország, Németország, Hollandia, Belgium. Ma már Magyarországon több, mint 93 ember lakik egy km² területen; ám *sehol a világon nem tud megélni ennyi ember tisztán földművelésből; elképzelhetetlen tehát, hogy Magyarországon meg tudjon belőle élni.* Azt a kérdést, hogy hány ember élhet meg a földből, természetesen nem lehet eldönteni tisztán a népsűrűségi adatok alapján; számos más tényezőt is figyelembe kell venni, ha csak megközelítő pontossággal is állást akarunk foglalni ebben a kérdésben, azt azonban megállapíthatjuk egész határozottsággal, hogy

**A világ fontosabb államainak területi
és népességi adatai.¹⁹⁴**

Sorszám	Állam	Terület 1000 Km ² -ben	A népszámlálás éve	A lakosság ezrekben	Egy Km ² -re eső lélekszám	Egy Km ² mezőgazdasági területre eső lélekszám	Az östermeléssel	
							Az iparral	foglalkozók a keresőnépesség %-ában
1	Ausztrália	7704	1921	5.486	0.71	.	23.9	31.2
2	Kanada	9543	1921	8.788	0.91	.	35	26.9
3	Délafrikai államok . .	1222	1921	6.929	3.47	.	69.5	6.6
4	Argentína	2792	1914	7.885	3.81	.	16.8	26.6
5	Chile	752	1920	3.754	4.99	.	36.6	24.3
6	Uj-Zéland	269	1921	1.219	5.03	.	27.1	27.5
7	Norvégia	323.7	1920	2.650	8.18	118	36.8	27.4
8	Finnország	343.5	1920	3.365	8.66	83	68.9	12.8
9	Egyiptom	1000	1917	12.718	12.07	—	69.02	8.4
10	Svédország	448.2	1920	5.904	13.17	78	40.7	30.2
11	Amer. Egyesült-Államok	7839	1920	105.711	13.48	—	26.3	30.8
12	Esztország	47.5	1921	1.107	23.28	37	65.6	13
13	Európai Oroszország . .	21.176	1926	147.03	24.34	62	86.7	6.1
14	Lettország	65.8	1925	1.845	28.04	55	68	10.8
15	Litvánia	55.7	1923	2.029	38.11	48	79.4	6.2
16	Ir szabadállam	68.7	1926	2.972	42.30	51	52.1	14.5
17	Spanyolország	505.2	1920	21.390	42.34	59	56.1	19.3
18	Görögország	127	1920	5.536	48.86	84	49.6	15.7
19	Bulgária	103	1920	4.847	53.16	121	82.4	7.9
20	Románia	137.9	1912	7.323	56.17	90	79.5	7.8
21	Anglia, Skócia, Észak- Írország együtt	241.7	1921	44.176	{ 63.27 50.86	227	{ 10.1 6.8	{ 40.2 39.7
22	Portugália	92.7	1920	6.033	65.07	105	57.5	21.5
23	Brit India	4668	1921	315.30	68.31	—	72.3	11.2
24	Lengyelország	376.6	1921	25.695	69.94	104	75.9	8.7
25	Franciaország	550.8	1921	33.798	73.95	108	41.5	28.4
26	Ausztria	83.6	1920	6.426	77.94	147	31.9	30
27	Dánia	42.7	1921	3.268	80.01	101	34.8	27
28	Magyarország	93	1920	7.980	85.89	105	58.2	18.6
29	Svájc	41.2	1920	3.880	93.97	153	25.9	44.1
30	Csehszlovákia	140.2	1921	13.613	96.96	157	40.3	34.1
31	Olaszország	309.9	1921	38.711	124.82	165	56.1	24
32	Németország	470.6	1925	62.411	134.23	211	30.5	38.1
33	Hollandia	34.1	1920	6.865	200.73	304	23.6	36.1
34	Belgium	30.3	1920	7.465	245.26	310	19.1	39.9

¹⁹⁴ A táblázat *dr. Möricz Miklósnak* „Világ-gazdaság és demográfia” címmel a Magyar Statisztikai Szemlében (1931. évf. 321—335. 1.) közzétett tanulmányában foglalt adatok alapján készült.

Magyarország még a mai iparpártolási politika kétségtelen eredményei után is messze alatta van annak az indusztriális színvonalnak, amelyet a népsűrűség, a nép gazdasági kultúrája és igényei megkövetelnek. Ha az ebben az irányban való fejlődés lehetőségét nemzetközi összefogás nem biztosítja: vagy a nemzet gazdasági kultúrája sorvad el, vagy a gazdasági elnyomódás elleni kétségbeesett küzdelem belső forradalmat és állandó háborús veszélyt idéz elő. Mindez természetesen nemcsak Magyarországra áll; minden egyes nemzet gazdasági életének minden tényezőjét, az egész gazdasági kultúráját figyelembe kell akkor venni, amikor a kollektív szerződés megkötésekor az egyes nemzetek közt a világpiac szétosztódik és ezzel az egyes nemzetek gazdasági kultúrájának sorsa eldől.

A harmadik szempont: a kollektív gazdasági szerződés egyik célja a nemzetek között a gazdasági érintkezés minél sűrűbbé tétele, kiméiyítése. Ehhez képest nem a behozatal korlátozása végett történik a behozatal mennyiségének meghatározása, hanem azért, hogy a behozatal ne legyen nagyobb, mint amennyinek ellenértéke a fizetési mérleg valamelyik aktív tételében adva van. Mihelyt az illető nemzet belső gazdasági érdekeinek sérelme nélkül fedezetet lehet találni nagyobb behozatalra és ez a behozatal az illető ország gazdasági kultúrájának emelését szolgálja, nincs akadálya a behozatal emelésének. Éppen így az idegenforgalom szabályozása terén esetleg szükséges szabályozásoknak sem az a céljuk, hogy az idegenforgalmat megbénítsák, hanem az, hogy az idegenforgalom gazdasági alapjait megteremtsék. Vannak országok, amelyek megengedhetik maguknak, hogy polgáraikat ne korlátozzák abban, mikor, hova akarnak menni; a szegény nemzetek szempontjából azonban elsőrendű fontossággal bír az, hogy idegenforgalom céljaira a nemzet külföldi fizetési eszközeiből polgárai ne fordítsanak többet, mint amennyi a fizetési mérleg várható alakulása szerint kölcsön felvétele nélkül rendelkezésre áll. Nem közömbös ez azoknak az országoknak szempontjából sem, amelyek az említett nemzeteknek hitelezői vagy velük kereskedelmi forgalomban állanak. Nemzetközi érdek tehát, hogy az idegenforgalom ügye is a kollektív szerződés tárgyát képezze, nem azért, hogy az idegenforgalmat megbénítsa, hanem hogy a szegényebb nemzetek tagjai számára és egészséges gazdasági lehetőség biztosítsák az engedélyezett külföldi utazásokra.

Negyedik szempont: a kollektív kereskedelmi szerződéseket megkötésekor törekedni kell arra, hogy minden ország olyan áron tudja elhelyezni terméveit, amely mellett az illető ország gazdasági viszonyait figyelembe véve a termelés rentábilis, viszont vigyázni kell arra is, hogy a behozatali árak megfeleljenek az illető ország gazdasági viszonyainak. *Az összes érdekek becsületes összeegyeztetésére van szükség,* ami igen nehéz feladat, de megvalósítható akkor, ha a kollektív szerző-

désben csakugyan résztvesz minden nemzet, amely a világpiacba bele akar és tud kapcsolódni. Az a világ, amely most kialakulóban van, feltétlenül szakít azzal a babonával, hogy az áralakulás emberektől független gazdasági törvényszerűségek következménye. Ez a világ abból indul ki, hogy az árakat végeredményben ma is emberek csinálják, akik az árképzésnél természetesen figyelembe vesznek bizonyos adottságokat; ha ezek az adottságok a maguk teljességében ismétlődnek, akkor az árképzés azonos „törvények” szerint történik, ha pedig az adottságok egyike-másika módosul, az áralakulás is megfelelően megváltozik. Ezek az adottságok felsorolhatatlanok; nagyrésztük a keresleti és a kínálati ártényező fogalma alatt csoportosítható, ami azt jelenti, hogy az adottságok egy részét a vevők, más részét az eladók veszik figyelembe. A nemzetközi kereskedelem, árainak meghatározásánál természetesen a kollektív kereskedelmi szerződések rendszere mellett is figyelembe kell venni ezeket az adottságokat. A különbség a mai helyzettel szemben a következőkben foglalható össze:

1. A kollektív kereskedelmi szerződések rendszere mellett nem a vámtételeken keresztül, közvetve, hanem *magában a szerződésben közvetlenül kell megtörténnie az árak meghatározásának*, mert különben a szerződés az egyes nemzetek fizetési mérlegének egyensúlyban tartásáról gondoskodni nem tud. Nem jelenti azonban ez azt, hogy az árak fillérnyi pontossággal kötöttek lesznek; bizonyos keretek között ez a rendszer is kénytelen lesz biztosítani az árak rugékonyságát, anélkül azonban, hogy ez a fizetési mérleg egyensúlyát veszélyeztetné. Nem szükséges, hogy a fizetési mérleg évről-évre pontosan egyensúlyban legyen, ellenben szükséges az, hogy az egyenlegek évről-évre kiegyenlítődjenek.

2. Az árak meghatározásánál nemcsak az ártényezőket, mint okokat, hanem a *nemzetközi gazdasági együttműködésből folyó célokat is figyelembe kell venni*. A mai áralakulásban az *ok-ártényező* SLZ uralkodó jellegűek, azonban szerepük van a *cél-ártényező*nek is, amelyek különösen az állam árpolitikai tevékenységében és a kartellek áralakító működésén keresztül érvényesülnek. Ha őszintén elfogadjuk azt a tételt, hogy az emberek csinálják az árakat, akkor el kell fogadnunk azt is, hogy az ember ezen a téren is okok alapján és célokra törve cselekszik, mint minden más tevékenységi körben. Az ember egész élete az okok és a célok küzdelme, amit másként a valóság és az eszmények harcának is lehetne nevezni. Ebben a harcban az okok legtöbbször erősebbek, mint a célok, de a célok elérésére való törekvés nélkül nem lenne haladás. Azok a célok, amelyek a nemzetek gazdasági együttműködését irányítják, összefoglalhatók abban, hogy minden nemzet számára a gazdasági boldogulás és fejlődés lehetőségét kell nemzetközi együttműködéssel biztosítani. Ha ez a cél a kollektív kereskedelmi szerződéseken

keresztül világkereskedelmi vonatkozásban ártényező lesz, akkor az árak nem a keresleti és kínálati ártényezők összecsapásának egyszerű eredői lesznek, hanem az illető termelési ág rentabilitásán kívül a nemzet, mint gazdasági egység, világpiaci tevékenységének folyamatosságát, fokozatos haladását is biztosítják.

Világosabban szólva: tegyük fel, hogy a búza világpiaci ára 10 P. Ebben az esetben ma rendes körülmények között az egyes búzaexportáló államok a szállítási és egyéb költségek megfelelő beszámításával csak ezen az áron hajlandók tőlünk búzát venni és nem törődnek, nem is törődhetnek azzal, hogy a magyar termelő ráfizet a búzára ilyen árak mellett, és nem törődnek azzal, hogy ilyen árak mellett a magyar nemzet nem tudja megszerezni azt a nemzetközi fizetési eszkozanennyiséget, amennyire a világpiacba való beilleszkedéséhez szüksége lenne. A kollektív kereskedelmi szerződésben az előbb előadottak figyelembevételével olyan búzaárt kellene megállapítani, amely mellett a magyar termelő is megtalálja számításait és amely az engedélyezett búzaexport mellett a nemzetnek annyi külföldi fizetési eszköz megszerzését tenné lehetővé, amennyire a fizetési mérlege egyensúlyban tartásához a búzaexportból szüksége lenne. Ez elvileg csak akkor nem lenne lehetséges, ha ezt csak egy országra vonatkozóan és csak egy árut illetően akarnák keresztül vinni; ha azonban minden ország behozatali és kiviteli árait az összes nemzetek fizetési mérlegének egyensúlyban tartására irányított céllal, közös szerződésben egyszerre állapítanák meg, ilyen árak elérése nem lenne lehetetlen. Igaz, hogy különösen kezdetben egyes árucáibeknek más és más ára lenne, aszerint, hogy melyik országba viszik be vagy melyik országból hozzák; ez az ártérés azonban idővel fokozatosan csökkenthető lenne, egyébként a legtöbb árucikknek ma is más az ára az egyes országokban.

3. A kollektív kereskedelmi rendszer mellett a *vámfalak fenntartására elvileg nincs feltétlenül szükség*. Minthogy csak a kollektív kereskedelmi szerződésben megállapított árumennyiséget lehet behozni és azt be is kell hozni: prohibítív vámokra nincs szükség. Nincs szükség elvileg nevelő vámokra sem, mert a kollektív kereskedelmi szerződésben gesdskoioehfarv&a minden engedélyezett kiviteli cikk termelési rentabilitásának biztosításáról. A pénzügyi vámokról a kincstárak lemondhatnak akkor, ha a nemzet gazdasági élete egyébként egészséges.

Ezek ellenére nem merjük azt mondani, hogy a kollektív kereskedelmi szerződés rendszere mellett nem lesz szükség a vámhoz hasonló pénzügyi intézményre.¹⁹⁵ Sok tapasztalatra, haladásra, az együttműködés gépezetének jobb működésére lesz szükség ahhoz, hogy a kollektív szerző²² és rendszerével egészen ki lehessen egyensúlyozni a termelési feltételek különbözőségeit és addig, ahol és amíg ez nem lehetséges, a mai vámrendszerrel vagy valami ehhez hasonlóval kell megoldást találni; hosszú ideig

¹⁸³ *Kont Dezső*: Európa, wie lange zögerst du noch? című értekezésében (Budapest, 1930.) az Európai Egyesült Államok, Paneurópa megleremtésében, tehát a mai vámhatárok megszüntetésében látja a válságból kivezető utat, — azonban rámutat arra is, hogy a különböző gazdasági adottságokkal rendelkező államok között a termelés feltételeinek különbözőségét mégis csak vámokkal lehet kiegyensúlyozni. A javaslat erre vonatkozólag az, hogy a csak ezt a célt szolgáló és ehhez mérten megállapított várokat ne az államok, hanem a gazdasági érdekeltségek kapják meg a nemzetközi verseny által szenvedett veszteségeik kárpótlásául.

szükség lehet egyes országokban arra is, hogy a belföldi fogyasztás vagy az egész nemzet, mint gazdasági egység, megterhelésével kell fedezetet találni egyes kiviteli cikkek kényszerű exportjával szenvedett veszteségekre. Erről a kérdésről az árpolitikával kapcsolatban még bővebben szólunk.

Az ötödik szempont, amelyet a kollektív szerződés megkötésénél figyelembe kell venni: nemzetközi együttműködéssel biztosítani kell a szerződésben résztvevő összes nemzetek valutáinak stabilitását. Szerintem ezen a téren is ez a maximum, amire reálisan törekedni lehet: a nemzetközi valuta megteremtése olyan nehézségekkel jár, hogy belátható időn belül aligha lehet szó róla. Nem kell bizonyítani, hogy nemzetközi érdek az összes valuta stabilitása. A valuták ingadozása átmenetileg jelenthet előnyt egyes országoknak, egyes osztályoknak, kihasználhatják azt egyes spekulánsok is; de végeredményben a nemzetek mindig kárát vallják és különösen kárát vallja a nemzetközi kereskedelem. A valuták stabilitásának intézményes biztosítása tulajdonképpen már benne van a kollektív szerződés rendszerének abban a céljában, amely szerint az első és legfontosabb feladata a szerződést kötő felek fizetési mérlegeinek egyensúlyban tartása; ha ez sikerül, akkor már a valutastabilizációval kapcsolatos legnehezebb feladat is megoldódott. A valutaingadozások legmélyebb gyökere a fizetési mérleg egyensúlyának megingása; ha valamely ország többet kénytelen külföldre fizetni, mint amennyi pénz külföldről bejött, akkor akkor kénytelen a jegybank aranytartalékához nyúlni, ami előbb-utóbb a valuta megingására vezet. A kollektív kereskedelmi szerződés rendszere mellett az összes nemzetek öröködnék az összes nemzetek fizetési mérlegének egyensúlya felett. Ez az örökös főleg abban áll, hogy csak olyan kiadásokat (árubevitelt, külföldi utazást, tőketörlesztést és kamatfizetést stb.) engedélyeznek, amelyre a fizetési mérleg aktív oldalán fedezet van (árú kivitelből, idegenforgalomból, tőkeforgalomból stb.). A kifejtettek szerint a kollektív szerződésben gondoskodás történik az adósságok szolgálatáról is.

MINDEZEN TÚL AZONBAN gondoskodni kell arról is, hogy minden nemzetnek megfelelő tőketartaléka, pénzfedezete: röviden *aranya legyen*. Az arany ellen igen mély elméleti érveket lehet felhozni; de egyet nem lehet elvitatni: az aranyhoz évezredek babonás ragaszkodása fűződik és ez legyűrhetetlen erő. Ennek a ragaszkodásnak oka az *arany korlátolt termelési lehetősége*; amíg ez meg nem szűnik, nem szűnik meg az arany közgazdasági jelentősége sem.¹⁹⁶ Ha az arany nem

¹⁹⁶ A Népszövetség 1928., illetve 1929. évben az aranyvalutával összefüggő kérdések tanulmányozására bizottságot küldött ki, a bizottság jelentéseiben arra mutatott rá, hogy a világ aranytermelése 1931. évtől kezdődően csökkenni fog, 1940. évben az 1930. év körüli 400 millió dollár értékű

volna, az emberiség törhetné a fejét, amíg kitalálna olyan biztos tőkeigazolványt, amely békében-háborúban minden civilizált népnél azonnal beváltható szükségletkielégítésül felhasználható cikkekre. Köztudomású dolog, hogy az arany eloszlása, milyen aránytalan; erre vonatkozólag álljon itt néhány adat:

Az egész világ aranyálladékát 1933 tavaszán, a Rooseveltt által április 20-án bejelentett aranykiviteli tilalom életbelépésekor, 295.7 milliárd francia frankra becsülték.¹⁹⁷ Ebből az

Amerikai Egyesült Államok tulajdonában volt	99.8 milliárd fr.,	tehát 33.7%
Franciaország	„ 80.4 „ „ „	„ 27.2%
Nagy-Britannia	„ 18.9 „ „ „	„ 6.4%
Olaszország	„ 8.4 „ „ „	„ 2.8%
Japán.....	„ 5.4 „ „ „	„ 1.8%
Németország	„ 4.9 „ „ „	„ 1.7%
Az összes többi nemzetek	„ 77.9 „ „ „	„ 26.4%

Ezek szerint a világ aranyának 60%-a két országban halmozódott össze; Franciaországnak és Amerikának külön-külön több aranya van, mint néhány ország leszámításával, az egész világnak.

Téves az a felfogás, amely az arany egészségtelen „eloszlását” okolja a világgazdasági válságért. Az arany nem „oszlík” el magától, az arany nem „özönlik”, nem „megy” sehova, hanem az aranyat emberek viszik és pedig meghatározott okok alapján oda, ahol az aranynak jog szerint helye van. Az arany elosztódása okozat, okozata a gazdasági liberalizmus világpiacon uralmának. Az arany azért vándorol ide-oda, mert az egyes országok fizetési mérlege évtizedeken át ellenőrizhetetlen gazdasági erők szabad játékszere volt és ennek következtében egyes országok az árubehozatalokat, a külföldi utazásokat, az adósságaik törlesztését és a kamatokat nem tudják kifizetni a hozzájuk ugyanezen vagy más címen befolyt Összegekből, hanem kénytelenek aranytartalékuk egy részét, illetve más országoktól kölcsönvett aranyat, valutát, devizát adni a fedezetlen tartozás fejében. Amikor azután a bizalmi válság következtében bedugultak azok a források, amelyekből az eladósodott nemzetek fizetési mérlegét egyensúlyban tartó kölcsönök megszerezhetők voltak, egyszerre nyilvánvalóvá lett a gazdasági liberalizmus csődje: az, hogy a világpiacon megszervezni nem képes. Az arany-elosztódás ennek a csődnek csak kifejezője, fokmérője. Viszont, ha az arany elosztódása nem oka is a gazdasági válságnak, annak kimélyítésében szám-

aranytermelés már 314 millió dollárra csökkenik, holott évenként legalább 3%-kal növekedni kellene ahhoz, hogy a világgazdaságban reá váró szerepet betölthesse. A bizottság jóslata nem vált be: a világ aranytermelése 1931. és 1932. években fokozatosan növekedett, de ez a növekedés természetesen nem változtat azon a tételen, hogy az aranytermelés lehetőségei korlátozottak. A haladás így is nagy: 1493—1600. években 754.800, 1601—1700. években 912.300, 1701—1800. években 1.900.100, 1801—1900. években 11.608.240, 1930. évben 640.000, 1931. évben 680.000 kg aranyat termeltek. (Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1933. évf. 182. 1.)

¹⁸⁷ Magyar Statisztikai Sasmle, 1333. évf. 331. 1.

talán módon játszhatik szerepet, a válságot kísérő számos jelenségnek oka lehet.¹⁹⁸

A nemzetek gazdasági együttműködésének nemcsak arra kell törekednie, hogy a jövőben a kis nemzetek fizetési mérlege is egyensúlyban legyen, hanem gondoskodni kell arról is, hogy a *tőkeszegény országok is megfelelő aranytartalékhoz jussanak*. Ennek útja vagy az, hogy ezek a nemzetek megfelelő, de nem túlnagy kölcsönt kapnak, amelyet azonban végeredményben árukban fizetnek vissza, úgy, hogy az arany náluk marad. Vagy pedig gondoskodni kell arról, hogy ezek a kis nemzetek apránként megfelelő tőketartalékot tudjanak megtakarítani. Ez persze azt is jelentheti, hogy a tőkében gazdag országokból kell az arany egy részének ezekbe az országokba átvándorolni, átszivárogni; ezeknek az országoknak a gazdasági egyensúlyát ez az aranyvesztés nem veszélyeztetné. Persze, nemcsak a kis nemzetek számára kell biztosítani a tőkemegtakarítás lehetőségét, hanem a tőkéjük nagy részétől megfosztott nagy nemzetek (pl. Németország) számára is, mert minden nemzet számára fontos, hogy a pénz belföldi és külföldi vásárlóerejét megfelelő fedezet támassza alá, elemi csapások, rossz termés, a nemzetközi gazdasági együttműködésben beállott zavarok esetén legyen mihez nyúlniuk. Mondanunk sem kell: a laborizmusban is szükség lesz az egyes nemzetek jegybankjainak a most is szép eredményeket felmutató együttműködésére is.

Az elmondottakat összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy a kollektív kereskedelmi szerződés rendszere *céltudatos nemzetközi tőkepolitikát* követel. Követeli azt, hogy a nemzetek őszinte együttműködéssel biztosítsák egymásnak a világgazdaságban részvétel gazdasági lehetőségét. Ennek a nemzetközi tőkepolitikának az említett szempontokon kívül természetesen más is figyelembe kell vennie, ki kell terjeszkednie pl. a posta, a vasút, a kivándorlók pénzküldeményeinek szabályozására is.

A kollektív kereskedelmi szerződések rendszerével szemben is sok ellenvetés hozható fel. Ezekre általánosságban ez a válaszunk: Nem mondjuk, hogy minden úgy lesz, ahogy itt leírtuk, csak azt állítjuk, hogy az *előadottakhoz hasonló nemzetközi összefogás nélkül a világ a mai bajokból ki nem lábolyhat*. Azt sem mondjuk, hogy a vázolt összefogás után márhólnapra megszűnnek a bajok és a földön paradicsomi állapotok.

¹⁹⁸ Heller Farkas szerint is, aki pedig nem híve az arannyal kapcsolatos válságelméleteknek, az arany egészségtelen elosztódása okozhat bajokat. Azokban az országokban — írja — amelyekben felesleges mennyiségű arany halmozódik össze, az arany nem teljesíti többé hivatását, amely abban áll, hogy a gazdasági életet rugalmassá teszi; így az arany ezekben az országokban sterilizálódik, közgazdaságilag meddő lesz. Ezzel szemben az aranyban szegény országokban az aranyhiány következtében a hitelforrások elapadnak, pangás áll be. (A világgazdasági válság okairól, Statisztikai Szemle, 1931. évf. 722—723. 1.)

tok lesznek. Nem: a bajok csak igen lassan és fokozatosan szüntethetők meg, kemény, kitartó munkával, sok türelemmel. A régi bajok helyébe újak is jöhetnek még, az élet akkor sem lesz rózsás. De állítjuk, hogy az új bajok kisebbek lesznek, mint a régiéik. Minden rendszerrel bajok járnak; kérdés csak az, *melyikkel járnak kisebb bajok*. Azt hiszem: minden baj, ami a kollektív kereskedelmi szerződés rendszere mellett előállhat, *kisebb lesz a mai bajoknál*.

Kisebb baj lesz az is, hogy a nemzetközi verseny majdnem teljesen megszűnvn, a gazdasági haladásnak ez a legnagyobb motora megáll. A versenyt ugyanis a kapitalizmus is kénytelen lesz előbb-utóbb megszüntetni; a kartellgazdaság is a verseny hasonló megszüntetését tűzte ki célul. A különbség csak az, hogy ott a verseny megszüntetésének elsősorban a magánérdekeket szolgáló kartellek látják hasznát, ennél a rendszernél pedig az összes nemzetek, mint gazdasági egységek. Különbség az is, hogy a kollektív kereskedelmi szerződés rendszere az egész gazdasági életre kiterjed, a kartellgazdaság pedig a gazdasági élet nagy területeire nem meri működését kiterjeszteni. Ami pedig a haladás kérdését illeti: a nemzetek ebben a rendszerben is megkövetelik egymástól, hogy jó minőségű, lehetőleg olcsó árut adjanak. Minthogy a kontingenseket bizonyos időközökben újból megállapítják: minden nemzetnek érdeke a termelési technikának fejlesztése, a termelési költségek csökkentése, mert csak így tud egyre jobb helyzetbe kerülni a tárgyalások során. A gazdasági haladást egyébként nemcsak a világpiacon verseny fűti, hanem a belső gazdasági verseny is, amely a laborizmus korában is nagyobb mértékben maradhat meg, mint a világpiacon verseny. De még ha úgy lenne is, hogy ez a rendszer a haladást fékezne: akkor is jobb lenne, mint a mai rendszer, amely az egész szellemi és gazdasági kultúrát végpusztulással fenyegeti. Azt is meg kell gondolni: a verseny kiküszöbölése, a válságok elmaradása, a nagyobb szállítási költségek megtakarítása olyan nyereséget jelentenek a világ gazdaság számára, amelyek közvetlenül a haladás előmozdítására fordíthatók.

Összefügg ezzel a kérdéssel az is: *mi lesz, ha a szerződés végrehajtása közben a nemzetek között viták támadnak*® Felelet: Az, ami akkor történik, ha ma két kartell között vita támad: a kartellszerződésben, illetve a kollektív szerződésben megállapított eljárással döntenek el a vitát. Hogy ez az eljárás a választott bírói eljárás analógiáján épül fel vagy a mai nemzetközi bíráskodást veszi mintának: részletkérdés.

Ellenben fontos kérdés az: mi történik, ha valamelyik fél a bíróság döntésének nem hajlandó eleget tenni! Ez sem megoldhatatlan kérdés; a kollektív szerződés megállapíthatja, hogy az ilyen nemzetet milyen hátrányok érik. Ezek a hátrányok fokozatosak lehetnek; vonatkozhatnak a kivitel, vagy a

behozatal korlátozására és a világpiacon kizárásban végzőhetnek. Irtózatos fegyver lesz a kollektív szerződés résztvevőinek kezében: bármely nemzetet meghódolásra kényszeríthetnek. De — hangzik az újabb ellenvetés — mi történik akkor, ha az egyes nemzetek nem hajlandók ezeket a hátrányokat alkalmazni a vétkes taggal szemben? Akkor legfeljebb az történik, hogy megbukik a kollektív szerződés rendszere, tehát nem lehet arról beszélni, hogy az így bekövetkezett bajokért felelős. Minden rendszert csak akkor lehet fenntartani, ha az egyes nemzetek fenn akarják tartani; ha nem akarják, akkor szó sem lehet azzal a rendszerrel szemben való állásfoglalásról. Az, hogy a nemzetek egyrésze megbuktatná a kollektív kereskedelmi szerződések rendszerét, nem azt jelentené, hogy ez a rendszer rossz, hanem azt, hogy egyes nemzetek és talán az egész világ nem érett meg rá. A következménye pedig nem az lenne, hogy jobb állapotok következnenek be, mint a rendszer alatt, hanem az, hogy ránk szakadnának azok a bajok amelyeknek ma is a tanúi és szenvedő alanyai vagyunk. Ez bármely rendszerrel és bármikor megtörténhetik; az emberiség története előre- és hátrafelé tett lépésekből áll. Az egész kórdós megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni: valamely orvosság értékéről csak azzal az előfeltétellel lehet vitatkozni, hogy a beteg hajlandó bevenni; ellenben nem lehet ebben a vitában döntő érvként arra hivatkozni: mi lesz akkor, ha a beteg az orvosságot nem veszi be, vagy beveszi ugyan, de mindjárt kiköpi?

A KOLLEKTÍV SZERZŐDÉS RENDSZERE feltételezi azt, hogy legyen egy *nemzetközi szerv*, amely a szerződéssel kapcsolatos adminisztrációs kérdéseket intézi, a szerződés végrehajtását, a világgazdaság alakulását figyelemmel kíséri, a zökkenőket kiegyensúlyozza, a káros hatások kivédésének kérdését tanulmányozza, a vitás kérdések eldöntését előkészíti, a döntések végrehajtásáról gondoskodik, a szerződés megújításának és megjavításának útját egyengeti.¹⁹⁹ Ez a

¹⁹⁹ *Loucheur*, aki mint a francia kapitalizmus egyik jellegzetes képviselője, a kartellgazdaság híve, a világgazdaság megszervezéséről a következőket mondja: „Nézetem szerint Európát és az egész világot ama módszer szerint kellene (megszervezni, amit a németek horizontális szisztémának neveznek. Ez azt jelentené, hogy minden egyes iparág termelését egy központi szakbizottság irányítaná Genfből, amely egyúttal az illető iparok összes cikkeinek az egész világon való elosztására hivatott volna; továbbá a lehetőség szerint az árakat is stabilizálná és bizonyos árnívót a kereslet csökkenése esetén is megvédene. El fog jönni az idő, amikor Európának, de az egész világnak minden egyes iparága ekként lesz megszervezve. Minden egyes ilyen szervezet élén egy vezető fog állani, aki dirigens módjára gondoskodik az összhang létesítéséről... Ezen hatalmas trösztök ellenőrzésének legfőbb fóruma a Nemzetek Szövetsége, amely a fogyasztók és munkások érdekeit hivatott figyelemmel kísérni és arról gondoskodni, hogy az utóbbiak érdekei meg ne rövidüljenek.” (Idézve a Kereskedelmi Jog „Kartell” c. melléklete, I. évf. 21. 1.)

szerv számtalan változatban képzelhető el; lehet „gazdasági Népszövetség” és mint ilyen, vagy önálló alakulat vagy a politikai Népszövetség szakosztálya; lehet a szerződést kötő államok Egyetemes Értekezlete stb. A láborizmus rendszerének legjobban az felelne meg, ha a politikai Népszövetség mellett külön Gazdasági Népszövetség alakulna. Amint a nemzetek belső gazdasági életét, a politikai parlamenttől bizonyos mértékig függetlenül, a Gazdasági Rendek-háza és az Országos Gazdasági Tanács irányítaná, úgy a nemzetközi gazdasági életet a nemzetközi politikai élet irányítására hivatott Politikai Népszövetségtől függetlenül, a Gazdasági Népszövetség irányítaná legkönnyebben. Hantos Elemérrel szemben, aki a Népszövetség politikai jellegének rovására a gazdasági jelleg kidomborítását tartja szükségesnek,²⁰⁰ aminek következtében a ma túlnyomóan politikai Népszövetség a nemzetek gazdasági szövetségévé válnék, azt hiszem, hogy a világpiac racionalizálásának ügye a külön Gazdasági Népszövetség kezében volna a legjobb helyen. Ez a felfogásom logikus következménye annak, hogy a mai nemzetközi konferenciák sikertelenségének fő okát a politikai és gazdasági kérdések népszövetségi és népszövetségen kívüli fúziójában látom; a gazdasági kérdések természetüknél fogva nemzeti és nemzetközi vonatkozásban egyaránt megkövetelik, hogy elintézésükben a politikai megfontolások szerepét a lehetőség szerint csökkentjük. De taktikai szempontból is jobb a világgazdaság racionalizálásának ügyét a politikai Népszövetségtől függetleníteni; a politikai Népszövetség ma igen sok országban nem nagyon népszerű, meglehetősen bizalmatlanság övezi, már pedig a világgazdaság racionalizálásához egyebek mellett sok bizalom, erős hit is szükséges.

Valószínűnek tartom: ha valamikor létrejön a világgazdaságot racionalizáló kollektív szerződés és a politikai Népszövetség még akkor is azokkal a gyermekbetegségekkel küzd, amelyek a bizalmatlanságot vele szemben kiváltják: még nevében is függetlenítik a Gazdasági Népszövetség funkcióját végző szervet a politikai Népszövetségtől. Egyébként igen valószínű, hogy a politikai Népszövetség a maga hivatását is csak akkor tudja igazán betölteni, ha létrejön a világgazdaság racionalizálását elindító kollektív szerződés és az annak alapján működő Gazdasági Népszövetség. Ha az emberi

²⁰⁰ A gazdasági Népszövetség. Külügyi Szemle, 1930. évf. 146—150.1. A Briand-mefmorandum szerint az európai államok szövetségének képviselőszerve az „Európai Értekezlet” lenne, amelyben a Népszövetség valamennyi tagállamának kormánya képviselve lenne. Az Értekezlet állandó politikai intézőbizottsága és titkársága vezetné az ügyeket. A Népszövetség közgyűlése a Paneurópa-vita befejezéséül, 1930 szeptember 17-én hozott határozatában kimondta, hogy az európai államok együttműködését a Népszövetség keretében kell megvalósítani.

ség eljut gazdasági fejlődésében idáig, akkor a népek politikai együttműködésének útjából a gazdasági nehézségek igen sok akadálya elhárul. Viszont a kollektív szerződés a népek többsége kezében hatalmas fegyver lesz minden olyan nemzet ellen, amely a világ békéjét felborítással fenyegeti; ilyenkor nem kell mást tenni, mint egészben vagy részben kizárni az illető nemzetet a nemzetközi gazdasági együttműködésből. Ezzel máris olyan kényszerhelyzetbe kerül, amely a béke egsák legfontosabb biztosítékának tekinthető. Igaz, hogy ezzel a helyzettel vissza is lehet élni; sajnos, az emberiség még nagyon messze van attól a fejlődési foktól és talán sohasem éri el azt, amikor a legjobb gondolatot is nem lehet rosszra felhasználni. A nemzetek belső jogrendje is tulajdonképpen azon alapul, hogy a többség egészben vagy részben kizárja az érdekeivel, akaratával, békéjével, rendjével szembehelyezkedő kisebbséget a maga jogi és gazdasági életéből. Itt is megvan annak a lehetősége, hogy a többség a kisebbséget, illetve az egyéneket jogok nélkül zárja ki a maga jogi és gazdasági életéből. Mégsem lehet azt mondani, hogy az egész mai jogrendet meg kell szüntetni, hanem meg kell elégednünk azzal, hogy a visszaélések, a hibák kiküszöbölésére törekedjünk. Éppen így állunk a nemzetközi jogi és gazdasági rend fenntartásával; itt is kell lennie lehetőségnek arra, hogy a többség a kisebbséget, illetve a nemzetek összessége vagy többsége azt a nemzetet, amely szembehelyezkedik a többi által helyesnek elismert nemzetközi érdekekkel, kizárja a maga politikai és főleg gazdasági közösségéből.²⁰¹ A politikai közösségből kizárás lehetősége közvetlenül nem túlságosan hatásos fegyver; ellenben a nemzetközi gazdasági közösségből való kizárás valóságos nemzetközi büntetés: a legtöbb nemzet a vilápiaci érintkezés nélkül alig tud megélni, vagy ha megél is, ez számára olyan hátrányt jelent, amelyet nem kockáztat meg könnyen és amelyet sokáig seimmiiesetre sem bír el. Ez a nemzetközi gazdasági büntetés ma nem alkalmazható egy nemzettel szemben sem, mert ha egy-két nemzet hajlandó is valamely nemzetet bojkottálni, nem csatlakozik hozzá a többi nemzet, amely a gazdasági érintkezés ezer és ezer szálával van az illető nemzettel összefűzve. Nem is olyan egyszerű dolog az, máról-holnapra megfordítani a gazdasági élet vérkeringésének irányát, különösen akkor, amikor elvileg a közfelfogás szerint nem is szabad erőszakosan beavatkozni a nemzetközi gazdasági életbe. Ha ellenben a kollektív nemzetközi kereskedelmi szerződés rendszere valósulna meg: sokkal könnyebb lenne kikapcsolni egyes nemzeteket a gazdasági életből, mert az egész világgaz-

²⁰¹ Természetes, hogy a Gazdasági Népszövetség működése csak úgy lenne biztosítható, ha a többségi és nem az egyhangú határozat elve alapján állana. Ha a politikai kérdéseket működéséből kikapcsolnák, ennek megvalósítása nem ütköznék legyőzhetetlen akadályokba.

daság szervezve, központilag irányítható lenne és a szerződésben résztvevő nemzeteik akkor, ha belátnák azt, hogy erre a szigorú büntetésre szükség van, hozzá is járulnának az alkalmazásához.

Egyébként az, hogy igen sok nemzetnek kellene meggyőződnie arról, hogy erre az utolsó érvre szükség van, biztósítéka lenne annak, hogy csak akkor jöhetne szóba annak alkalmazása, amikor kétségtelenül indokolt lenne. Természetesen ez sem zárna ki a jogtalan alkalmazás lehetőségét; ehhez a nemzetek erkölcsi megújulása szükséges, az igaz krisztusi szeretet és a szociális szeretet szellemének uralomrajutása; érdekes, hogy minden probléma mélyén azt kell meglátnunk: erkölcsi megújulás nélkül nincs igazán jó megoldás és minél nagyobb lesz az erkölcsi megújulás, annál közelebb jutunk a bajok tökéletes megszüntetésének eszményéhez.

A KOLLEKTÍV KERESKEDELMI SZERZŐDÉSEK

rendszere ellen felhozható egyik legsúlyosabb érv: túlságosan merev rendszer, befagyasztja a gazdasági életet, amely nem tűr magán ilyen kemény bilincseket. Bizonyos, hogy különösen kezdetben ez a kifogás alapos lenne; az élet azonban ennek is kitermelné az ellenmértét, lazítana annyit a bilincseken, amennyi szükséges a gazdasági élet rugékonyságának fenntartásához. Előre megmondani nem lehet, hogy a gazdasági élet pontosan hogyan alakul; mindaz, amit elmondunk, szintén hiányos, hézagos, alapos megvitatás esetén ^bizonyára kiegészítésre és módosításra szorul már elméletben is, a gyakorlati megvalósulás során meg épen számos változásnak lenne kitéve. A kollektív szerződésnek lehetnek és bizonyára lesznek is keretrendelkezései, különösen a tőkében gazdagabb országok gazdasági összekötéseivel kapcsolatban, amelyek kitöltésében a gazdasági élet rugékonysága érvényesülhet és kifejlődhetik. A keretrendelkezések végrehajtása felett a főfelügyeletet a Gazdasági Népszövetség gyakorolná, annak szigorú szemmel tartásával, hogy a kereteket túllépni és a kollektív szerződések célját veszélyeztetni nem szabad.

Mindaz, amit elmondunk, máról-holnapra nem valósítható meg; az emberiség történelme legnagyobb részében torzsalkodások egymásutánja. Máról-holnapra nem fordulhat át az ellentétes végletre. Csak lépésről-lépésre való haladásról lehet szó; ezt azonban akarni kell és a sikerben bízni kell. Érdekes tünet, hogy amikor nemzetközi együttműködésről van szó, a legtöbb ember a cinizmusig szkeptikus; ennek akishitűségnek sok történelmi alapja van, de igazi jogosultsága nincs. Bizonyos az, hogy belátható időn belül betegség lesz, mégis az egész kultúrvilág összefog, hogy ne legyen, illetve, hogy minél kevesebb legyen; bizonyos az, hogy bűncselekmények mindig lesznek és az egész civilizált világ hatalmas

energiákat, tudást, pénzt, időt áldoz annak a küzdelemnek, hogy ne legyen bűncselekmény, reálisan: minél kevesebb bűncselekmény legyen. Bizonyos, hogy a vallás parancsait a legtöbb hívő életében többször is megszegi, mégis minden vallás minden papja prédikálja: nem szabad bűnözni. Épen így bizonyos az is, hogy a nemzetek mindig torzsalkodnak. Mégis mindig arra kell törekedni, hogy értsék meg egymást, legyenek meg egymással békében, mert csak ez az út vezet el a reális célkitűzéshez: hogy t. i. a nemzetek minél kevesebbet veszedjenek, minél nagyobb egyetértésben dolgozzanak együtt. Ha a szkeptikusok kishitűsége lesz úr a földön, akkor minden évben új és új háborúk törnek ki, a nemzetközi együttműködés eddigi eredményei megsemmisülnek. Minthogy ha az emberiség reményvesztve abbahagyja *a bűn, a betegség, a tudatlanság* ellen vívott eddigi harcát, akkor sokkal több, sokkal veszedelmesebb bűnök, betegségek kapnak lábra és sokkal nagyobb sötétség borul az elmékre* mint ma.

Azok a célok, amelyekről az előadottakban beszéltünk, meglehetősen távoli célok; amíg az emberiség eljut odáig, több közbeeső állomása lesz. Valószínű, hogy az autarchiák rendszere egészen kiéli magát, esetleg kifejlődik a világrészek autarchiája és csak azután jut el az emberiség a világgazdaság racionalizálásához. Ahhoz, hogy eljusson idáig, ismernie és akarnia kell a célt; amíg nem ismeri és nem akarja, addig ez elérhetetlen távolságban lesz tőle; ha megismeri és akarja, máris óriási lépést tett feléje. Ma is igaz és évről-évre igazabb lesz, nemcsak Európára, hanem iaz egész világra vonatkoztatva, az a néhány tétel, amellyel Briand Paneurópa-memoranduma végződik:

„összefogni, hogy élhessenek és boldogulhassanak: ez a szigorú kötelesség, amellyel most már szemben állanak Európai népei. A népek érzelmei ez ügyben már, úgy látszik, világosan megnyilatkoztak. A kormányok feladata, hogy felelősségük tudatára ébredjenek, hacsak nem akarják különcélú kezdeményezések és zavaros vállalkozások kockázatának kitenni azoknak az anyagi és erkölcsi erőknek összességét, amelyeknek együtt és kézben tartásáról a2 európai közösség és az egész emberiség javára nekik kell továbbra is gondoskodniok”.

4. A jövedelemelosztási politika feladatai

A laborizmus a munka gazdasági fölényének rendszere; ez a fölény elsősorban a jövedelemelosztás terén kíván megnyilvánulni és épen azért a laborizmus szempontjából a jövedelemelosztási politika célkitűzései elsőrendű fontossággal bírnak.

A kapitalizmus korában is beszélünk jövedelemelosztási politikáról, ez azonban ma nem a, szorosan vett gazdasági politikának a része, hanem a szociálpolitikának egyik fontos ága.

Szociálpolitikán a gazdasági politikának bizonyos mértékben önállósult ágát értjük, amelynek feladata „a gazdasági életbe az emberi szempont érvényesítése érdekében közbelépni és afölött örködni, hogy az ember személyiségének megsértése a lehetőség szerint elháríttassék”.²⁰² A szociálpolitika tehát céljait ma nem a gazdasági renddel párhuzamosan építi ki, hanem szembefordul vele: a gazdasági renddel szemben akar bizonyos magasabb szempontoknak érvényt szerezni. Ennek a védekező jellegű szociálpolitikának egyik ága a jövedelemeloszlási politika, amelynek célja a munkásosztály számára a létminimum biztosítása. A szociálpolitika feladata tehát a mai gazdasági rendben is igen nagy, szerepe minden tekintetben jelentős:²⁰³ nemcsak a kapitalista rend számos kinövését tompítja le és ezzel széles néprétegek számára elviselhetővé igyekszik tenni az életet, hanem kétségtelenül a jövő útját is előkészíti. Azok, akik felvetik a kérdést: szociálpolitikára vagy rendszerváltozásra van-e szükség, igen sok esetben csak a szociálpolitika fokozatos kimélyítésével és kiszélesítésével, a gazdasági rendbe való beleépítésével akarják a rendszerváltozást előkészíteni vagy megvalósítani.

A laborizmus igen sok vonatkozásban a kimélyített és kiszélesített szociálpolitikának a gazdasági rendbe beleépítését jelenti és követeli. Így a laborizmus korában a jövedelemeloszlási politika sem elégedhet meg a tűzoltói szereppel, hanem a gazdasági politika gerincévé kell erősödnie. A laborizmus olyan jövedelemeloszlást jelent és követel, amelyben a munkából élők érdekei a magasabb és általánosabb gazdasági érdekek által vont határokig minden más érdekkal, tehát a tőkés érdekeivel szemben is érvényesülnek. Ezt másként, mint aktív jövedelemeloszlási politikával megvalósítani nem lehet. A jövedelemeloszlás harcát pacifikálni kell, irányítani kell, mert enélkül szó sem lehet arról, hogy a munkából élők érdekei érvényesülnek. Ma a helyzet leegyszerűsítve ez: a nemzet által termelt javakat összegyűjtik egy nagy téren és ott a tőke felügyelete alatt felosztják. Csak az kap, aki kellő időben kiér a térre és igazolni tudja a jogcímét az osztozkodáshoz; a tőkés gyors járműveken jönnek, igazolványuknak a legnagyobb tekintélye van, természetes, hogy addig, amíg a munkából élők gyalog kiérnek és felmutatják a maguk számtalan sok szerény kis igazolványát; egynek-egynek nem jut valami sok. Ez persze nagyon leegyszerűsített kép, de a helyi és időbeli egységtől eltekintve nagyjában igaz. Ha már most azt akarjuk, hogy ezentúl az osztozkodásban elsősorban a munkából élőket

²⁰² Heller Farkas: Közgazdaságtan, II. k. 457. 1.

²⁰³ Heller Farkas mutat rá arra, hogy a szociálpolitika nemesak az alsó népoisztályok érdekeit védi, hanem sok irányban találkozik a felsőbb osztályok igen fontos érdekeivel is. (Szociálpolitika, Budapest, 1920. 24. 1.)

elégítsék ki, akkor a telep felett a felügyeletet a munkából élők kezébe kell adni. Gondoskodni kell arról, hogy a munkából élők előtt se autóval, se repülőgépen senki se jelenhessen meg osztzkodás végett és *gondoskodni kell arról, hogy a munkából élők egymás előtt se vihessék el a szétosztandó termévényeket*, Mindehhez pedig rend és céltudatos cselekvés, tehát — politika kell. Egyébként kapitalista oldalról is sokan sürgetnek már olyan szellemű aktív jövedelem eloszlási politikát, amely egészen közel áll a laborizmus gondolatvilágához és amely megvalósulása esetén a legjobb szálláscsináló lenne a laborizmus számára. Balás Károly például a következőket írja:²⁰⁴

„Abból, hogy a magántulajdon intézményeit a termelés eredményessége szempontjából alapvetően fontosnak kell tartanunk, nem következik még, hogy a kapitalisztikus jövedelemeloszlási, illetőleg nyereségszerzési módoknak és alkalmaknak mindenikét is helyeseinők, megrendszabályozandónak, vagy kiküszöbölendőnek ne tartanok.

— Éles különbséget kell tennie tehát a szociálpolitikának maga az általános értelemben vett kapitalisztikus termelési mód között és azok között a különféle jövedelem- és nyereségszerzési módok és alkalmak között, amelyeket a korlátozatlan, a fogyasztási piac és a jövedelemszerzés, különösen a konjunkturális jövedelemszerzés terén való kapitalisztikus szabad kalózkodás kieszelni és megragadni tud, ha megfelelő közérdekű fékre nem talál... *A fogyasztók, a dolgozók, a kihasználtak nagy táborának, s ezzel, mondhatjuk, a társadalom túlnyomó részének nagy érdekei követelik azonban, hogy míg egyrészt a magántulajdon és a tőke a termelés effiicientitását biztosító és fokozó természeténél és lehetőségeinél fogva a társadalom alapintézményei között meg legyen őrizve, addig a tőke, pénz, hitel és fizetési hatalmak segítségével való jövedelem- és nyereségszerzés terét szigorúan közérdekű ellenőrzés alá kell venni*”.

Ez a szociálpolitika még nem a laborizmus gazdasági politikája, de már nem a kapitalizmus szociálpolitikája; ha a kapitalizmus a tőke fölényén alapuló gazdasági rendszer, a tőke fölényével nem. fér össze az, hogy a gazdasági életet irányító tőke jövedelme szigorú közérdekű ellenőrzés alatt álljon. A kapitalizmus a maga elvi tisztaságában csak olyan szociálpolitikát tűr meg, amely vigyáz arra, hogy valami baj ne legyen a tőke jövedelemeloszlási fölényéből. A laborizmus jövedelemeloszlási politikája ezzel szemben aktív gondoskodás arról, hogy a munkából élők számára a nemzet gazdasági kultúrája által megengedett életszínvonal elérésének lehetősége biztosítottassék. A kapitalizmus szociálpolitikába szorított jövedelemeloszlási politikája a tőke fölényének éjjeli őre, a laborizmus jövedelemeloszlási politikája viszont a munka gazdasági fölényének fenntartója, megnyilvánulása, alátámasztása. Ehhez képest a kapitalizmus jövedelemeloszlási politikája a bérvédelem teréről nem mer lelépni és csak közvetve igyekszik az áralakulásra hatni, a laborizmus jövedelemeloszlási politikája viszont a gazdasági élet egész területére kiterjed és a nemzeti

²⁰⁴ A szociálpolitika főkérdései c. i. m. 10—11. 1.

jövedelem megosztásával kapcsolatos minden gazdasági jelenléteget irányítani igyekeznek.

A laborizmus jövedelemelosztási politikája *nem lehet egyoldalú osztozkodási program*; ha csak az lenne, hamarosan eljátszana szerepét. Osztozkodni csak akkor lehet, ha van min osztozkodni: ezt sohasem szabad figyelmen kívül hagyni. Annak, hogy mi a laborizmus gazdasági politikájának tárgyalásánál a jövedelemeloszlással kapcsolatos kérdéseket a termelési politika kérdései előtt tárgyaljuk, nem az az oka, mintha elfelejtenők ennek a tételnek az igazságát. Azért kell azt előbb tárgyalnunk, mert bármennyire furcsa is: *a kapitalizmus nem a termelésnél, hanem az osztozkodásnál jött a zsákutcába. Termelni a fizikai lehetőségek miatt ma is tudna akár mennyit? a baj az, hogy nem tudja elosztani, amit termel.* Ez pedig nagy baj: a termelésnek ugyanis nemcsak technikai, fizikai előfeltételei vannak, hanem gazdaságiak is; ezeknek a gazdasági feltételeknek egyike az, hogy a termelt javak bizonyos része elfogyasztassék, hogy így a piacon helyet adjon az új áruknak, illetve hogy a termelt áruk egy bizonyos része a piacon vevőre találjon és így a vételárból az új termelés költségei fedezetet nyerjenek. Akármennyire ellenkezik a józan ésszel: ezen a kapitalizmus képtelen segíteni, mert megbomlott a hatalmi egyensúly, föléje nőttek a tömegek igényei, túlszaporodott a népesség és az így keletkezett új helyzetben nem tud a gazdasági életnek irányt, új lendületet adni. A fejlődés útjának keresett állomása ma nem valami új technikai felfedezés, amely a termelés fizikai lehetőségeit növeli, hanem annak a szervezési elvnek a megtalálása, amely a ma termelhető áruk szétosztását lehetővé teszi; ha ezt az elvet megtaláljuk, akkor nincs akadálya annak, hogy a termelést növelhessük, mert akkor az így megnövekedett termelés eredményeit is szét tudjuk osztani. Altalában tehát az az igazság, hogy először termelni kell, csak azután lehet szó a szétosztásról; a mai helyzetben azonban e tétel mellett előtérbe kell helyezni azt: a termelt árukat szét is kell osztani, mert különben nem lehet tovább termelni.

Fel kell vetnünk a kérdést: *lehetséges-e aktív jövedelemelosztási politika* és ha igen, *hol van a határa?* Ebben a kérdésben a két elmélet harcol egymással: a beszámítási elmélet (Zurechnungstheorie) és a hatalmi elmélet.²⁰⁵ A beszámítási elmélet szerint a jövedelemeloszlás az áralakulás gazdasági törvényeinek a következménye, a hatalmi elmélet szerint szociális hatalmi helyzetek eredménye. Ez a kérdés nemcsak elmé-

²⁰⁵ L. Mezey Lajos: Beszámítás vagy hatalmi elmélet? Közgazdasági Szemle, 1932. évf. 284—305. 1., Balás: Politikai gazdaságtan, I. k. 475—488. 1., Balás: A jövedelemeloszlás főágai a kapitalizmus korában, Budapest, 1913. 622—650. 1., Surányi-Unger: Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts, Jena, 1927, 257—262. 1.

leti jelentőségű: mert a beszámítási elméletből az következik, hogy a jövedelemeloszlás csak a gazdasági viszonyok belső változásával alakul, azt irányítani, befolyásolni nem lehet, ezzel szemben a hatalmi elmélet hirdetői elméletükből azt a szociálpolitikai következtetést vonják le, hogy a jövedelemeloszlás az állam által irányítható, pl. a munkabér nagysága törvényhozási úton megállapítható és megváltoztatható. Nyilvánvaló, hogy a beszámítási elmélet inkább a kapitalizmus gondolatvilágában mozog, ezzel szemben a hatalmi elmélet hívei elsősorban a szocialisták és a mai társadalmi és gazdasági renddel elégedetlen reformátorok köréből kerülnek ki.

Szerintem a beszámítási elmélet tanításait a gazdasági élet alakulása már régen megcáfolta. A beszámítási elmélet lényege ugyanis az, hogy a termék értéke szabja meg a termelési eszköz értékét, a termelési eszköz értéke szerint alakul a termelési eszköz ára és a termelési eszközök ára alapján alakul a jövedelemeloszlás. Ezek a tételek pedig nyilvánvalóan alkalmatlanok a jövedelemeloszlás jelenségeinek magyarázatára. Anélkül, hogy az egyes tételek részletes vitatásába belemennék, csak a következőkre mutatok rá: A két óv óta használatban lévő gép értéke sokkal kisebb, mint egy új gép értéke, pedig a termékük értéke azonos lehet; téves tehát az a tétel, hogy a termék értéke szabja meg a termelési eszköz értékét. De téves az a tétel is, hogy a termelési eszköz ára a termelési eszköz értéke szerint alakul, mert azt ma már keserű tapasztalatból tudjuk, hogy az ár kialakulásában az értékbecslés szubjektív szempontjainál sokkal nagyobb szerepe van a piaci viszonyoknak, az általános közgazdasági helyzetnek, a politikai élet alakulásának, az eladó és a vevő, valamint az adásvétel egyéni körülményeinek. Tudjuk azt is, hogy a kartellek árpolitikája szintén mennyire független az illető árucikkre vonatkozó értékbecslésektől stb. Ha a termelő eszköz értéke szabná meg a termelési eszköz árát, akkor nem beszélhetnénk a gazdasági liberalizmus elveinek legmesszebbmenő érvényesülése idején érteken aluli elkótyavetyélések százairól és az érteken felüli áruuzsora eseteiről. Természetes: a téves első két tételre nem lehet helyes következtetést felépíteni, ezért, de önmagában is vizsgálva téves a harmadik tétel is. Téves legalább annyiban, hogy nem adja a jövedelemeloszlás lényegének magyarázatát. Ha ugyanis nem igaz az, hogy a termelési eszközök értéke szerint alakul a termelési eszközök ára, akkor semmit sem mond az a tétel, hogy a termelési eszközök ára szerint alakul a jövedelemeloszlás, mert nyitva hagyja azt a kérdést: hogyan alakul a termelési eszközök ára? Az áralakulás ma már sokkal összetettebb jelenség, semhogy egyszerű „közgazdasági törvények” felállításával meg lehetne magyarázni; vannak kétségtelenül törvényszerűségei is, azonban azok is az embereken keresztül érvényesülnek, tehát egy bizonyos mértékben

az emberek cselekvései szerint módosulhatnak. Az áralakulás-
végeredményben eszes, gondolkodó emberek gazdasági cselek-
véseinek eredménye. Igaz, hogy az egyéneket áresináló tevé-
kenységükben egy bizonyos mértékben irányítja és korlátozza
a gazdasági élet számos ú. n. törvényszerűsége,²⁰⁶ azonban ez
így van az emberi cselekvőség más területein is. Így van pl. a
technikai felfedezések terén, ahol a kutató emberi elmét irá-
nyítják és korlátozzák kétségtelenül a természeti törvények, de
mégsem lehet mondani, hogy ezek a természeti törvények hoz-
zák létre az új technikai felfedezéseket. Így van ez minden
mesterségben, amelynek megvannak a maga szabályai, fogásai,
mégis számtalan lehetősége van az emberi egyéniség külön-
böző megnyilvánulásának. Így van a művészetben, az iroda-
lomban, a tudomány minden ágában, a politikában, a társa-
dalmi életben. Sőt így van pl. az igazságszolgáltatásban is,
amely a törvényes szabályok alkalmazását jelenti az élet által
felvetett esetekre, mégis akárhányszor megesik, hogy két bíró
ugyanabban az ügyben ugyanazon tényállás mellett ellentétes
ítéletet hoz. Mint minden hasonlat, ezek is sántítanak, de a
tételelem javára sántítanak, mert a gazdasági életben az emberi
cselekvőségnek sokkal nagyobb szabad tere van, mint az élet
bármely más oldalán. ”

Viszont nincs igaza a hatalmi elmélet ama híveinek,
akik a jövedelemeloszlás alakulását kizárólag szociális hatalmi
helyzetekre vezetik vissza. A gazdasági életnek igenis vannak
szabályai, amelyeken hatalmi erővel sem lehet túlkérülni. Ilyen
szabály pl. az, hogy előbb termelni kell, csak azután lehet osztani;
ilyen szabály az is, nem lehet többet felosztani, mint amennyit
termelnek; ilyen szabály az, hogy a mai gazdasági viszonyok
között tőke nélkül termelni nem lehet; ilyen szabály az, hogy
a munkás nemcsak a termelésnek elengedhetetlen kelléke,
hanem a fogyasztásnak is jelentős tényezője; ilyen szabály az,
hogy huzamosabb ideig veszteséggel termelni nem lehet; ilyen
szabály az, hogy van a jövedelemnek olyan minimuma, amely
alá a munkás jövedelmét a jogrend felborításának veszélye
nélkül leszorítani nem lehet stb. Ellenben igaza van a hatalmi
elméletnek abban, hogy a gazdasági élet törvényszerűségei, a
gazdasági élet adoittságai mellett kiemelkedő szerepe van a
jövedelemeloszlás terén a gazdasági hatalomnak; a gazdasági
tevékenység végső célja minden ember számára a szükség-
letkielégítés, a jövő biztosítása, mindez pedig a jövedelem-
eloszláson keresztül történik; az egész gazdasági élet és annak
egyik legjelentősebb része, a jövedelemeloszlás számtalan ember

²⁰⁶ Balás Károly szerint a jövedelemeloszlás embereik csinálmánya,
társadalmi eredmény, nem pedig az emberi cselekvőség fölött álló gazda-
sági törvényeik egyszerű következménye; az emberi cselekvőség azonban
mindig csak bizonyos, már kialakult előzmények által megadott lehetősé-
gek között mozoghat. (A jövedelemeloszlás főágai stb. 628. 1.)

gazdasági tevékenységének szövedéke és ezek a gazdasági tevékenységek végeredményben mind a minél nagyobb jövedelemrészesedéseket célozzák. Hogy a jövedelemeloszlás nem fajul el késhegyig menő komoly harccá, annak oka az, hogy az egész gazdasági életet és így a jövedelemeloszlást is mindig bizonyos szervező hatalom irányítja, amely rendet teremt benne.²⁰⁷

Könyvünk első részében kifejtettük már, hogy ez a szervező hatalom valamelyik termelési tényező: természeti vagy anyagi termelési tényező, a tőke, a munka vagy az állam, illetve: ezeknek a termelési tényezőknek jogán a gazdasági életben résztvevő emberek összessége. Az egyik termelési tényező hatalmi fölénye a többi termelési tényező felett különböző fokú lehet, aminek következtében lehetnek korok, amelyekben a gazdasági élet irányításába több szervező hatalom is beleszól, amelyek egymást természetesen korlátozzák. De korlátozzák a hatalmi fölényben levő termelési tényező cselekvési szabadságát bizonyos gazdasági adottságok is (természeti környezet, gazdasági kultúra) és korlátozzák a gazdasági törvényszerűségek. Amint a politikai hatalom gyakorlói — mégha ez a hatalom a diktatúra abszolutizmusa is — maguk előtt egész sereg korlátot találnak, amelyek nem engedik, hogy a hatalmat bizonyos magasabb elvek megsértésével is kiéljék, épen úgy a gazdasági hatalom birtokosai — mégha ez a hatalom abszolút lenne is, pedig a szovjeteket kivéve, sehosem az — sem tehetnek meg mindent, amit akarnak. És ha megtesznek mégis olyant, ami magasabb gazdasági érdekek sérelmét jelenti, annak előbb-utóbb reájuk is kiható rossz következményei lesznek. Ma a legtöbb országban a tőke kezében van a gazdasági hatalom, de ez a hatalom már alaposan alá van ásva, más termelési tényezők is lekanyarítottak belőle egy-egy darabot, aminek következménye részben az, hogy a gazdasági életben nincs rend.

Ha a kifejtetteket a jövedelemeloszlásTa alkalmazzuk: a jövedelemeloszlás folyamatában is megállapíthatjuk, hogy ma pl. a tőkéseknek irányító befolyásuk van a jövedelmekre, habár ez a befolyás korántsem akkora, mint amekkora még csak egy néhány évtized előtt volt. De amikor ez a befolyás a legnagyobb volt, akkor sem volt abszolút értelemben korlátlan, akkor is sok irányban kötve volt a gazdasági hatalom keze.

²⁰⁷ Szerintem épen ezért nem lehet szembe állítani az unalmat és a gazdaságot, mint ahogy pl. *S. Rubinstein* teszi a „Herrschaft und Wirtschaft” c. művében (München, 1930). Eubinstein szerint az uralom a feudális rend szervezési elve, a gazdasági élet az ipari demokrácia, a gazdaság önkormányzaton alapuló rendje felé halad, amelynek nem lesz uralmi, hatalmi jellege. A kifejtettek után nem kell hangsúlyoznunk, hogy mi is a gazdasági demokrácia, a gazdasági önkormányzat kialakulása felé látjuk: a jövő útját, de nem hiszünk abban, hogy uralom, uralomlehetőség, hatalom nélkül rend lesz valamikor a gazdasági életben.

Mindezeket összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy a *jövedelemeloszlás* az adott gazdasági viszonyok, bizonyos gazdasági törvényszerűségek, a többi termelési tényező befolyása által vont korlátok között *a termelési tényezők felett gazdasági fölényrel rendelkező termelési tényező által irányított osztozkodás a nemzeti jövedelmen.*²⁰⁸

Ha pedig ez így van: akkor a jövedelemeloszlás *nem, megváltoztathatatlan gazdasági törvények,* hanem bizonyos korlátok között *emberek által irányított folyamat.* Ebből pedig az következik, hogy ez az irányítás lehet jó vagy rossz és pedig mindakettő különböző fokban. De következik ebből az is, hogy a jövedelemeloszlás nemcsak akkor módosul, ha megváltoznak a gazdasági viszonyok, hanem módosulhat úgy is, hogy a termelési tényezők felett más termelési tényező veszi át a gazdasági hatalmat; aminthogy a termelési tényezők felett való hegemóniáért vívott állandó küzdelem különböző állása, változó alakulása önmagában is maga után vonja a jövedelemeloszlás megfelelő módosulását. Amikor azonban a jövedelemeloszlás hatalmi irányításáról, illetve megváltoztatásáról beszélünk, nem kell szükségkép arra gondolnunk, hogy az irányító hatalom az állam lesz; lehet az is, de lehet más is, pl. lehet a munka, illetve a munkából élők gazdasági érdekeit képviselő szaktestületi rendszer megfelelő alakulata. Azok, akik a hatalmi elméletet az általunk vallott mérsékelt felfogásban is elutasítják, rendszerint arra hivatkoznak, hogy az állam a maga bürokratikus szervezetével nem alkalmas arra, hogy a jövedelemeloszlás finom gépezetét irányítsa. Ezt a felfogást lehet vitatni, de az egész vita eldönthető azzal, hogy a jövedelemeloszlás aktív közületi irányítása elképzelhető úgy is, hogy az irányítás nem az állam, hanem a nemzetnek, mint gazdasági egységnek gazdasági, tehát nem bürokratikus szervei kezében lesz.

a) Az áralakulás irányítása.

Az aktív jövedelemelosztási politika egyik legfontosabb és legnehezebb kérdése az *áralakulás irányítása.* A modern gazdasági életben a jövedelem igen gyakori alakja az árjövédlem: az árakon keresztül alakul a vállalkozó, az iparos, a kereskedő, a mezőgazdasági kis- és nagytermelő jövedelme.

Közvetve igen nagy a jelentősége az áralakulásnak a munkabérek alakulására is, amit azonnal megállapíthatunk,

²⁰⁸ Balás Károly szerint „a jövedelemeloszlás konkrét ténye minden időben történeti előzményeik folytán kialakult társadalomgazdasági helyzeteken nyugvó és az azoktól megadott lehetőségeik körében mozgó emberi cselekvőség eredménye. A közvetlen faktor pedig, mely a társadalmi termelés eredményének a társadalom tagjai között való szétosztását eszközözi, a kialakult jog rendje. (Politikai gazdaságtan, 483. 1.)

ha figyeljük azt, hogy az árak változásával szemben mennyire érzékenyen viselkedik a munkabérek alakulása. Ez természetes is; a munkáltató a jövedelmét az árakon keresztül kapja, ha ez a jövedelem az árak változásával pl. kisebbedik, természetesen igyekszik a kiadásait, köztük elsősorban a munkabéreket is csökkenteni, ami az esetek nagy részében többé-kevésbé sikerül is neki. Még nagyobbak látjuk az áralakulás jelentőségét, ha meggondoljuk, hogy a jövedelemeloszlás kettős folyamat: az egyik, a közvetlenül észlelhető, a pénzügyi jövedelmek elosztása (Einkommenverteilung), a másik a termelt javak szétosztása (Güterverteilung);²⁰⁹ az első folyamat csak eszközi jelentőségű, a második cél: a gazdasági életben minden azért történik, hogy a gazdálkodó ember a jelenbeli szükségletei kielégítésére alkalmas javakat megszerezze és a jövőbeli szükségletei kielégítésének lehetőségét biztosítsa. A jelentősebbnek felismert második folyamatnak, a javak szétosztódásának legfontosabb jelensége az áralakulás. Az ugyanis, hogy egy-egy nemzettag a neki osztályrészesül jutott pénzügyi jövedelem segítségével mennyi reáljövedelemhez jut, mennyi szükségletkielégítési cikket tud szerezni, attól függ: hogyan alakul a beszerezni kívánt szükségletkielégítési cikkek és javak ára. A harmadik szempont, amelyet az áralakulás jelentőségének mérlegelésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni, az, hogy az áralakulástól függ a termelés rentabilitása, amit ma felesleges bizonyítani; viszont a termelés rentabilitása kihat a termelés nagyságára is.

Aki a laborizmus programját meg akarja valósítani, annak kezében kell tartani az áralakulás irányítását.²¹⁰ A laborizmus számára ez annál nehezebb feladat, mert a laborizmus a munkából élők érdekeit a nem munkából élők érdekei fölé kívánja helyezni, viszont az áralakulás terén ma még nem mindig a munkából élők egységes érdeke találkozik szembe a többi gazdasági rétegek egységes érdekeivel, hanem a munkából élők egyes rétegeinek érdeke párhuzamosan alakul egyes nem munkából élők érdekeivel és — legalább látszólag — ellentétesen más munkából élők érdekeivel. Ennek a nehézségnek kiegyensúlyozása sok időt, kísérletezést és — csalódást is hozhat a kialakulóban levő új gazdasági rend számára.

Ha a tömegek történelemalakító képzeletében forrongó árpolitikai álmokat, vágyakat egy mondatba össze lehetne

²⁰⁹ Balás: Politikai gazdaságtan c. i. m. 245. 1.

²¹⁰ Azok, akik ki tudtak szabadulni a gazdasági liberalizmus légköréből, tisztán látják azt, hogy a kapitalizmusnak is feltétlenül szüksége van aktív árpolitikára. „Elmúltak azok a régi jó idők — mondja Balás — amikor az áralakulás jelenségét a laissez faire álláspontjára helyezkedően kizáróan a magánérdekek küzdelméhez tartozónak vagy ú. n. „gazdasági törvények” alapján önmagától, az érdekek harmóniáját biztosító valaminők lehetett tekinteni. A modern államban egyetemes, öntudatos árpolitikára van szükség.” (I. ni. 714. 1.)

sűriteni, ez a mondat így hangzanék: gondoskodni kell az áralakulás olyan irányításáról, amely mellett minden dolgozó ember tisztességesen megélhet. Ezt akarja a Qu. a. is; ennek az álomnak megvalósítására kell vállalkozniuk azoknak, akik az új gazdasági rendet akarják kiépíteni.

De *lehetséges-e az áralakulás ilyen irányításai* A liberalizmus légkörében nevelkedett gazdaságpolitikus azt mondja erre: nem, mert az áralakulást csak a kereslet és a kínálat, illetve a kereslet és a kínálat oldalán érvényesülő tényezők küzdelme irányítja. Érdekes ebben a vonatkozásban az, hogy a liberalizmus gazdasági politikája nem hajlandó tudomásul venni azokat az eredményeket, amelyeket az áralakulás kutatása terén a tudománynak ama jelesei is elértek, akik egyébként ezekből az eredményekből nem kívánnak a gazdasági liberalizmus tanításaival ellentétes gazdaságpolitikai következtetéseket levonni. A tudomány megkülönböztet természetes árt és piaci árt; a természetes ár az az ár, amely az ártényezők akadálytalan játékának eredményeként alakulna ki zavaró körülmények behatása nélkül; ezzel szemben a piaci ár az utóbb említett „zavaró körülmények behatása alatt kialakult mindenkor, a való életben mutatkozó ár”.²¹¹ A tudomány megállapítása szerint csak a természetes árra áll az a tétel, hogy a kínálat és a kereslet harca alakítja ki; ilyen természetes ár a valóságban nincs, mert nincs és nem is volt olyan állam, amelyben minden külső behatás nélkül a kínálat és a kereslet szabad versenye alakítaná ki a tényleges árt. A tudomány csak azért foglalkozik a természetes ár fogalmával, mert ezzel a módszerbeli egyszerűsítéssel akarja megkönnyíteni a piaci, a tényleges áralakulás rendkívül bonyolult jelenségének megértését és vizsgálatát. Azt azonban a gazdasági liberalizmushoz közel álló tudomány sem állítja, hogy valaha is és valahol is tényleg a kereslet és kínálat szabad versenye állapította volna meg a tényleges árakat. A tényleges ár, a piaci ár a gazdasági életben tényleg fennálló adottságokkal, körülményekkel, törekvésekkel megzavart, akadályokra talált természetes ár. „A piaci árat a természetestől eltérően alakító sok körülményt — mondja Navratil²¹² — kimerítően felsorolni nem lehet”. Szerinte a főbb zavaró körülmények, amelyek a természetes árt piaci árrá alakítják, a következők: 1. a vevők vagy az eladók, vagy ezeknek egy része a piacot nem ismeri jól vagy jobban ismeri, mint a másik fél; 2. a spekuláció; 3. a hosszabb határidőre szóló megállapodások; 4. a vevő vagy az eladó kényszerhelyzete, amelynek eredménye kényszerár; 5. természeti akadályok; 6. a szokás; 7. ijedelem; 8. a vevő könnyelműsége; 9. kereskedői fogások, reklám, a hazai ipar pártolása; 10. az

²¹¹ Navratil: Közgazdaságtan, Budapest, 1933. 245. 1.

²¹² I. m. 275. 1.

állami beavatkozás; 11. az eladók megegyezése (kartell, tröszt); 12. dumping-törekvések; 13. monopolhelyzetek stb. Minthogy pedig a piaci ár az igazi, a valódi, az életben szerepet játszó ár: az, aki az áralakulás jelenségeit meg akarja magyarázni, nem tekinthet el ezektől a zavaró körülményektől, amelyeknek árképző jelentősége közismert. Ha viszont ezt elismerjük: máris meg kell állapítanunk, hogy az áralakulást nemcsak lehet irányítani, de máris irányítják a kartellek, trösztök, az állam, stb.

Balás Károly rámutat arra, hogy „az ártényezők között ott szerepelnek mindazok a tényezők, amelyek a gazdasági élet szürke valóságaiban tényezőkként szerepelnek, az értékelés és haszonbecslés szubtilis gazdaságpszichológiai szempontjaitól kezdve a korrupció büntetőjogi szempontjáig. Az élet e szürke valóságai között ártényező valamely termék gyakori vagy ritka, jobb vagy selejtesebb volta éppen úgy, mint egyes árspekulánsok kíméletlensége, csalása vagy a hatalom tehetetlensége vagy szemhúnyása velük szemben.”^{21.1}

Ha eltekintünk az általánosításoktól, az absztrakcióktól: azt kell mondanunk, hogy az árakat emberek alakítják: eladók és vevők, akik az adásvételi ügylet megkötésekor bizonyos adottságok kényszerítő hatásától szabadulni alig tudnak. A cipész, amikor eladja a cipőt, amely neki 10 pengőbe került, minden erejével azon van, hogy a 10 pengőn túlmenő eladási árt érjen el; rendes körülmények között nem is száll le 10 P alá; de lehetnek esetek, amikor kénytelen vele: ha másként nem tudja eladni, hát veszteségre adja el. A vevő, akinek a cipőre csak 11 pengő jut, ennél többet semmiesetre sem akar adni a cipőért; de ha a cipő nagyon kell neki és olcsóbban másutt nem kap, mégis megveszi 12 P-ért, talán hitelre, talán kölcsönpénzért, talán úgy, hogy más vételről mond le. Igenis vannak bizonyos adottságok, amelyeknek nagy szerepük van az árképződésnél, de az adottságok mellett vannak alakítható tényezők is és vannak olyan adottságok is, amelyek megváltoztathatók. Ha a cipésznek kevesebb adót kell fizetni, ha nagyobb a forgalma, ha olcsó hitelt kap: akkor kevesebb lesz a termelési költsége, tehát olcsóbban adhat el. Ha a vevőnek több lesz a jövedelme, ha más szükségleti cikkeknek ára leesik: a vevő többet adhat cipőre.

Az áralakulás irányítása, tehát az áralakítás nem azt jelenti, hogy közületi beavatkozással olyan árakat csinálunk, amilyent akarunk; azt jelenti, hogy az árakat a szükségesnek tartott irányban a lehetségesnek bizonyult mértékben befolyásoljuk. Annak, aki aktív árpolitikát követel, nem lehet a szemére vetni, hogy nem lehet ám az árakat tetszés szerint emelni vagy csökkenteni; ezt mindenki tudja, nem is akarja senki-

²¹³ Politikai gazdaságtan, 534. 1.

sem tetszés szerint alakítani az árakat, hanem egy bizonyos irányban addig a határig, ameddig lehetséges. Azt sem tartom komoly ellenvetésnek, hogy az eddigi áralakítási kísérletek mind kudarcral végződtek. Először is nem mind végződtek kudarcral; gondoljunk az olasz, a német kormány árpolitikájára, vagy gondoljunk azokra az eredményekre, amelyeket a magyar kormány elért egyes mezőgazdasági termények, a kenyér, a szén, stb. árának alakítása terén. Másodszor: nem feltétlenül szükséges, hogy az állam maga végezze az áralakítást: rábízhatja a gazdasági élet önkormányzati szerveire, amivel eléri azt, hogy nem kívülről nyúl bele a gazdasági életbe, hanem a gazdasági élet belső erőinek összefogása irányítja az árképződést. Harmadszor: ha igaz az, hogy az ár a javak kicserélési aránya, akkor nem lehet egyes áruk árát külön-külön helyes irányban befolyásolni s a gazdasági élet más területein az áralakulást szabadjárá engedi, mert így nem alakulhat ki a javak kicserélésénél a szükséges arány.

Az árpolitika feladatai közvetettek és közvetlenek. A közvetett feladatok: az objektív tényezők befolyásolása, nevezetesen a termelési költség, a gazdasági fogyasztóképesség, a kínálat és kereslet mennyiségének és időbeli elosztódásának irányítása. Ha a termelési költség emelkedése vagy csökkenése eddig az áralakulásban jelentős szerepet vitt: ez a szerepe akkor is meglesz, ha a gazdasági politika a termelési költségeket minden árunál öntudatosan irányítja, befolyásolja. Ennek a lehetősége pedig adva van: a termelési költség főleg anyagbeszerzési költség, munkabér, adó; az anyagbeszerzési költségeket a laborizmus befolyásolni tudja, mert árpolitikája nem korlátozódik egyes árukra, hanem az egész gazdasági életre, tehát a belföldön vagy külföldön termelt minden árua kiterjed; munkabér alakítása a laborizmus egyik főcélkitűzése, amint ezt külön fejezetben kimutatjuk. A gazdasági fogyasztóképesség elsősorban a jövedelemtől függ; a laborizmus aktív jövedelemeloszlási politikájával igyekszik minden ember számára az egészséges mértékű fogyasztási képességet biztosítani. A kínálat mennyiségének szabályozásával aktív termelési politikája foglalkozik; minthogy a legnagyobb fogyasztó a termelés: a termelés irányítása a kereslet mennyiségének szabályozására is kihat. A kínálat és kereslet időbeli elosztódásának irányítása az értékesítési politika feladata. Mindezekkel a kérdésekkel külön fejezetben foglalkozunk; ezen a helyen csak utalunk rájuk. Az árpolitika közvetlen feladatai közé tartozik a közvetett árpolitika eredményeinek felhasználása és azoknak a szubjektív jellegű ártényezők árképző hatásával szemben megvédése, valamint az említett ártényezők hatásának irányítása. Szubjektív ártényezők: a kínálat oldalán a keresniakarás, a kereslet oldalán a szükségletérzés, mindkét oldalon a gazdasági erkölcs hiánya, ezzel összefüggésben a spekuláció, a korrupció,

a család. Ide sorozzuk az eladók, illetve a termelés céljaira vevők kartelljait, trösztjeit is, mint ártényezőket. Mit tehet ezen a téren az árpolitika¹?

A következőket teheti:

Az Országos Gazdasági Tanács minden egyes fontosabb árura nézve megállapítja az országos maximális és minimális árhatárt.

A minimális ármegállapításnak az a célja, hogy az adott gazdasági viszonyok között a termelés rentabilitását biztosítsa. Nem kell hangsúlyoznunk: mennyire szükség van erre. A nemzetnek, mint gazdasági egységnek szüksége van bizonyos áruk termelésére; nem kívánhatja és hiába is kívánná, hogy a termelők ezeket az árukat ráfizetéssel, kiadásaik és munkájuk értékének megtérítése nélkül állítsák elő. Azt látjuk, hogy a piacon az árak alakulása a termelés rentabilitására figyelemmel nincs; szükséges tehát, hogy a gazdasági élet összes tényezői az adott viszonyok mérlegelésével megállapítsák azt az árat, amelyet a nemzet a saját érdekében hajlandó biztosítani azoknak, akik egy bizonyos áru termelésével foglalkoznak. Természetes: szükség esetén külön meg kell állapítani a termelői, a kiskereskedői és a nagykereskedői minimális árat. Az ár megállapításának a hatálya az, hogy a minimális árat túllépő megállapodások tilosak és semmiek; az eladó a minimális árat az elévülési határidőn belül akkor is követelheti, ha áruját a minimális áron alul adta el. Erről a jogról csak az illetékes szaktestület előtt és csak azért mondhat le, mert árujának minősége a minimális ár megállapításánál szem előtt tartott minőségnél silányabb.

A maximális ár megállapításnak az a célja, hogy minden áru tényleges ára a többi áruk árával megfelelő arányban legyen; szükség esetén termelői, kis- és nagykereskedői maximális árak is (megállapíthatók). A megállapításnak hatálya az, hogy a maximális árat túllépő megállapodás semmis. A vevő a maximális árat túllépő kötelezettség teljesítését kikötés ellenére is megtagadhatja, illetve a teljesített fizetést az elévülési időn belül kikötés ellenére is visszakövetelheti. Erről a jogáról le sem mondhat; ha egyes áruk különleges természete a lemondás lehetővé tételét megköveteli, az csak írásban, a helyi szaktestület előtt történhetik.

Az országos árhatárokon belül a vármegyei, illetve a helyi szaktestületek, esetleg, szükség esetén, maga az Országos Tanács megállapíthatja a helyi maximális és minimális árakat, ugyanazzal a hatállyal, mint az országos árhatároknál láttuk.²¹⁵

A helyi árhatárok között az árak alakulása szabad lenne.

²¹⁴ A tudomány ma te ismeri a határának fogalmát: a határhaszon elmélet hívei szerint a piaci ár felső határát a legkevésbé cseréképes, de a cseréből ki nem zárt vevő és a legcseréképesebb, de a cseréből már ki zárt eladó becslése, az alsó határát pedig a legcseréképesebb, de a cse-

MELLŐZVE A RÉSZLETKÉRDÉSEKET: néhány önként adódó *ellenvetésre* akarunk válaszolni. Általánosságban megjegyezzük: nincs szó és nem is lehet szó előre meghatározott konkrét árról, amelyeket a laborizmusnak el kell érnie. Nincs szó és nem lehet szó egyes áruk árának túlságos felhajtásáról vagy leszállításáról: a cél csak az lehet, hogy az; összes áruk árát ne a véletlen, a szembenálló felek különleges anyagi vagy szellemi felkészültsége, tájékozottsága vagy tájékozatlansága, erkölcsi fogvatékossága vagy kényességét szervezettsége és szervezetlensége döntse el, hanem az egyes áruk kicserélési arányát az érdekelt foglalkozási ágak közös egyetértéssel maguk határozzák meg. Ennél az ár meghatározásnál természetesen csak a gazdaságpolitika által elért tényleges adottságokból lehet kiindulni; ez és az a körülmény, hogy az összes áruk árát irányítani kell: a lehetőség szerint csökkenti azt a veszélyt, hogy a megállapított árak a gazdasági viszonyoknak nem felelnek meg. Ha mégsem felelnének meg: meg lehet változtatni őket. Lehetetlenség, hogy ugyanazok, akik ma szervezetlenül, szétforgácsoltan, tájékozatlanul, magukra hagyva „csinálják” az árakat, ne tudjanak ennek a feladatnak jobban megfelelni, ha öntudatosan, szervezeten, az általános gazdasági helyzet ismeretében az egész gazdasági életre kiterjedő hatállyal állapítják meg az árhatárokat. Egyébként: nem szabad az új rendszertől csodát várni. Senkisémondja, hogy máról holnapra ezzel a rendszerrel paradicsomi állapotokat lehet teremteni; először is az árpolitika csak egy része az egész gazdasági politikának, másodsor is csak arról lehet szó: melyik áralakulási rendszer jobb: a mai vagy ez az új rendszer? A mai rendszer nem tudja biztosítani a termelés rentabilitását és az árak egymásközi helyes arányát: ez biztos. Az új rendszerben legalább a lehetőség meg lenne mindkét feladat megoldására; persze, ezzel a lehetőséggel élni kell tudni. Ehhez pedig első sorban akarati kell; ha ez nincs, akkor az egész kérdés tárgyátalan.

Bizonyára elhangzik az az ellenvetés: ez a rendszer *túlságosan merev lesz*. Hát *lehet* merev, de nem szükségképp az. Ennek az árpolitikának a megkötöttség nem a lényege; az a lényege, hogy ott, ahol szükséges és lehetséges, abban a mértékben, amelyben szükséges és lehetséges, az árakat bizonyos kényszerrel is szabályozza.²¹⁵ Nem akarja a gazdasági életet szűk csatornába szorítani, hanem a rakoncátlan, majdnem

réből már kizárt vevő és a legkevésbé cserékes, de a cseréből még ki nem zárt eladó értékbecslése határozza meg. (Böhm—Bawerk, Kapital und Kapitalzins II. rész, IV. kiadás, I. kötet, 1921. 238—317. 1. — Heller: Közgazdaságtan, I. k., Budapest, 1925. 74. 1.)

²¹⁵ L. J. Meszner: Wettbewerbsfreiheit und berufsständische Ordnung. (J. van der Veiden: Wirtschafts- und Sozial-Politik in der berufsständischen Ordnung, Köln, 10. 1.)

mindig kiáradó folyó medrét szabályozni, a partokat feltölteni akarja és ott, ahol kell és lehet, gátakat építeni akar: a víz a mederben tovább szabadon folyhat, apadhat is, dagadhat is, a partig szélesedhet is, de ki nem önthet. A szaktestületek bölcsességétől függ: milyen mély és milyen széles lesz a meder. Ha úgy tapasztalják, hogy túlszűk, módjuk van szélesíteni. Lehetnek áruk, amelyekre nem kell árhatárt felállítani; de ha valamikor szükség lesz rá, a lehetőség mindig meglesz erre is. Előre nem lehet számokkal és adatokkal előállani; időnként és helyenként más és más lehet a kötöttség szükséges mértéke és tartama. Nem konkrét programmpontként, hanem csak a kérdés megvilágítására hozom fel a következő példát: ha pl. egy bizonyos időben a búza termelése 18 P-s búzaár mellett rentábilis, viszont az egyetemes nemzeti érdekekkel 20 P felüli búzaár nem egyeztethető össze, akkor 18 P lenne a minimális búzaár, 20 P a maximális búzaár, a kettő közötti különbség bőven lehetővé tenné a szükséges rugékonyságot, sőt az egészséges versenyt, a helyi különbségek figyelembevételét is. Természetesen: az árhatárok közötti különbség lehet nagyobb is, kisebb is. Egyébként a kartellek árpolitikája elég merev, még sincs baj belőle. Az általunk javasolt rendszer csak a kartellek árpolitikájának általánosságátételét jeleinténé.²¹⁸

Az árképződés kérdése összefügg a nemzetközi gazdasági politikával; ha megvalósulna az a nemzetközi összefogás, amely a laborizmus megvalósulásához szükségesnek mutatkozik, akkor a kérdés sokat veszít nehézségéből, mert akkor a nemzetek gazdasági együttműködése lehetővé teszi, hogy minden nemzet az engedélyezett kivitelre kerülő árut a termelés rentabilitását biztosító áron adhassa el, ami a belső áralakulásra is kiható. De ez persze máról-holnapra nem valósítható meg; addig is élni kell. Súlyosbítja a helyzetet a külföldi adósságok kérdése is. Addig, amíg mindezeket a kérdéseket a laborizmus gondolatvilágának megfelelően megoldani nem lehet, szükségmegoldásokhoz kell folyamodni. A laborizmus gondolatvilágának megfelelő megoldás lenne az, hogy a belföldi áron alul kivitt áruk eladási ára és a beszerzési költsége közötti különbséget az egész nemzet, mint gazdasági egység viselné; ez a meg-

²¹⁸ A kartellek — minit ismeretes — több országban bevezetett a márkacikkek eladási rendszerét, amelynek lényege az, hogy a gyáriak nemcsak a saját eladási árukat állapítják meg közösen, hanem azt is megszabják, hogy a nagykereskedő mennyiért adhatja az árut a kiskereskedőnek, ez pedig a fogyasztónak. („Lückenloses Beversesystem.”) Hogy ennek a rendszernek minden merevsége mellett milyen eredményei voltak, mutatja az, hogy amikor a birodalmi kormány az 1930. évi Kartellnoitverordnung alapján azokra a márkacikkekre, amelyek ára 1930 július 1. óta legalább 10%-kal nem csökkent, a továbbeladási ár megkötésére vonatkozó megállapodásokat hatálytalanította, a legtöbb gyár inkább leszállította az áriákat 10%-íkal, csakhogy az áralakulást a szabad versenyre ne bizzták.

oldás igazságos lenne, mert egyre világosabb lesz mindenki előtt, hogy a külföldre kivitt árukért kapott valuta-, deviza- vagy klíring-követelés az egész nemzet, mint gazdasági egység: érdekében feltétlenül szükséges, szükséges még akkor is, ha a termelési költségeken alul lehetséges a kivitel. Ha pedig ez így van és nem úgy, mint némelyek hiszik, hogy pl. a búzakivitel csak a mezőgazdák érdekében áll, tehát ők viseljék az esetleges veszteségeket, akkor az egyetlen igazságos megoldás: a veszteségeket arányosan kell felosztani az egész nemzet, mint gazdasági egység tagjai között. Amilyen tájékoztatlanságot árul el ma az, aki a magyar iparpártolás ellen beszél és azoknak a vámoknak megszüntetését követeli, amelyek iparunk életképességét biztosítják, éppen annyira nem ismeri a helyzetet az, aki azt hirdeti, hogy a városi fogyasztók a lisztadóval a mezőgazdaságnak hoznak áldozatot. A nemzetnek, mint gazdasági egységnek szüksége van arra, hogy a mezőgazdasági termelés rentábilis legyen és szüksége van azokra a fizetési lehetőségekre is, amelyeket a mezőgazdasági kivitel jelent. Ebből pedig az következik, hogy a nemzetnek biztosítani kell a mezőgazdasági termelés rentabilitását és mint egésznek, vállalnia kell a mezőgazdasági kivitel ráfizetését.

Szerintem sokkal helyesebb lenne a mai rendszernél az, ha nem céladókkal (boletta, lisztadó stb.) oldanák meg ezt a kérdést, hanem úgy, hogy az Országos Gazdasági Tanács kebelében vagy annak felügyelete alatt létesülne egy export-importkiegyenlítő pénztár, amely fedezné az ország kiviteli szükséglete által megvont határok között a ráfizetéssel járó bármilyen fajta kivitel veszteségeit; a pénztár bevételei lennének a behoztali vámok, egyes áruknál szedhető kiviteli illetékek és az államnak, illetve a nemzetnek, mint gazdasági egységnek megfelelő hozzájárulása. Az állam a hozzájárulást nem a kivitelre kerülő áru belföldi fogyasztására kivetett adókból fedezné, hanem azt rendes kiadásként kezelné. Szerintem ez csak kezdetben okozna nagyobb nehézséget, amelyet azonban esetleg kölcsönművelettel is át lehetne hidalni; ha ugyanis minden termelési ág rentabilitását ezen a módon biztosítani lehetne, akkor a magángazdaság megerősödésének következtében rendezőjönne az államháztartás is, mert az adófizetők meg tudnák fizetni adójukat. Ha például olyan árakat lehetne elérni, amelyek az államháztartásunk válsága előtt voltak, amikor a mainál lényegesen nagyobb költségvetésünk felesleggel zárult, akkor a nagyjában mai nívón tartott kiadások és a bevétel különbözetéből bőségesen el lehetne látni az export-importkiegyenlítő pénztárt. A mai rendszer azért nem jó, mert nem engedi megerősödni az adófizetőt. Nem szabad ugyanis elfeledni, hogy az ár jövedelemnek az a része, amely az adó címén az államkincstárba bejut, ezt megelőzőleg a magángazdasági életet is megélelntíti, ami az adóalap növelését is jelenti.

Hangsúlyozom: ez a megoldási mód sem tartozik a labirizmus lényegéhez, ellenben odatartozik az, hogy ráfizetéses-kivitel és az egyes termelési ágak rentabilitásához szükséges kiadások a szociális igazságosság követelményeinek megfelelően terheljék meg a nemzet tagjait. Bizonyos, hogy ez jelentős szociális eltolódásokat, a jövedelmi egyenlőtlenségek bizonyos határig történő fokozatos lecsiszolását jelentené; ez igen

sokakban visszatetszést keltene, aminthogy a ráfizetéses export megszervezése könnyen a nem nagyon népszerű kiviteli monopóliumra vezethet. Mindez, elismerem, sok értbetően védett érdeket érint, azonban az új gazdasági rendbe átmenet zökkenők és áldozatok nélkül alig lehetséges.

b) A munkabér-politika.

Könyvünk első részében ismertettük azokat a szempontokat, amelyeket a Qu. a. laborizmusa a munkabérpolitikában érvényesíteni kíván. A laborizmus számára ezeknek a szempontoknak érvényesítése döntő jelentőségű: a laborizmus a munkából élők gazdasági rendje, a munkából élők jövedelemeloszlási érdekeit akarja minden más jövedelemeloszlási érdek fölé helyezni, már pedig a munkából élők tekintélyes részének a jövedelme munkabér alakjában jelentkezik. Hangsúlyozom: munkabéren nemcsak a fizikai munkás szoros értelemben vett bérét, hanem mindennemű, akár szellemi, akár fizikai munkából élőknek a munkája jogcímén jutott jövedelmet értkej nemzetgazdasági szempontból nem tartom jelentősnek a munkabér, fizetés, tiszteletdíj megkülönböztetéseket. A laborizmusnak más irányban kell megkülönböztetéseket tennie: meg kell állapítania, hogy bizonyos, különösen szellemi munka jogcímén egyeseknek jutott jövedelemben *mennyi az igazi munkabér és mennyi a tőke hatalmi helyzetéből közvetve vagy közvetlenül eredő nem-munkabér-jellegű juttatás?* A különböző nagyvállalatok vezérigazgatói, igazgatói és más főtisztviselői, igazgatósági tagjai kétségtelenül értékes munkát végeznek, de az is kétségtelen, hogy a legtöbb országban a nemzet gazdasági kultúrájával, a nemzet gazdasági fejlődési fokával arányban nem álló olyan javadalmazásban részesülnek, amelynek csak egy része hozható az általuk végzett munkával valamilyen okozati kapcsolatba. A laborizmus munkabérpolitikája nem térhet ki az elől, hogy ezeket az alakilag munkabér-jellegű jövedelmeket korlátozza, mert enélkül nem biztosíthatja a munkából élő tömegekre nézve a nemzet gazdasági kultúrája által megengedett életszínvonal elérésének lehetőségét. Aktív munkabérpolitika nélkül a laborizmus megvalósíthatatlan és fenntartíthatatlan; aktív munkabérpolitika pedig a munkabér alakulásának irányítását, tehát a mai munkabérjövödelmek emelését, csökkentését vagy stabilizálását jelenti.

A munkabér, mint Balás helyesen megállapítja²¹⁷, *a munkásnak jutó jövedelem*, nem pedig a munka ellenértéke. Ebből pedig egyebek mellett az is következik, hogy meddő és

²¹⁷ Politikai gazdaságtan c. i. m. 345. 1.

felesleges minden olyan erőlködés, amely a munka értékének megfelelően akarja a munkást részesíteni a jövedelemben. Nincs és nem is lesz olyan kulcs, amelynek alapján pontosan ki lehetne számítani, hogy valamely termelvény értékében mennyi része van a munkának, a természeti és anyagi termelési tényezőnek és mennyi a tőkének. A laborizmus nem is azt akarja, hogy a munkás az általa végzett munka kiszámíthatatlan ellenértékét kapja meg, hanem azt, hogy a *jövedelemeloszlás folyamatában minden munkából élő embernek meglegyen a gazdasági lehetősége a nemzet gazdasági kultúrájának megfelelő életszínvonalat biztosító jövedelem, adott esetben tehát munkabér elérésére*. Ezt nem valami bonyolult értékszámításokkal, mondva csinált közgazdasági törvényekre hivatkozással, hanem a jövedelemeloszlás intézményes reformjával akarja elérni. Nem is érheti el másként.

Ma a munkabér a legtöbb országban a munkapiacra, a kereslet és a kínálat harcának többé-kevésbé tiszta vagy korrigált eredményeként alakul ki. Itt is áll: a munkabéreket végeredményben emberek alakítják ki, akik eközben természetesen nem tudják, vagy legalább nem mindig és nem egészen tudják magukat függetleníteni bizonyos adottságoktól. De a bérharcok, a munkásság szervezkedésének, az állam munkabérpolitikájának eredményei kétségtelenül bizonyítják azt, hogy van ma is a munkabéralakulásnak egy bizonyos szélességű tere, amelyen nem a gazdasági adottságok, hanem a szembenálló felek gazdasági, politikai és erkölcsi fölénye dönti el a munkabér egy részének alakulási irányát. Ugyanezek az eredmények bizonyítják azt is, hogy céltudatos emberi törekvéssel igenis lehet befolyásolni azokat a gazdasági és egyéb adottságokat, amelyek a munkapiacra ma még szinte törvényszerűen uralkodnak. Gondoljunk csak arra, hogy a kollektív szerződés rendszere mekkora „mesterségesen” előidézett változást hozott ezen a téren és gondoljunk a kartellek munkabérpolitikájának eredményeire.

Végeredményben a munkabér alakulása nem irányítható ugyan olyan értelemben, hogy máról-holnapra akármilyen elméleti elgondolást keresztül lehetne vinni. De kétségtelenül irányítható úgy, hogy a munkabér alakulására ható gazdasági adottságok oéltudatos, kitaró fejlesztésével, módosításával, a hatalmi viszonyok megváltoztatásával fokozatosan közeledjék egy bizonyos előre megállapítható eszmény felé.²¹⁸ Az irányításra vállalkozhatik és vállalkozott is több helyen az állam; a laborizmus lényegének jobban megfelelné és kevesebb nehéz-

²¹⁸ Balás szerint is „javul a munkabér, ha javítják annak körülményeit, a munkás hatalmi viszonyait a társadalmi jövedelemben való osztozkodásnál s nem javul vagy rosszabbodik az ellenkező esetben”. (Politikai gazdaságtan, c. i. m. 378. 1.)

séggel járna az a megoldás, hogy a munkabér alakulását maga a nemzet, mint gazdasági egység, tehát a gazdasági élet önkormányzata irányítaná. Ebben az esetben a miai helyzettel szemben a változás lényege az lenne, hogy nem minden munkás külön-külön szerződne a munkaadóval, sőt nem is egy-egy szakma munkásai kötnének kollektív szerződést az illető szakma munkaadóival, hanem a *minden szakma munkabérének megállapításába beleszólása lenne az ország összes gazdasági tényezőinek*, még pedig úgy, hogy a munkából élőknek az általános gazdasági érdekekkel összeegyeztethető érdekeinek érvényesülése intézményesen biztosíthatnák. Gyakorlatilag *úgy* lenne ez keresztülvihető, hogy az Országos Gazdasági Tanács minden szakmára nézve, az illető szakma élszervezeteinek bevonásával megállapítaná a maximális és minimális munkabéreket.²¹⁹

Semmi akadályja sincs annak, hogy a maximális és minimális munkabérhatár ugyanabban a szakmában bizonyos külön szakképzettség esetén, bizonyos szolgálat után más és másféle módon állapíttassék meg. Az Országos Gazdasági Tanács által megállapított határokon belül, tannak felügyelete alatt, esetleg utasításai szerint a megyei és a helyi szaktestületek állapítanak meg a helyi viszonyok figyelembe vételével a bizonyos helyen és időben tényleg érvényes maximális és minimális munkabérhatárt. Gondoskodni kellene arról, hogy a viszonyok változtával ezek a határok megfelelően módosíthatók legyenek. A munkabérhatárok között a munkás szabadon egyezkedhetne a munkaadóval; a munkabérhatárokat túllépő megállapodások a munkabérhatárt túllépő részükben semmiek, a kárt szenvedett fél a munkaviszony megszüntétől számított bizonyos elévülési időn belül még e jogról lemondás esetén is érvényesítheti ebből folyó igényét a másik féllel szemben. Kívánatos lenne a szaktestületeknek is megadni azt a jogot, hogy még a munkaviszony tartama alatt is a maguk nevében, de a sértett fél részére követelhessék a munkabérhatárok túllépéséből eredő kár megtérítését. Rendkívüli esetekre büntetőszankciók is alkalmazhatók lennének.

Ami ennek a rendszernek megvalósíthatóságát illeti, rá kell mutatnunk arra, hogy bizonyos kezdetleges mértékben már meg is van egyes országokban valósítva, más országok pedig most igyekeznek megvalósítani. Az elsőség dicsősége Ausztráliát illeti: Ujzélánd 1894-ben, Viktória pedig 1896-ban *bérhivatalokat állított fel*, amelyek eleinte a munkásság kisebb cso-

²¹⁹ Az olasz munkaalkotmány (Garta del lavoro) XII. pontja a munkabérek alakulására vonatkozóan a következőket mondja: „a szindikátusok működése, a testületi szervek békés kooperál a munkabíróságok ítéletei biztosítják azt, hogy a munkabérek mindenkor meigfeleinek a normális élet követelményeinek, a termelés lehetőségének s a végzett munkaeredménynek. A munkaibér megállapítása nincs alávetve semmiféle általános szabálynak, hanem a felek megegyezése útján jön létre s a kollektív munkaszerződésben nyer írásban kifejezést”.

portjaira, majd egyre szélesebb köreire nézve jogosultak voltak megállapítani a minimális munkabért. Európában először Anglia vezette be a bérminimum rendszerét 1909-ben az otthonmunkások bizonyos csoportjaira, majd az 1911-iki bányásztrájk eredményeképp a bányászokra is. 1918 óta a bérminimum megállapítható minden olyan munkáscsoportra, amely maga nem tudja a bér megállapításánál érdekeit megvédeni. Azóta több országban is (Francia-, Német-, Csehországban, Norvégiában stb.) megvalósították kisebb-nagyobb körben a bérminimum megállapításának rendszerét.

Magyarországon az első jelentős lépést ezen a téren az 1923:XXV. törvénycikk tette meg, amely felhatalmazta a földművelésügyi minisztert, hogy a mezőgazdasági kamara véleményének meghallgatása után ott, ahol annak szükségét látja, a mezőgazdasági munkások részére paritásos alapon bérmegállapító bizottságokat állíthasson fel. Az Országos Mezőgazdasági Kamara 1931. évi jelentése szerint 34 járásban, összesen 416 községre nézve ez meg is történt; a legkisebb munkabér megállapítására bizottság felállítását 14 járásban a főispán és a főszolgabíró, 13 járásban a vármegyei gazdasági felügyelőség, 6 esetben az illetékes mezőgazdasági kamara, 1 járásban az érdekelt munkások kezdeményezték. A bizottságok működésének eredményéről a jelentés a következőket mondja.²²⁰

„Ha e munkabérmegállapításnak a hatását tekintjük, az mindenestre lerontja a munkabér megállapításához fűzött várakozásokat. Kivéve azt az egynéhány esetet, amikor tényleg megnyugtató hatása volt a munkabér megállapításának, az esetek többségében ez mégis kétes értékű beavatkozásnak bizonyult. Ha ugyanis a munkabérmegállapító bizottság aránylag magasán állapította meg a legkisebb napszámért, annak következménye az volt, hogy a gazdáik a reájuk nehezedő pénztelenségben kényszerűségből tartózkodtak a napszamos munkások alkalmazásától, mert a magasabb munkabért már nem voltaik képesek megfizetni. A munkások tehát ily módon nemhogy előnyhöz jutottak, hanem inkább kárt szenvedtek, aminek viszont az volt a további folyománya, hogy ők maguk kínálkoztak a megállapítottnál alacsonyabb bérért munkát vállalni. Volt arra is nem egy eset, hogy a megállapított legkisebb napszámór mellett, amit egyébként a gazdaságok hajlandók is voltak megfizetni, a szükségletnél nagyobb számban jelentkező munkások egymást aláínálva a megállapítottnál alacsonyabb bérért ajánlkoztak munkára abban a feltevésben, hogy a munkát a legkisebb bérért vállalkozó fogja megkapni. Ilyenkor meg a gazda jutott nehéz helyzetbe, amikor választania kellett a megállapított munkabérhez való alkalmazkodás vagy a felkínált alacsonyabb munkabér elfogadása között. Ezek az esetek azt igazolják, hogy a létfenntartásért küzdők versenyt rendszabályokkal megállapítani nem lehet és hogy a legkisebb munkabér megállapítása is nem tehető rendszerré, hanem tényleg csak a nyilvánvalóan kirívó méltánytalanságok megszüntetésére szolgálhat.”

A kamara jelentésének ez a következtetése nem egészen helytálló. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a Kamara által

²²⁰ Az Országos Mezőgazdasági Kamara 1931. évi jelentése, Budapest, 1931. 295—296. 1.

bírált intézmény nem terjed ki az egész gazdasági életre, hanem annak csak egy részére, ott is csak elvétele kerül alkalmazásra, A legkisebb munkabér rendszeréről elfogadható bírálatot csak az egész gazdasági életre kiterjesztett intézmény gyakorlati eredményei alapján lehetne mondani, ilyen tapasztalatok pedig a Mezőgazdasági Kamarának nem állottak rendelkezésére. Sőt tovább kell mennünk: azt is meg kell állapítanunk, hogy a hatósági bérmegállapítás a kapitalizmus lényegével ellentétes, tehát egészen természetes az, hogy a mai gazdasági renddel, annak törvényszerűségeivel nehezen egyeztethető össze. Ez az oka annak, hogy a külföldi tapasztalatokról sem a legjobb vélemények hangzanak el.²²¹ A kapitalizmus lényegének a munkabér alakulásának az az alakja felel meg, amely mellett a gazdasági hatalmat gyakorló tőke és a magára hagyott, gazdaságilag erőtlén munkás „szabad” szerződése állapítja meg a munkabért, természetesen a tőke érdekei szerint. Ezzel a rendszerrel tehát a bérmínimum rendszere csak akkor volna összeegyeztethető, ha azt nem a munkásság, hanem a tőke érdekében állapítanák meg, már pedig a bérmínimum megállapításának célja éppen a gyengébb munkások hatósági védelme. A laborizmus bérmínimum- és bérmáximum-rendszere nem ilyen, a gazdasági rendszer lényegével ellentétes szociálpolitikai intézmény, nem a baj tüneti kezelésére alkalmas orvosság, hanem az új gaz-

²²¹ *Balás Károly* a következőket írja ezzel a kérdéssel kapcsolatban: „Az államilag megállapított bérmínimumok sorsa, és természete sem lehet más, mint egyéb munkabéreké. Hogy e bérmínimumok útján következetesen magasabb munkabérekhez jusson a munkásság, erre nézve azt volna szükséges biztosítani, hogy legyen *miből* megadni ezeket a következetesen magasabb béreket. Ezen a szemponton dől el végeredményben a szocialisztikus jellegű állami bérmegállapítás lényege is. Emelkedő termelési konjunktúrák között könnyű az államilag megállapított bérmínimumot megadni, fenntartani, esetleg emelni. Pangó, hanyatló, stagnáló viszonyok között csakhamar nem lesz *miből*. Ilyenkor a bérmínimum hivatalos leszállításának kellene bekövetkeznie. Ezen a ponton aztán egyszerre népszerűtlenné válik a munkástömegek körében a hatósági bérmegállapítás gondolata. Ausztráliában sem vonhatta ki magát a gazdasági élet e szükségességei alól mert a szocialisztikus törvényhozások nem tudták egyszerre mind a megfelelő vállalati konjunktúrákat, vagy a „*miből*” kérdését is biztosítani, a munkások gyakran voltak kénytelenek: a kedvezőtlen konjunktúrák idején a hivatalos minimumon aluli béreikkel is megelégedni a gyakorlatban a kifizetés, amikor azok kikényszerítése legfeljebb a vállalatok bukását vagy megszűntetését eredményezhette volna”. (A szociálpolitika főkérdései c. i. m. 67—68. 1.) — *Heller Farkas* szerint a bérhivatalok jelentékenyen hozzájárultak a gyengébb munkások csoportjához a bérvizonyainak javításához és különösen az otthon dolgozó munkásokra hatottak jótékonyan. Azonban a hatósági bérmegállapítás csak kiegészítő jellegű, csak ott tanácsos vele élni, ahol más eszközök nem áll rendelkezésre. Azokra a munkáscsoportokra nézve, amelyek szervezkedésre képesek és szervezeteik által maguk tudják béreiket feljavítani, nem a bérhivatalok felállítása és a bérmínimum megállapítása, hanem a szervezkedés megengedése az anyagi bérvédelem eszköze. (Közgazdaságtan, II. kötet, Budapest, 1932. 510. 1.)

dasági rendszerbe szervesen beleilleszkedő, az egész gazdasági rendszerrel alátámasztott lényeges alkotórész.²²²

Kérdésünk szempontjából igen nagy jelentőségűnek kell tartanunk az 1928. évben Genfben tartott nemzetközi Munkaügyi Egyetemes Értekezlet által a legkisebb munkabérek megállapítására vonatkozóan elfogadott egyezménytervezetet,, amelyet a magyar törvényhozás az 1932-.XIX. t.-c.-be cikkeyezett be és amelynek megvalósítására a kormány most teszi meg az előkészületeket. Az egyezménytervezet első cikke a következőképen szól:

„A Nemzetközi munkaügyi szervezet mindegyik tagja, amelyik ezt az egyezményt megerősíti, kötelezi magát arra, hogy olyan eljárásokat létesít vagy fenntart, amelyek lehetővé teszik a legkisebb munkabérek megállapítását olyan iparokban vagy olyan iparok részeiben (különösen az otthoni munkáknál) foglalkoztatott munkavállalók javára, amely iparokban a munkabéreknek akár munkaszabályszerződések által, akár más úton való megállapítására vonatkozó hatékony eljárások nincsenek és amely iparokban a munkabérek rendkívül alacsonyak. Ezen egyezmény értelmében az „ipar” szó a feldolgozó iparokat és a kereskedést jelenti.”

Az egyezménytervezet második cikke szerint minden állam rmaga határozza meg, hogy mely iparokban s azok mely részeire, ágaira kell kiterjeszteni az első cikkben említett eljárásokat. A harmadik cikk az eljárásról beszél; eszerint az eljárásban a munkaadóknak és a munkavállalóknak a törvény által megállapított módon, de „*minden esetre egyenlő számban és az egyenjogúság alapján*” kell részt venni. Ennek a cikknek 3. pontja a következőképen szól:

„A megállapított legkisebb munkabérek az érdekelt munkaadókra és munkavállalóikra kötelező erejűek; azokat sem egyéni megállapodással, sem az illetékes hatóság általános vagy különös felhatalmazása nélkül kollektív szerződéssel le nem szállíthatják.”

A negyedik cikk szövege a következő:

„Mindegyik tagnak, amelyik ezt az egyezményt megerősíti, a szükséges intézkedéseket meg kell tennie avégből, hogy felügyelet útján és büntető rendelkezések segítségével biztosítsa, hogy egyfelől az érdekelt munkaadók és munkavállalók az érvényes legkisebb munkabérekről

²²² *Balás* is optimisztikusabban ítéli meg azoknak a bérhivataloknak a működését, amelyek igyekeznek beleilleszkedni a nemzet gazdasági életének adottságaiba. „Más jellegű — mondja (i. m. 68. l.) — a bérhivatalok felállítása akkor, amikor nagyobb válságok idején az állam nem azért állítja föl a bérhivatalokat, hogy minél magasabb béreiket kényszerítsen ki, vagyis, hogy a vállalati nyereséget a munkabér javára minél jobban lefölközze, hanem hogy mind a két fél viszonyainak a figyelembevételével a termelés fenntartását és folytatását lehetségeséé tevő munkabéntételeiket állapítson meg és kényszerítse rá lehetőleg mind a két félre a termelés és a termelési ág fenn nem akadása érdekében. Ilyen tendenciájúaknak tekinthetjük pl. az 1912-ben az 1911.4 nagy sztrájk után Angliában felállított bányászati bérhivatalokat. Ez a bérhivatalok felállításának egyetemesebb érdek megvédésének tendenciájával elgondolt és a munkásság körében talán kevésbé népszerű esete.”

tudomást nyerjenek, és hogy másfelől a tényleg kifizetett munkabérek ne legyenek a megállapítottnál alacsonyabbak. Minden munkavállalónak, akire a legkisebb munkabérek érvényesek, aki azonban alacsonyabb munkabért kapott, biztosítani kell a jogot, hogy bírói vagy más törvényes úton a neki járó munkabérhátraléknak a nemzeti törvényhozás által megállapított határidőn belül leendő kifizetését kieszközölhesse.”

Az egyezmény 5. cikke szerint minden megerősítő tagállam köteles minden évben tájékoztatni a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalt arról, hogy mely iparokban, milyen eljárásokat, milyen eredménnyel, hány munkásra kiterjedő hatállyal vezetett be.

Amint látjuk, az általunk szükségesnek tartott rendszert nagy vonásokban ez az egyezmény, amelyet a legtöbb kultúr-állam elfogadott, már megalapozta; ha azok az államok, amelyek az egyezményt elfogadták, a benne vállalt kötelezettségüknek meg is felelnek, nagy lépést tesznek előre az új gazdasági rend felé vezető úton. A különbség az általunk szükségesnek tartott és az egyezményben foglalt rendszer között az, hogy

1. a laborizmus a legkisebb munkabér mellett kénytelen lesz a legnagyobb munkabért is megállapítani;
2. a rendszert az egész gazdasági életre kiterjeszteni;
3. a végrehajtást az állam helyett a nemzet gazdasági életének önkormányzatára bízni olyanformán, hogy a döntés joga az Országos Gazdasági Tanács kezében lenne; ebben a szervben a munkából élők (tehát nem a konkrét vállalat vagy iparág munkásai) többségben lennének.

Ezek a különbségek igen lényegesek, de nehezebb lesz az egyezményben elfogadott rendszert ma következetesen végrehajtani, mint annak végrehajtása után fokozatosan továbbfejleszteni a laborizmus munkabérlitikájának megfelelő irányban. Az a nagy ellenszenv, amely például Magyarországon a kormánynak az egyezmény végrehajtása végett tervezett intézkedéseit kapitalista oldalról fogadta, mutatja azt, hogy az egyezményben elfogadott rendszer mennyire ellentétes a kapitalizmus lényegével. Ebből természetesen az is következik, hogy végrehajtása a mai gazdasági rendben nem éri el azokat az eredményeket, amelyeket elérhetne akkor, ha nem a rendszer ellen, hanem a rendszerbe beleágyazva működnek.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy mindez csak keret, amelyet *lehet jól és lehet rosszul kitölteni*. A keretnek helyes kitöltésére részletes előírásokat bajos lenner adni. Két általános szabályt azonban megállapíthatunk. Az egyik az: a munkabérek megállapításánál niinden erővel arra kell törekedni, hogy a munkabér a dolgozó embernek, valamint családjának tisztességes megélhetését biztosítsa és azonfelül valamelyes vagyongyűjtést is lehetővé tegyen. Ez a szabály a munkabér megállapításánál mint *céltényező* szerepel. A másik

szabály a munkabér megállapításánál *oktényező* jellegével bír: a munkabér nem lépheti át az általános gazdasági helyzet s az az illető vállalat gazdasági ereje által megszabott lehetőségek határvonalait. A gazdasági önkormányzati szervek legnehezebb feladata az lesz, hogy a céltényező érvényesülését az oktényezők megfelelő befolyásolásával elősegítsék, anélkül, hogy a munkabérek emelése az általános gazdasági érdekek sérelmével járna. Ha a laborizmusnak sikerül a jövedelemeloszlást úgy megszervezni, hogy a nemzeti jövedelem egészen szétosztható lesz; ha ennek következtében és az aktív termelési politika eredményeképp a szétosztandó nemzeti jövedelem is emelhető lesz: akkor a ma szét nem osztott nemzeti jövedelemrész és a laborizmus által termelt többlet a munkabérek fokozatos emelkedéséhez a szükséges gazdasági alapot megadja. Ha hozzávesszük még, hogy a jövedelemeloszlásnak a szociális igazságosság és a szociális szeretet jegyében történő reformja a kiáltó egyelőtlenségek, az erkölcsileg indokolatlanul magas jövedelmek szükségzerű lefaragásával is lehetővé teszi az alacsony munkabérek fokozatos emelését: kétségtelen lesz előttünk, hogy a laborizmus gazdasági politikája számára adva van a munkabérek egészséges emelésének gazdasági lehetősége.

Nem akarjuk azt mondani, hogy ez könnyen megy; kétségtelen, hogy a laborizmus programja a jövedelemeloszlásban igen jelentős eltolódásokat lesz kénytelen követelni. Azok a rétegek, amelyeknek terhére ezek az eltolódások történének, minden erejükkel igyekezni fognak megakadályozni a program megvalósulását. Ezeknek a harcoknak az időtartama, a közbeneső eredmény-hullámválása bizonytalan, de a végső eredmény bizonyos: a tömegek érdekei győznek. Az ellenérdekű emberek, de az egész emberiség, a keresztény civilizáció érdeke, hogy a győzelem a laborizmus programjának keretében, a szociális igazságosság és a szociális szeretet által vont határok között következésképp: ezek a határok megvédnek mindenkinek, tehát az ellenfeleknek is, a jogos érdekeit, de megvédnek ezzel a mai renddel összenőtt nagy kulturális és más szociális értékek integritását is.

A LABORIZMUS MUNKABÉRPOLITIKÁJA a fentiekben röviden vázolt általános program mellett természetesen számos részletkérdéssel is kénytelen lesz foglalkozni. E kérdések között egyike a legfontosabbaknak: a *családi bér* kérdése. A Qu. a. — mint már rámutattunk — kifejezetten "sürgeti a családi bér intézményének megvalósítását.

Az a gazdasági rend, amely a keresztény erkölcs uralmát akarja megvalósítani, alig képzelhető el a keresztény erkölcs alapintézményét alátámasztó családi munkabér nélkül. Ami a megvalósítást illeti, nem lehet arra gondolni, hogy a munkaadókat a családtagok számához igazodó bér fizetésére

kötelezzék; ha ezt tennénk, az eredmény alig lenne más, mint az, hogy mindenki csak nőtlen vagy gyermektelen munkást akarna alkalmazni. A helyes rendszer az, amely a *családi bérfizetést szaktestületenként vagy országosan szervezi meg* úgy, hogy a családos dolgozók a *szaktestülettől* vagy pedig erre a célra szolgáló *országos alapból* kapnak *családi pótlékot*. Az alapba minden dolgozó befizetne bizonyos összeget; az arra jogosultak az így összegyűlt pénzből havonta vagy kéthavonta kapnák meg a megfelelő pótlékot. Ez a rendszer — ha nem is egészen így — egyes helyeken már életben is van. A kapitalizmus korában alig lehet általánossá tenni; a munkaadók önként nem hajlandók táplálni az alapot, a munkások jövedelméből pedig nem igen lehet levonásokat eszközölni. A laborizmus aktív munkabérlpolitikája mellett lehetségesnek mutatkozik a munkabér olyan alakítása, amely mellett a nőtlen és gyermektelen dolgozók jogos érdekeik kockáztatása nélkül fizethetik a közös alapba a családi járulékot. Egyébként ha a laborizmus munkabérlpolitikája megvalósul: a kérdés vesztit élességéből, mert a családi pótlék rendszere nélkül is biztosítható a családos dolgozók tisztességes megélhetése. A családi pótlék rendszere csak teljesebbé tenné a jövedelemeloszlásnak a szociális igazságosság és a szociális szeretet jegyében való reformját.

A különböző munkabérrendszerekkel nem foglalkozunk külön; minden munkabérrendszer lehet rossz, ha az érdekeltekből hiányzik a gazdasági erkölcs. Az erkölcs gazdasági rendje nem tűrhet meg olyan munkabérrendszert, amely mellett a lusta és a szorgalmas egyforma mértékben kapna munkabért, de nem tűrhet meg olyan munkabérrendszert sem, amely állatnak vagy gépnek nézi az embert és a munkaerejét tőkéletesen ki akarja uzsorázni, ezzel lelkileg és testileg korán tönkre akarja tenni, vagy ha nem is akarja, de feltétlenül tönkreteszti.

c) Tőkepolitika és a jövedelemeloszlás.

Tőkepolitikán a gazdasági politikának azt a részét értjük, amely a tőkének a gazdasági életben vitt szerepének irányításával és a tőkeképződésről való gondoskodással foglalkozik. A tőkepolitika természetesen beleágazik az általános gazdasági politika minden részébe; ezen a helyen azonban csak a jövedelemeloszlással kapcsolatos kérdéseire térünk ki.

Ebben a vonatkozásban fejtegetéseink gondolatmenetének megfelelően legelőször arra a kérdésre kell választ adnunk, hogyan alakul a tőke részvétele a jövedelemeloszlásban a laborizmus korában? Ez a kérdés már azért sem egyszerű, mert még azt is nehéz megmondani, hogy a jövedelemeloszlás során a jövedelemeloszlási alanyoknak juttatott jövedelmek közül melyek a tőkejövedelmek? A kamat és az osztalék kétségtől tőkejövedelem; bizonyos az is, hogy a részvénytársasági vezér-

igazgatók, elnökök, igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok, főtisztviselők fizetésének egy része tőkejövedelem, mert annak a következménye, hogy a tőke jogait gyakorlóak (nem mindig tőkésék) nekik az általuk végzett munkával arányban nem álló juttatásokat adnak. Kérdés már most: ezekből a jövedelmekből mennyi a tőkejövedelem? Még nehezebb a dolog a vállalkozó jövedelménél: a vállalkozó jövedelmében van munkajövedelem is, de van tőkejövedelem is; a tőkejövedelem egy része igen sok esetben továbbadódik a hitelezőknek. Még komplikáltabb a helyzet akkor, ha a vállalkozó pl. részvénytársaság, amely a tőke jövedelme egy részét tovább adja a tőkéseknek, más részét azonban különböző címeken tartalmazolja. Nincs helyünk arra, hogy ezeknek a kérdéseknek a tisztázásával részletesen foglalkozunk; fejtegetéseink célja ezt nem is teszi szükségessé, mert a részletkérdések mellőzésével csak nagy általánosságban kívánunk azzal a kérdéssel foglalkozni: megvalósítható-e ez irányban is a laborizmus'?

Kifejtettük azt az álláspontunkat, hogy a laborizmus nem szüntetheti meg a tőke jövedelemeloszlási szerepét, ellenben nem juttathat többet a tőkének, mint amennyit juttatni kénytelen azért, hogy a tőke a maga fontos szerepét teljesíteni tudja. Felállítottuk azt a tételt: ahogyan a tőke fölényén alapuló gazdasági rend, a kapitalizmus a maga alapalakjában a munkásnak csak annyi jövedelmet juttatott, amennyit kénytelen volt juttatni, mert másként nem kapott volna munkást, éppen úgy a munka fölényén alapuló gazdasági rend a tőkének csak annyi jövedelmet juttat, amennyi mellett a szükséges tőke a gazdasági élet rendelkezésére állítható. Arra is rámutattunk, hogy ez nem igazságtalanság: *nem a tőkés, mint ember ellen irányul, mert ha a tőkés nem tud megélni a tőke jövedelméből, mint dolgozó ember ugyanabban az elbánásban részesül, mint más dolgozók.* Az alábbiakban azt kell megvizsgáljunk: gyakorlatban hogyan érvényesülhetnek ezek az elvek'?

Az első kérdés a *kamat problémája* körül alakul ki. A laborizmusnak feltétlenül arra kell törekednie, hogy a *kamatot minél kisebb mértékre lezorítsa.*

Lehetséges-e ez? Ha erre a kérdésre felelni akarunk: először kapcsoljuk ki a külföldi adósságok kérdését és tisztán belföldi vonatkozásban és abban a feltevésben vizsgáljuk meg a kérdést, hogy a külföldi tőkének az ország gazdasági életében szerepe nincs. Azt a kérdést, hogy lehet-e a kamat alakulását irányítani, régen eldöntötte a gazdasági politika: még a gazdasági liberalizmus tanítása mellett is elfogadott tétel az, hogy a jegybanknak módja van a kamat alakulását befolyásolni. Az meg közismert dolog, hogy az állam vezetőinek a jegybankok politikájára mindig befolyásuk volt. A gazdasági válság elmélyülése óta több országban, így nálunk is, a kormány rendelettel állapítja meg a bíróilag érvényesíthető leg-

magasabb kamatlábat. Ezen az úton a magyar kormány 1931 október 17-től kezdve 12%-ról 8%-ra szállította le a maximális kamatlábat. Az új gazdamoratórium pedig egyes gazdaadósok részére még 8%-nál is kisebb kamatot állapít meg. Ha nem lett különösebb baj abból, hogy a kormány a gazdasági liberalizmusom felépülő gazdasági politikával való radikális szakítás nélkül 25%-kal lecsökkentette a kamatot: akkor legalább elvileg igenis megvan a lehetősége annak, hogy a kamat alakulását csökkentő tendenciával közületi beavatkozás révén irányítsuk. Ez a lehetőség természetesen még nagyobb lesz akkor, ha a gazdasági liberalizmussal az egész vonalon következetesen szakítunk és az egész gazdasági élet irányítását kézben tudjuk tartani.

Ismételten rá kell mutatnunk: nem arról van szó, hogy a kormány rákényszerítsen a gazdasági életre hivatali szobákban kiszámított kamatlábat, hanem arról, hogy a gazdasági élet ia maga önkormányzati szervei útján maga állapítsa meg: mekkora kamatlábra van szükség ahhoz, hogy a tőke a maga feladatát teljesíteni tudja. Azt, hogy mekkora lesz ez a kamatláb, előre megmondani nem lehet; különböző lehet időnként és helyenként. A lényeg az, hogy az ipari, kereskedelmi, a mezőgazdasági és a hitelélet szakembereiből alakult önkormányzati szervek állapítsák meg: mekkora legyen a bizonyos időben és helyen érvényes kamatláb. Ez persze még csak keret: a laborszimusz korában a keretet azzal kell kitölteni, hogy a kamat nagyságát ma befolyásoló tényezők megfelelő alakításával minél alacsonyabb kamatláb megállapításának a gazdasági lehetőségét kell biztosítani és ezzel a lehetőséggel azután élni kell.

A kamatkérdés megítélésénél igen érdekes tanulságokat vonhatunk le az alábbi táblázat adataiból, amelyek a hitelválság elmélyülésének évére, 1931-re vonatkozólag mutatják ki a magánkamatláb alakulását a legjelentősebb pénzüpiacokon.²²³

H e l y	J á n u á r	F e b r u á r	M á r c i u s	Á p r i l i s	M á j u s	J u n i u s	J u l i u s	A u g u s z t u s	S z e p t e m b e r	O k t ó b e r	N o v e m b e r	D e c e m b e r
Amsterdam . .	1.35	1.06	1.04	1.44	1.36	1.04	1.49	1.30	1.00	2.74	1.54	1.53
Berlin	4.75	4.88	4.76	4.65	4.65	—	—	—	7.94	8.00	8.00	7.32
Brüsszel	2.38	2.31	2.25	2.25	2.20	2.13	2.15	2.41	2.44	2.44	2.44	2.44
London	2.25	2.57	2.60	2.58	2.25	2.10	2.60	4.28	4.75	5.69	5.76	5.85
Newyork	1.65	1.46	1.56	1.50	1.08	0.94	0.94	0.94	1.04	2.59	3.08	3.06
Prága	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.87	5.00	5.40	6.50	6.50	6.36
Páris	1.89	1.89	1.53	1.43	1.25	1.03	1.34	1.50	1.54	1.85	1.75	1.76
Zürich	1.17	1.00	0.99	1.06	1.12	1.12	1.55	1.98	1.80	1.90	1.77	1.75

E táblázat tanulságai között a legfontosabb az, hogy a tőkében gazdag országok tőkései nem csempésztek ki pénzüket

²²³ Szőnyi Gyula: A nemzetközi pénz- és tőkepiac. Magyar Statisztikai Szemle, 1932. évi. 985. 1.

azokba az országokba, amelyekben sokkal több kamatot kaptak volna a pénzük után.²²⁴ Miért nem csempésztek ki? Főleg azért, mert a tőkés, vagy legalább is az okos tőkés nemcsak a kamatlábat nézi, hanem arra is ügyel, hogy kihelyezett tőkéje biztonságban legyen. Azok a keserves tapasztalatok, amelyeket a tőkés országok közép- és keleteurópai követeléseik befagyásával szereztek, és amelyek keserősége a következő években előreláthatólag még fokozódik, valószínűvé teszik, hogy a jövőben még inkább a biztonság lesz a vezető szempont. Belső vonatkozásban is így van ez; akinek megtakarított pénze van, az akkor is beteszi a takarékbba, ha csak 1% kamatot kap,²²⁵ de a pénzét biztos helyen tudja; ellenben akkor sem teszi be, ha 50% kamatot ígérnek, de biztosan tudja, hogy a tőkéje is vészede lembe kerül a takarékbban elhelyezéssel.

Ha a laborizmus irányított gazdasági rendszere egyéb vonatkozásokban felépíthető lesz, ha ennek következtében a válságok veszélye sokkal kisebb lesz, mint ma, ha a laborizmus erkölcsi alapelveinek megfelelően a gazdasági morál lényegesen magasabb színvonalú lesz, mint ma, ha a gazdasági erkölcs parancsai ellen vétőket a mainál lényegesen súlyosabb jogi és közvélemény-büntetések érik: akkor a kamatláb lényeges leszállítása sem okozhat semmi bajt, mert a tőkés biztonságiban látja a tőkéjét és a biztonság fontosabb számára, mint a magas kamat.

A kamatláb meghatározásának a gazdasági élet egész területére lényeges kihatásai vannak; nincs akadálya annak, hogy az Orsz. Gazdasági Tanács akkor, amikor a kamatláb nagyságát meghatározza, tekintetbe vegye mindazokat a szempontokat, amelyeket ma a jegybankok a kamatpolitikájuknál figyelembe vesznek. Az Orsz. Gazdasági Tanácsnak ebből a szempontból sokkal előnyösebb lesz a helyzete, mint ma a jegybankoknak, mert a jegybankok a kamatláb nagyságára befolyással bíró tényezőket csak figyelembe vélhetik, de — legalább közvetlenül — nem alakíthatják; ellenben az Orsz. Gazdasági Tanácsnak módja lesz erre is. Azt nem is kell hangsúlyozni, hogy a kamatleszállítás terén is csak fokozatosan lehet a szükséges intézkedéseket életbe léptetni.

Ami az Országos Gazdasági Tanács aktív kamatláb-politikájának a technikáját illeti: az Országos Gazdasági Tanács a hitelélet tényezőivel folytatott tárgyalások alapján megállapítaná a maximális és minimális kamatlábat; annak nincs akadálya, hogy a különleges viszonyoknak megfelelően esetleg többféle maximális és minimális kamatlábat állapítson meg, bár semmi esetre sem kívánatos ez. A kamathatárokat

²²⁴ Magyarországon 1931-ben a jegybank leszámítolási kamatlába 8%, a magánkamatláb 12%-on felül volt.

²²⁵ Az ismertett adatokból megállapíthatólag több helyen is leszállt 1% alá a magánkamatláb. Amsterdamban. 1932 szeptemberében 0.25% volt a magánkamatláb.

sértő megállapodások ebben a részökben semmisek, tehát a kötelezett fél nem tartozik teljesíteni, amennyiben teljesített, a túlfizetést visszakövetelheti, ha pedig a megállapodás a minimális határt sérti, a hitelező a minimális kamatot minden esetre követelheti.

A kamatkérdést is, mint általában gazdasági jövőnk minden kérdését, súlyosan érinti a külföldi adósságok kérdése. Ha ebben a tekintetben megvalósulnak azok a szempontok, amelyeket a világgazdaság racionalizálásának kérdésével kapcsolatban kifejtettünk, a kérdés nehézsége lényegesen csökkenik, mert a nemzetközi összefogás segítségével minden nemzetnek meg lesz a gazdasági lehetősége arra, hogy adósságaitól bizonyos idő múlva megszabaduljon és addig is, amíg ez lehetséges lesz, a kamat és tőkeszolgáltatás mértéke a nemzet teherviselőképességéhez igazodnék. Ebben az esetben a gazdasági rend szempontjából nem okozna legyőzhetetlen nehézséget az esetleg szükséges új kölcsönök felvétele és kamat ügyének rendezése. De mi lesz addig, amíg ez megvalósul? Addig a laborizmus a maga igazi lényegében nem valósítható meg, illetve a belföldi vonatkozásiban megvalósított laborizmust súlyosan megterheli a kapitalizmusnak ez a szomorú hagyatéka. De még ebben az esetben is könnyebben viseli a nemzet a külföldi adósságok ésszerűen vállalható terhét, mert azok igazságosabban, tervszerűbben oszlanak meg a nemzet tagjai között és mert a nemzet gazdasági élete a mai viszonyokhoz képest még ebben az esetben is megerősödne. Arról természetesen, hogy az eredeti kamatokat fizessék az adós államok, a inai viszonyok között, a világiaci árak félelemelése nélkül semmi esetre sem lehet szó. Egyébként az Országos Gazdasági Tanács a belföldi kamatláb meghatározásánál a külföldi adósságok után fizetendő kamat befolyását megfelelően irányíthatja.

A másik fő tőkejövedelem az *osztalék*. Ennek a nagysága sem lehet közömbös a laborizmus számára; a laborizmus az osztalékot, mint tőkejövédelmet természetesen igyekszik arra a színvonalra leszállítani, amely mellett a tőke még a termelésben való részvételre vállalkozik.²²⁶ Ezen a téren is az a helyzet: a tőkéseiket annyi csalódás érte a részvényekbe fektetett tőkék biztonsága tekintetében és ennek ellenére sem szűnt meg a tőkéknek részvényekbe fektetése. A tőkés azonban akkor, amikor a tőké jórt részvényekbe fekteti, ezt rendes körülmények között (spekuláció esetétől eltekintve) azért teszi, mert tőkéjét így biztosítva látja és mert így esetleg nagyobb jövédelmet remél, mintha csak kamatoztatná a pénzt. A biztonság tekintetében a laborizmus — persze feltéve, hogy megvalósítható, — a kapi-

²²⁸ A fejlődés iránya eddig is -azt mutatja, hogy a részvényeik jövedelmezősége fokozatosan csökkenik. A budapesti részvénytársaságok részvényeinek belértéke után számított osztalékjövedelem pl. 1907-ben 6.2, 1908-ban 6.1, 1927-ben 3.9, 1928-ban 4.2% volt. (*Török István: A budapesti részvénytársaságok pénzügyi viszonyainak alakulása, Budapest, 1930.91.1.*)

talizmus felett áll: a kapitalizmus és a válságok az apa és a gyermekek viszonyában állanak egymáshoz; a válságok pedig vállalatokkal táplálkoznak. Ezzel szemben a laborizmus irányított gazdasága emberileg lehetséges mértékben a válságok kiküszöbölését, tehát a részvényekbe fektetett tőkék emberileg lehetséges biztonságát jelenti. Ha tehát a kamat leszállítása sikerül: az osztalékjövedelemnek a kamat felett tartása mellett a tőkéknek a termelést végző vállalatok felé terelése megfelelően irányítható lesz. Persze ez sem történhetik egységesen; nagy körültekintésre, széleskörű gyakorlati és elméleti ismeretekre lesz szükségük azoknak, akik ezt az irányítást vállalják. Valószínű, hogy különösen kezdetben ezen a téren is lesznek bajok, de az viszont nem valószínű, hogy ezek a bajok a részvényesekre, különösen a kisztrésvényesekre ma nehezedő bajokkal nagyságban versenyezhetnének. A laborizmus gondolatvilágának a fejlődés olyan iránya felelne meg, amely a vállalatok részvényeinek egy részét a munkából élőknek, esetleg éppen a vállalat munkásainak juttatná. Természetesen nem ingyen juttatásról, hanem a részvényeknek megvásárlásáról lehet csak szó. A kisztrésvényesek helyzetének a részvénytársaságok. kebelében való megfelelő biztosítása, általában a részvényjog reformja tehát a laborizmus elsőrendű feladatai' közé tartozik.

Feltéve, hogy a laborizmus megvalósítható, a vállalatok vezérigazgatóinak, igazgatóinak, főtisztviselőinek a jövedelme is szabályozható lenne. Természetes, hogy ezekre is vonatkoznék a fizetések maximálásának elve; nem magánügy az, hogy egy bank vagy egy bányavállalat vezérigazgatója mekkora fizetést húz, mert a bankigazgató túlnagy fizetése megdrágítja a hitelt, a hitel pedig a termelést, a bányai igazgató mament-fizetése megdrágítja a szenet, ez ismét az egész termelést stb. A vállalatok vezetőinek a fizetése a vállalat nagyságához és forgalmához mérten úgy lenne maximálandó, hogy az általános gazdasági érdekeket ne sértse, a gazdasági posszibilizmus elvének megvalósítását lehetetlenné, a vállalat működését veszteséggé ne tegye. De nem elég az, hogy a vállalatok vezetőinek a fizetését maximálják, az is szükséges, hogy a vezetők, az igazgatósági tagok és a főtisztviselők számát a vállalat nagyságához mérten korlátozzák. Teljesen felesleges az igazgatósági tagok, a vezérigazgatók és az igazgatók serege, amikor nagyrészükre nem a vállalatnak van szüksége, hanem nekik van szükségük a vállalatra. Az így megtakarítható összegek részben a kisebb fizetésű dolgozók fizetésének emelésére, a vállalat megerősítésére és a vállalattal kapcsolatos szolgáltatások árának csökkentésére lennének fordíthatók. Hangsúlyoznunk kell, hogy mindez nem ellenkezik tulajdonképpen a kapitalizmussal sem; a vállalatok vezetőségében ugyanis ma azok ülnek, akik politikai, családi vagy más összeköttetések révén vagy

tehetségük segítségével a vállalatban érdekelt tőkések jogait gyakorolják; a fizetésük és más jövedelmük csökkentése tehát maguknak a tőkéseknek az érdekeivel nem feltétlenül ellentétes.

A vállalatoknak és a vállalkozóknak a tőkejövedelme is szabályozást is igényel. Minthogy azonban a vállalatok és vállalkozók jövedelmüket árak, kamatok, munkadíjak alakjában kapják: ezek megfelelő szabályozása az ő jövedelmükre is kihat, A még szükséges szabályozás az *adópolitika* feladatai közé tartozik. A vállalatokkal kapcsolatban feltétlen szükség van a hites revizori intézmény megfelelő teljes kiépítésére; csak ez a módja annak, hogy a vállalatok könyvelési technikai műveletekkel ki ne játszhassak az Országos Gazdasági Tanácsnak intézkedéseit és az adótörvényeket. Az utóbbiak végrehajtása céljából pénzügyi közegek megfelelő könyvrevizori kiképzése és a büntető törvények módosítása, kiegészítése is szükséges.

A TŐKE HATALMI HELYZETÉNEK MEGSZÜNTE-
TÉSE és az azzal kapcsolatos jövedelemeloszlási reform csak akkor sikerülhet, ha a laborizmus gazdaságpolitikája a gyakorlatban választ tud adni két kérdésre: *hogyan biztosítható a laborizmus korában a tőkeképződés és hogyan serkenthető a tőke vállalkozásra?* Kétségtelen ugyanis, hogy a mai vagy ennél magasabb színvonalú termelést tőke nélkül a laborizmus sem tud biztosítani, már pedig megfontolandónak látszik az az ellenvetés, hogyha a tőke jövedelemeloszlási részesedése jelentékenyen csökken, akkor a tőke a vállalkozástól visszahúzódik; ha pedig ehhez még a nagyobb jövedelmek megnyirbálása is járul, akkor nehéz kérdés lesz az, miből, hogyan képződik az a tőke, melyre a gazdasági életnek szüksége van.

A tőke hatalmi helyzetének védelmezői szerint a nagy jövedelmek élvezői azokat nem használják fel saját közvetlen szükségletükre, hanem jelentős részüket tőke alakjában a termelés rendelkezésére bocsátják; ha ellenben az egyenlősítési törekvések következtében a nagy jövedelmek megszűnnek, a kisebb, bár egyenlőbb jövedelmeket mindenki el tudja költeni és el is költi, aminek következtében megszűnik a tőkeképződés, a laborizmus esetében annál is inkább, mert a tőke jövedelmezősége lényegesen csökkenik.

Mielőtt ezzel a kérdéssel érdemben foglalkoznánk: fel kell vetnünk azt a kérdést: *mi a tőke?* Erre a kérdésre a tudósok ma sem adnak egységesen elfogadott feleletet; kétségtelen, hogy a közgazdaságtan egyik legnehezebb kérdése ez, amelyre majdnem annyiféle, lényegesen eltérő feleletet kapunk, ahányan a kérdéssel foglalkoznak. Azt mondhatjuk tehát, hogy a kapitalizmus, a tőke gazdasági rendszere korában nem tudjuk:

mi a tőke.²²⁷ Ez pedig az elméleti érdekességen kívül veszedelmes jelenség is, legalább annyira veszedelmes, mintha a gépkocsi vezetője nem ismerné a gépkocsi szerkezetét. Távol áll tőlünk, hogy lebecsüljük a rengeteg tőkeelmélet tudományos, értékét; mindegyikre szükség volt, mindegyik előbbre vitte az emberiséget a gazdasági élet legrejtélyesebb jelenségének, a tőkének ismeretében. Azt hisszük: annak oka, hogy még ma nincs egységesen elfogadott tőkeelmélet, az, hogy *a tőke a legösszetettebb, a legsokoldalúbb szociális jelenség*, amelynek egyik-másik oldalát, vagy több oldalát együtt írja le a legtöbb elmélet és miközben joggal hivatkozik rá, hogy a tőke egyes jellegzetes tulajdonságait, oldalait sikerült megfejtenie, nem mindig veszi észre, hogy magát a végtelenül sokoldalú jelenséget, a tőkét nem magyarázta meg.

Nincs helyünk arra, hogy részletesen kifejtjük azt a tőkeelméletet, amelyből szerintünk a tőkepolitikának ki kell indulnia és amelyet nem tartunk újnak vagy eredetinek, hanem csak számos tőkeelmélet többé-kevésbé sikerült összefoglalásának, aminek jogosultsága következik abból az előbb kifejtett felfogásból, hogy az eddigi tőkeelméletek nagy része a tőkének, mint szociális jelenségnek csak egyes oldalait vette figyelembe. Szerintünk *a tőke számos gazdasági egység rendelkezésére álló s forgalomba szánt javak megfelelő mennyiségi, minőségi és értékviszonyán felépülő, a jogrend által is védett gazdasági lehetőség arra, hogy egyik gazdasági egység g, másik gazdasági egység javait, munkáját a maga számára a közvetlen csere kiküszöbölésével, az ellenérték azonnali nyújtásával megszerezhesse.*

E meghatározás szerint ahhoz, hogy tőkéről lehessen beszélni, legelőször az szükséges, hogy *legyen több gazdasági egység*. Robinson és Péntek gazdasági életében a tőkének nem volt szerepe.

Szükséges, hogy *megfelelő mennyiségű jóság* álljon a gazdasági élet rendelkezésére. A materiális tőkeelméletek szerint — különböző

²²⁷ „Tudományunk másfél százados múltja alatt — írja *Neményi Endre* — a tőkeelméleteknek egy valóságos átláthatatlan dsungelje keletkezett, amelynek sötétjében még mindig tisztázatlanul húzódik meg a tőke problémája.” (A tőkeelmélet válsága, Budapest, 1931. 1. 1.) Nincs helyünk arra, hogy a számtalan tőkeelméletet rendszerezve bemutassuk. Csupán megemlítjük, hogy általában materiális, immateriális és vegyes elméleteket” különböztetnek meg. A materiális elmélet hívei anyagi jelenségeknek, [munkatermeknek, vagy munkaeszköznek tekintik a tőkét. Az elmélet legkiválóbb képviselői *Ricardo, Jewons, Walras, Böhm-Bawerk, Sombart*. Az immateriális elmélet követői szefrint a tőke immateriális. nem anyagi, hanem eszmei, társadalmi jelenség, alanyi jog¹, hatalom. vásárló erő. Legkiválóbb képviselői: *Balás, Heller Farkas, Macleod, Komorzynski*. Vegyes tőkeelméletek csoportjába azokat az elméleteket sorozzák, amelyek szerint a tőkének materiális és imioateriális jellege is van. Ide sorolják *Smith Ádám, Rodbertus, Marx, List, Pesch, Wagner, Földes, Navratil* tőkemagyarázatát.

beállításban vagy megszorítással²²⁸ — maguk ezek a termelésnek szánt javak lennének a tőkék; szerintem ezek a javak szükségesek ahhoz, hogy tőkéről beszélhessünk, azonban a javaknak a léte csak egyik oldala a számtalan jelenségből összetett tőkének. Hogy nem maguk a termelésnek szánt javak a tőkék, azt bizonyítva látom azzal, hogy a vállalkozónak, akinek az adott pillanatban rendelkezésre állanak a továbbtermelésre szükséges „tőkejavak”, ott állanak a gyára kapujában a dolgozni kész munkások, még „további tőkére” is szüksége van, hogy gyárát üzemben tarthassa: szüksége van pénzre vagy pénzhelyettesítő fizető eszközökre, amelyekkel fizeti a munkásokat, az adót és egyéb kiadásokat. A materiális elméletek egy részének nagy hibája az is, hogy a tőkét tisztán termelési kategóriának tartják, pedig a tőke fogyasztási kategória is; tulajdonképpen a termelésnél is a szerepének egyik legjelentősebb része az, hogy a javaknak a termelés célja; aár.a, tehát bizonyos értelemben fogyasztás végett megszerzését lehetővé teszi.

Szükséges, hogy a gazdasági élet rendelkezésére álló javak megfelelő mennyisége *a forgalombahozatalra legyen rendelkezésre*. Ha a nemzetnek egy bizonyos pillanatban forgalombahozatalra szánt jószágkészlete nincs: nem lehet belföldi vonatkozásban a tőke szerepéről beszélni, mert nincs lehetőség arra, hogy a gazdasági egységek egymástól termelés és fogyasztás céljaira javakat szerezzenek meg.

Szükséges, hogy a forgalomba szánt javak *megfelelő mennyiségi, minőségi és értékviszonyban álljanak egymással*. Ha a nemzetnek egy bizonyos pillanatban lenne megszámlálhatatlan mennyiségű, kiváló minőségű, értékes bajúszpedrője, fopiszkálója, viszont alig valami lisztje, húsa, vasa, gyapjúja, textilféléje, a tőke szerepéről belföldi vonatkozásban alig lehetne beszélni és pedig azért nem, mert a nemzet rendelkezésére álló javak mennyiségi, minőségi és értékviszonya az adott pillanatban nem lenne megfelelő. Azt, hogy mikor megfelelő a javak mennyiségi, minőségi és értékviszonya, általános, minden időre és helyre érvényes szabállyal eldönteni nem lehet. Ez függ a nemzetnek a világgazdaságba való betagozódottságának mértékétől, mikéntjétől, függ a népsűrűségtől, az ország területi, éghajlati, természeti viszonyaitól, gazdasági kultúrájától. Hogy ma a világgazdasági válság a tőke szerepének betöltését annyira megnehezíti és a tőke annyira gyatrán látja el feladatát, árunak oka egyebek mellett az, hogy megbomlott a neanzeteknek a világgazdasághoz való viszonya éa megbomlott a nemzet rendelkezésére álló tőkejavak mennyiségi, minőségi és értékviszonya.

Szükséges, hogy az eddig elmondott és a még elmondandó tőkefeltételeken felépült és fenntartott jószág és munka megszerzési gazdasági lehetőséget *a jogrend is védelmezze*. Jogrend nélkül a tőke szerepéről beszélni nem lehet. Tőkegyűjtés bizonyos értelemben elhalasztott fogyasztást jelent, ez pedig csak akkor lehetséges, ha van biztosíték arra, hogy az elhalasztott fogyasztás annak idején megtörténhetik. A jogrend szerepét tehát a tőkepolitikában és a tőke keletkezésében erősen hangsúlyoznunk kell. Szerintem azonban a tőkét nem lehet *jognak* tekinteni, mert pl. gazdaságilag nincs különbség a jogosan szerzett egy millió pengő és a sikkasztás útján előteremtett egy millió pengő tőkeszerepe között, már pedig a sikkasztónak a tőkéhez alanyi joga nincs. Az alanyi jog *rendesen* adva van a gazdasági lehetőségben, azonban nem tartozik szorosan a lényegéhez.

Szükséges, hogy egyik gazdasági egység a másik gazdasági egység árúját, munkáját *a közvetlen csere kiküszöbölésével szerezze meg*. Közvetlen csere rendszere mellett a gazdasági egységek átadják egymásnak azt, amit nélkülözhetnek és megkapják, amire szükségük van, a cseréből azonban nem születik meg új szociális, új gazdasági jelenség:

²²⁸ A legérdekesebb és legmélyebben járó materiális tőkeelmélet *Böhm-Bawerk* elmélete, amely szerint a tőke nem más, mint a. termelési körút egyes állomásain keletkező közbeeső termékek összessége.

nem születik meg a tőke, amelynek lényege éppen az, hogy születése pillanatában nem közvetlen jószág, hanem csak gazdaságilag bármikor érvényesíthető lehetőség a jószágszerzésre.

Szükséges, hogy amikor az egyik gazdasági egység megszerzi a másik gazdasági egység áruját, munkáját, azért *azonnal ellenértéket adjon*, mert ellenkező esetben nem a tőke, hanem a hitel szerepéről beszélünk. Ez a feltétel gyakorlatilag bizonyos technikai berendezést követel meg, amely lehetővé teszi az ellenértéknyújtást a közvetlen áru és munkacsere kiküszöbölése esetén is. Ez a technikai berendezkedés a pénzrendszer, a maga különböző fejlettségű intézményeivel (pénz, papírpénz, bank-, jegy, valuta, deviza, klíringkövetelés stb.).

A kifejtettek önmagukban bizonyítják azt, hogy a *tőke* és a *pénz* nem azonos jelentőségű fogalmak és rávilágítanak arra is, hogy pusztán pénztechnikai eszközökkel, inflációval nem lehet tőkét teremteni. Ezt azonban nem szabad úgy érteni, hogy amikor az összes egyéb feltételek adva vannak, csupán nincsen megfelelő mennyiségű technikai eszköz a közvetlen árucserre kiküszöbölésére, nem lehet és nem szükséges a pénzmennyiséget esetleg mesterségesen is növelni. Azonban ebben az esetben nem lehet inflációról beszélni, mert infláció a fizetési eszközök mennyiségének növelése a többi tőké-feltétel fenn-nem-forgása esetén.

Mint hogy céloom nem tőkeelméleti értekezés írása: nem foglalkozhatom tovább ezzel a kérdéssel. Annak, aki gondolatmenetemet követni akarja, nem szükséges elfogadnia azt, hogy tőkemeghatározásom tényleg helyes, hogy a tőke lényegét tényleg kifejezi, elég ha elfogadja azt, hogy az a gazdasági jelenség, amely a valóságban lehetővé teszi, hogy egyik gazdasági egység a maga számára a közvetlen árucserre és a hitel kiküszöbölésével megszerezze a másik egység munkáját vagy áruját: tőke. Ezt gyakorlati szempontból nem nehéz elfogadni, mert gyakorlati vonatkozásban kétségtelenül minden tőkepolitika törekvése az, hogy ilyen gazdasági lehetőségeket teremtsen. Elméleti szempontból talán megkönnyíti a tétel ilyen értelemben elfogadását az, hogy a tőkedefinícióiban az ellentétes tőkemeghatározások leglényegesebb részei egybe vannak foglalva.

A felvetett kérdésünk szempontjából meg kell különböztetnünk *internacionális tőkét* és *nemzeti tőkét*. A kettő nem szükségkép azonos. Internacionális tőke alatt azt a gazdasági lehetőséget értjük, amelynél fogva egyik nemzet a másik nemzet áruját, esetleg munkáját a közvetlen árucserre és hitel kiküszöbölésével magának megszerezheti. Nemzeti tőke pedig az a gazdasági lehetőség, amelynél fogva egyik nemzettag a másik nemzettag áruját, munkáját a közvetlen árucserre és a hitel kiküszöbölésével magának megszerezheti. A két tőkefogalom gyakorlati különbségére rájövünk akkor, ha meggondoljuk, hogy még a tőkeszegény mai Magyarországon is több milliárd nemzeti tőke teljesíti beföldön a maga hivatását, ellenben nemzetközi tőkénk, tehát külföldről árubehozatali lehetőségünk a közvetlen árucserre és a hitel kiküszöbölését feltételezve, igen csekély. A megkülönböztetésnek megfelelően beszélnünk kell *internacionális és nemzeti tőkepolitikáról*.

Az internacionális tőkepolitikáról a világgazdasági válság racionalizálásának kérdésével kapcsolatban már kifejtettük nézeteinket. Az egész kultúrvilág becsületes gazdasági összefogására van szükség abból a célból, hogy minden nemzetnek meglegyen a gazdasági lehetősége a szükséges árumennyiség behozatalára; erre a célra nézetünk szerint a kollektív kereskedelmi szerződések rendszere lenne a legalkalmasabb. E rendszer mellett intézményesen, évtizedekre előre tervszerűen meg lehetne

teremteni minden nemzet számára a többi nemzettel való egészséges gazdasági érintkezés lehetőségét. (Ismétlések elkerülése végett utalunk a 3. fejezetben kifejtettkre.)

Ami a nemzeti tőkepolitikát illeti: rá kell mutatnunk arra, hogy tőkeképződés fogalmán két rész jelenséget értünk: *tőkekeletkezést és tőkehalmozást*. Tőkekeletkezésen értjük azt a folyamatot, amelyben a tőke nagyságra való tekintet nélkül létrejön; tőkehalmozás pedig a létrejött számtalan kisebb-nagyobb tőkének nagyobb egységbe összetömörülése, összegyűjtése. Ez a két jelenség természetesen ma is megfigyelhető: a mai gazdasági életben szereplő hatalmas tőkék úgy képződnek, hogy először számtalan embernél kisebb-nagyobb tőke keletkezik és azt a bankok, szövetkezetek, kereskedelmi és ipari részvénytársaságok összegyűjtik.

Ha a laborizmus tőkepolitikájára váró, már említett első feladat betöltésének kilátásait vizsgáljuk: első kérdésünk az, hogyan keletkezhetik nagyságra való tekintet nélkül a laborizmus korában tőke? A laborizmus aktív gazdasági politikát követel: nem bízhatja a tőkekeletkezés folyamatát sem a véletlenre. A kapitalizmus korában sincs a tőkeképződés egészen a véletlenre bízva, minthogy azonban a kapitalizmus eddigi alakjaiban inkább a gazdasági liberalizmus tanításait követte, olyan arányú aktív tőkepolitikát, aminőre a laborizmusnak szüksége lesz, nem fejthetett ki.

A laborizmus tőkepolitikájának meg kell valósítania azokat a tőkefeltételeket, amelyeket a tőke fogalmával kapcsolatban már kifejtettünk. Tehát először: arra kell törekednie: hogy a nemzetnek lehetőleg minden tagja, kevésbbé optimisztikusan: minél több tagja vegyen részt a gazdasági életben. Minél több ember cseréli ki áruját és munkáját, vagyis minél többen dolgoznak és adnak el: annál több alkalom van arra, hogy tőke keletkezzék. Eltekintve a tőkésektől, spekulánsoktól, így van ez ma is: csak az az ember tud tőkét gyűjteni, laki dolgozik, vagy elad. Minél nagyobb a munkanélküliség, minél nagyobb a fogyasztási válság: annál kisebb a tőkeképződési lehetőség. Arra a kérdésre, hogyan felelhet meg a laborizmus ennek a feladatának: külön fejezetekben (Munkapolitika, Termelési politika) keressük feleletet.

A második feladat: gondoskodni kell arról, hogy megfelelő mennyiségi, minőségi és értékviszonyban álló, fogyasztásnak szánt javak álljanak a nemzet rendelkezésére. Erről is külön beszélünk a termelési politikával kapcsolatban.

Szükséges a gazdasági jogrend fenntartása, fejlesztése. Talán ez a feladat lesz a legkönnyebb; tulajdonképpen nem a jogszabályok, hivatalok szaporításáról, hanem a laborizmus alapelveihez alkalmazásáról van szó. A laborizmusnak nacionalista alapelveiből — a nacionalizmust az általunk adott értelmezésben felfogva — és a gazdasági liberalizmussal való

szakitásából következik az, hogy a laborizmus fegyelmet követel meg a nemzet minden tagjától. Ennek következmény a egységes gazdasági közigazgatási és rendészeti jog és egységes gazdasági büntetőjog létesítése. Az utóbbi felé a magyar törvényhozás az árdragító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. t.-c., a tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. t.-c.-vel az ezt módosító 1933. évi XVII. t.-c.-vel, a külföldi fizetési eszközök és követelések bejelentéséről szóló 1931. évi XXXII t.-c. büntető rendelkezéseivel és több kisebb jelentőségű törvénnyel jelentős lépéseket tett. A laborizmus azonban nem elégedhetik meg ezzel: egységes elvi alapon felépülő gazdasági büntetőkódexre van szüksége, amely a nemzet egyetemes gazdasági érdekei ellen vétőket legalább olyan szigorúan bünteti, mint a magángazdasági érdekek megsértőit. A büntető rendelkezésekre szerintem nem azért van szükség, hogy ezzel a rendszert fenntartsuk; ha csak büntető rendelkezésekkel lehet valamely gazdasági rendszert fenntartani, az előbb utóbb megbukik.

De szükség van ezekre a rendelkezésekre elsősorban szociáletikai megfontolások alapján. Ha a nemzet jogi meggyőződése a laborizmus gondolatvilágának megfelelően átalakul; ha ennek folytán súlyos szociáletikai rosszalást vált ki minden olyan cselekedet, amely az egyéni haszon kedvéért a nemzet, mint gazdasági egység érdekeit sérti: lehetetlen lesz; kitérni ezeknek a cselekedeteknek büntetőjogi üldözése elől. Természetes, hogy végeredményben a gazdasági rendszer tömeglélektani alapjainak megerősítését is eredményezi a rendszer alapelveivel, tehát az erkölcsi törvényekkel ellentétes gazdasági ténykedések bűnügyi üldözése.

Nem lehet célunk itt taxatív felsorolást adni az új gazdasági büntetőkódex törvényes tényálladékaikról, ez nem is lehetséges; bizonyosnak látszik azonban, hogy az új gazdasági büntetőjog fokozott védelemben részesíti a részvénytársaságok vagyonát és jövedelmét a részvénytársaságok vezetőivel szemben is, aminek gyakorlati keresztülvitele a hites könyvrevizori intézmény megerősödésével nem lesz lehetetlen. Ha a laborizmus maximálni kívánja a részvénytársaságok és más társulatok vezetőinek jövedelmét: sikkasztásnak lesz kénytelen minősíteni az engedélyezett határon túllépő minden juttatás kieszközlését és elfogadását; valószínű az is, hogy ha nem is hoz új adócsalási tényálladékokat, megtalálja a módját annak, hogy a pénzügyi szaktisztviselők megfelelő kiképzésével a részvénytársaságok és más kereskedelmi és ipari alakulatok nem túlságosan ritka adóalap eltitkolásait leleplezze és így megszüntesse. Az is bizonyos, hogy a jövő gazdasági rendje büntető úton is kénytelen lesz intézményesen biztosítani a nemzet, mint gazdasági egység gazdasági érdekeit egyes nemzettagoknak a nemzet külkereskedelmi politikájába be nem illeszkedő magatartásával szemben. A nemzetközi együttműködés csak hosszabb idő múlva teremthet ebben a vonatkozásban olyan helyzetet, hogy ezeknek a büntetőjogi rendelkezéseknek gyakorlati alkalmazására ritkán kerül sor.

A negyedik feladat: a gazdasági életnek megfelelő mennyiségű fizetési eszköz rendelkezésére bocsátása. Ezen a

téren nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy minden gazdasági reformkísérletet fenyeget a pénzpolitikai kalandokba bocsátkozás veszélye. Más vonatkozásban már rámutattunk arra: bármilyen tetszetős érvek hozhatók fel az arany ellen, azoknak, akik a jövő gazdasági rendjét akarják felépíteni, nem szabad megfélemleniük arról, hogy az aranyhoz az emberiség évezredek óta babonás hűséggel ragaszkodik és — ennek: a ragaszkodásnak van gazdasági alapja is: az arany termelésének korlátozott lehetősége. Az új gazdasági rendre áttérés feltétlenül bizonyos megrázkódtatásokkal jár, veszedelmes dolog lenne azokat szükség nélkül újakkal is fokozni.²²⁹ Az arany minden ellene felhozható komoly érv ellenére teljesíteni tudja a maga pénz-hivatását belföldi és külföldi vonatkozásban a legnagyobb gazdasági és külpolitikai felfordulás idején is, mindaddig, amíg a termelés lehetőségének korlátozottsága fennáll. Azok a mozgalmak, amelyek a nemzetközi pénz megteremtését célozzák, belátható időn belül aligha érnek el reális eredményt. Ennek oka egyebek mellett iaz, hogy az aranyat kivéve minden nemzetközi pénztől fél az emberiség, mert fél a külpolitikai bonyodalmak és a háború eshetőségétől, így van ez belföldi vonatkozásban is: ezen ia téren is nagy érték az a bizalom, amely az aranyhoz fűződik, s ezt az értéket a laborizmusnak, ha lehet, fel kell használnia, nem pedig megszüntetnie. A kapitalizmussal kapcsolatos gazdasági vizsszasságok nem az arany bűnei, hanem az arannyal sáfárkodó emberek eljárásának a következményei; ezeket az eljárásokat pedig nem az arany, hanem a gazdasági rendszer teszi lehetővé. Ha sikerül megszüntetni azt a rendszert, amely mellett az arannyal üzérkedő emberek bajokat hozhattak a világra; ha sikerül felépíteni azt a gazdasági rendet, amelyben az emberi munkának, tehát az embernek minden más gazdasági jelenség felett hatalma lesz; ha intézményesen megszüntetik annak a gazdasági lehetőségét, hogy egyes emberek iaz arannyal vagy bármely más módon a többi emberek gazdasági sírját ássák meg, akkor az arany nem kegyetlen úr lesz a világou, hanem engedelmes szolga, eszköz az ember kezében.

Természetesen: ezen a téren sincs kizárva a fejlődés lehetősége. Csupán kiindulási pontról beszélünk: csak azt állapítjuk meg, hogy az új gazdasági rend híveinek nem szükséges és nem ajánlatos a kapitalizmussal egyidejűleg az aranynak is hadat üzenni. Ha sikerül felépíteniök az új gazdasági rendet: és akkor is úgy látják, hogy az arany nem tud megfelelni hivatásának, akkor óvatosan kísérletezhetnek más megoldá-

²²⁹ Érdekes, hogy a német nemzeti szocialisták várakozás ellenére nem nyúltak a valutareform fegyvereihez. *Hitler* 1933 március 23-án a birodalmi gyűlésen mondott beszédében hamgsúlyozta, hogy nincs szándékában radikális valutareform keresztülvitele.

sokkal, (azonban sem akkor, sem máskor nem szabad részletkérdések miatt a lényegét kockáztatni.

A kifejtettek nem zárják ki, hogy azok az országok, amelyekben nincs elegendő arany, szükségmegoldásként az aranytól független más fizetési eszközöket is teremtsenek. Ha a világgazdaság racionalizálása az általunk előadott irányban és mértékben sikerülne: kevésbé lenne erre szükség, mint ma. Addig azonban, amíg a nemzetközi összefogáshoz szükséges szellem gyakorlati érvényesülésre képes lendületet vesz: a tőkeszegény országok nem mondhatnak le arról, hogy az aranytól független belső fizetési eszközöket is teremtsenek. Ez különben ma számtalan országban megtörténik; a bankjegyek fedezeti arányának elég radikális leszállítására közismert. Pusztán pénzsaporítással nem lehet tőkét teremteni, de viszont amikor a tőkeképződéshez szükséges többi feltételek adva vannak, akkor a tőkeképződés nem bukhatik meg azon, hogy nincs elegendő fizetési eszköz. Elvégre a pénz tőkepolitikai vonatkozásban nem maga a tőke, hanem a tőkeigazolvány, a tőkének külsőleg érzékelhető megtestesülése. Ha tehát az előbb felsorolt tőketényezők oly mértékben vannak meg, hogy a rendelkezésre álló fizetési eszközök nem képesek magukba szívni a többi tőketényező által teremtett, még testet nem öltött tőkét: akkor gondoskodni kell arról, hogy a tőke testet ölhessen. Ez még nem infláció: infláció az, ha nincs tőke és mégis bocsátunk ki tőkeigazolványt, tehát pénzt, ellenben ha van tőke és arról igazolványt adunk ki, abból baj nem lehet. Persze, mindennek megítéléséhez nagy óvatosság szükséges. Egyébként a modern gazdasági élet módját ad arra, hogy a tőke nemcsak materiális pénzben megtestesülés útján keletkezhessek, hanem pénzhelyettesítő fizető eszközök (váltó, csekk, folyószámlakövetelés stb.) közvetítésével is. Ezeknek a fizetési módoknak elterjesztése, megszervezése a tőkepolitikának egyik fontos feladata.

Ha az előbb felsorolt négy feladatot a laborizmus tőkepolitikai vonatkozásban is meg tudja oldani, akkor a tőkeképződés első rész jelensége: a tőkekeletkezés kérdése nem megoldhatatlan feladat. A tőke, mint már mondtuk, kisebb-nagyobb tételekben keletkezik; amikor a munkás megkapja a munkabéretét, a gazda a búza árát, az író a honoráriumát: abban a pillanatban tőkéje van, bármilyen kicsi az. Azonban tőkepolitikai vonatkozásban mégsem nevezzük az említettek rendelkezésére álló gazdasági jelenséget tőkének, hanem annak csak azt a részét, amelyet az illető a maga egyéni gazdasági életében *azonnal nem költ el*.

Elméleti szempontból ez nem nagyon indokolt; minden gazdasági lehetőség, amely mellett mások árúját, munkáját a magunk számára hitel igénybevétele nélkül megszerezhetjük, tőke. Hogy mégsem tantják anniak, oka az, hogy a legtöbb elmélet szerint a tőke termelési kategória, minek következtében tőke csak a jövedelemnek az a része, amelyet közvetlenül nem fogyasztunk el, hanem továbbtermelésre használjuk fel, illetve azok, akiknek rendelkezésére bocsátjuk, továbbtermelésre fordítják. Ez a felfogás abban a hibában szenved, hogy ugyanazt a jelenséget egyszer tőkének tartja, másszor nem; ha az 1000 P-met termelésre fordítom, akkor tőke, ha elmulatom, nem. De én az 1000 P-t hónapokig mágiáimnál hordhatom, magam sem tudom még, mit csinálok vele; vájjon tőke-e ez az 1000 P!

Gyakorlati szempontból azonban ennek a vitának nem sok jelentősége van; kétségtelen ugyanis az, hogy a tőkepolitikának a feladata annak biztosítása, hogy a termelés céljaira

álljon rendelkezésre megfelelő mennyiségű tőke, ennek útja pedig kétségtelenül az, hogy az egyesek ne éljék fel az egész jövedelmüket, hanem annak egy bizonyos részét tegyék fére a továbbtermelésre, illetve arra a célra, hogy másoknak közvetve vagy közvetlenül a termelés céljaira rendelkezésre bocsássák. Kérdés már most az: *mik a feltételei* az ilyen értelemben vett *tőkekeletkezésnek*?

Az első feltétel minden esetre az, hogy *minél több olyan ember legyen, aki jövedelmet húz*, aki tehát a gazdasági életben részt vesz. Ha a laborizmus gazdasági politikája meg tudja valósítani az előbb felsorolt négy feladatot, különösen ha a munkapolitikai, termeléspolitikai és értékesítési politikai célkitűzéseit el tudja érni: az első feltétel nagyobb mértékben adva lesz, mint a kapitalizmus korában, amikor a nemzet tekintélyes része a gazdasági életből és a tőkeképzésből eleve ki volt zárva.

A második feltétel: *minél több embernek legyen akkora jövedelme, hogy abból félre is lehessen tenni*. Ma a helyzet az, hogy a nemzet kisebb részének aránylag nagyobb jövedelméből módja van aránylag nagyobb részt félretenni tőkeképzés céljaira, a nemzet nagyobb részének azonban egyáltalán nincs erre módja. A laborizmus elvileg ezen a helyzeten abban az irányban akar változtatni, hogy lehetőleg minden munkából élő embernek meglegyen a lehetősége arra, hogy a jövedelméből a tisztességes élet költségeinek fedezése után valamit félretehessen. Ennek egyik feltétele vagy következménye az, hogy a nemzet ama kisebbik része, amely eddig nagyobb jövedelmet húzott, ezentúl kevesebb jövedelemre tegyen szert. Bizonyos, hogy ennek következtében ezek kevesebb tőkét tesznek félre; az is bizonyos, hogy a nemzet többi tagjainak jutott jövedelemből a nemzet érdekelt tagjai aránylag többet fogyasztanak el, mint eddig, tehát nem lehet azt mondani, hogy amennyivel kevesebbet tesznek félre az eddigi tőkegyűjtők, annyival többet tesznek félre azok, akik eddig nem gyűjtöttek. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy a jövedelemeloszlás reformja által előidézett legnagyobb fogyasztás végeredményben szintén tőkeképződésre, illetve a termelés folytatásának lehetővétevé-
lére vezet.

Ezt a tételmet a következőkkel próbálom megvilágítani: tegyük fel, hogy a jövedelemeloszlás reformja folytán x millió pengővel többet költ a nemzet a közvetlen életszükségleteire, mint azelőtt; ez az x millió pengő ennek következtében közvetlenül semmiestre sem képződik az előbb előadottak szerint értelmezett tőkévé. Mi lesz ezzel az x millió pengővel? Egy része a kereskedőé lesz, más része a termelőké, gyárosoké stb. Mit csinál vele a gyáros? Termel vele. Ha a fogyasztás a jövedelemeloszlás reformjának elmaradása következtében nem emelkedett volna x millió pengővel: akkor x millió pengő tőke képződött volna. Mi lett volna ezezel a tíz millió pengővel? Kölcsön kérték volna kereskedők, termelők, gyárosok, tehát ha személy szerint nem is ugyanazok, de lényegében a

tőke nagyrésze ugyanazt a funkciót teljesítette volna, mint a másik esetben. A különbség főleg az, hogy a jövedelemeloszlás reformjának elmaradása esetén azok az áruk, amelyeket a másik esetben x millió pengőn a fogyasztók megvesznek, a termelőknél és a kereskedőknél eladatlanul maradnának, aminek következtében talán ez a termelő nem termelne új árukat, hanem más termelők vennék kölcsön az x millió pengőt termelés céljaira. Igaz, hogy ez új vállalatok alakulásának, tehát esetleg a fejlődésnek a lehetőségét jelenti, de jelenti azt is, hogy a régi termelő nem tudja eladni az áruját és nem tudja fejleszteni, esetleg nem tudja fenntartani a vállalatát; önmagában az új vállalatok alakulása sem jelent feltétlenül fejlődést, hanem esetleg csak féktelen versenyt és más vállalatok életképességének aláásását. Ugyanez a helyzet, ha ezt a folyamatot a kereskedők szempontjából gondoljuk végig. Természetesen a kifejtettek csak abban az esetben állanak, ha a jövedelemeloszlás reformja által megnövelt fogyasztás nem esik ellenérték nélkül a külföldi termelők javára; ha ugyanis az elfogyasztott árukat külföldről hozzuk be, anélkül, hogy a külföld ennek megfelelően tőlünk vásárolna, akkor az x millió megfelelő része elveszett a hazai gazdasági élet számára. A laborizmus gazdasági nacionalizmusa esetén ettől a következménytől nem kell tartani; a kapitalizmus alapállása mellett, tehát nem a mai autarchikua törekvések idején tartani kellett volna tőle.

Ez a kérdésnek azonban csak egyik oldala. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a laborizmus nemcsak a mai nemzeti jövedelmet akarja igazságosabban *szétosztani*, hanem azt fokozatosan és jelentősen *növelni* is akarja. A mai helyzettől a laborizmus korában a jövedelemeloszlás abban is különböznék, hogy a nemzet egész reáljövedelme szétosztásra kerülne, ma pedig tekintélyes része elpazarlódik. Ennek tőkepolitikai vonatkozásban is nagy a jelentősége. Aki a laborizmus jövedelemelosztási politikájának szemére veti, hogy megakadályozza a tőkeképződést, az megfelelőképpen arról, hogy a kapitalizmus korában pedig a nemzeti jövedelemnek tekintélyes része felhasználás nélkül megy tönkre, nem alakulhat át tőkévé. Azt is figyelembe kell venni, hogy a kapitalizmus korában már összegyűlt tőkéből milliók és milliárdok semmisültek meg a válságok kohójában. A kapitalizmus korában a tőke fája talán gyorsabban megnő, talán több ága is van, mint a laborizmusban; azonban a kapitalizmus korában igen gyakran jönnek a válságok fergetegei és letördelik a fának ágait és igen gyakran megcibálják magát a fát is. A laborizmus korában viszont a tőke fája talán lassabban indul föl felé, de *csendben, viharmentes gazdasági időjárásban fejlődhetik*. Kevesebb ága lesz talán, de nem törnek le az ágak; vékonyabb lesz a törzse, de nem inog meg a viharban. Mindezt csak feltételesen mondom; azt akarom vele igazolni, hogy a laborizmus korában a legrosszabb esetben annyival kevesebb tőke képződik, amennyi a kapitalizmus korában időnként megsemmisül. Ma, amikor évek óta tanúi vagyunk annak, hogy nemcsak nálunk, hanem tőkében gazdag államokban is évtizedek keserves takarékoságával összekuporgatott milliók pusztulnak el; amikor a Középeurópába befektetett tőkék nagyrésze megsemmisült, amikor a hadiadósságokba ölt tőkék majdnem minden ország-

ban elvesztek: nem kell erre vonatkozólag bizonyítékul nem egészen megbízható statisztikai adatokat felsorakoztatni.

De még ezeknél is fontosabb szempontnak tartom azt, hogy míg a kapitalizmus egyre jobban bebizonyítja azt, hogy a termelés fokozására képtelen, a laborizmus vállalkozni akar arra, hogy a termelést *tervszerűen emeli*, a nemzeti jövedelmet fokozatosan növeli. Nemcsak a Qu. a. alapján, hanem minden más alapon indult laborista mozgalomnak, kapitalizmus-ellenes megmozdulásnak ez az egyik főcélja. Azzal a kérdéssel, hogy ez sikerülhet-e, más vonatkozásban foglalkozunk. Itt meg kell elégednünk azzal a megállapítással: ha ez a célkitűzés megvalósítható, akkor a tőkeképződésnek újtájból minden akadály elhárul. De mi lesz, ha nem valósítható meg? Ha nem valósítható meg és addig, amíg nem valósítható meg: a laborizmusról nem lehet beszélni. A laborista törekvéseknek a mai nemzeti jövedelem alapulvételével kell újtjukra elindulniok, de az bizonyos, hogy ha és ameddig a mai nemzeti jövedelmet növelni nem sikerül, akkor és addig a laborista kísérlet jelentős eredményeket nem ér el: a mai jövedelem a legigazságosabb felosztás mellett sem elégti ki a tömegeket, amelyek a gazdasági rendszerekkel szemben egyre nagyobb igényekkel lépnek fel.

Meg kell emlékeznünk még egy tőkepolitikai tényezőről: a *takarékosságról*. A takarékoságnak a tőkeképződés terén vitt szerepéről nem kell sokat beszélnünk: takarékoság nélkül nincs tőkeképződés. Azt hiszem, a laborizmus ezen a téren nem marad el a kapitalizmus mögött. A Qu. a. alapján indult laborizmusnak alapja az erkölcsi elveknek a gazdasági életben való érvényrejuttatása; ez nemcsak a rendszerre áll, hanem mint könyvünk első részében rámutattunk, az egyénekre is. Takarékoság erkölcs nélkül nincs: aki a gazdasági erkölcsök megreformálását sürgeti, mint a Qu. a. is teszi, a takarékoság lelki alapjait akarja megteremteni. A Qu. a. a munkások sorának javulását két feltételhez köti: szorgalmat és takarékoságot vár tőlük. Más vonatkozásban rámutattunk arra is, hogy a Qu. a. a szeretet és a keresztény mértékletesség szellemének Maradásától várja az új rend kialakulását: a mértékletesség takarékoságot is jelent. A laborizmusban a rendi szellem is segíthet a takarékoság növelésében: a szaktestületek nevelő hatásának lehetősége feltétlenül adva van. Természetesen máról holnapra itt sem lehet jelentős változásról beszélni; a lehetőségek mindenesetre megvannak, ezeknek valóráváltásának mikéntjétől függ az, hogy a laborizmus tőkepolitikája milyen mértékben tudja elérni céljait.

Az előadottak szerint a laborizmusban elvileg legalább annyira lehetséges a tőkekeletkezés, mint a kapitalizmusban; ahogyan a kapitalizmusban is koronként és helyenként más és más fokú a tényleges tőkeképződés, épen így lenne ez a laborizmusban is, aszerint, hogy a rendszer alapelveit és a tőkepoliti-

kának minden rendszertől független követelményeit mennyire sikerül megvalósítani. A tőke, mint Navratil Ákos helyében megállapítja,²³⁰ elemi gazdasági jelenség: nem az adott gazdasági rend terméke és függvénye, tehát megél más gazdasági rend földjében is, de érteni kell a kezeléséhez.

A TŐKEKÉPZŐDÉS MÁSIK KÉSZJELENSÉGE: a *tőkeösszegyűjtés, tőkehalmozás*. A laborizmusnak is szüksége lesz erre. Bizonyos vonatkozásban nehezebb feladat lesz ez számára, mint a kapitalizmus számára. Az első nehézség az, hogy a laborizmus korában sokkal több embernek kell egyenként kisebb tőkét összegyűjteni. Ez feltétlenül több adminisztrációt, sok munkát igényel, de lényegileg mindegy: kevés ember ad sokat, vagy sok ad egyenként keveset. A másik nehézség az: a laborizmus korában a tőkejöveldemek kisebbek lesznek, tehát kevésbé lesz hasznalhajtó a tőkének bankokba-helyezése vagy részvényekbe-fektetése. Ezzel a nehézséggel már foglalkoztunk. Válaszunk röviden az volt, hogy a kapitalizmus korában is nem a tőkejöveldem bizonyos mértéke a döntő a tőke elhelyeződésénél, hanem a biztonság, ebből a szempontból pedig a laborizmus a kapitalizmus felett áll. Egyébként pedig a laborizmus nincs kötve egy bizonyos kamatlábihoz vagy osztaléknagysághoz: a gazdasági élet a maga önkormányzati szervei útján mindig akkora kamatlábat állapíthat meg, amekkorára az adott viszonyok között az összes érdekek figyelembevételével szükség van. Az önkormányzati szervek a kamatláb megállapításánál figyelemmel lesznek a tőkeképződéshez fűződő érdekekre is. Bizonyos azonban, hogy a laborizmusnak tervszerűen kéli törekednie olyan viszonyok megteremtésére, amelyek a *kamatnak* és általában *minden tőkejöveldemnek fokozatos csökkentését* lehetővé teszik.

Önként felvetődik a kérdés: *nem menekül-e el a tőke külföldre?* Válaszunk erre az: ha a kultúrvilágban a munkából élők mindenütt uralomra jutnak, aminthogy mindenütt uralomra akarnak jutni, akkor ez a kérdés magától elesik. Addig a helyzet az: a tőke nemcsak akkor menekül el valamelyik országból, ha kevés a jöveldeme, hanem elsősorban akkor, ha nem biztos a sorsa. Ebből a szempontból a laborista állam a tőke számára jobb elhelyezkedési lehetőséget nyújthat, mint igen sok kapitalista állam. Egyébként pedig a kapitalista nemzeteket is fenyegeti ez a veszély; ahogy azok tudnak védekezni ellene, ugyanúgy, sőt öntudatos nacionalista, aktív gazdasági politikával talán hatékonyabban védekezhetik ellene a laborista nemzet is.

Amit elmondtunk a laborizmus tőkepolitikájának egyik legfontosabb kérdésével kapcsolatban: lényegében ugyanazt

²³⁰ Közgazdaságtan, I. kötet, Budapest, 1933. 175. 1.

mondhatjuk el a másik kérdésre is: *hogyan tudja biztosítani a laborizmus azt, hogy a tőke vállalkozásokba kezdjen?* Ha a tőkeképződés biztosítva van, akkor megvan a lehetősége annak, hogy a tőke a vállalkozóknak rendelkezésére álljon. Nem szabad elfelejteni, hogy a vállalkozó rendszerint mások tőkájével dolgozik; az a körülmény tehát, hogy a tőke olcsón kapható, a vállalkozó számára az esetek igen nagy részében nem hátrány, hanem óriási előny. A laborizmus — mint már többször rámutattunk — épúgy örökődik a vállalkozás, a termelés rentabilitása felett, mint a kapitalizmus, vagy ha nem úgy, hát sokkal jobban, mert hiszen a kapitalizmus válság-járványának rengeteg vállalat esik áldozatul. A vállalkozó jövedelmében igen jelentős rész számít munkajövedelemnek; a vállalkozó mint munkás, természetesen joggal számíthat a munka gazdasági rendjének támogatására. Persze, tagadhatatlan az, hogy a vállalkozó gyakorolja ma a legtöbb esetben a tőke jogait; és sok vállalkozó jövedelmében tőkejövedelem is van, különösen azoknak a vállalkozóknak jövedelmében, akiknek saját tőkéjük is van és nem kénytelenek a tőkejövelmüket a tőkéseknek továbbadni. Habár a vállalkozó, mint tőkés, illetve, mint a tőke hasznélvezője és képviselője, kétségkívül sok vonatkozásban szemben találja érdekeivel a laborizmust, mégsem kell attól tartanunk, hogy ennek következtében a vállalkozási kedv kihál. A vállalkozó a gazdasági törvények korlátain belül a laborizmus korában is úr lesz a vállalatban; jogkörét nem alkalmazottai korlátozzák, hanem országos jellegű törvények és intézmények. Ami hátrányt jelent számára, az, hogy mint tőkésnek a jövedelmi lehetőségei megcsappannak, azzal legalább egyenlő értékű előnyt is élvez: olcsóbb hitelhez jut, a termelés rentabilitása felett az egész gazdasági élet önkormányzata örökődik, kevesebb veszély fenyegeti a válságok terén, jövedelme kiegyensúlyozottabb, biztosabb lesz, Igen sok vállalkozó van ma is, aki szívesen felcserezné a korlátlan nyereségszerzés jogi lehetőségét a kevesebb, de biztosabb jövedelem gazdasági lehetőségéért. A laborizmus lényege szerint nem kedvez a „nyereségeknek”. Elvileg talán nem zárhatja ki őket. azonban bizonyos, hogy a lehetőség határain belül csökkentésükre törekszik, mert csak így tudja növelni a munkajövedelmeket.

Ma a vállalkozói nyereség indokolásául sokan azt hozzák fel, hogy a vállalkozó sokat kockáztat, ezért jár neki a nyereség. Ez a felfogás téves, mert a vállalkozói nyereség ott a legnagyobb, ahol legkisebb a kockázat (monopólium), a vállalkozó igen sokszor nem is a maga, hanem mások vagyonát kockáztatja, a vállalat sorsának kockázatát a vállalat összes alkalmazottai viselik.²³¹ De ha a vállalkozói nyereség nem is a koc-

²³¹ *Navratil* i. m. 214. 1.

kázat ellenértéke: az erkölcsi létjogosultságát megadó tényezők között mégis csak ott van a kockázat; minél biztosítottabb, egyenletesebb, állandósultabb a vállalkozó jövedelme, erkölcsileg annál kevesebb a jogosultsága annak, hogy a vállalkozó a munkájával arányban nem álló, azzal okozati összefüggésbe nem hozható túlnagy „nyereségre” tegyen szert.

Erre azt lehet felelni: ez igaz, de kevés köze van ahhoz a kérdéshez, hogy a laborizmus korában hogyan lehet biztosítani a vállalkozók termelésbe-bocsátkozását? Azt hiszem: van köze hozzá. Minél inkább úrrá lesz a gazdasági közvéleményen az a felfogás, hogy a kockázat csökkenése folytán erkölcsileg indokolatlan a túlnagy vállalkozói nyereségre törekvés: annál inkább hajlandók lesznek az emberek kevesebb nyereség mellett is vállalkozásokba kezdeni. Eszményi megoldás az lenne, ha a vállalkozó a tőkével szemben úgy viselkednék, mint ma a munkással szemben; számításba venné, mint termelési költségtenyezőt, egyébként azonban megelégednék azzal, hogy a nemzet gazdasági politikájával biztosítja a termelés rentabilitását; biztosítja azt a jövedelmet neki is, amennyit munkájával megérdemel és amely megfelelő életszínvonal elérését lehetővé teszi számára; azonkívül biztosít neki akkora nyereséget, amekkora az adott gazdasági viszonyok között magasabb érdekek sérelme nélkül engedélyezhető.

Amennyire közeledni tud a laborizmus ehhez az eszményhez, annyira lesz aránylag egyre több és több a vállalkozó jövedelmében a munkajövedelem és kevesebb a tőkejövedelem. Természetes, hogy ezen a téren is csak fokozatos haladásra lehet törekedni és az Országos Gazdasági Tanácsnak az összes körülmények 'mérlegelésével örködni kell a termelési kedv fenntartásán. Abból, hogy a kapitalizmus korában a vállalkozók sokszor éveken át veszteségre dolgoznak, hogy olyan vállalatok létesülnek, amelyek születésük pillanatában halálra vannak ítélve, bátran remélhetjük azt, hogy nem szűnik meg a vállalkozási kedv pusztán azért, hogy a *biztosabb* jövedelem *kevesebb* lesz. Egyébként azt, hogy kevesebb lesz, nem abszolút értelemben kell venni; a laborizmus korában egyes vállalkozóknak lehet több jövedelme is, mint ma van, csupán a vállalkozók összességének tőkejövedelme aránylag csökken az összes dolgozó, tehát esetleg egyes vállalkozók javára is.

d) A közvetlen reáljövedelmek.

A kapitalizmus korában sem jelenik meg minden jövedelem kapitalisztikus formában, tehát pénz alakjában. Ma is igen sok nemzettag jövedelmének tekintélyes része közvetlen reáljövedelem: a mezőgazdasággal foglalkozó munkaadók,

alkalmazottak, kisbirtokosok, háztulajdonosok stb. azokat a javakat, amelyeket mások pénz közvetítésével szereznek meg, közvetlenül kapják. Kérdés: *mi lesz ezeknek a közvetlen reáljövödelmeknek a jelentősége a laborizmus korában?*

Minden gazdasági rendszer számára a legelőnyösebb jelenség az, hogy a nemzettagok egy részének *jelentős reáljövödelme van*. A reáljövödelem ugyanis bizonyos mértékben a piactól, a közösség gazdasági életétől való függetlenséget jelenti, ami különösen válságos időkben gazdasági, politikai és társadalmi szempontból felbecsülhetetlen érték. Gondoljunk csak arra: mekkora szerencsénk az, hogy a világgazdasági válságban népességünk legnagyobb részének megélhetése biztosítva van a saját maga által termelt mezőgazdasági javakkal, és a lakosság tekintélyes részének a lakása biztosítva van a saját házában vagy a munkaadó házában természetben szolgáltatott lakással. Nemzeti jövödelmünk katasztrofális csökkenése azért nem okozott a tényleg bekövetkezett bajoknál nagyobb veszedelmeket, mert a nemzeti jövödelem tekintélyes részének a nemzet gazdasági életében bírt jelentősége az ár- és értékviszonyokban bekövetkezett nagy változásoktól független maradt.

Minden gazdasági rendszer, tehát a laborizmus számára is csak az lehet a helyes cél, hogy a lehetőség szerint *emelni kell a közvetlen reáljövödelmeket*. E téren első teendő: a reáljövödelmek mennyiségi és minőségi emelése ott, ahol annak feltételei adva vannak. A kis- és törpebirtokosokra gondolunk elsősorban, akik megfelelő intenzív gazdálkodással nemcsak pénzbéli jövödelmüket tudnák szaporítani, hanem a lehetetlenül alacsony életszínvonalukat is emelhetnék. Minthogy a világgazdasági kilátások az agrártermelés számára nem a legbiztatóbbak, hosszú időn át nehéz lesz az agrárrétegek pénzjövödelmét olyan mértékben emelni, aminőben kívánatos lenne, hogy az agrárrétegek és a többi rétegek életszínvonalkülönbsége által előidézett szociális feszültség fokozatosan csökkenjen. Ellenben megvan a lehetősége annak, hogy a népet megtanítsák olyan javak termelésére, amelyeknek saját háztartásban való megfelelő felhasználásával *a nép életszínvonala lényegesen emelhető lesz*.

Szomorú igazság, hogy egyes helyeken alig van kerti növény-, főzelék-, zöldség-, gyümölcsstermelés; ha pedig van, olyan csekély, hogyha eladnak belőle, a termelőknek semmi sem marad, sőt ha nem is lehet eladni, akkor is alig kerül az asztalra belőle. Sok vidéken falun kevesebb tejterméket fogyasztanak, mint a városokban, kevesebb tojást használnak, sokkal kevesebb baromfit fogyasztanak el, mint a nem termelő rétegek. Ha megvalósul a laborizmus irányított gazdasága: akkor a gazdák is bátran berendezkedhetnek a megfelelő javak termelésére, mert biztos, hogy az engedélyezett

mennyiséget el tudják helyezni s valószínű, hogy többet is. Ha sikerül a népben a saját sorsának megjavítására irányuló kemény akaratot felkelteni, ha sikerül megtanítani a többtermelésre, ha sikerül a gazdasági kultúráját az egész vonalon emelni, ha mindebben az egész nemzet segítségére lesz: akkor lehet arról szó, hogy népünk egyre többet igyekezzék termelni mennyiségileg és minőségileg is, nemcsak azért, hogy többet tudjon eladni, hanem azért is, hogy minőségileg és mennyiségileg több maradjon a saját fogyasztására. Ehhez persze nevelés, sok áldozat, kitartás és szeretet szükséges.

Természetes, hogy minél több ember számára *meg kell teremteni a közvetlen reáljövedelemszerzés lehetőségét is*. Ebből a célból vidéken arra kell törekedni, hogy különösen a mezőgazdasággal foglalkozók közül minél több embernek legyen egy kis földtulajdona vagy haszonbérlete. Ez persze megint igen nehéz feladat, de akármilyen lassú tempóban, mégis előbb-utóbb minden gazdasági rendszernek meg kell küzdenie a megvalósulás nehézségeivel.

Igen fontos közvetlen reáljövedelem a *lakáshasználat*; a laborizmus egész gondolatvilágának megfelel az a törekvés, hogy *minél több embernek legyen saját lakása*. Kisebb helyeken saját családi házról, városokban öröklakásról lehet szó. Aki biztos otthont tud adni a mai kor otthontalan, nyugtalan, vándorlelkű emberének, az a legnagyobb jötevője lesz neki, de a gazdasági rendtől független, örök emberi értékeknek is. A laborizmus azt akarja, hogy minden munkából élő embernek módja legyen magántulajdont is szerezni és ezzel a holnap bizonytalanságától megmenekülni. A magántulajdonszerzésnek a legkívánatosabb módja különösen a városban élők számára a lakástulajdonszerzés. Természetesen nem lakásosztogatásról, hanem lakásnak, háznak szorgalommal és takarékossgal való megszerzéséről lehet szó.

A *lakásbérek* kérdését is ebből a szempontból kell nézni. A laborizmus a lakásbérek kérdésében valószínűen kénytelen lesz különleges álláspontot elfoglalni. Nemcsak azért, mert a lakásbér a bizonyos idő múlva használhatatlanná váló állagértékhányadának is tekintendő; nemcsak azért, mert pl. Magyarországon ma a lakbérek legnagyobb része a közületek pénztárait táplálja, hanem azért is, mert ha a lakbérek aránytalanul leszállanak, akkor senki sem törekszik házat, lakást venni, inkább megfizeti a jelentéktelen bért és a pénzt másra fordítja. Természetes, hogy az Országos Gazdasági Tanács a lakbéreket is az általános gazdasági viszonyoknak megfelelően állapítja meg; azonban arra is törekednie kell, hogy az embereket ház és öröklakás vásárlására buzdítsa. Aki nem híve a házak kommunizálásának, aki azt akarja, hogy minden tisztességes dolgozó embernek legyen otthona, amelyben szinte korlátlan úr lesz, annak arra kell törekednie, hogy a *bér-*

kaszárnyák öröklakásokká oszoljanak szét, a városok szélén és a falvakban pedig modern családi házak emelkedjenek a földből.

e) Jövedelemeloszlás-és adópolitika.

Az adópolitika a laborizmussal a következőkép kerül összefüggésbe:

A kapitalizmus válságának egyik tünete, a tőke hatalmas helyzete gyengülésének a bizonyítéka az, hogy a tömegek politikai előretörése folytán egyre nagyobb téren érvényesül az adópolitikában a *progresszivitás elve*, aminek következtében a nagyobb jövedelmeket, nagyobb vagyonokat magasabb adótételek alapján adóztatják meg.

Igen valószínű az, hogy a progresszív adóztatás a tömegek előtt egyre népszerűbb lesz. A népszerűségének nem igen árt az, hogy a hozzáértők rámutathatnak arra: a progresszív adó minden igazságossága, tehát erkölcsi jogosultsága mellett káros hatásokat is eredményez, amennyiben a tőkeképződést megnehezíti s ennek következtében a magángazdaság vérkeringésében előbb-utóbb hiányzik az a többlet, amelyet a nagyobb adóerővel rendelkezőktől a progresszív adó címén elvesznek. A tömegek mindezzel nem törődnek; nem tudják értékelni azokat az érdekeket, amelyek kedvéért a sokkal nagyobb adóerővel rendelkező polgárok nem akarnak sokkal magasabb részt vállalni a közterhek viseléséből. Nem is lehet vitás, hogy a progresszív adónak az előbb említett káros hatása valóság. De éppen a kapitalizmus válságát jelentik azok a hátrányos gazdasági tünetek, amelyek a progresszív adózásnak közvetlen vagy közvetett következményeképp a gazdasági életben jelentkeznek. A kapitalizmus számtalan sírásóinak rangsorában előkelő helyet foglal el a progresszív adó.

Ha viszont valamikor a laborizmus megvalósul: *a progresszív adó már nem a gazdasági renddel ellentétes irányban, hanem vele egyvonalban érezteti hatását.* Ez a hatás már nem lesz oly nagyjelentőségű, mint most; a laborizmus ugyanis a maga aktív jövedelemeloszlási politikájával nagyrészt közvetlenül lecsiszolja azokat, az aránytalanságokat, amelyek ma a progresszív adót követelők szemét annyira bánják. De azért nem lehet állítani, hogy a laborizmusban a progresszív adónak nem lesz jelentősége. A laborizmus ár-, munkabér- és tőkepolitikája az egyes jövedelemtégeket befolyásolni tudja ugyan; minthogy azonban sok vállalkozónak, tőkésnek, kereskedőnek stb. a jövedelme számtalan tételből tevődik össze, még a laborizmus jövedelemeloszlási politikája mellett is előállhatnak olyan jövedelmek, amelyeknek fokozott megadóztatása a szociális igazságosság követelménye lesz. Ekkor azonban a progresszív adónak nem lesz az a hatása a gazdasági

rend szempontjából, ami ma van; mert a laborizmusban a tőkeképződés *nem a nagy jövedelmek megtakarított millióin, hanem a számtalan kis jövedelem félretett száz és ezer pengőin alapul.* Egyébként sem érint a laborizmus korában a progresszív adó annyi embert, mint ma.

Van az adópolitikának még egy vonatkozása, amely a laborizmus szempontjából nagyjelentőségű: ez a magántulajdonnal, a vagyongyűjtéssel való összefüggése. A nagy adó megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi a tömegek vagyongyűjtését. A laborizmus állami és más közületi háztartásában is arany-szabály lesz tehát az, hogy a legmesszebbmenő takarékosság és a közpénzek kezelésében a legkényesebb eljárás elhanyagolhatatlan kötelesség.

Az adópolitika számos részletkérdésével nem foglalkozhatunk;²³² ezek a kérdések a gazdasági rend szempontjából nagy fontossággal bírnak, azonban nem a laborizmus különleges problémái, hanem olyan kérdések, amelyekkel minden gazdasági rend szemben találja magát. Ezért csak azt hangsúlyozzuk: a laborizmus adópolitikája a szociális igazságosságon épül fel, a közterhek elosztásában elsősorban és szinte kizárólagosan az igazságosság szempontjaiból kell kiindulnia. Ennél a folyamánya egyebek mellett az, hogy állást kell foglalnia a *fogyasztási adók túltengése ellen.* A fogyasztási adó a köztudomás szerint a *legigazságtalanabb adónem:* aránytalanul sújtja különösen a nagycsaládú kisembereket, akiknek fogyasztása aránylag nagyobb, mint a sokkal nagyobb jövedelemmel rendelkező egyéneké. Ezért a laborizmusnak mindent el kell követnie, hogy az adórendszert a lehetőség szerint megtisztítsa a fogyasztási adóktól.

A jövedelemeloszlási politikának van még egy nagyon fontos kérdése: a reáljövedelemeloszlás problémája. Minthogy azonban ez a kérdés összefügg a termelés, az értékesítés politikájának problémáival, az ezekre vonatkozó fejtegetéseink kapcsán foglalkozunk vele.

5. A termelési politika.

Termelési politikán ma az államnak a termelés fejlesztése érdekében (kifejtett tevékenységét értjük. A laborizmus megvalósulásához több kell: a termelés *irányítása*, amelynek súlyos

²³² Az adópolitikáinak a szaktestületi rendszerrel összefüggő kérdéseivel részletesen foglalkozik Bruno Antweiler „Steuerpolitik und Vermögensbildung im der berufsständischen Ordnung” című értekezésében. (Joseph van der Veiden i. m. 167—183. 1.)

terhét a laborista termelési politikának vállalnia kell. Az eddig kifejtettek után csak röviden ismételjük: nem arról van szó — szükségkép legalább nem — hogy az *állam* irányítsa a termelést; a laborizmus gondolatvilágának sokkal inkább megfelel az a megoldás, hogy a termelés irányításának munkáját a *gazdasági élet önkormányzata* vállalja. Ezzel elesik a legsúlyosabb érv, amelyet az irányított gazdaság ellen fel lőhet hozni: azt t. i., hogy az állam a maga bürokratikus gépezetével nem tudja a termelést elég rugalmasan irányítani, ami szükségkép a gazdasági élet megmerevedésére vezet.

Az, aki a kartellekre akarja bízni a termelés irányítását, elvi szempontból alig emelhet kifogást az ellen, ha az összes gazdasági ágak kartellj eiből alakult tröszt, a nemzet mint gazdasági egység a maga megszemélyesítői, a Gazdasági Rendek-háza és az Országos Gazdasági Tanács útján akarja a termelést irányítani. De nem tiltakozhatik a termelésnek az említett szervek által történő irányítása ellen a gazdasági liberalizmus híve sem, mert ha az egyének mint gazdasági egységek annyira alkalmaznak külön-külön a gazdasági élet befolyásolására, mint ahogyan azt a gazdasági liberalizmus tanítja, nem lehet abból semmi baj, ha ezek az egyének összeülnek és közösen akarják irányítani azt, amit eddig külön-külön, szervezetlenül és rendszertelenül intéztek. A laborizmus gazdasági alkotmányával kapcsolatban elmondottak megfelelő alkalmazásával ugyanis a termelés irányítása is úgy történhetnék, hogy nem bürokraták, hanem a gazdasági életben tényleg közvetlenül résztvevők köréből választott szakembereikből alakuló testületek hatáskörébe tartoznék a termelés közületi befolyásolásának feladata.

Ma már tudvalevőleg kapitalista alapon is próbálkoznak a tervgazdaság és az irányított gazdálkodás bevezetésével. Ezeknek a törekvéseknek kétségtelenül megvan a maguk gazdaságtörténeti jelentősége, azonban nem valószínű, hogy mai célkitűzéseikkel állandósulhatnak. A kartellgazdasággal kapcsolatban elmondtuk már észrevételeinket; a kartellgazdaság lehetetlen feladatra vállalkozik, a történelem szekerét akarja visszafordítani, a tőke hatalmi fölényének leáldozóban levő napját akarja újra az égre varázsolni. Természetes: átmeneti eredményeket érhetnek el s azzal, hogy a kapitalizmus elmúlásának lefolyását meglassítják, bizonyára szolgálatot tesznek az emberiség bizonyos érdekeinek. Azonban a vége mégis az lesz: a kartellgazdaság vagy felbomlik, mert a tömegek így akarják, vagy pedig fokozatosan megfelelkezik eredeti céljairól: a tőke fölényének biztosításáról és úttörője lesz a munka fölényén alapuló gazdasági rendnek azzal, hogy magába olvasztja az összes ma még kartellirozatlan gazdasági ágakat és előkészíti a gazdasági életnek a munka fölényén alapuló önkormányzatát. Azok az egyéb törekvések pedig, amelyek ma irányított gazdaságot követelnek, a gazdasági élet részterületein adott bajok megszün-

tetését vagy enyhítését a gazdasági rend gyökeréig hatoló reformok, messzebb látó, egységes célkitűzések nélkül akarják elérni és épen azért jelentőségük is ehhez mérten értékelendő.

A termelés irányításának problémájával kapcsolatban általában a cukortermelés nemzetközi megszervezésének példájára hivatkoznak. Mi is a cukortermeléssel kapcsolatban kívánjuk kimutatni azt, hogy mekkora és milyen különbségnek kell lennie a termelés kapitalisztikus és laborisztikus irányítása között. A cukortermelés nemzetközi megszervezését szükségessé tette elsősorban az a körülmény, hogy a cukortermelés óriási arányokban fejlődött. Erre vonatkozólag néhány adatot közlünk:²³³

A világ összes cukortermelése volt

1910—1911. évben.....	17,058.000 tonna
1920—1921. „	16,629.000 „
1921—1923.....	17,621.000 „
1922—1923. „	18,324.000 „
1923—1924. „	20,116.000 „
1924—1925. „	23,722.000 „
1925—1926. „.....	24,500.000 „
1926—1927. „	23,814.000 „
1927—1928. „.....	25,335.000 „
1928—1929. „	26,612.000 „
1929—1930. „	28,501.000 „
1930—1931. „.....	29,693.000 „

A másik bajt egyes azelőtt cukortermeléssel nem foglalkozó államok autarchiás törekvése jelentette; pl. Anglia, amely korábban a legjobb piac volt, 1930—1931. évben már 4.6 millió métermázsa cukrot termelt. A harmadik baj az volt, hogy a cukorfogyasztás még azokban az években sem emelkedett a termelésnek megfelelő arányban, amelyekben a gazdasági válság még nem csökkentette a gazdasági fogyasztóképességet. A világ cukorfogyasztási adatai a következők:^{234*}

1922—1923. évben	19,361.000 tonna
1923—1924.	19,855.000
1924—1925.	22,680.000
1925—1926.	24,313.000
1926—1927.	24,725.000
1927—1928.	26,098.000
1928—1929.	26,967.000
1929—1930.	26,374.000
1930—1931.	27,636.000

A termelés és a fogyasztás aránytalanságának következtében a cukorkészletek állandóan emelkedtek. A világ látható cukorkészlete volt:²³⁵

²³³ Az Országos Mezőgazdasági Kamara 1931. évi jelentése, 180—182. l.

²³⁴ U. o.

²³⁵ U. o. 182. l.

1922—1923. évben szeptember 1-én.....	5,081.000 tonna
1923—1924	4,462.000
1924—1925.	5,269.000
1925—1926.	7,155.000
1926—1927.	7,800.000
1927—1928.	7,642.000
1928—1929.	8,160.000
1929—1930.	6,561.000
1930—1931.	7,984.000

Ha ezekhez az adatokhoz hozzávesszük még azt, hogy a gazdasági válság folytán az árlemorzsolódásra a feltételek a gazdasági élet egyéb területeinek a cukorpiacra ráhatásában is adva voltak, természetesnek találjuk azt, hogy a cukor ára rohamosan esett. A newyorki nyerscukor-jegyzések szerint egy font cukor ára

1919. évben	6.65 cent			
1920.	12.06		1925. évben 2.57 cent	
1921.	3.36		1928.	„ 2.43
1922.	3.01		1929.	„ 2.00
1923.	5.28		1930.	„ 1.50
1924. ,	4.18		1931.	„ 1.33

volt és 1932. évben már 1 cent alá szállott. Ez az árzuhanás magyar viszonylatban azt jelentette, hogy míg 1924. évben egy métermázsá exportált cukor értéke 53 pengő volt, 1931. évben már csak 18, 1932. évben pedig 14 P-t lehet számításba venni. Ezek a számok nemcsak a közvetlenül érdekelt cukorgyárakat érintették súlyosan, hanem megérezték azt egyes nemzeteik is; pl. a mi külkereskedelmi mérlegünkben a cukorkivitel 1924. évben 51 millió pengő értéket jelentett, 1932. évben már alig haladta meg a 2 millió pengőt.²³⁸

A cukortermelés válságos helyzete megteremtette a nemzetközi összefogás lehetőségét és szükségességét. Egy kubai cukoriparban erősen érdekelt északamerikai bank megbízásából Ohadbourne ügyvéd 1930 decemberére Brüsszelbe összehívta a cukortermelő országok képviselőit. Hosszas tárgyalások után 1931 januárjában létrejött a nemzetközi cukoregyezmény, amelyhez nyolc állam csatlakozott: Kuba, Jáva, Németország, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Belgium és Peru. Ezek az államok az exportált cukormennyiség 80%-át termelték, úgy hogy az egyezmény tényleg a cukorvilágpiac racionalizálását jelenti.

Az egyezményben az 1929—1930.4 exportfeleslegek alapján az 1930—1931. évtől kezdődő öt évre megállapították az egyes országok által az egyes kampányokban exportálható mennyiséget. A megállapított kiviteli kontingenseket a következő táblázat²³⁷ tünteti fel (tonnában):

Ország	1930/1931	1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935
Kuba.....	655.000	805.000	855.000	855.000	855.000
Jáva.....	2,300.000	2,400.000	2,500.000	2,600.000	2,700.000
Németország.....	500.000	350.000	300.000	300.000	300.000
Lengyelország.....	308.812	308.812	308.812	308.812	308.812
Csehszlovákia.....	570.817	570.817	570.817	570.817	570.817
Belgium.....	30.275	30.275	30.275	30.275	30.275
Magyarország.....	84.100	84.100	84.100	84.100	84.100

²³⁶ Szőnyi Gyula: A magyar cukoripar és a nemzetközi cukorválság. Magyar Statisztikai Szemle 1933. évf. 167—177. 1.

²³⁷ L. Az Országos Mezőgazdasági Kannára 1931. évi jelentése 183. 1.

Az egyezmény végrehajtása körül szerzett eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy az egyezmény nem érte el a célját: a termelés rentabilitásának biztosítását, illetve az árszínvonal tartását. A cukor ára a világpiacon 1930-ban fontonként még 1.50 cent volt, 1931-ben már 1.33, 1932-ben pedig 0.70—0.80 cent volt, tehát az egyezmény megkötése óta 40—50%-és esés következett be. Ennek a körülménynek okát egyesek abban látják, hogy az egyezményben foglalt intézkedések elkéstek, hibás volt a kiindulási pont, az t. L, hogy az 1929—1930. évi kampány magas exportfeleslegét vették az exportkontingens megállapításánál figyelembe. Bizonyára ezek a körülmények is sok tekintetben magyarázatul szolgálnak; az igazi okokat azonban ez a magyarázat nem mutatja meg. Az igazi ok az, hogy *nem lehet a cukortermelést magát szabályozni és minden mást szabályozatlanul hagyni*, nem lehet semmiféle termelési ágat kiragadni a többi termelési ág közül, hanem *az egész gazdasági élet* szerves reformjára van szükség. A cukortermelés nemzetközi szabályozása jelentős eredményeket csak akkor hozhatna, ha megvalósulna a kollektív külkereskedelmi szerződések rendszere, amelyben a cukortermelést is beállítanák a világgazdaság racionalizálási programjába, annak a többi részeivel összhangba hoznák. Addig, amíg csak egyes termelési ágaitak akarnak nemzetközileg megszervezni, azokat is egymástól és a gazdasági élet egyéb vonatkozásaitól függetlenül semmiféle racionalizálás sem jár megfelelő eredménnyel, legfeljebb arra jó, hogy kiölje az emberekből a nemzetközi összefogásba vetett hitet is. Hiába mondják ki az egyezményben azt, hogy az egyes országoknak meauryi az exportkontingense, ha a piac azt nem tudja felvenni; ahhoz, hogy a kontingentálás nemzetközi viszonylatban gyakorlati eredményeket érhessen el, szükséges, hogy azok az országok, amelyek cukorbehozatalra szorulnak, a behozatal elé akadályt ne gördítsenek, szükséges, hogy az illető nemzet meg tudja fizetni a behozott cukor árát és a nemzet gazdasági fogyasztóképessége fel tudja venni a behozott cukor mennyiséget. Mindezeket a megállapításokat bizonyíthatjuk a magyar cukorexport-statisztika adataival; cukorkivitelünk volt

1923. évben.....	44.673 tonna	24,249.000 P értékben	
1924. „	96.092 „	51,013.000 „	
1925. „	84.863 „	33,554.000 „	
1926. „	66.212 „	27,673.000 „	
1927. „	67.173 „	30,175.000 „	
1928. „	70.772 „	28,235.000 „	
1929. „	121.428 „	40,957.000 „	
1930. „	106.817 „	28,825.000 „	
1931. „	52.395 „	9,488.000 „	
1932. „	17.379 „	2,418.000 „	238

A Chadbourne-féle nemzetközi cukoregyezmény 1931 óta van érvényben; az egyezmény szerint Magyarország 1931-től számítva öt éven át 84.100 tonna cukrot exportálhat. A tényleges eredmény ezzel szemben az, hogy már 1931-ben csak 52.395, 1932-ben pedig csak 17.379 tonna cukrot tudunk külföldön elhelyezni; az egyezmény kudarca annál jelentősebb, mert az egyezmény életbelépte óta, mint imár ismertettük, a cukor világpiacon ára óriási mértékben leszállt, vagyis a cukor elhelyezését az árak oldalán beállott változásnak meg kellett volna könnyebbitenie. Ma az a helyzet, hogy a cukorexportálás a legtöbb állam ipara számára veszteséget jelent, amit azután a belföldi fogyasztással fizetnek meg. A kapitalista alapon történt termelés-racionalizálás tehát a cukorpiacon nemzetközi vonatkozásiban teljesen csődöt mondott: a kivitel további összezsugorodására és az árak soha sem tapasztalt lemorzsolására vezetett.

De nem sok jót hozott belföldi vonatkozásban sem: éppen a cukor példája igazolja a legjobban, hogy a kapitalista alapon végzett termelés-

²³⁸ Szönyi Gyula i. m. 169. l.

irányítás csak termelés-csökkentést jelent. A Chadbourne-egyezmény első következménye Magyarországon a cukorrépa-termelés 18.5% -kal való csökkentése volt; hogy ezt a csökkentést keresztül lehessen vinni, törvényhozási úton megváltoztatták a cukorrépa-termelők és a gyárak között 1930. évben kötött szerződéseknek az átveendő cukorrépa mennyiségére vonatkozó rendelkezéseit. A magánjog körébe való drasztikus beavatkozás jelentőségét mutatja az, hogy a „cukorrépa-termeléssel és a cukorgyártással kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról” szóló 1931. évi XIX. t.-c. 1. §. 1. és 2. bekezdése a rendes kodifikálási gyakorlattól eltérőleg nemcsak rendelkezést, hanem a későbbi rendelkezések érdemi indokolását is tartalmazza. A törvénynek 1. §-át az alábbiakban idézzük:

„A gazdasági viszonyok nagymértékű változása következtében a hazai cukorgyártás korlátozása vált szükségessé. Ennek folyamánya, hogy a cukorgyártás céljaira az 1931. évben átveendő cukorrépa mennyisége is csökken, úgy hogy a cukorgyári vállalatok az 1930. évre szerződésileg lekötött földterületnek — az illető gazdaságból az 1928., 1929. és 1930. éveikben leszállított és az illető cukorgyári vállalat által a termelővel elszámolt bruttó cukorrépa-mennyiségnek egy katasztrális holdra eső hároméves átlaga alapján — kiszámított hozamánál 18.5 százalékkal kisebb mennyiségű cukorrépa-t vehetnek át.

Hogy a csökkentés következtében a cukorgyártásra átvehető cukorrépa termelésének elosztásában aránytalanság ne támadjon, szükséges, hogy azok a szerződések, amelyek 1931. év március 1. előtt cukorgyári vállalatok és cukorrépa-termelők között cukorrépa-termelés tárgyában kötettek, megfelelően módosíttassanak.

Erre való tekintettel az a cukorgyári vállalat, amelyet cukorrépa-termelés tárgyában 1931. év március hó 1. előtt kötött szerződés 1931. évi termésű cukorrépa átvételére kötelez, a jelen törvénynél fogva a vele szerződő termelőtől vagy ennek jogutódától csak az első bekezdésben meghatározott csökkentés után fennmaradó mennyiségű cukorrépa-t köteles átvenni.

A cukorgyári vállalatok által az egyes termelőktől az 1931. évben átveendő cukorrépa-mennyiség kiszámításának részletes szabályait az esetleg szükséges eltérések figyelembevételével a m. kir. minisztérium rendelettel állapítja meg.”

A törvényes rendelkezéseknek eredményeképp sikerült elérni a répa-termelés jelentős csökkentését. A cukorrépa-termelés évenkénti alakulását az alábbi táblázatban foglalt adatok tüntetik fel.²³⁹

Év	Bevett terület (hektár)	Termésátlag: hektáronként (1)	Terméseredmény (4)
1920	31.350	204.1	6.398.261
1921	41.650	130.4	5.429.445
1922	41.878	169.3	7.111.460
1923	51.564	167.5	8.635.888
1924	67.948	187.5	12.742.032
1925	65.898	231.8	15.274.108
1926	63.300	228.2	14.446.177
1927	64.526	225.6	14.554.214
1928	66.908	214.9	14.377.906
1929	79.011	203.4	16.070.280
1930	74.184	196.9	14.610.201
1931	54.225	178.2	9.662.039
1932	42.460	206.9	8.784.311

²³⁹ Szőnyi Gyula i. m. 168. 1.

Természetes az is, hogy a cukortermelés is jelentősen csökkent. A magyar cukorgyárak által termelt cukormennyiség nyers cukorértékben volt:²⁴⁰

az 1919—1920.évi termelési időszakban	116.090 métermázsa
az 1920—1921. „ „ „	326.657
az 1921—1922. „ „ „	609.362
az 1922—1923. „ „ „	819.633
az 1923—1924. „ „ „	1,236.531
az 1924—1925. „ „ „	2,026.139
az 1925—1926. „ „ „	1,662.934
az 1926—1927. „ „ „	1,750.872
az 1927—1928. „ „ „	1,867.010
az 1928—1929. „ „ „	2,200.666
az 1929—1930. „ „ „	2,468.320
az 1930—1931. „ „ „	2,342.962
az 1931—1932. „ „ „	1,252.490
az 1932—1933. „ „ „	1,050.000

Ezeknek az adatoknak értékelésénél nem szabad elfelejteni, hogy a Chadbourne-egyezménynek nem volt célja a belföldi fogyasztás céljaira szolgáló cukor termelésének csökkentése, ez az egyezmény megkötőit nem érdekelte, nekik csak az exportra kerülő mennyiség csökkentése volt a céljuk. De még ha nem is így lenne, ha kifejezetten az lett volna is a cél, hogy a termelést csökkentsék, akkor is igazolták a következmények azt a megállapításunkat, hogy az egész gazdasági rendszerre kiterjedő szerves reform nélkül a termelés irányítása *csak a termelés csökkentését eredményezi.*

De vajjon nagyobb sikere lesz a termelés irányítását célzó kísérleteknek a laborizmusban? Erre azt felelhetjük: megvan a lehetősége, hogy nagyobb sikerrel lehessen irányítani a termelést, mint ma, de hogy ezt a lehetőséget az egyes nemzetek mennyire tudják kihasználni, azt előre megmondani nem lehet.

Már a világgazdaság racionalizálásával kapcsolatban rámutattunk arra, hogy a termelés racionalizálása nemzetközi viszonylatban a kollektív kereskedelmi szerződések rendszerének megvalósításával, a Gazdasági Népszövetség megteremtésével érhető el. Ha ez a rendszer megvalósul, ha a világpiac minden vonatkozásban a Gazdasági Népszövetség irányítása alatt áll, ha minden nemzet számára nemzetközi együttműködés biztosítja annak gazdasági lehetőségét, hogy a fizetési mérlegének egyensúlybantartásához szükséges kivitelt le tudja bonyolítani: a termelés nemzetközi irányításának feladata jelentős mértékben meg van oldva. Ha a világgazdaságba bekapcsolódott minden nemzet évről-évről közös megállapodásban felosztja egymás közt nemcsak a cukor- vagy a szénpiacot, hanem az egész világpiacot és pedig felosztja úgy, hogy

²⁴⁰ U. o. 169. l.

minden részintézkedés szervesen beletagozódik az egész egységes piacirányításba: akkor nem történik meg, hogy az egyes nemzetek a számukra biztosított kiviteli kontingenseket nem tudják kivinni. És mert a kollektív kereskedelmi szerződések rendszere határozott aktív árpolitikán épül fel, nem következik be az sem, hogy az árak a kivitel vesztességé teszik. Ez a rendszer lehetővé teszi, hogy az összes nemzetek egységesen törekedjenek a nemzetközi gazdasági érintkezés fokozására, de nem a belföldi fogyasztás megterhelésével, hanem a kivitel, illetve behozatal gazdasági feltételeiről való gondoskodás által.

Természetes, hogy ezen a téren sem lesz máról holnapra valami óriási nagy haladás, azonban az összes nemzetek együttműködése a fokozatos előrejutást lehetővé teszi. Más vonatkozásban már válaszoltunk arra az itt önkéntelen felülülő ellenvetésre: mi lesz akkor, ha ez az együttműködés nem lesz meg? Ismétljük a választ: addig, amíg az együttműködés a szükséges mértékben nem lesz meg, az eredmények is csak abban a mértékben várhatók, amilyen mértékben az együttműködés meglesz. Egyébként most arról beszélünk, hogy a laborizmus programjának *megvalósítása* esetén meg tudja-e szervezni nemzetközi viszonylatban a termelést; nem lehet tehát indokoltan ellenvetésként felhozni azt, hogy mi lesz akkor, ha a laborizmus nem valósul meg?

A termelés nemzetközi irányításának kérdésével kapcsolatban nem akarunk ismétlésekbe bocsátkozni; azért utalunk a világgazdaság racionalizálásának kérdésével kapcsolatban elmondottakra. Ha az ott elmondottak megvalósulnak: véleményünk szerint a termelés nemzetközi irányításának kérdése elintézett probléma lesz.

Ami a kérdés belföldi vonatkozását illeti: a cukorpéldából indulunk ki. Vizsgáljuk meg alaposan az alábbi táblázat adatait,²⁴¹ amelyek a különböző népek 1930/1931. évi cukorfogyasztásából egy-egy emberre eső évi átlagcukorfogyasztást tüntetik fel:

Olaszország	9.0 kg.	Belgium	28.2 kg.
Európai Oroszország	10.2 „	Ausztria	29.2 „
Lengyelország	11.8 „	Németalföld	33.0 „
Magyarország	13.2 „	Svédország	43.5 „
Spanyolország	13.3 „	Svájc	44.9 „
Németország	25.2 „	Nagybritánia	49.1 „
Franciaország	26.0 „	Dánia	54.2 „
Csehszlovákia	27.2 „		

Az európai átlagos fogyasztás fejenként 18.9 kg volt, ami azt jelenti, hogy Magyarország messze az átlag alatt maradt. Egy pillantás a táblázatra világossá teszi előttünk, hogy Magyarországon a cukorfogyasztás s így a cukortermelés eme-

²⁴¹ Szönyi Gyula i. m. 172. 1.

lésének igen nagy tere lehet. Mitől függ a cukorfogyasztás nagysága? Kétségtelenül függ a nép táplálkozási kultúrájától is, de ez könnyebben befolyásolható lenne ma is; függ azonban főleg a gazdasági fogyasztóképességtől. Ha a kérdés mélyére hatolunk, azt kell megállapítanunk, hogy csak egy bizonyos határig áll az, hogy minél nagyobb valakinek a gazdasági fogyasztóképessége, vagy mondjuk így: a jövedelme, annál nagyobb a cukorfogyasztás. Akinek 4000 P jövedelme van évente, az elfogyaszthat kétszer, háromszor annyi cukrot, mint akinek csak 2000 P az évi jövedelme, ellenben az, akinek 100.000 P a jövedelme, nem fogyaszt el huszonötször annyi cukrot, mint akinek 4000 P a jövedelme. Ebből viszont az következik, hogy a cukor és általában a legtöbb közszükségleti cikk belföldi fogyasztása csak úgy növelhető, ha a kisjövedelmű tömegek jövedelme emelkedik. Minthogy a laborizmus leglényegesebb követelménye éppen az, hogy a munkából élő kisemberek jövedelme fokozatosan emelkedjék: a cukor és vele minden más közszükségleti cikk fogyasztása a laborista jövedelemelosztási politika megvalósulása esetén kétségtelenül emelkedni fog.

Még inkább várhatjuk ezt, ha meggondoljuk, hogy a laborizmus minden áru, tehát a cukor árát is összhangba igyekszik hozni a többi árakkal és a jövedelmekkel. Ennek útja a cukorra nézve a *cukrot terhelő fogyasztási adó csökkentésén*, a cukor termelési költségeinek csökkentésén, a tőkejévedelmek, köztük a magas fizetések és jutalékok megfelelő mérséklésén át vezet. A laborizmus természetesen nem veheti külön programmba a cukorfogyasztás emelését, hanem bele kell állítania a maga egységes, az egész gazdasági életet átfogó gazdaságpolitikájának rendszerébe. Éppen azért a fogyasztás rohamos növeléséről alig lehet szó, ellenben nincs akadályja annak, hogy évenként egy-két kg-mal emelkedjék a cukorfogyasztás fejadagja. Már most, ha adva vannak azok a feltételek, amelyek mellett a fogyasztás bizonyos százaléku emelkedésére lehet számítani: akkor az Országos Gazdasági Tanács az Országos Cukorgyáripari Szaktestülettel egyetértésben megállapítja, hogy a következő évi termelési idényben az előző évi termelt mennyiségnél ennyi és ennyi százalékkal több termelhető. A termelhető mennyiséget az előző évek termelési eredményeinek figyelembevételével felosztják a gyárak között; ami nem fogy el, azt mint tartalékkészletet a következő év termelési keretének megállapításánál figyelembe veszik.

Azonban nem minden áru termelése irányítható olyan könnyen és egyszerűen, mint a cukoré; majdnem minden áru termelésénél a különleges szempontok egész sorát kell figyelembe venni. Vannak olyan javak is, amelyek termelése nem irányítható vagy irányítására nincs szükség. A gomba vagy a bajuszkefe termelésének irányítására aligha kerül belátható

időn belül sor. A laborizmus azért, mert a termelés irányításának elvi álláspontját vallja, nem vállalkozhatik olyan áruk termelésének irányítására, amelyeknek termelése nem irányítható vagy amelyek termelésének irányítására nincs szükség.

Nincs terünk arra, hogy külön-külön térjünk ki az egyes áruk termelésének irányításával felmerülő kérdésekre. Csak általánosságban állapítjuk meg, hogy a termelés irányításának alapja az *értékesítési és fogyasztási politika*. A termelés irányítása csak akkor képzelhető el, ha a nemzet, mint gazdasági egység biztosítani tudja az irányított termelés mellett előállított javak értékesítését. Ezért azoknál az áruknál, amelyek termelésének irányítására az Országos Gazdasági Tanács vállalkozik, meg kell állapítania azt a mennyiséget, amelynek a termelés rentabilitását biztosító árak mellett értékesítését feltétlenül elérhetőnek tartja. Így minden irányított termelésű árunál *termelési keret* állapít meg; a termelési keret megállapításánál az előző évek termelési, értékesítési és fogyasztási adataiból indul ki, de figyelembe veszi azokat a változásokat is, amelyek elérését aktív gazdasági politikájával biztosítani tudja, vagy amelyek bekövetkezése egyébként valószínű. Ez nem lehetetlen feladat: a külföldön értékesíthető vagy külföldről behozható áruk mennyisége és értéke a mai autarchias világban is előreláthatólag megállapítható, a kollektív kereskedelmi szerződés rendszere mellett pedig még inkább; a belöldi fogyasztás és értékesítés adataira vonatkozólag eddig is igen értékes statisztikai adatok állanak rendelkezésre;²⁴² a gazdasági statisztika megfelelő kiépítése, amely nélkül irányított termelésről beszélni sem lehet, ezen a téren jelentős haladás lehetőségét biztosítja. A gazdasági statisztikai szolgálat megbízhatóságát, pontosságát emelni egyebek mellett a gazdasági műveltség növelésével is lehet; ha széles körben elterjed az a meggyőződés, hogy a pontos statisztikai adatok elgátlatása nincs az egyéni érdekek kárára, viszont fontos közérdek: akkor nagyobb biztossággal lehet a statisztikai adatok feldolgozásának eredményére gazdaságpolitikát felépíteni.

Az országos termelési keretet az Országos Gazdasági Tanács felosztja az érdekelt területek (megyék) között; ezt természetesen nem úgy kell érteni, hogy egyenlő kulcs szerint történik a szétosztás, hanem a gazdasági adottságok figyelembevételével, a gazdaságpolitikai célkitűzéseknek megfelelően. A kiindulási pont mindenesetre az előző évek termelési, értékesítési és fogyasztási adataiból lenne megállapítandó; ebből kiindulva fokozatosan lehetne csak a *termelést területi viszonylatban racionalizálni*, vagyis főleg ott termeltetni min-

²⁴² L. *Buday László*: A statisztika munkaköre, Pécs, 1923. 16—18. 1.; *Witthen Béla*: A statisztika, mint szervező erő a mezőgazdaságban. (Magyar Statisztikai Szemle, 1932. évf. 480—488. 1.)

den árut, ahol annak a termelésének természeti, gazdasági feltételei adva vannak. Így fokozatosan kialakulna az ország *termelési körzetekre* való felosztása; minden vidéken elsősorban azt termelnék, ami legkönnyebben, legolcsóbban, leggazdaságosabban termelhető. Ezt persze nem lehet mereven érteni: alig lehetséges például az, hogy búzát az ország egész területén ne termeljenek. Ellenben el lehet érni azt, hogy piacra búzát főleg ott termeljenek, ahol a legtöbb, legjobb búza a legolcsóbban termelhető; ott, ahol ennek feltételei nincsenek adva, ellenben például az állattenyésztés feltételei adva vannak, a gazdák ne a búzatermelésre, hanem az állattenyésztésre törekedjenek. Hangsúlyoznunk kell: a termelési politikának belső vonatkozásban is termelési tényezőnek kell tekintenie az embert is, tehát az összes termelési ágak megfelelő összhanghozatala mellett arra kell törekednie, hogy ne csak a föld, a gyár, a tőke, hanem az emberi munkaerő is kihasználható legyen. Ezen a téren kellő kimélettel a népesség áttelepítésére is sor kerülhet; egyik módja ennek a mezőgazdasági telepítés, a másik az iparfejlesztés. Mondanunk sem kell, hogy a termelési helyek megállapításánál nem utolsó szempont az sem, hogy a termelési hely lehetőleg közel legyen a fogyasztópiac-hoz; minél kevesebb a szállítási költség, annál könnyebb az áru elhelyezése.

A megyei szaktestületek a saját termelési kereteiket felosztják a helyi szaktestületek között, ezek pedig a tagjaik között. A helyi szaktestületek között szétosztásra ugyanazok a szempontok állanak, mint az országos keret megyei szétosztására. A helyi keret szétosztása az egyik legnehezebb feladat. Nagy szükség van arra, hogy lehetőleg tárgyi szempontok szerint történjék; ezeket a tárgyi szempontokat általánosságban megállapítani nem lehet. A gabonatermelésnél kiindulási alap lehet a birtoknagyság és a holdankénti termelési átlag; az állattenyésztésnél az utolsó három év tenyésztési, illetve értékesítési átlaga. Általában a helyi keret szétosztására kiindulópontul az előző évek termelési átlaga látszik megfelelőnek. Nincs akadálya annak, hogy a helyi szaktestületek a tagok közös megegyezése alapján más szempontok szerint járjanak el.

A termelési keret megállapítása azt jelenti, hogy addig, amíg a keretbe felvett áruk értékesítve nincsenek, a kereten kívül termelt javak nem értékesíthetők. Hogy ez gyakorlatilag hogyan vihető keresztül: arról az értékesítési politikával kapcsolatban emlékezzünk meg, itt csak utalunk rá és idézzük a végső megállapítást: megvan a lehetősége annak, hogy a megfelelően megállapított keretbe felvett áruk értékesíthetők legyenek. Hangsúlyoznunk kell: ha már a keret kimerült, nincs akadálya annak sem, hogy a helyi szaktestület és az Országos Gazdasági Tanács is teljes erejével támogassák a kereten

kívül termelt áru értékesítését is. Addig azonban, amíg ez a keretbe felvett áru értékesítését veszélyezteti, teljes erővel a megakadályozására kell törekedniük. Etekintetben utalunk az értékesítési politikával kapcsolatban elmondottakra.

*

A legnagyobb súlyú ellenvetés, amely a termelés ilyen irányítása ellen felhozható, az, hogy a *szabadverseny kizárása a termelés minőségének rovására megy*. Tekintettel arra, hogy a keretbe-felvétel az értékesítésre bizonyos értelemben jogot ad, nincs szükség arra, hogy a termelő a termelésnél a minőségre különösebb gondot fordítson. Erre az ellenvetésre a válaszuk a következő: az Országos Gazdasági Tanácsnak módjában van a termelés minőségét fokozatosan, de a szabadversenynél hatásosabban emelni. Kétségtelen ugyanis, hogy a keretbe-felvétélhez a termelőnek óriási érdeke fűződik: ha nem veszik fel áruját a termelési keretbe, az értékesítés lehetősége jelentősen megcsökkenik, sokszor el is esik. Ha már most az Országos Gazdasági Tanács rendelete alapján a keretbe-felvételnél előnyben kell részesíteni azokat, akik egy meghatározott minőségű árut termelnek és a keretből később is törölni kell azokat az árukat, amelyek ennek a minőségnek nem felelnek meg: ezáltal a termelőket a termelés minőségének fokozatos javítására sokkal közvetlenebb hátrány, illetve előny kilátásba-helyezésével serkentik, mint a szabadverseny. A szabadverseny ugyanis nem zárja annyira ki, hogy a silányabb áru is gazdát találjon, mint ez a rendszer és nem biztosítja annyira a megfelelő áru értékesítését, mint a termelési keretbe való felvétel. Kétségtelen azonban, hogy az Országos Gazdasági Tanácsnak ezzel a lehetőséggel nagyon óvatosan kell bánni: a keretbe való felvételnél csak fokozatosan lehet előnyben részesíteni bizonyos fokozottan jobb minőségű árukat. Sőt ennek van egy másik előfeltétele is: gondoskodni kell arról, hogy a termelőknek meglegyen a lehetőségük a megfelelő minőségű áru termelésére: nemesített vetőmagvak, fájállatok beszerzésének megkönnyítése, a gazdasági szakoktatás kiépítése, a gazdasági kultúra emelése stb., mind elsőrendű feladatát képezi a laborizmus gazdaságpolitikájának. Osak ezen az úton lehet fokozatosan eljutni a termelés *standardizálásához, a márkacikkek termeléséhez* ott, ahol az szükséges és lehetséges.

A másik komoly ellenvetés: ez a rendszer *nem alkalmas a termelés emelésére*. Ez az ellenvetés sem áll meg: a laborizmus a gazdasági élet egész területére kiterjedő aktív gazdaságpolitikával igyekszik mindig több és több ember számára minél nagyobb életszínvonal elérésének gazdasági lehetőségét biztosítani, ez pedig a fogyasztás fokozatos emelkedését jelenti. Az a körülmény, hogy a termelés rentabilitása intézményesen biztosítva van; hogy a munkanélküliség kérdése az emberi lehetőségek határain belül megoldást nyer; hogy a jövedelem-

elozslásnak a szociális igazságosság szellemében történő reformja a tömegek gazdasági fogyasztóképességét jelentősen megnöveli: mind-mind az észszerű fogyasztás fokozatos emelkedésének lehetőségét jelenti. Ahogyan emelkedik a fogyasztás: évközben is mód van egyes termelési ágakban a keret kibővítésére és minden termelési ágban a kereten kívül termelt áruk értékesítésére. A következő év termelési keretének megállapításánál természetesen már az előző évi tényleges fogyasztásból kell kiindulni és — mint már mondtuk — figyelembe kell venni az évközben valószínűen beálló változásokat is. A laborizmus egész gazdaságpolitikája a tömegfogyasztás emelkedésének gazdasági lehetőségét akarja biztosítani; ez a törekvés természetesen a termelési politikára is áll, amely a keret felállításával nem a termelés korlátozását, hanem a rentabilitásának biztosításán keresztül a fokozatos emelkedés gazdasági alapjainak megteremtését célozza. Ismételjük: nem lehet összehasonlításokat tenni a kartellek termelési kontingensei és a laborizmus termelési kerete között; a kartellek csak a maguk portáján urak, nincs módjukban a maguk termelési politikájának szolgálatába állítani az egész gazdasági életet; számukra nem is a termelés növelése, hanem csak a nyereség fontos, azt pedig a termelés csökkentése árán is el lehet érni; de nem is tehetnek mást, mert nem tudják megteremteni a fogyasztás emelésének gazdasági lehetőségét. A laborizmus az egész gazdasági életre kiterjedő aktív gazdasági politikájával pedig éppen ezt célozza és mert az egész gazdasági élet irányítását a kezében tartja, a fokozatos haladásra meg is van a lehetőség.

A termelés irányítása az ismertetett elvek figyelembevételével, megfelelő módosításokkal keresztülvihető a nagyiparban, a mezőgazdaság legfontosabb terméivényeinek termelésében; a megrendelésre dolgozó kisiparnál a közvetlen beavatkozás alig lehetséges, ezen a téren a helyzet javulása csak közvetett eredményektől várható. Ha ugyanis a tömegek fogyasztóképessége emelkedik, ha az ipari terméivények minimális és maximális árát a szaktestületek határozzák meg, ha a megélni nem tudó kisiparosnak megvan a lehetősége, hogy mint alkalmazott elhelyezkedjék, ha az ipari pályákra készülők pályaválasztásának irányítása is megfelelő eredményeket tud elérni: akkor bizonyos mértékben közvetve a kisipar termelése is irányítható lesz. Egyes kisipari ágakban lehetséges a termelési és értékesítési szövetkezetek útján a közvetlen irányítás is.

Természetes, hogy a laborista államnak is rendelkezésre állanak a termelés fejlesztésének azok a szervesen nevezett eszközei, amelyekkel ma az állam egyes üzemek életképességét és fejlődési feltételeit javítani igyekszik (tarifakedvezmények, adókedvezmények, közszállítások, szubvenciók). Ezek-

nek a jelentősége azonban nem lehet nagy akkor, amikor az egész gazdasági élet összes erőinek összefogásából születnek meg azok az erők, amelyek a termelést előreviszik. Az egyes termelési ágaknak vagy üzemeknek a többiek rovására előnyben részesítése egyébként csak akkor egyeztethető össze a szociális igazságosság követelményeivel, ha a támogatással elérni célzott eredményre nem az illető vállalatoknak, hanem az egész nemzetnek, mint gazdasági egységnek van szüksége.

Még egy kérdéssel akarunk foglalkozni: mi lesz a labirizmus álláspontja a *gépekkel*, az új technikai felfedezésekkel szemben? Tudjuk, hogy minden új gép felfedezése ma nemcsak áldás az emberiség számára, hanem átok is: minden gép ezeket lök ki a gazdasági életből és ha igaz hogy a gép az elfoglalt munkaterület helyett új munkaterületeket is hoz az ember számára: mégis a valóság az, hogy különösen átmenetileg, de évekig, sőt évtizedekig is sokkal több embert lök sok új találmány nyomorúságba, mint ahány embernek kenyeret ad. Ez az oka annak, hogy sokan olyan pesszimiztikusan ítélik meg a gépeknek az emberiség haladásában vitt jelentőségét; sokan a gépeket okozák a válság tünetei miatt is, az egyszerűbb emberek pedig arra is készek lennének, hogy összetörjék a gépeket.²⁴³ Ezzel a pesszimiztikus felfogással szemben hangsúlyoznunk kell: *a gép semmiféle bajnak sem oka, csak eszköze*; minden gép és minden komoly technikai felfedezés az ember földi sorsának megkönnyítésére és nem megnehezítésére van rendelve; alkalmas is erre minden gép és minden technikai felfedezés. Hogy mégsem ezt a feladatot tölti be, hanem áldás helyett sokszor átkot is hoz, annak nem a gép az oka, hanem az *emberek* és azokon keresztül *az a gazdasági rendszer*, amely lehetővé teszi a gépeknek és a találmányoknak az ember ellen való felhasználását.²⁴⁴ Nem a gépeket kell tehát összerombolni, nem a fel-

²⁴³ *Balás* a gépek hatását illetően rajongóam optimistáklkai (*Fourier, M. Chevalier, Passy, Bebel*) és a pesszimiztáikkal (*Marx, Sismondi*) szemben hangsúlyozza, hogy óvakodnunk kell a túlzott optimiztikus megítélésitől épúgy, mint a pesszimizmustól. (Politikai gazdaságtan 217. 1.; részletesen foglalkozik a technika és a gazdasági élet viszonyáva, „A jövedelemeloszlás főágai stb.” c. i. m. 631—646. 1. — L. még *Navratil*: Közgazdaságtan, I. k. 204—207. 1.)

²⁴⁴ így ítélik meg ezt a kérdést a magyar mérnökök is. A budapesti mérnöki kamara 1930. évi jelentésében a következőket olvassunk: „A gépesítés és racionalizálás terhére szokták felületes szemlélet alapján írni a inai kor gazdasági bajait. Pedig a, valóság az, hogy a technika fejlődése a termelést olcsóbbá és kiadósabbá tette, új anyagokat, energiákat, eljárásokat, berendezéseket stb. állított az emberiség szolgálatába, amelyek a jólét fokozására alkalmasak. *A mai termelés rendjében azonban kétségtelenül szervezési hibák vannak, amelyek megnehezítik azt, hogy a technika fejlődésének áldásai az emberiség javára érvényesüljenek*”. (11. 1.)

fedezéseket kell lehetetlenné tenni, hanem a gazdasági rendszert kell megfelelően átalakítani és így kell lehetetlenné tenni azt, hogy a gépekkel, a technikai felfedezésekkel egyesek ezrek és milliók ellen visszaéljenek. A gépeket igenis meg kell tartani, de a gazdasági rendszert úgy kell átalakítani, hogy a gépek az egész emberiség sorsát könnyítsék és szépítsék meg. A technika haladását igenis teljes erővel támogatni kell és a felfedezőknek szükség esetén még az általános jövedelemeloszlási politika félretételével az eddigieknél is nagyobb jövedelmet kell adni, de intézményesen kell gondoskodni arról, hogy az új felfedezés mindenkinek használjon, vagy legalább is emberi lehetőség szerint senkinek se ártson.

Ennek a laborizmus gazdasági rendszerében több útja van. Az egyik mód ez: az Országos Gazdasági Tanács engedélye nélkül új gépet üzembe helyezni nem szabad, a Tanács viszont a gépnek meghatározott időn belül való alkalmazását attól teheti függővé, hogy a vállalkozó a régi munkabérek mellett a régi létszámú munkásságot foglalkoztatja, esetleg leszállított munkaidő mellett és a termelvények árait sem változtatja meg. Esetleg bizonyos ideig nem is engedélyezi a gép használatát. Mindennek azonban nem a haladás megkötése a célja, hanem az, hogy az Országos Gazdasági Tanácsnak és minden más érdekelt tényezőnek ideje legyen ahhoz, hogy az új gép hatását leszámítolva: az összes érdekelt vállalkozóknak módot, időt, lehetőséget adjon arra, hogy vagy szintén beszerezzék az új gépet, vagy az üzem felhagyásával másutt helyezkedjenek el; hogy az érdekelt munkások megfelelő elhelyezéséről gondoskodják; hogy az egész ár- és munkabér-, valamint munkaidőpolitikában keresztülvigye azokat a változtatásokat, amelyek az új gép beállítása miatt a szociális igazságosság szerint szükségesnek mutatkoznak. Nem arról van szó, hogy a vállalkozó egy bizonyos ideig ne élvezhesse a haladás által biztosított nagyobb jövedelem lehetőségét, hanem arról van szó, hogy emberi lehetőség szerint a technika haladásából könnyek ne fakadjanak, gazdasági egzisztenciák, üzemek tönkre ne menjenek, emberek az utcára ne kerüljenek. Ehhez pedig sok jóakarát, tudás, erély és főleg idő kell.

Egyébként az Országos Gazdasági Tanácsnak nemcsak nem szabad megnehezíteni, hanem elő kell segíteni a technika haladását; ha valamely új gép alkalmazása eddig nehézségekbe ütközött, meg kell teremtenie az alkalmazás gazdasági és szociális lehetőségét, a felfedezőket jutalomban kell részesítenie, munkájukban támogatnia kell, szóval minden nehézséget le kell győznie a nemzet egész gazdasági erejének igénybevételével. Ez a munkája nem irányulhat a vállalkozó ellen; végeredményben a vállalkozó is hasznát látja annak, hogy az új gép alkalmazása nem indít el válsághullámot, nem szaporítja a szociális terheket, nem ássa alá a gazdasági életet,

hanem könnyebbé, olcsóbbá teszi a termelést és megrövidíti azt az időt, amelyet az embernek munkában kell töltenie.

Mindezzel szemben elhangzik az ellenvetés: *mi lesz a haladással?* A válaszom az: az igazi haladásnak nem ellensége ez a rendszer, hanem alátámasztója. Nem igaz az, hogy egy gépnek felfedezése után azonnal munkábaállítása akkor is haladás, ha tízezreket és százezreket dob ki az utcára. Az igazi haladás csak a *szociális haladás*: az egész gazdasági élet előrejutása, nem pedig egyesek előrefutása, úgyhogy másokat: vállalatokat, munkásokat erőszakkal hátralöknek. A gép csak akkor lesz a haladás előbbrevívója, ha az emberiség munkáját megkönnyíti, a munkaidőt megrövidíti, a termelés minőségi és mennyiségi növelését anélkül teszi lehetővé, hogy áldozatul kelljen dobni vagyonokat, életeket, családi tűzhelyeket. A gép hatását komoly ember ma is csak akkor nevezi haladásnak, amikor a hatás már kiegyensúlyozódott; nem kétséges, hogy azokat az áldozatokat, amelyeket a gép a kiegyensúlyozódásig követel, — ha egyáltalában el tud jutni a kiegyensúlyozódásig — az emberiség eddig is csak kényszerűségből és nem a haladás kedvéért hozta; ha meglesz a lehetősége annak, hogy a kiegyensúlyozódást az egész gazdasági élet intézményesen, közvetlen áldozatok nélkül megszervezze, meggyorsítsa, megkönnyítse, az emberiség ezt a lehetőséget még akkor is szívesen felhasználja, ha esetleg — amit tagadunk — a haladás üteme kissé meglassúdnék. Elvégre *a haladás nem öncél*: mit érne az emberiségnek, ha két-három géppel minden munka nélkül meg tudnánk termelni mindent, amire szükség van, ha az emberek millióinak életét, kenyerét, boldogságát kellene áldozatul dobnunk ezért. Egyébként sokkal megokoltabbnak látszik az a feltevés, hogy a technika haladásával járó áldozatok kiküszöbölése nem meglassítja, hanem a gazdasági élet megerősödésével inkább meggyorsítja a haladás ütemét.

6. Kereskedelmi, értékesítési és fogyasztási politika.

I. *A kereskedelmi politika* legfontosabb kérdésével: a külkereskedelem szabályozásával a világgazdaság racionalizálása és az árpolitika kapcsán már foglalkoztunk; itt csak utalunk az ott kifejtettre. Belső vonatkozásban e fejtegetéseket a következőkkel kell kiegészítenünk:

Nincs feltétlen szükség arra, hogy a kollektív kereskedelmi szerződés rendszere mellett a kivitel és a behozatalt *monopolizálják*; a kétségtelenül szükséges egységes irányítás-boz elegendő, ha az exportőrök és importőrök szakmánként szaktestületbe tömörülnek, amely az Országos Gazdasági

Tanács legfőbb vezetése mellett irányítaná a kollektív kereskedelmi szerződés adta lehetőségek keretében a kivitel és a behozatalt. Habár a kollektív kereskedelmi szerződés rendszere mellett a kivitel elhelyezése könnyebb lesz, mint ma, mégsem kívánatos az, hogy a kivitel monopolizálással vagy bürokratizálással megmerevítsék; szükség van az egyes kereskedők összeköttetéseire, elevenségére, mozgékonyágára, üzleti érzékére. A szaktestületbe az első megalakuláskor önálló exportőrként csak az vehető fel, aki bizonyos éven át, mint exportőr már működött. Később új tagokul elsősorban azokat vennék fel, akik mint alkalmazottak dolgoztak valamely exportvállalatnál. Minthogy a kivihető áru mennyisége korlátolt: a szaktestület tagjai közt a kivihető árut szét kell osztani, kontingentálni kell. A kontingentálás többféle szempont szerint történhetik; legjobbnak az a módszer látszik, ha mindig az előző három év átlagteljesítménye alapján osztanak szét a kiviteli kontingenseket azzal, hogy aki egy bizonyos időn belül a kontingensét elhelyezni nem tudja, annak a ki nem használt kontingenshányadát kiosztják azok között, akik már elhelyezték saját kontingensüket. Ez a szükséges versenyt az exportőrök között megteremtené. A kontingensek megállapításánál figyelembe lehetne venni az exportőr vagyonát, illetve tőkéjét is, amit természetesen igazolni kell; aki több tőkével rendelkezik, az közületi segítség, illetve hitel nélkül le tudja bonyolítani az exportját, akinek pedig megfelelő vagyona van, ott az exporthitelnek meglesz a megfelelő fedezete.

Attól, hogy túlsók jelentkező akadna az export-szaktestületekbe, nem igen kell tartani. Az *exportüzlet* a laborizmus korában nem nyújthat olyan kereseti lehetőségeket, mint valamikor; nem is lenne indokolt, mert kevesebb fáradtsággal, ügyességgel és kockázattal lehet lebonyolítani az exportot, mint valaha. Azoknak az áruknak az exportjánál, amelyek csak veszteséggel, vagy alig valamelyes nyereséggel helyezhetők el a külföldön, az exportőr az Országos Gazdasági Tanácsnak, illetve a mellette dolgozó export-importkiegyenlítő pénztárnak szinte üx-jutalékos alkalmazottja lesz. Erre az exportra a nemzetnek még áldozatok árán is szüksége van; az export ráfizetését, természetesen a kiadásokat is az egész nemzet, mint gazdasági egység viseli; természetes, hogy az exportőröknek csak fix-jutalékot adhat. A nyereséges exportnál a fix-jutalékra alakilag nincs ugyan szükség, minthogy azonban a beszerzési és eladási ár az Országos Gazdasági Tanács által könnyen ellenőrizhető, természetes, hogy az adott viszonyok között megfelelőnek talált kereskedői hasznot meghaladó nyereséget az Országos Gazdasági Tanács az export-importkiegyenlítő pénztár számára foglalja le.

A behozatal megszervezésére a kivitellel kapcsolatban elmondottak megfelelően alkalmazandók.

Ami a *belső kereskedelmet* illeti: annak vállalati alakjai tekintetében a laborizmus jelentős változást alig hozhat. A gazdasági életnek a szövetkezetek mellett feltétlenül szüksége van a kereskedő élelmességére, találékonyságára, mozgékonyására, kezdeményezésére. Helytelen lenne, ha a laborista-mozgalom a magánkereskedelmet ki akarná küszöbölni; ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szövetkezeti mozgalom fejlődésének elősegítése nem lenne fontos feladat. A szövetkezeteket azonban főleg ott kell fejleszteni, ahol a magánkereskedelemnek nem igen van talaja; különösen a nagyobb helységektől távolabb fekvő falvakban. A városi szövetkezetek megszüntetéséről persze nem lehet szó, azonban a szövetkezetek számának kereskedelemellenes céllal való növelése aligha lesz népszerű a laborizmus korában. Ha az árak irányítása az Országos Gazdasági Tanács kezében lesz; ha a verseny csak egy bizonyos szűkebb körben érvényesülhet; ha a fogyasztók kiuzsorázását az egész gazdasági rendszer aktív gazdasági politikája lehetetlenné teszi: a magánkereskedelem ellen gyakran emelt azoknak a panaszoknak nagy része, amelyek a szövetkezetek létesítését indokolják, megszűnik.

Nehezebb kérdés: *mi lesz a sok kereskedővel?* Mert az tagadhatatlan, hogy túlsók kereskedőnk van. Nagyon furcsa, de igaz megállapítás az, hogy minél jobban összezsugorodik a gazdasági élet, minél kisebb lesz a forgalom, annál több lesz a kereskedő, vagy legalább is azok száma, akik kereskedelemből akarnak megélni. Ez a jelenség, ha nem is egészen észszerű, mégis természetes: azok a munkaerők, amelyeket a termelés kilök magából, amelyeket a különböző közületek takarékoságból bocsátanak el, s azok a fiatalok, akik másutt elhelyezkedni nem tudnak: mind a legszabadabb pálya, a kereskedelem felé törtetnek és mint kiskereskedők, utazók igyekeznek megkeresni a mindennapi kenyerüket. Ennek a helyzetnek azután sok káros következménye van. Minél több a kereskedő, annál kevesebb fogyasztó esik egyre-egyre, tehát annál nagyobb haszon mellett lesz a kereskedő számára rentábilis a kereskedés, az idegen munkaterületekről a kereskedelembe betört munkaerők sokszor a kereskedői etika figyelmen kívül hagyásával dolgoznak; a sok tőkeszegény kereskedő hitelbe szerzi be árukészletét, eladja, a vételárat feléli, s nem csak ömegy tönkre, de megingatja a nagykereskedőket, a gyárakat is.

Habár tehát nem közömbös a kereskedők száma és a kereskedői pályára özőnlők múltja, anyagi ereje közszempontból sem: általánosságban nem lenne helyes a kereskedői pályára a numerus clausushoz hasonló rendelkezések behozatala. Elégségesnek látszik az, ha az önállósításhoz esetleg bizonyos szakmákban a mainál nagyobb elméleti ismereteket és hosszabb gyakorlati időt kívánnak meg, a bizonyos bűncselekményeket elkövetett egyéneket a kereskedői pályán önálló

minőségben működéstől eltiltják; a kereskedői pályán működők megkritikását egyébként elvégezné az élet. Ha a hitel politika megszigorításával nem adnak derűre-borúra éveken át hitelt olyan embereknek, akiknek semmijük sincs és akit így állandóan az üzlet és a börtön között lebegnek: már igen sok embert elriasztanak a kereskedői pályától. Ha a laborizmusnak sikerül a munkanélküliséget lényegesen csökkenteni; ha eléri azt a célját, hogy minden dolgozó ember az adott viszonyok között lehetséges átlagéletszínvonalhoz szükséges jövedelmet meg tudja szerezni: azok az elemek, amelyek a kereskedői pályán nem tudnak megélni, iparkodnak más pályákon elhelyezkedni. Ott és akkor, ahol és amikor ezek az intézkedések nem elégségesek, természetesen lehet szó arról is, hogy a kereskedői szaktestületbe csak bizonyos számú ember felvételét engedjék meg. Ez azonban nem függhet az illető helyi szaktestülettől, hanem az Országos Gazdasági Tanácstól, amely az illető szakma országos élszervezete meghallgatásával dönt ebben a kérdésben. Nem kell tehát attól tartani, hogy amint a régi céhek önzésből lehetetlenné tették a céh tagjai sorába bejutást, a laborizmus kereskedői szaktestületei is önzésből behozzák a numerus clausust; az egész nemzet összes dolgozó tagjainak legmagasabb gazdasági önkormányzati szerve dönt ebben a kérdésben, nem lehet szó a partikuláris, önző érdekek érvényesüléséről.

A kereskedelem szerveivel kapcsolatban meg kell emlékeznünk a *tőzsdéről*: A Qu. a. gondolatvilágához közel álló körök nem lelkesednek ezért az intézményért. Azt hiszem, ha a laborizmus árpolitikája megvalósul, a tőzsde elleni ellenszenv megszűnik; a tőzsde áralakító szerepe csak az Országos Gazdasági Tanács által megadott határarak által jelzett szűk keretek között marad meg. Minden valószínűség szerint sor kerül a fedezetlen ügyletkötések, különösen a fedezetlen határidőüzletek megszüntetésére. Ezeknek az ügyleteknek ma a spekuláción túl is van jelentőségük, mert lehetőséget adnak a konjunktúra előre nem látható alakulása által bekövetkező veszteségek kivédésére. Minthogy azonban a laborizmusban a konjunktúra-cáMus, ha nem szűnik is meg, sokkal kisebb kilengéseket mutathat fel, a fedezetlen ügyletek minden nagyobb veszély nélkül eltilthatók. Teljesen megokolt az a törekvés is, hogy a tőzsde irányításába a mezőgazdasági érdekeltségűeknek nagyobb befolyásuk legyen, mint ma van.

II. *Az értékesítési politika* feladata annak biztosítása, hogy a termelési keretbe felvett áruk az árpolitikával kapcsolatban ismertetett módon kialakult árakon eladhatók legyenek.

Tagadhatatlan: az lenne a legjobb megoldás, ha nem lenne szükség külön értékesítési politikára, hanem a tömegek emelkedett gazdasági fogyasztóképessége a megfelelően meg-

Állapított termelési keretbe felvett árakat minden további közületi beavatkozás nélkül fel tudná venni. Ha erre nem is lehet biztosan számítani: az kétségtelen, hogy a legjobb értékesítési politika a jó termelési és a helyes jövedelemeloszlási politika: a megfelelő minőségű áru a helyesen megállapított áron könnyen gazdára talál, ha a tömegek gazdasági fogyasztóképessége a jövedelemeloszlás reformja folytán jelentősen emelkedik. Ha a termelési keret megállapítása a tényleges piaci viszonyok ismeretében és a várható változások helyes kiszámításával történik: akkor a külön értékesítési politikának nem sok dolga lesz.

Az értékesítési politika feladatát a különböző áruknál különbözőképpen oldhatja meg; az is valószínű, hogy ugyanazon árunál is más eszközöket kell igénybe venni az idő és a gazdasági viszonyok változtával. Éppen ezért nem is lehet előre részletesen kirajzolni az értékesítési politika útját. Az kétségtelennel látszik, hogy a főszöke az lesz: *minden lehetséges módon megakadályozza azt, hogy a termelési keretbe fel nem vett áru addig a piacra kerüljön, amíg a termelési keret ki nem merült.*

Az alábbiakban néhány példát hozunk fel arra, hogyan teljesítheti az értékesítési politika a feladatát. Ma is az egyik legnehezebb feladat a búza értékesítésének megszervezése. A laborizmusban sem lesz könnyű feladat. Az értékesítési politika a termelési politika eredményeire épül fel. A búzánál is onnan kell kiindulnunk, hogy az Országos Gazdasági Tanács a kollektív kereskedelmi szerződés vagy a külkereskedelmi statisztikai adatai alapján hozzávetőlegesen minden évben tudja, hogy a következő évben mennyi búza helyezhető el külföldön; azt is meg lehet állapítani, hogy körülbelül mennyi a belföldi piac felvevőképessége. A két tétel összege a termelési keret. Ezt a keretet az Országos Gazdasági Tanács minden évben már aratás tájban megállapítja és szétosztja a megyei szaktestületek között; a megyei szaktestületek a saját keretüket szétosztják vagy közvetlenül, vagy a járási szaktestületek közvetítésével a községi szaktestületek között. A községi szaktestületek azonnal szétosztják a községi búzakeretet a búzatermelő gazdák között; így minden gazda jóval vetés előtt tudja, hogy mennyi búzát tud a következő gazdasági évben eladni. Az eladás megszervezése már az értékesítési politika feladata. Ebből a szempontból az Országos Gazdasági Tanács megállapítja: melyek azok a területek, amelyekről külföldre búzát szabad exportálni; ennél a megállapításnál a búza minősége, az illető ország lakóinak igényei és a szállítási költségek jönnek figyelembe. A kollektív kereskedelmi szerződések rendszere, sőt a mai kompenzációs rendszer mellett majdnem pontosan lehet tudni, mennyi búza helyezhető el külföldön, a búza-exportáló kereskedők szaktestületének tagjai export céljaira

búzákat csak az Országos Gazdasági Tanács által kijelölt területen vásárolhatnak. Ezzel a rendszerrel az illető terület búzakerete nagy részének eladása minden további intézkedés nélkül biztosítva van.

A belföldi fogyasztás céljait szolgáló búza értékesítését is meg kell szervezni. A gabonakereskedők szaktestülete a lehetőség szerint felosztja tagjai között a búzatermelő területet; ezzel a felesleges szállítási költségek megtakarítása lehetséges lesz. Másik oldalról szóba jöhet az, hogy az egyes községek gazdái nem külön-külön, hanem a szaktestület együtt adja el a termelési keretébe tartozó egész búzamennyiséget. Ebből a célból idővel az amerikai pool rendszer tanulságainak figyelembevételével szaktestületi gabonaraktárak létesítésére kell törekedni, esetleg több szaktestület együtt létesíthet közös gabonaraktárt. Ha ez sikerül, akkor a gazdák aratás és cséplés után a búzájukat (és persze, más gabonájukat is) beszállítják a szaktestületi gabonaraktárba; a gabonaraktárból a szaktestület vezetősége, esetleg a több szaktestület által megbízott szerv adna el mindig annyi gabonát, amennyi a rendes áron elhelyezhető lenne. A befolyt vételárból először az arra legjobban rászoruló gazdák kapnának előleget; a végleges elszámolás akkor történne, amikor az egész búzamennyiség el lenne adva. Addig, amíg ez a raktárrendszer nem valószínűsíthető meg, a közös eladás úgy lenne elérhető, hogy a szaktestület egyszerre vagy fokozatosan eladná a tagjai egész keretbúzáját és az egyes időpontokban leszállítandó búzákat a szaktestület által kijelölt gazdák bocsátanak rendelkezésre. A keretbe fel nem vett búzákat csak akkor szabad eladni, ha az Országos Gazdasági Tanács arra engedélyt ad; a Tanács az engedélyt nem tagadja meg, ha az illető környék kerete már kimerült és az engedély más vidékek termelési keretének értékesítését nem veszélyezteti. Azt, hogy a gabonakereskedők engedély nélkül ne vegyenek keretbe fel nem vett búzákat, el lehet érni annak kimondásával, hogy a tilalom ellen vétő kereskedő elveszti az iparigazolványát. A gazdák kedvét pedig azzal lehetne elvenni a tilosban járástól, hogy a tilalom ellen vétő gazda bizonyos ideig egyáltalában nem, vagy csak kisebb mértékben részesül a kereteladás előnyeiben. A keretbe felvétel annyira érdeke lenne minden gazdának, hogy aligha kockáztatnák meg sokan a felvételi jogosultság elvesztését. Egyébként ha lennének is visszaélések, nem lehetnének nagyobb mértékben, mint ma a bolettával és az őrlési jegyekkel; a megakadályozásuk sem lenne olyan nehéz és költséges, mint a mostani visszaélések megakadályozása.

Megtörténhetnék, hogy a vetés előtt megállapított keretet a terméseredmények miatt le kell szállítani; ez történhetné az egész országra arányosan, vagy a terméseredmények különbözőségének figyelembevételével.

Az állatértékesítésnél a keretbe felvett állatok eladásának védelme könnyű lenne: az állatokat ma is csak járlatlevéllel lehet eladni, tehát a tilalom ellenére eladás alig jöhetne létre. A járlatlevelek kiállítását a szaktestület hatáskörébe kellene utalni, a szaktestület pedig természetesen minden állattenyésztőnek csak a keretjuttalék erejéig adna járlatlevelet; a helyi szaktestületek tagjai megállapodhatnak abban is, hogy a keretet nemcsak mennyiségileg, hanem időbelileg is szétosztják egymás között: megegyezhetnek abban, hogy melyik hónapra melyik tenyésztő készíti elő eladásra az állatait. Szó lehet arról is, hogy a megyei szaktestület az egész megyei keretet is szétosztja idő szerint is; ez persze osak úgy lenne lehetséges, ha a közvetlen helyi szükséglet céljaira történő eladásokat szétválasztanák az idegen helységek számára történő eladásoktól. A megyei szaktestület állandóan nyilvántartaná, hogy melyik községben mikor, hány és milyen állat eladó; sőt előre is meg tudná mondani, hogy előreláthatólag mikor, milyen állatok kerülnek piacra? Ezeket az adatokat a kereskedők, exportőrök, húsiparosok szaktestületével és a magánérdeklődőkkel is közölné. Az állatvásárokat is racionalizálná úgy, hogy bizonyos határok közé szorítaná a felhajtást. Természetes, hogy a vásárra is csak a keretbe felvett állatot szabad felhajtani, esetleg azt is csak a megállapított időben. Az idő szerinti kontingentálás esetén az a körülmény, hogy valaki bizonyos időre kapott keret juttalékot, nemcsak azt jelenti, hogy abban az időben, amelyre a juttalék szól, hanem azt is, hogy addig, amíg az illető állat gazdát nem talált, a későbbi időre keretjuttalékot kapott gazda nem adhatja el az állatját. Ez alól kivételt csak akkor lehetne tenni, ha bebizonyosodnék, hogy a szaktestületnek az a tagja, aki nem tudta eladni az állatját, ennek a körülménynek maga volt az oka (pl. nem adta oda a rendes piaci áron, vagy az állat nem megfelelő minőségű).

A tej és tojás értékesítésére ma is bevált szövetkezeti rendszer továbbfejlesztése szükséges. Szövetkezeti rendszer mellett a termelési keret megtartása nem ütközik nehézségbe.

A len, kender, cukorrépa értékesítése már most is tervszerűen történik; ezen a téren csak továbbfejlesztésről és a rendszer tökéletesítéséről lehet szó.

A nagyipar termelvényeinek értékesítése terén is kialakultak már azok a rendszerek, amelyek alkalmasak arra, hogy a laborista értékesítési politika alapjai legyenek. Különösen a közös eladási vállalatok és a piac felosztása jöhetnek számításba.

A kisipar értékesítésének közvetlen megszervezésére alig van lehetőség; egyes kisipari ágaknál a szövetkezeti eladás rendszere megvalósítható.

III. *A fogyasztási politika* feladata a reáljövedelem-eloszlás irányítása: gondoskodás arról, hogy a nemzet által termelt javak a rendeltetésüknek megfelelően használatba, illetve fogyasztásra kerüljenek.

A fogyasztási politikával kapcsolatban is az a helyzet, hogy a legjobb fogyasztási politika a jó termelési, értékesítési és jövedelemeloszlási politika. A termelési politika kétféle szempontból is számításba jöhet. Először: a termelés a legnagyobb fogyasztó, tehát a termelési politika akkor, amikor a termelést irányítja, már elvégzi a fogyasztási politika teendőinek a nagy részét. Másodszor: a termelési politika a termelt áruk minőségének, mennyiségének, tehát a termelési keretnek helyes meghatározásával majdnem egészen elviheti a közvetlen fogyasztási politika elől a munkateret. A termelt áru útja a fogyasztáshoz az értékesítésen át vezet: ezért fontos a fogyasztási politika szempontjából a jó értékesítési politika. A jövedelemeloszlási politika fontosságát felesleges hangsúlyozni: a reál jövedelemeloszlás a pénz jövedelem eloszlásának az árnyéka, mindenki csak a pénz jövedelme közvetítésével jut a reáljövedelem tárgyaihoz. A laborizmus azzal, hogy a jövedelemeloszlást a szociális igazságosság jegyében megreformálja és ezzel a tömegek gazdasági fogyasztóképeségét emeli: minden valószínűség szerint feleslegessé teszi a közvetlen fogyasztási politikát. A kapitalizmus azért nem tud megbirkózni a reáljövedelemeloszlás problémájával, mert a tömegek gazdasági fogyasztóképesége nagyon alacsony, sőt igen nagy tömegek gazdasági fogyasztóképesége megszűnt. Más vonatkozásban reámutatunk arra, hogy a fogyasztás szempontjából mekkora jelentőségük van a tömegek gazdasági fogyasztóképeségének; tisztán fogyasztáspolitikai szempontból összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepe van 100.000 pengő jövedelemnek akkor, ha 25 ember között oszlik meg, mintha egy ember teszi zsebre az egész összeget. A 25 ember 25 család: jóval több kenyér, hús^cukor, ruha, cipő stb. kell 25 családnak, mint egynek.

Igen valószínű az: ha a laborizmus jövedelemeloszlási programja valaha megvalósul: nem de okoz gondot, hogyan lehet elegendő szétosztandó javat termelni. A termelési, értékesítési és jövedelemeloszlási politikán kívül a munkapolitikának is lesz a fogyasztási politika szempontjából jelentősége: a munkapolitika feladata az, hogy az adott viszonyok között lehetséges és szükséges munkaalkalmakat a dolgozni akarók között a szociális igazságosság elvei szerint ossza fel; ennek következtében a gazdasági életből és a komoly fogyasztásból kizárt tömegek ismét fogyasztókká emelkedhetnek.

Ezek szerint csak igen szűk körben és főleg azért lehet tennivalója a közvetlen fogyasztási politikának, mert a termelési politika nem tudja pontosan kiszámítani: milyen és meny-

nyi árura van szükség. Az így eladatlan maradt áruk szétosztása úgy történhetik, hogy erre a célra alakult vállalat a termelőktől, kereskedőktől ezeket az árukat önköltségi áron megveszi és olyan olcsón hozza forgalomba, hogy a fogyasztók feltétlenül megveszik. A vállalat ráfizetését közpénzekből fedezik. Ez a rendszer csak alakilag lenne új; ez történik ma is, de szervezetlenül és úgy, hogy az eladatlan készletek mégis válságot idéznek elő. Nem valószínű, hogy jelentős anyagi áldozatok vállalásáról lesz szó. Az egész gazdasági életre arányosan szétosztva ez a teher annyira kicsi, hogy szóba sem jöhet; ezzel szemben külön-külön tönkre tehet gazdasági existenciákat. Világos, hogy csak azoknak a készleteknek összevásárlásáról lehet szó, amelyek minőségileg megfelelők; a laborizmus nem támogathat silány termelést, életképtelen kereskedelmet. Meg lehet ezt a kérdést úgy is oldani, hogy a szaktestület vállalja az eladhatatlan áruk értékesítésénél felmerülő ráfizetést. Lehet arról is szó, hogy az Országos Gazdasági Tanács az illető áru árának meghatározásánál léptet életbe olyan változtatásokat, amelyek az eladás megkönnyítésére alkalmasak. A hivatásszervezetekben élő rendi szellem arra is képessé teheti a laborizmust, hogy megfelelő propagandával átmenetileg bizonyos áruk fogyasztását emelni tudja. A laborizmusban, mint az eddigiekből kitűnik, az egyes gazdasági alanyt, de különösen az egyes hivatásokat érintő gazdasági hátrányok sokkal közvetlenebbül és hamarabb sújtják a többi gazdasági alanyt és hivatást, mint ma; ha egyszer-kétszer megtörténik, hogy az eladatlan készletek az Országos Gazdasági Tanácsot az árak és a munkabérek felemelésére vagy leszállítására, tehát mindenki által közvetlenül érezhető lépésekre bírják, akkor könnyen kialakulhat a fogyasztási propaganda eredményességéhez szükséges közhangulat.

7. Hitelpolitika.

A hitelpolitika feladatait Heller Farkas a következőkben jelöli meg:²⁴⁵ 1. mindannak elősegítése, ami a *tőkegyűjtést* és a felhalmozott tőkének, mint nemzeti erőforrásnak *hasznosítását előmozdítja*; 2. a *hitelszervezet kiépítése*, illetve a hitelszervezetben megállapítható hiányok pótlása és oly hitelintézetek létesítése, amelyeknek a közület kezében tartása kívánatos; 3. a hitelélet *alappfeltételeinek biztosítása*, a hitelintézetek működésének szabályozása.

E feladatok közül az elsőt mi nagyrészt a tőkepolitika feladatkörébe utaltuk; a kapitalizmus, a tőkegazdaság korában

²⁴⁵ Közgazdaságtan, II. k. 131. 1.

egészen magától értetődő, hogy a tőke közgazdasági szerepével, a tőkeképződéssel legalább a tudomány külön foglalkozzék, a laborizmus korában pedig feltétlenül szükséges, hogy a tőke közgazdasági szerepének irányításával, a tőkeképződés biztosításával a közgazdasági politika külön ága foglalkozzék. Természetes, hogy a hitelpolitikának így is sok tőkepolitikai vonatkozása lesz. Egyebekben a Heller-féle meghatározást elfogadhatjuk.

Ami a hitelszervezet kiépítését illeti: az első fontos kérdés a *bankokkal szemben való állásfoglalás*. A Qu. a. gondolatvilágához közelálló körök általában szívesen foglalnak el bankellenes álláspontot; ez természetes, hiszen a kapitalizmus korában a gazdasági hatalmat a tőke nevében nagyrészt a bankok gyakorolják s így a gazdasági rend „kinövéséiért” első sorban a bankokat szokás felelőssé tenni. A bankellenes állásfoglalások mélyén azonban tulajdohképen a tőke gazdasági fölénye ellen irányuló ellenszenv húzódik meg; ha a tőke gazdasági fölénye megszűnik, ha a tőke nem ura, hanem eszköze lesz a nemzetnek, megszűnik a bankok elleni ellenszenv is.

De ezzel a bankok kérdése nincs elintézve; ahhoz, hogy a bankok megelégedhessenek azzal a szereppel, amely a laborizmusban rájuk vár, szükséges a bankszervezet racionalizálása.²⁴⁶ Más vonatkozásban már rámutattunk arra, hogy a tőkejövedelmek a laborizmus korában csökkennek; ez csak akkor lesz keresztülvihető, ha a mai túlnagy számú, egymással versenyző intézetekből álló bankszervezet megfelelően összehúzódik. Semmi szükség sincs arra, hogy még nagyközségekben is 3—4 bankfiók működjen; legtöbb vidéki városban is elég 1—2, legfeljebb 3 bankügylettel foglalkozó intézet. Ha a bankszervezetnek fúziók útján máris folyamatban levő összehúzódása eléri ezt a színvonalat, akkor az üzemi költségek jelentős csökkentése lehetővé teszi a tőkejövedelmek csökkentését.

Természetes, hogy a bankokra is állanak azok a szabályok, amelyek minden kereskedelmi társaságra nézve előírják azt, hogy az igazgatóság tagjainak és a főtisztviselőknek a jövedelme a nemzet gazdasági kultúrájával és az illető bank helyzetével arányosan állapítandó meg. Az is bizonyos, hogy az igazgatóságok tagjainak és a főtisztviselőknek a számát lényegesen csökkenteni kell; abban a gazdasági rendszerben, amelyben a bankoknak nem lesz irányító szerepük s amelyben a kockázatuk is kisebb lesz, mint ma, nem lesz szükség annyi

²⁴⁶ *Imrédy Béla* magyar pénzügyminiszter a képviselőház 1933 november 29-én tartott ülésén kijelentette, hogy a magyar pénzintézeteknek racionalizálással, főleg fúzióval eddigi kiadásaik 25%-át kell a jövőben feltétlenül megtakarítaniok.

igazgatósági tagra, vezérigazgatóra, ügyvezető elnökre, igazgatóra stb., amennyi ma van.

A *takarékpénztárakat* vissza kell adni eredeti hivatásuknak: csak a tőkegyűjtéssel szabad a saját nevükben foglalkozni ok, az összegyűjtött tőkét a takarékpénztártól a bankok szívják fel, a takarékpénztárak vidéken csak mint a bankok bizományosai, a bankok nevében foglalkozzanak kölcsönök nyújtásával és egyéb bankügyletekkel. Ez a takarékpénztárakban elhelyezett tőkék számára sokkal nagyobb biztonságot nyújt, mint a mai magyar rendszer, amely mellett a kistőkés pénzt a takarékos helyezi ki és veszi sokszor el. A takarékpénztáraknak a tőkegyűjtésre való szorítása megfelel a takarékpénztárak fejlődési történetének; a takarékpénztárak eredetileg csak a takarékoság előmozdítását célzó intézetek voltak, nyereszkes üzletekkel nem foglalkoztak; több államban mindmáig megőrizték ezt a jellegüket.

A *szövetkezeti eszmének* a hitelszervezet terén már eddig is jelentős eredményei vannak; a testületi szellem kifejlődése és megerősítése a szaktestületi szövetkezetek létesítését -előreláthatólag jelentősen előmozdítja.

Azt a már meglehetősen régi, de újabban nagy népszerűségre is szert tett gondolatot, hogy a hitelszervezetet teljesen államosítani kell, nem tartjuk szerencsésnek. Az állam beavatkozása a gazdasági életbe csak a szükség által megvont kerekben kívánatos; a hitelszervezet bürokratizálása nem szükséges, ha a tőke uralma megtörik és ha a laborizmus általunk vázolt gazdaságpolitikája egyéb vonatkozásban megvalósul. De nemcsak nem szükséges, hanem egyenesen veszélyes, mert a hitelélet megmerevedésére, pártpolitikai célok szolgálatába állítására vezet.

A hitelpolitika második főfeladata: a hitelélet alapfeltételeinek biztosítása. Erre vonatkozólag Heller Farkas a következőket mondja:²⁴⁷

„A hitel a közgazdasági organizmus legkényesebb eszköze. Ki nem kényszeríthető és csak határozott feltételek mellett teljesíti hivatását. Biztonságos viszonyok és megfelelő jogintézmények a feltételei. A kötelmi és a hiteljog kifejlesztése, a zálogjog, az értékpapírok és a különböző hitelviszonyok megfelelő jogi formáinak megteremtése a legfontosabb támaszai a hitel helyes működésének, mert előmozdítják és helyes mederbe terelik a tőke körforgását.”

A legfontosabb feladat kétségtelenül a hitel biztonságának lehető legnagyobb mértékben való megalapozása. Ezen a téren a teendők egy része a hitelintézetek működésének ellenőrzésére vonatkozik; az ellenőrzés terén a fejlődés meg is indult pl. nálunk azzal, hogy a Pénzügyi Központ a hitelintézetek egy része felett felügyeletet gyakorol. A hites revizori intéz-

²⁴⁷ i. m. 131. 1.

mény bevezetése a fejlődés útján már a második lépés; ez az intézmény alkalmasnak látszik arra, hogy a pénzügyintézetek szükséges ellenőrzését emberileg lehetséges mértékben megvalósítsa. Hogy azonban az intézmény meg tudja felelni a reá váró feladatoknak, szükséges, hogy csak anyagilag bizonyos mértékben független, megfelelő szakképzettséggel bíró emberek lehessenek revizorok. Természetesen kodifikálni kell a revizori jog részletkérdéseit is: mikor, hogyan, évenként hányszor, mire terjedjen ki a vizsgálat; szükséges, hogy a revizorok a tapasztalatról valamely hatóságnak, esetleg a hitelszervezetek szaktestületének jelentést tegyenek; szükséges, hogy a szaktestületnek megfelelő intézkedések megtételére és a revizori jelentéseknek újabb vizsgálattal ellenőrzésére is hatásköre legyen.

A biztonság megteremtését célzó teendők más része a hitel igénybevételének korlátozására vonatkozik: a kapitalizmus korában a konjunktúra-ciklus depressziós szakát jelentős mértékben a hitel túlkiterjesztése idézi elő; azt meg mindnyájan tudjuk, hogyan hullámszik végig a gazdasági életben egy-egy adós fizetéseképtelensége. A fizetéseképtelen adós hitelezője is fizetéseképtelen lesz és tovább gördíti a válságkerekét; ma a gyárak, a nagykereskedők az árakba belekalkulálják azokat a veszteségeket, amelyeket a fizetéseképtelenségek folytán szenvednek. Hány és hány élet pusztul el könnyelmű hitel nyomán!

A laborizmusnak ezen a téren meg kell találnia a módját annak, hogy a hitel egészségtelen túlnövekedésének elejét vegye. Az egyik teendő: kimondása annak, hogy az ingatlanok csak a becsérték bizonyos százalékáig terhelhetők meg. Az ingatlan becsértékét hatósági bizonyítvánnyal kell igazolni; szükséges azonban, hogy a hatósági bizonyítványok kiadása körül tapasztalható könnyelműség megszűnjön, a visszaéléseket pedig az anyagi felelősség minden esetben érvényesítésével is csökkentésük. Jelentősen könnyítene a helyzeten, ha a kataszteri tiszta jövedelem valamivel reálisabb alapon állapítatnák meg, mint ma és annak bizonyos szorzatában lenne — a mai rendszernek megfelelően — megállapítandó az ingatlan hatósági becsértéke. Ha a laborizmus jövedelemeloszlási politikája kiegyensúlyozott viszonyokat teremtene: a kataszteri tiszta jövedelem reálisabb megállapításának akadálya nem lenne. Az értékekben, illetve a jövedelemeloszlási viszonyokban beálló változásokat az ingatlan megterhelési határát jelentő százalék megfelelő módosításával ellensúlyozni lehetne. Mindez okozna ugyan bizonyos adminisztrációs munkát, de nem többet, mint a sikertelen árverések, sorrendi tárgyalások, a gazdamoratórium végrehajtása; okozna káros eredményeket is, de sokkal kisebbeket, mint aminőket a kihelyezett tőkék elvesztése, egzisztenciák pusztulása jelent.

Korlátozni kellene a *személyi hitelt* is, különösen a fogyasztási hitelt; a korlátozáson nem azt értem, hogy meg

kell akadályozni a hitelélet megélénkülését, hanem csak azt, hogy meg kell akadályozni a hitel olymértékű igénybevételét, amely mellett előrelátható az, hogy az adós vagy tönkremegy, vagy nem tudja megfizetni az adósságát. A személyi hitel korlátozására megfelelő intézkedés lenne az, ha nyilván lehetne tartani a személyi hiteleket; ez nem könnyű feladat. Kereskedőkre nézve ez keresztülvihetőnek látszik a kötelező könyvvitel általánosságátételével, illetve azzal, ha minden kereskedő köteles lenne az általa igénybevett minden ára- vagy egyéb hitelt egy külön erre a célra szolgáló könyvbe bevezetni. Igaz, hogy ennek a keresztülvitele sem könnyű; pedig feltétlenül szükséges, hogy minden hitelező pontosan tudja, mennyi a hitelt kérő összes adóssága, mielőtt hitelt nyújt. A kölcsönből származó hiteleknél a nyilvántartást úgy lehetne megvalósítani, hogy a kölcsönnyújtó köteles az adós közjegyzőileg hitelesített, lapszámozott, összefűzött, illetve bekötött könyvében a hitelnyújtással egyidejűleg bevezetni a kölcsön összegére vonatkozó minden adatot; ha ezt elmulasztja, csak a többi hitelező kielégítése után kereshet kielégítést s köteles megtéríteni más hitelezők esetleges kárát. Az áruhitelek nagy része úgy keletkezik, hogy a gyár vagy a nagykereskedő utazója veszi fel a megrendelést; kötelezővé kell tenni, hogy a hitelbe történt megrendeléseket az ügynök bevezesse a hitelkönyvbe. Ha a megrendelés nem. Így, haneim postán történik, a hitelező gondoskodjék arról, hogy helyi megbízottja útján a bejegyzés megtörténjék. A bejegyzés elmulasztásának szankciója itt is az, hogy a mulasztó hitelező csak az összes bejegyzett hitelezők kielégítése után érvényesítheti jogait. Természetes, hogy a perben is hátrányos a hitelezőre nézve, ha követelése a hitelkönyvbe bevezetve nincs. A tartozás kifizetését a hitelező a lehetőség szerint a könyvben igazolni tartozik; de ez nem feltétlenül szükséges, a kifizetést feljegyezheti az adós is, de mindenesetre a könyv mellett kell őriznie a kifizetést igazoló eredeti nyugtát vagy más okiratot. Az egy-egy évre vonatkozó okiratok és a hitelkönyv tíz évig megőrzendőek. Igaz, hogy ez a rendszer bizonyos munkát okoz a feleknek; de még a hitelezőnek sem többet, mint a pereskedés, a végrehajtás, a hitelinformáció beszerzése. Költségbe sem kerül többbe, mint az említett ténykedések, mindenesetre kevesebbe, mint a tájékoztatanságon alapuló hitelezések által okozott veszteségek. Aki a kisebb hitelezéseknél nem akar vesződni a hitelkönyvvel, megteheti saját kockázatára. Nagyobb vállalatoknál a hitelkönyvet természetesen a könyvvezetés pótolhatja.

A kereskedők és iparosok hitelének korlátozását egyebekben nyugodtan a hitelezőkre bízhatjuk; ha a hitelezőnek módjában van pontos információt szerezni a hitelt igénylő adósságairól, a saját érdekében óvatos lesz a hitelnyújtásnál. A hitelkönyvvel szerzett tapasztalatok a telekkönyvhöz hasonló

intézmény kifejlődésének útját egyenetlik; ha a gazdasági élet hozzászokik a hitelkönyvhöz, a hitelkönyv automatikusan hiteles lesz, mert a hitelezők gondoskodnak róla, hogy az legyen. De szükségesnek mutatkozik a hitelkönyvnek mindenkire kiterjesztése: *minden nemzetagnak kell hitelkönyvet adni.* Ebbe is minden akár áru-, akár más hitelt nyújtó hitelező bejegyzi a-hitelre vonatkozó adatokat. A bejegyzés elmulasztásának következményei bizonyos átmeneti idő múlva ugyanazok lehetnek, mint a kereskedőknél. Persze, itt fenyeget az a veszedelem, hogy az adós eldugja a hitelkönyvet, amikor a vitás kérdés eldöntéséről van szó; ezzel számolni kell, de a veszély nem túlnagy. A hitelező, ha a gazdasági élet a hitelkönyvvel megbarátkozik, a hitelkönyv nélkül hitelt nem ad: ha a hitelkönyvet a hitelezőnek az adós a hiteligénylésnél bemutatja, már elérte a könyv a főcélját, a hitelező tájékoztatását és a könnyelmű hitelyújtás megakadályozását. Ha valamilyen eljárás során az adós a hitelkönyvét nem mutatja fel, a vélelem az, hogy az ellenfélnek a hitelkönyvvel kapcsolatos állítása a valóságnak megfelel és a könyvet felmutatni nem tudó adós kötelessége az ellenkező bizonyítása.

A hitelkönyvbe az adóhivatal és más köztisztviseltek is bejegyzik az adó- és más köztartozáshátralékot; ez megkíméli a hitelezőt attól, hogy a sorrendi tárgyaláson tudja meg az előnyösen sorozandó adó- és más köztartozás létezését és nagyságát.²⁴⁸

A hitelbiztonság megalapozása végett szükséges a végrehajtás lehetővé tétele is. Ma az a helyzet, hogy akinek ingatlana vagy jelentősebb el nem rejthető ingó vagyona nincs, csak akkor fizeti meg a tartozását, ha akarja. A laborizmus biztosítja azt a lehetőséget, hogy mindenki kereshessen annyit, amiből meg tud élni és valamit még félre is tudjon tenni. Megvan a lehetősége tehát annak, hogy az adós, ha lassan is, letörleszthesse adósságát. Rossz rendszer az, amely bizonyos összegben aluli keresményt egészen mentesíti a foglalás alól; ma pl. nálunk 5 pengőn aluli napszámot, munkabért általában nem lehet lefoglalni, és hát ki keres ma 5 P-nél naponta többet? A helyes rendszer az, ha valamit mindenkép levonnak az adós keresményéből az adósság törlesztésére: az adósnak az adósság terhét mindaddig éreznie kell, amíg az adósságot ki nem fizette. Ma ez nincs így: ez az oka az adósmorál hihetetlen leromlásának, amely már a közfelfogást is egész ferde irányba tereli és szinte gazembert akar láttatni a követelését behajtani kívánó hitelezőben. Nem az embertelen,

²⁴⁸ *Pálosi Ervin* részletes javaslatot dolgozott ki az „adómérlegkönyv” bevezetéséről, amelynek célja az adóhátralék és a bíróilag megítélt, de meg nem fizetett magántartozások nyilvántartása. (Az összeférhetlenségi kérdés Magyarországon, Budapest, 1932. 106—110. 1.)

kegyetlen végrehajtások védelméről van szó; természetes, a követelés behajtásának, minden jog érvényesítésének megvannak a maga határai és ezeket a határokat erősen kell hangsúlyozni azokkal szemben, akik nem akarják azokat észrevenni. De az adós védelmének is megvannak a maga határai és ezekre a határokra is fel kell hívni azok figyelmét, akik azokat figyelmen kívül szeretnék hagyni. Az erkölcs parancsainak a gazdasági életre érvényesítése nemcsak azt jelenti, hogy a hitelezőnek joga érvényesítésében nem szabad shylocki eszközöket igénybe vennie, hanem jelenti azt is, hogy *az adósságot megfizetni: kötelesség*. A laborizmusnak módja lesz munkát adni az adósnak és meglesz a lehetősége annak, hogy a hitelező az adós keresményének egy bizonyos részét mindenestre megkapja mindaddig, amíg az adósság le nem törlesztődik. Ha pedig az egészséges adós nem akar munkát vállalni azért, hogy a hitelezőjét kijátssza, — ami ma gyakori eset — nem szabad visszariadni a büntetőjogi javítás, esetleg a dologház alkalmazásától sem.

A szaktestületi rendszer kiépítése a hitelbiztonság terén is hozhat üdvös eredményeket. Kisebb helyi, esetleg országos szaktestületek tagjaik részére a tagokra kiterjedő egyetemleges felelősséggel vehetnek fel kölcsönöket; a takarékpénztárak és bankok szaktestülete felelősséget vállalhat a takarékpénztárak és bankok tartozásaiért; ha ezzel együtt megfelelő ellenőrzést is gyakorol, ez a felelősségvállalás nem lesz veszélyes, viszont a hitelbiztonságot, illetve a tömegek bizalmát jelentősen elősegíti. Ez a gondolat ma is gyakran felvetődik; egyes külföldi bankok szanálásával kapcsolatban gyakorlatilag már meg is valósult.

8. Munkapolitika.

Munkapolitikán nem a munkabérszabályozást értjük,, amely a jövedelemoszlási politika egyik feladata; munkapolitika a gazdasági politikának az a része, amelynek feladata:

1. a *munkaviszonyok szabályozása*, vagyis a tényleg dolgozók *munkafeltételeinek* és a *végzett munka körülményeinek* a szociális igazságosság, illetve a szociális szeretet eszménye felé *irányítása*,

2. a nemzet gazdasági kultúrája által megkívánt, tehát *szükséges és az adott viszonyok között tényleg lehetséges munkamennyiségnek a nemzettagok között a szociális igazságosság és a szociális szeretet eszménye felé folyton közeledő megosztásáról való gondoskodás*. Ide tartozik tehát a kapitalizmus legnagyobb betegségeinek, a *munkanélküliségnek enyhítése, illetve a lehetőség határain belül megszüntetése*.

Ez a két feladat egymással szorosan összefügg, a feladat megvalósítását célzó eszközök állandó kölcsönhatásban vannak. Éppen ezért a két feladatot nem tárgyaljuk egymástól mereven elválasztva, hanem utalunk a kölcsönhatásokra is. Az első feladat körében a fontosabb kérdések a következők:

1. *A munkaidő* kérdésében ma két nagy érdek csatázik: a kapitalista vállalkozók érdeke, amely a munkaidő minél inkább lehetséges meghosszabbítását és a munkavállalók érdeke, amely a munkaidő minél inkább megrövidítését követeli. Mindkét érdek mögött sok igazság is van: a kapitalista vállalkozó ki van téve a többé-kevésibb szabad versenynek, tehát törekednie kell a versenyfeltételeket a maga számára minél kedvezőbbekké tenni; de számtalan igen súlyos erkölcsi és szociálhygieniai érvet lehet felhozni a munkások törekvéseinek védelmében is, akik a testi erejüket, munkaképességüket, a magasabb kultúrélethez, a családi tűz helyhez való jogukat védik, amikor a munkaidő megrövidítéséért küzdenek. Aki a keresztény etika parancsainak a gazdasági életben érvényt akar szerezni, kénytelen elvileg azok mellé állni, akik a munkaidő megrövidítéséért harcolnak. Igazat kell adnunk Proházskának, aki ezzel a kérdéssel kapcsolatban a következőket mondja:²⁴⁰

„Mit várjunk a millióktól, aiktól megtagadunk mindent, amitől jobbabbak lehetnének s *nem adunk nekik időt*, hogy magukhoz térjenek s emberi és szellemi igényeiknek még öntudatára is ébredjenek? Mit várunk a nagy városok proletárjaitól, mit a társadalmi rend nagy mocsaraitól, melyekben erkölcs, bizalom, tisztesség merül el és rothad? Mondjátok az ilyeneknek, tehát a világ túlnyomó felének, hogy hivatva vannak örök dicsőségre és az istenflainak a méltóságára; ezt azok egyáltalában nem fogják megérteni; ez nem nekik való beszéd. Ah, akinek napsugara nincs, annak a nagy hivatás s az örök dicsőség sugara nem világít. Mondjátok az ilyeneknek, hogy bennük van az Isten országa; ők ez ország helyett magukban csak kint s reménytelenséget látnak. Mondjátok meg nekik, hogy nekik kell ez ország hatalmát magukból Mléptetnők s a világban térfoglalásra segíteniük: ez mind nagyon igaz, de náluk idealizmusról szó sem lehet, mert a nemes emberi érzés alapjai és létfeltételei hiányoznak bennük. Hiányzik a kenyér, az otthon, *a pihenés*; hiányzik a jóindulat és a keserűségmentes érzület... A lélek sokat elbír, de nem bír el mindent, nem bír el sokat főleg azoknál, *kiknek sem, idejük, sem módjuk nem, volt kialakítani s kifejleszteni magukban a szellemi világot* ... Ezért, aki idealizmust akar is nagy hitet, s tiszta erkölcsöket, az segítse az embert először tisztességes életre; vegye őt le a mindennapi gondok s gyötrelmek kárpadjáról; *emelje ki őt, legalább időnként a hajszából; adjon neki naponként órákat, mikor a magáé s a leikéé lehet...*”

A Qu. a. laborizmusa, a munka gazdasági fölényének gazdasági rendje természetesen igyekszik a munkaidőt a lehetőség határain belül megrövidíteni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ebben a rendben máról-holnapra kimondják: ezentúl mindenki csak hat vagy öt órát vagy annyit sem dolgozik

²⁴⁹ Kultúra és terror, 34—35. 1.

naponként. A laborizmus korában is igaz lesz az, amit Balás Károly a mai társadalmi renddel kapcsolatban megállapít:²⁵⁰

„az emberiség nagy többségének eleget kell dolgoznia, hogy eleget termeljen a legkülönbözőbb javakból a nagy tömegek, vagyis elsősorban saját maga számára, mert a nagy tömegek csak úgy fogyaszthatnak el tömegigényeiknek megfelelően eleget, ha ezt az eleget meg is termelik. Ilyen körülmények között a munkaidőnek sem lehet és szabad elégtelennek lennie a termelés eredményességének, efficiens voltának mindennél nagyobb érdekeivel szemben; tehát nem is lehet megbosszulatlanul megállás nélkül folyton lejjebb és lejjebb szállítani a munkaidőt sem. Az emberi fizikum védelmének, a higiénikus érdekeknek meg kell találniok ennél fogva a kompromisszumot a munka eredményességéhez fűződő érdekekkel a termelésttechnikai haladás minden fokán. A józanságnak és belátásnak kell felülkerekednie a munkaidő megállapításáért folyó küzdelemben is végre, mert ellenkező esetben az emberiség gazdasági és kulturális tekintetben való nagyobb szegénysége lehet csak a következmény ... A szociálpolitikai ideál és objektív cél tehát csak a méltányos munkafeltételek mellett való elegendő munka lehet, ami magában foglalja a méltányos, de elegendő munkaidő kívánalmát is”.

Ezekben a megállapításokban egyeznie kell a kapitalizmus szociálpolitikájának és a laborizmus gazdasági politikájának. Ennek ellenére a gyakorlatban igen nagy különbség lenne a két gazdasági rendszerben ugyanazon megállapítás érvényesítésénél. A kapitalizmus korában ugyanis az állam a maga szociálpolitikájával rá akarja kényszeríteni a vállalkozókra és a munkásokra ezt a kompromisszumot azért, hogy se a vállalkozók érdekei, se a munkások érdekei súlyosabb sérelmet ne szenvedjenek, a laborizmus korában maga a gazdasági élet önkormányzata igyekszik a felállított tételt megvalósítani. Ez annyit jelent, hogy a kapitalizmusban a kompromisszum célja a vállalkozó abbéli törekvésének kivédése, hogy akár a munkások egészségének és más igen fontos érdekeinek rovására is növelje a munkaidőt, a laborizmus korában pedig a munka fölényén alapuló önkormányzat eszménye, célja a munkaidő rövidítése, azonban csak olyan lépésekben közeledik az eszmény felé, amelyek az efficiens, az elégséges termelést lehetetlenné nem teszik.

Hogy ezen a téren lehetséges a haladás, azt történeti tények bizonyítják. 1802-ben még forradalmi újításszámba ment Angliában az a törvényes intézkedés, amely az iparban foglalkoztatott gyermekek napi maximális munkaidejét 12 órában állapította meg; az 1848-as francia forradalom 10—11 óras maximális munkanapot hozott be, de a forradalom után ezt a rendelkezést visszavonták; a szociáldemokraták 1869-i programja, mint a távoli jövő utópisztikus követelményét sürgette a 10 óras munkanapot. Amikor a 80-as években a 8 óras munkanap egyre hangosabban hangoztatott követelmény lett: senkisémet hitte volna, hogy 1934-re már igen népszerű lesz a 40 óras munkahét gondolata. Ma igen sok üzem korlátozza

²⁵⁰ A szociálpolitika főkérdései c. i. m. 45—46. 1.

üzemét; ebből azonban kérdésünkkel kapcsolatban nem lehet semmiféle következtetést levonni, mert ezek a munkaidő-megrövidítések a kényszerhelyzet következményei, tulajdonkép' takarékosági intézkedések, a munkabér megfelelő csökkenését is jelentik, a munkásság pedig természetesen a munkaidő leszállításával nem akarja a jövedelme csökkentését is összekötni.

A 40 órás munkahét gondolata nem annyira a munkaidő* megrövidítésére irányuló közvetlen követelésként, hanem a munkanélküliség elleni küzdelem egyik eszközeként él a köztudatban. Kétségtelen, hogy a munkaidő leszállítása a munkanélküliség csökkentésére alkalmasnak látszik; nem hisszük azonban, hogy amennyiben *ma* általánosabb körben megvalósulna, lényeges javulást idézne elő. Először is: a mai viszonyok között feltétlenül a munkában állók jövedelmének csökkentését jelentené, ami elégedetlenséget keltene, ha pedig a munkabérek leszállítása nélkül vinnék keresztül, igen sok vállalat belebuknék. Másodsor: ha a munkásság *ma* szolidaritásból belemenne a munka-jövedelme egy bizonyos fokú csökkentésébe., hamarosan bérharcot indítana, ami munkáselbocsátást eredményezne. Ha mégis jelentkeznek bizonyos javulás egy bizonyos vonalon: más vonatkozásban a válság kimélyülne, mert a munkaidő fokozatos megrövidítése lényegében antikapitalista fejlődés eredménye; minél nagyobb sikereket érnek ezek a törekvések, annál messzebb lendül el a kapitalizmus a maga alapállásától, attól a helyzettől, amikor a tőke teljesen a maga érdekei szerint irányíthatja a gazdasági életet. A kapitalizmus válságának kimélyülése lehet szükséges állomás az új gazdasági rend kialakulásának útján; aki az új gazdasági rendet várja, örülhet is neki, de maguk a tömegek közvetlenül aligha örülnek azoknak a tüneteknek, amelyeket a válság kimélyülése felszínre vet.

Más lenne a helyzet a munkaidő szabályozása tekintetében a laborizmus korában; ott az egész gazdasági élet irányítása a munka fölényén alapuló Országos Gazdasági Tanács kezében van és így módja van a munkaidő szabályozását a gazdasági élet egész alakulásával, a termelési és a jövedelem-elosztási politikával összhangba hozni. A laborizmus a kapitalizmussal ellentétes gazdasági rend: nem a tőkének, hanem a munkának a gazdasági rendje, természetes tehát, hogy amíg a kapitalizmus számára a válság kimélyülését jelenti minden olyan törekvésnek a sikere, amelynek célja a munkának a tőkével szemben támasztott egyre magasabb igényeinek érvényesítése, addig a laborizmus számára nem jelent feltétlenül válságot olyan törekvés, amely a gazdasági rend lényegének megfelelően a munka érdekeit szolgálja. Természetes: megvan a lehetősége, sőt a veszélye is annak, hogy a munkaidő megállapításánál a laborizmus korában nem találják el a megfelelő

mértéket, azonban az így szerzett keserű tapasztalatok előbb-utóbb belenevelik a gazdasági élet önkormányzati szerveibe a szükséges józanságot, a következményekkel számolni tudást.

Ami már most a munkaidő szabályozásának technikáját illeti, az Országos Gazdasági Tanács a megfelelő élszervezetek meghallgatása után megállapíthatja az egyes szakmákban érvényes *maximális és minimális munkanapot*. A maximális munkanap meghatározásának célja a munkások érdekeinek védelme, a minimális munkanap megállapítása pedig a termelés efficientségéhez, elégségességéhez fűződő érdekeket szolgálja. A két határ között a bizonyos időben és helyen tényleg érvényes munkaidőt a helyi szaktestületek állapítják meg, sőt annak sincs akadálya, hogy egy bizonyos körben a munkás és a munkaadó szabad egyezkedésének is tere legyen. Természetes: nem lehet az összes foglalkozási ágakban azonos munkanapot azonnal bevezetni, azonban törekedni kell arra, hogy az egyes szakmák munkanapjai minél jobban közeledjenek egymáshoz. Az Országos Gazdasági Tanács állapítja meg az engedélyezett túlórák maximális számát és az engedélyezett feltételeit; ez a szükséges rugókon yságot biztosítja.

Az Országos Gazdasági Tanács a munkaidő megállapítása és a túlórák engedélyezése körüli eljárásban különös figyelemmel van arra, hogy a munkaidő az adott viszonyok között elhelyezendő munkások munkábaállítását lehetőleg előmozdítsa. A munkaidő megtartását a helyi szaktestületek ellenőrzik; ugyanezek hajtják végre a munkaidővel kapcsolatos más rendelkezéseket is.

2. *A nők és gyermekek munkáját* a laborizmus nem akarja megtiltani. A körlevél szerint azonban a „nőket és gyermekeket koruk és erejük mértékén túl nem szabad megterhelni.” Ez annyit jelent, hogy a laborizmus korában tovább kell haladni a nők és a gyermekek munkaerejének, egészségének védelmében. Ezen a téren papíron már elég nagy a haladás, a jövő évtizedek alig mehetnek tovább, minthogy a már nemzetközi szerződésekbe és törvényekbe foglalt elvek gyakorlati megvalósításának gazdasági feltételeit megteremtik. Emellett kétségtelen az, hogy a laborizmus a nőket, elsősorban a családayákat a háztartáson kívül végzendő munkától a lehetőség szerint elvonni igyekszik; a körlevél szerint a nő helye a családban van. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a női munkát ott, ahol a nő egészségét és erkölcsét nem veszélyezteti, eltiltják, hanem azt jelenti, hogy olyan jövedelemeloszlási politikát folytatnak, amely mellett az anya nem kénytelen a házon kívül dolgozni, hanem meg tud élni a családfő keresetéből az egész család. Ennek az elvnek fokozatos keresztülvitele megváltoztatná a világ szociális arcát, megállítaná az emberiséget az erkölcsi lejtőn lefelé csúszásban és hatása — különösen az

agrárrétegeknél — kulturális vonatkozásban is óriási lehetne. Persze nem lehet azt várni, hogy ez máról-holnapra bekövetkezik, csak hosszú évek lassú haladásáról lehet szó.

A gyermekek munkája tekintetében a gyermek testi és lelki egészségének megőrzéséhez fűződő nagy érdekek megkövetelik, hogy a gyermekeket bizonyos koron alul bizonyos munkáktól eltiltsák; emellett arra is törekedni kell, hogy lehetőleg 18 évig alkalmat adjanak a gyermekeknek arra, hogy a nap bizonyos részében tovább képezzék magukat. Nem szabad természetesen arról sem megfeledkezni, hogy a gyermekeket a munka szeretetében és megbecsülésében kell nevelni, az pedig a munkához való szoktatást is megköveteli.

3. *A fizeteses szabadságidő* kérdésében az utolsó években igen jelentős haladást tett az emberiség: Németországban 1929-ben a munkásság több mint 97%-ának joga volt a fizeteses szabadságra. Törvényes alapon rendezték ezt a kérdést Ausztria, Luxemburg, Románia, Csehszlovákia, Lengyelország, Finnország, Lettország és Brazília. Senkisé is vonja kétségbe, hogy teljesen méltányos ez a törekvés; az, aki egész éven át más szolgálatában dolgozik, megérdemli, hogy néhány napig gondtalanul a maga ura legyen. Azonban ennek ma még sok vonatkozásban hiányzanak a gazdasági feltételei; ezeket kell a laborizmusnak előbb megteremtenie, azután pedig jogi alapon is rendeznie kell a kérdést. Természetesen nem lehet megmondani, hogy hány napos szabadságidőről lehet szó; ez országonként, iparonként más és más lehet. Megállapítása az Országos Gazdasági Tanács, illetve az általa kijelölt korlátok között a helyi szaktestületek feladata lesz.

4. *A munkanélküliség* a mai gazdasági rend legnagyobb betegsége. A laborizmusnak feltétlenül vállalkoznia kell meggyógyítására, illetőleg a baj lehetőség szerint csökkentésére. Ezzel kapcsolatban fel kell vetnünk a kérdést: van-e a munkára joga minden embernek? A felelet attól függ, mit értünk jog alatt? Minthogy ma általában jog alatt „olyan valósággal érvényesülő társadalmi szabályok összességét értjük, amelyek érvényesülését végsősorban fizikai kényszer alkalmazásával is biztosítja a legerősebb társadalmi hatalom:”²⁵¹ azt kell megállapítanunk, hogy ebben az értelemben az embernek még soha sem volt és ma sincs joga a munkára. Ilyen értelemben csak akkor lenne joga, ha törvény mondaná ki, hogy mindenkinek joga van munkára és az állam végre is tudná hajtani ebben a törvényben megnyilvánuló akaratát, vagy úgy, hogy maga adna munkát minden hozzáfordulónak, vagy szükség esetén kényszeríténé a munkaadókat a munkanélküli munkások foglalkozta-

²⁵¹ *Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába, Budapest, 1923. 204. 1.*

tására. Erről pedig szó sincs; erre még a német állam sem kötelezte magát, amikor a weimari alkotmányban elismerte a munkához való jogot. Azok, akik a munkához való jogról beszélnek, nem is ilyen — a mai tudományos és közfelfogásnak is leginkább megfelelő — értelemben veszik a jogot: nem tételes törvényben biztosított, hanem csak *erkölcsi igényt* értenek alatta, amelyet ezentúl akarnak joggá emelni; hogy mégis jognak nevezik, az valószínűen a természetjogi iskola tanításának hatása.

A kérdés tehát helyes fogalmazásban így hangzik: *van-e az embernek erkölcsi igénye a munkához?*[®] *Erre* — azt hiszem — mindenki igennel felel: abban a társadalmi rendben, amelyben főleg tulajdonnal és munkával kapcsolatos jövedelemből lehet megélni, annak, akinek tulajdona vagy elegendő mennyiségű tulajdona nincs, feltétlenül erkölcsi igénye van arra, hogy munkát kaphasson és így a megélhetését biztosítani tudja. Kérdés azonban: *ki ennek az igénynek a kötelezettje?* Ismét hangsúlyozzuk: *jogi* értelemben vett kötelezettje senki, az állam sem, mert nem kötelezi arra törvény, sőt a mai viszonyok között hiába is kötelezné. Ellenben *erkölcsi* értelemben igenis van kötelezettje: nem az állam, mint ilyen, hanem a nemzet, mint gazdasági egység, erkölcsileg igenis kötelezve van arra, hogy megteremtse minden ember számára a nemzet munkájában való részvétel gazdasági lehetőségét. Gyakorlati szempontból is ez fontos: hiába mondta ki a törvény a munkához való jogot, ha nincs meg a jog érvényesítésének gazdasági lehetősége, a jog írott malaszt marad.²⁵² Egyébként a munkához való jog komoly kodifikálásának módját nehéz is elképzelni: ki lesz a jogi kötelezett, mi lesz a szankciója a kötelezettségnek? Hangsúlyozni kívánjuk: elvileg a munkanélküli segély bevezetése nincs kapcsolatban a munkához való jog kérdésével; akinek munkához van joga, annak nem munkanélküli segélyhez, hanem munkához van joga, a munkanélküli segély rendszere pedig épen azt bizonyítja, hogy az embereknek nem munkára, hanem munkanélkül való jövedelemhez van joga.

A Qu. a. laborizmusa az erkölcs gazdaságpolitikai érvényesülését tűzte ki céljául; természetes, hogy el kell ismernie minden embernek a munkára való erkölcsi igényét és vállalnia kell az ebből folyó erkölcsi kötelezettség megvalósításának feladatát. Ezt vállalhatja is; a munkához Való jog törvénybeiktatását nem, mert az céltalan, keresztülvihetetlen, felesleges. A munkához való erkölcsi igény elismerése azt jelenti, hogy a nemzet mint gazdasági egység minden erejével törekszik min-

²⁵² A szocialista *Bernstein* a munkához való jogról a következőket írja: „Jog a mimikára abban az értelemben, hogy az állam mindenkinek biztosítja a saját szakmájában foglalkozást, belátható időig nem valószínű és nem is kívánatos”. (Voraussetzungen der Sozialismus, Stuttgart, 1904. 128. 1.)

den tagjának biztosítani a munkáihoz való gazdasági lehetőségét és amily mértékben ennek az erkölcsi kötelezettségnek nem tud megfelelni, igyekszik az érdekeltek megélhetését más módon biztosítani.

A laborizmusnak az erkölcsi kötelezettség beváltására közvetett és közvetlen eszközök állanak rendelkezésére. A legfontosabb (közvetett eszköz a *termelési politika*, amely a termelés állandó minőségi és mennyiségi növelésével állandóan több és több embernek ad munkát. Az eszményi megoldás az lenne, ha a termelési politika önmagában képes lenne a munkanélküliséggel kapcsolatos kérdések közvetett megoldására. Erre természetesen belátható időn belül alig számíthatunk, azonban arra igen, hogy a mai helyzetnél jelentősen jobb állapot alakul ki ezen a téren is. A másik közvetett eszköz a *gyermek- és főleg a női munkaerők egy részének kiküszöbölése*; az így megüresedő helyeket férfimunkaerők foglalhatják el. A harmadik eszköz: a *fizetések szabadságidő* megfelelő szabályozása.

A közvetlen eszközök között az első *a munkaidő és a munkabér megfelelő szabályozása*. A laborizmus korában az Országos Gazdasági Tanács irányítja a munkabérek és a munkaidő alakulását. Ha úgy látja, hogy egy bizonyos szakmában huzamosabb ideig tartó, de mégis átmeneti jellegű munkanélküliség lépett fel, a maximális munkabér és a maximális munkaidő megfelelő leszállításával elérheti azt, hogy az illető foglalkozási ág fel tudja venni a saját munkanélküli munkáit.²⁵³ Ez tulajdonképpen nem más, mint *a munkalehetőségek elosztása a szociális igazságosság és a szociális szeretet jegyében*. Belátható időn belül a tisztességes ember számára egyike a legnagyobb értékeiknek az a lehetőség, hogy munkával megkeresheti a maga és családja kenyerét. Ha ez a lehetőség egy bizonyos időben korlátolt mértékben áll rendelkezésre: a szociális igazságosság és a szociális szeretet megköveteli, hogy a korlátolt lehetőségeket arányosan osszuk fel s így lehetőleg mindenkinek jusson belőle. Ha ennek következtében az illető foglalkozási ág terméivényeinek árát emelni kell: az Országos Gazdasági Tanács hozzányúlhat ehhez az eszközhöz is és elérheti azt, hogy a munka lehetősége csökkenésének terhe az egész nemzetet egyformán sújtja, az egész ár- és munkabér-politikában végrehajthatja azokat a változásokat, amelyek a nemzetgazdasági struktúrájában beállott változás folytán szükségesnek mutatkoznak. Hogy ez átmenetileg bizonyos áldozatokat követel és sok nehézséggel jár, az igaz; de nehéz problémákat áldozatok és nehézségek nélkül könnyen megoldani nem lehet.

²⁵³ *Th. Brauer*, aki szerint a munkanélküliséget másként, mint a hivatásszervezetek megalakításával kapcsolatban megszüntetni nem lehet, rámutat arra, hogy a munkanélkülit, mint a hivatásközösség tagját kell kezelni. (Sozialpolitik und Sozialreform, 100. 1.)

A másik közvetlen eszköz: ha valamely foglalkozási ágban nem átmeneti jellegű, hanem a termelésttechnikai vagy a piaci viszonyok alakulása által előidézett, véglegesnek mutakozó munkanélküliség jelentkezik: akkor az Országos Gazdasági Tanácsnak meg kell tennie a szükséges intézkedéseket a *felesleges munkaerők megfelelő átcsoportosítására*. Ha pedig az egész gazdasági életben mutakoznának ilyen jelenségek: a munkaidő megfelelő leszállítására, a munkabér- és az árpolitika revíziójára van szükség.

A laborizmusban is szó lehet azoknak a közvetlen eszközöknek az alkalmazásáról, amelyekkel a kapitalizmus korában küzdenek az államok a munkanélküliség ellen. Szó lehet közmunkákról is, habár ezeknek a jelentősége a laborizmus korában szükségkép kisebb lesz, mint ma. Kisebb lesz azért, mert a gazdasági élet aktív irányítása a nemzet gazdasági önkormányzata kezében van, amely abban az esetben, ha megfelelő tőke áll rendelkezésre, a termelés irányításával közmunka nélkül is el tudja érni a kívánt célt. Egyébként a közmunkák jelentősége a munkanélküliséggel kapcsolatban nem olyan nagy, amint általában hiszik; ez a megállapítás természetesen csak azokra a közmunkákra vonatkozik, amelyeket a közületek csak azért végeztenek, hogy a munkanélküliségen segítsenek. Az a tőke ugyanis, amelyet a közületek így termelésre fordítanak, hiányzik majd a magángazdaság életében, tehát a különbség az esetek igen nagy részében, — mint azt Cassel élesen kimutatja — csak az, hogy a közületek végeznek el olyan értékben munkákat, aminőben egyébként a magángazdaság termelt volna. Ha ez nem is olyan tétel, amely mindig és százszázalékban igaz lenne, sok igazság van benne; érdemes elolvasni azt a történetet, amellyel Cassel ezt a tételt népszerűen megmagyarázza.²⁵⁴

„Volt egyszer — írja — egy gazdag földbirtokos, aki nagy lábon élt, nagy társadalmi életet és sok szolgálója volt. Az országra azonban rossz idők következtek be és a lakóhelyén is nem egy férfi, maradt munka nélkül. Akkor történt, hogy egy napon egy szociális gondolkozású ember felkereste a gazdag földbirtokost és azt mondta neki: „Te gazdag ember, te bőségben élsz és tűröd, hogy községed lakói munka nélkül maradjanak. Valóban korlátozhatnád ezt a bőséget és ennek helyébe szükségmunkákat kezdeményezhetnél.” „Megteszem” — válaszolta a gazdag, mert jó szíve volt és szívesen vette a tanácsot. Korlátozta társadalmi érintkezéseit és elbocsátott 5 szolgálója közül kettőt. Ehelyett pénzét újjávitásra fordította, amelynél két munkanélkült tudott foglalkoztatni. Pár nap múlva ismét megjelent a szociális ember és megnézte, mit csinált a gazdag. „Rosszul cselekedtél”, — mondotta — „elbocsátottad ezekben a nehéz időkben két szolgálatot és most azok munka nélkül maradtak. Nem kellett volna így cselekedned. Jövedelmed elég nagy ahhoz, hogy maradjon pénzed akkor is, hogyha nem takarékoskodói.” „Az ám” — válaszolta a gazdag — „megpróbálok úgy cselekedni, ahogy te mondod.” Erre visszavette a két szolgálatot és továbbfolytatta szokott életmódját. Minthogy azonban

²⁵⁴ A tőke és haladás (ford. Neubauer Ferenc) Budapest. 25. 1.

a szükségmunkát is folytatni akarta, nem maradt most már pénze ahhoz az erőtelephez, amelyet évi megtakarításaiból építeni szándékozott, lennek az erőtelepnek az előkészítő munkálataival már foglalkoztatott néhány embert és most ezeket kénytelen volt elbocsátani. Egy idő múlva a szociális ember ismét megjelent és azt mondta: „Rosszul cselekedtél, mikor erőteleped munkásait elbocsátottad”, mire azt válaszolta a gazdag földbirtokos: „Mégfogadtam minden tanácsodat, mégsem tudtalak kielégíteni, sem jó eredményre jutni. Abbahagyom ezeket a kísérletezéseket és ehelyett csupán birtokommal fogok gazdálkodni.”

Ebből a Cassel szerint igaz történetből azt a tanulságot bátran le lehet vonni, hogy szükségmunkákkal nem sokat lendítünk a munkanélküliségen, illetve az eredmény csak látszólagos: bekövetkezett volna a szükségmunka nélkül is, csak más helyen és más módon. Cassel azt mondja erre vonatkozólag:²⁵⁵ „A szociális érzékű politikus szívesen ringatja magát abban a hitben, hogy hathatós segítséget tett a munkanélküliség megszüntetése irányában, ha sikerül neki tíz milliót megszavaztatni új munkák foganatosítására. Jól tenné, ha utána nézne és közelebbről megvizsgálná, hogy honnan lehet ezt a tíz milliót venni és hogyha van, honnan, vájjon el lehet venni anélkül, hogy új munkanélküliség keletkezne annak a helyébe, amelyen segíteni kellene.” Az előadottakra tekintettel, a laborizmus korában a szükségmunkáknak a munkanélküliség elleni küzdelemben nem igen lesz nagyobb szerepük.

Azokkal a közvetett és közvetlen eszközökkel, amelyekre rámutattunk, a laborizmus előreláthatólag ki tudja húzni a munkanélküliség méregfogát. Ha sikerül elérni a laborizmusnak azt a főcélját, hogy minden munkából élő ember szorgalommal és takarékossgal vagyont szerezhessen, amivel magát a holnap bizonytalansága ellen megvédheti, akkor a munkanélküliség terhe nem lesz annyira súlyos a közvetlen érdekelték szempontjából, mint amilyen súlyos ma, amikor nem igen van a munkanélkülieknek tartalék gazdasági erejük. De a laborizmus még így sem zárkozhatik el az elől, hogy az átmenetileg munkanélkülivé váltak sorsát a lehetőség határain belül biztosabbá tegye. Erre a célra a legalkalmasabb a munkanélküliség elleni biztosítás rendszere, amely nem ellenérték nélküli segílyt ad, nem lealázó, nem öli ki a munkaszeretetet és amelyet a legkiválóbb szociálpolitikusok a kapitalizmus számára is elengedhetetlennek tartanak, feltéve, hogy nem ró a gazdasági életre elviselhetetlen terhet és ha a visszaélések megakadályozásáról gondoskodás történik.

Ezt a két feltételt a laborizmus könnyebben meg tudja valósítani, mint a kapitalizmus; amennyiben a laborizmus gazdasági politikája megfelelően felhasználja a rendelkezésre álló közvetett és közvetlen eszközöket, a munkanélküliség nagyob arányokat nem ölthet, csak átmeneti jelenség lehet,

²⁸⁵ U. o.

egy-egy munkanélküli számára csak rövidebb időre követel közületi eltartást. Az a teher, amelyet a gazdasági élet a munkanélküliség elleni biztosítással magára vesz, így a laborizmus korában összehasonlíthatatlanul kisebb lehet, mint a kapitalizmus korában. Ami pedig a visszaéléseket illeti: ezen a téren először is számításba kell venni a munkaerőkölcsöknek azt a javulását, amely nélkül a laborizmus megvalósulásáról beszélni sem lehet és amely nem engedi, hogy a munkások munka nélkül való eltartást követeljenek a köztől. De ettől eltekintve: a munkanélküliség elleni biztosítás adminisztrációja a laborizmus korában a szaktestületek kezében lesz; tehát az érdekelt munkások munkástársainak is beleszólásuk lesz a munkanélküliek által emelt követelések elbírálásába, akik a maguk érdekében a tényleges helyzet ismeretében sikerrel vehetik fel a harcot a visszaélésekkel szemben.

Szükségesnek mutatkoznék minden dolgozó embernek igazolókönyvvel való ellátása; ebben a könyvben az illetőnek összes személyi adatait fel kellene tüntetni és be kellene vezetni az általa végzett mindenféle munkára vonatkozó összes adatokat. A könyv kitöltését a gazdasági erkölcs megfelelő alakulásán kívül azzal is elő lehetne segíteni, ha a könyvet kitöltő és aláíró munkaadó vagy munkás az ellene esetleg a munkaviszonyból kifolyólag induló perben a bizonyítási tehertől szabadulna; vagyis az, aki a könyvet kitöltené és gondoskodnék róla, hogy a másik aláírja, a bejegyzés tartalmát nem lenne kénytelen bizonyítani, hanem az ellenérdekű fél lenne köteles az ellentétes tényállításokat bizonyítani. E szabály mellett minden munkaadó saját érdekében kitöltené a munkakönyvet; ki kellene azt is mondani, hogy a könyv adatai a munkaviszony megszűnte után az alkalmazott részéről külön aláírással igazolandók, ha pedig az alkalmazott ezt megtagadja, a vitát a szaktestület erre a célra alakított bizottsága záros határidőn belül döntené el. Büntetőjogi szankciókkal is elő lehetne segíteni a könyv kitöltését. Ez a rendszer az emberi lehetőség szerint kizárná azt, hogy olyan valaki vegyen fel munkanélküli tartásdíjat, aki dolgozik; egyébként is az ellenőrzés fontos eszköze lehetne. Azt pedig, hogy a munkás indokolatlanul ne válogathasson a munkanemekben, a munkaközvetítés megfelelő szervezésével lehetne elérni.

A *munkaközvetítés* a szaktestületek feladata. Minden rend, tehát foglalkozási ág, elsősorban a saját tagjai foglalkoztatásáról gondoskodik. Ebből a célból nyilvántartja, hogy a foglalkozási ág kebelében hol hány munkavállaló, hol hány munkahely van, előreláthatólag, mikor hol, hány munkahely üresedik meg, hány elhelyezetten munkavállaló van és a közeljövőben előreláthatólag hány lesz.

A munkaközvetítés rendszerével kapcsolatban ki kell alakulnia a *munkavállalási jognak*, vagyis azoknak a szabályoknak, amelyek szerint a szaktestületek a munkára váró tagjaikat elhelyezni kötelesek és amelyek megtartásának követelésére a szaktestületek tagjainak joga van. A szaktestületeknek meg kell állapítaniok azt a sorrendet, amelyben a munkanélküli tagokat elhelyezni akarják. Ezt a sorrendet az összes

körülmények gondos mérlegelésével lehet csak megállapítani; ezen a téren túlzottan merev szabályok felállítása kerülendő ugyan, azonban a szociális igazságosság követelményeinek érvényesülését mégis intézményesen biztosítani kell. Így feltétlen szabály lenne az, hogy a sorrend élén helyezendők el a legrégebb idő óta munka nélkül álló családfenntartók; ezek között is a jobban rászorulókat megelőzik a kevésbé rászorulókat. Másodszorban természetesen a sorrendben azok következnek, akik nem családfenntartók ugyan, azonban a legrégebben vannak munka nélkül, vagy egyéb méltányosságot követelő körülmény szől „javukra”. Ezeknek a gazdasági alkotmányban meghatározandó elveknek figyelembevételével minden helyi szaktestület összeállítana mindenféle munkaágban egy-egy rangsort; azoknak a nevét és személyi adatait, akik hajlandók vidékre is elmenni, minden szaktestület közli az érdekelt helyi szaktestülettel, amely a saját rangsorába a megfelelő helyen felveszi a vidékieket is, akik azonban nem részesülhetnek egészen egyforma elbírálásban a helybeliekkel. A rangsorba minden jelentkezőt fel kell venni, ha az illető szaktestületnek tagja; az esetleges általános vagy munkaerkölcsi fogyatékoságokat a munkásigénylők az illető egyén munkakönyve alapján a felfogadásnál az alábbiak szerint figyelembe vehetik. A használhatatlan emberek előbb-utóbb a jótékonyági testületek, vagy a büntető hatóságok kezébe jutnak. A rangsort a szaktestület e célra alkotott bizottsága állítja össze; a bizottság határozata ellen esetleg ugyanennek a szaktestületnek általános vezetőségéhez, vagy magasabb szaktestülethez jogorvoslatnak van helye, amely a rangsor hetenként közzétételétől számítva, bizonyos határidőn belül jelentendő be.

A bizonyos számú (pl. 10—20) munkásnál több munkást foglalkoztató munkaadók a munkásaik felfogadásánál ehhez a rangsorhoz annyiban kötve vannak, hogy minden évben a megüresedő munkahelyek egy bizonyos százalékát (pl. 75%-át) a rangsor szerint következő munkavállalók közül kell felfogadniuk.²³⁶ Az a körülmény, hogy egy bizonyos számú munkahellyel egészen szabadon rendelkeznek, a szükséges mértékben biztosítja annak lehetőségét, hogy kiválóbb munkaerőket a rangsor figyelmen kívül hagyásával is előnyben részesítsenek. Külön szabályozandó kérdés az, hogy abban a keretben, amelyben az illető vállalkozó a rangsorhoz kötve van, kiket vethet vissza. Mindenesetre visszavetheti azokat, akik alkalmazottai voltak és a munkafegyelem megsértése, szorgalomhiány, vagy bűncselekmény miatt bocsátotta el őket; abban a kérdésben,

²³⁸ A Carta del lavoro XXIII. Szakasza szerint a munkaadók a vállalatukhoz szükséges alkalmazottaikat a szaktestületek ellenőrzése alatt álló állami munkaközvetítő szervek útján kötelesek felvenni. A lajstromozott munkanélküliek között szabadon választhatnak, de lehetőleg előnyben részesítik a sorrendben régebbieket.

hogy kit jogosult visszavetni a munkásigénylő, a szaktestület határoz; határozata ellen esetleg jogorvoslatnak lehet helye.

A kisebb munkáslétszámmal dolgozó munkaadók a rangsorhoz kötve nincsenek, azonban a szaktestületnek mindent el kell követnie, hogy a lehetőség szerint a rangsor megtartásával töltsék be a kis munkaadóknál megüresedő helyeket is. Egyes foglalkozási ágakban természetesen különböző elvek szerint lehet megállapítani, hogy mely munkaadók vannak egy bizonyos mértékben kötve a rangsorhoz és melyek nem. A rangsorhoz kötöttség mértéke is különböző lehet; esetleg a kis munkaadók is kötve lehetnek egy bizonyos mértékben a rangsorhoz. Pl. kimondható az, hogy addig, amíg a helyi szaktestület rangsorában elhelyezetten munkakeresők vannak, más helyről munkavállalót csak a szaktestület, esetleg a közös magasabb szaktestület engedélyével lehet szerződtetni.

Kétségtelen, hogy ezek a szabályok elég mélyen beenyúlnának az egyéni szabadságba, azonban véleményünk szerint az általunk előadott mértékben ez a beavatkozás nem lenne elviselhetetlen teher és nem akadályozná meg a tehetségesebb, szorgalmasabb munkavállalók megérdemelt előbbrejutását.

A munkavállalási jog közjogiasítása természetesen kihatna a munkavállaló elbocsátására is. Az elbocsátott alkalmazott a munkanélküli biztosítás rendszerével kapcsolatban, de a munkaközvetítés közjogiasítása folytán is terhet jelent a nemzet gazdasági élete számára. Gondoskodni kell tehát arról, hogy ez a teher ne érje váratlanul a nemzetet és ha lehet, ne is álljon elő. E célból szükség van a felmondás kérdésének az egész gazdasági életre hatályos törvényi szabályozására. A szabályozásnál a lehetőség szerint hosszú felmondási idő megállapítására, van szükség, aminek fokozatos megvalósítását lehetővé teszi az a körülmény, hogy a laborizmus irányított termelési rendszere mellett a vállalkozó sokkal kevésbé van kitéve meglepetéseknek, mint ma. A felmondást a vállalkozó köteles azonnal közölni a szaktestülettel, hogy az lehetőleg a felmondási idő végére elhelyezhesse az illető alkalmazottat.

Ezzel a rendszerrel az Országos Gazdasági Tanács mindig hónapokkal előre tudja, hogy a munkanélküliség nagyjában hogyan alakul és a szükséges intézkedéseket mindig előre megteheti. Természetes, a laborizmus korában is lesznek azonnali felmondásra jogosító okok, ezeknek a felmondásoknak jelentősége azonban gazdaságpolitikai szempontból nem lesz túlnagy, mert a válságok számának csökkenése azt a gyakorlatban azonnali felmondásra jogosító okot, hogy a vállalat máról holnapra a létalapját veszélyeztető meglepetés elé kerül, meglehetősen kiküszöböli. Szükségesnek mutatkozik a nagy vállalatokban a fegyelmi anyagi és alaki jog szabályozása; ezekben a vállalatokban, amelyekben a vállalat tulajdonosa,

illetve vezetője az alkalmazottak nagy részétől annyira távol van, hogy a fegyelem kisebb jelentőségű megsértései a munkás elbocsátását feltétlenül szükségessé nem teszik, megvan a lehetőség arra, hogy a vétkes munkást előbb kisebb fegyelmi büntetésekkel sújtsák. A fegyelmi eljárás többféle módon szabályozható; lényeges mindenesetre, hogy az eljáró testületben az alkalmazottaknak is megfelelő képvisellete legyen. Azt, hogy a többség az alkalmazottakból álljon, nem egyeztethető össze a magántulajdon, az egyéni termelés, a munkafegyelem elvével; egyébként azonban az alkalmazottaknak a fegyelmi eljárásban részvétele a testületi szellem megerősítésére, a testületi szellem megerősödése pedig a munkafegyelem emelkedésére vezet.

*

A munkaközvetítés kérdésével összefügg a *pályaválasztás* kérdése. Könyvünk első részében már rámutattunk arra, hogy mennyire alaptalan azok aggodalma, akik a Qu. a. rendi ségével kapcsolatban a kasztrendszer feltámadásától félnek. A pályaválasztás szabadsága a személyiség kiegészítő része, annak elkobzása tehát nem lehet a Qu. a. célkitűzése, hiszen a Qu. a. egész embert, tehát egyéniséget akar nevelni azokból is, akikről ma a nyomorúság lemosta, vagy akikben kialakulni sem engedte az egyéniség színét. A Qu. a. rendiségének az a célja, hogy az egyfoglalkozásúakat a hivatás szeretete fűzze össze; ez a cél elérhetetlen lenne akkor, ha egészen a születés véletlene határozná meg a foglalkozást. De gazdaságilag is észszerűtlen és keresztülvihetetlen lenne minden olyan rendszer, amely az egyes foglalkozási ágakban dolgozók számát az illető foglalkozási ág születési arányszámától tenné függővé.

Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy a laborizmus számára egészen közömbös az, ki milyen pályára megy, melyik foglalkozási ágban hány ember akar működni. Az egyes foglalkozási ágakban működők arányszáma az egész gazdasági életre kihat. Nem mindig szerencsések a biológiai hasonlatok, de megvilágításul szolgálhat: a materiális javakat termelők a nemzet mint gazdasági egység, mint gazdasági test piros vörsejtjei, erythrocytái; a szellemi munkát és főleg az adminisztrációt, közvetítést végzők a fehér vörsejtek, leukocyták. Miként az emberi test életében, épúgy a nemzet életében is megvan a maga egyformán fontos szerepe a piros és a fehér vörsejteknek. De ahogyan az emberi test alig gyógyítható betegségét jelenti az, ha a piros vörsejtek száma aránytalanul lecsökkenik (vészes vérszegénység), vagy a fehér vörsejtek aránytalanul megsaporodnak (fehérvérűség, leukaemia), épen úgy a közgazdaság vészes vérszegénységének jele az, ha a gazdasági élet piros vörsejtjei, a materiális javak termelőinek száma erősen megcsappan, és a gazdasági élet fehérvérűségét

eredményezi az, ha a közvetítők, adminisztrálok száma bizonyos arányszámon túl emelkedik.

A laborizmus azzal, hogy a termelést kézben tartja s a nemzet által elvégezhető és elvégzendő munkát a szociális igazságosság elvei szerint a lehetőséghez képest arányosan igyekeznek elosztani a nemzet tagjai között, közvetve igen nagy mértékben befolyásolja az egyes foglalkozási ágakban működők számát. A munkanélküliség elleni küzdelem ismertetésénél már rámutattunk arra, hogy szükség esetén sor kerülhet egy bizonyos foglalkozási ágban el nem helyezhető szakmabeliek átképzésére is. Ez az átképzés természetesen nem kónyszerátképzés, hanem segítségnyújtás azoknak, akik hajlandók azt elfogadni; akik nem hajlandók elfogadni, nem kénytelenek vele, ellenben egy bizonyos idő múlva elvesztik a munkanélküliség címén eltartáshoz való jogukat. Minthogy ezekben a kérdésekben a döntés a szakmabeliekből állók kezében van: megvan a lehetősége annak, hogy a döntés minden esetben minden bürokratikus merevségtől mentesen, a gyakorlati élet követelményeinek és a méltányosságnak, a szociális igazságosságnak és a szociális szeretetnek megfelelő legyen. Aki nem hajlandó arra a pályára lépni, amelyet a szaktestületi döntés kényszerűségből kijelöl neki, megpróbálkozhatik mint önálló egyén a gazdasági életben elhelyezkedni; választhat olyan pályát, amelyhez kedve van, azonban ugyanolyan elbánásban részesül, mint aki ezt a pályát ugyanabban az időben fiatalon kezdi meg.

Az Országos Gazdasági Tanács, amely a gazdasági életet évekre előre tervszerűen igyekszik irányítani, tanácsokat adhat a szülőknek arra vonatkozólag, hogy előreláthatólag mely pályákon van lehetőség a gyors elhelyezkedésre. Tanácsadás formájában értékesíteni lehet azokat a lehetőségeket is, amelyek a pszichotechnikai vizsgálatok a pályaválasztás megkönnyítése és helyes irányítása szempontjából jelentenek. Azokra a szakmákra való előkészületet, amelyekre megfelelő önkéntes jelentkező nem akad, különböző kedvezményekkel meg kell könnyíteni; ha lehet, ki kell küszöbölni azokat az okokat, amelyek miatt az illető foglalkozási ág nem népszerű. Egyes pályák túlsúfoltságot az illető szaktestületbe felvételhez megkívánt képzettség színvonalának emelésével, az elméleti és gyakorlati vizsgák szigorításával, az önálló működés megengedéséhez szükséges gyakorlati idő kitolásával, egyes szakmákban anyagi garanciák megkínásával lehet megszüntetni. Ezt az utóbbit azonban nem szabad abból a célból alkalmazni, hogy a túlsúfoltság megszűnjék, hanem csak egyéb tárgyi indokokból; pl. azoknál a kereskedőknél, akik bizományi ügyletekkel is foglalkoznak stb. A szabad pályák túlsúfoltságot enyhítik a más pályák jobb jövedelmi lehetőségei; a felesleges munkaerő átszivárog oda, ahol jobb kereseti lehetőségek vannak. Azt semmiféle gazdasági rendszer sem biztosíthatja,

hogy minden embert abban a foglalkozási ágban tart el, amelyet az választ; a laborizmus is csak annyit vállalhat, hogy igyekszik minden nemzettag számára megteremteni a boldogulás gazdasági lehetőségét, segítő kezét nyújt azok felé, akik a viszonyok alakulása folytán az általuk választott pályán a boldogulás gazdasági lehetőségét nem találják meg, de nem vállalhat felelősséget azok sorsáért, akik ezt a segítő kezét nem fogadják el.

Az, aki valamely foglalkozáshoz megkívánt elméleti és gyakorlati képesítést megszerzett, vagy olyan pályára akar lépni, amelyhez nem szükséges elméleti vagy gyakorlati szak-képzettség, jelentkezik az illető szaktestületben felvételre; a szaktestület a felvételt, ha a tárgyi feltételek adva vannak és komoly erkölcsi kifogás sem merül fel, nem tagadhatja meg. Lesznek pályák, amelyekben a kezdő csak fokozatosan jut el a teljesjogú tagságig (inas, jelölt, gyakornok stb. lesz). Mihelyt valaki tagja valamely szaktestületnek, azonnal fel kell venni az elhelyezendő rangsorába a megfelelő helyre és a szaktestületnek mindent el kell követnie, hogy minél előbb elhelyezze. Megszűnik az a helyzet, hogy minden szülő, gyermek teljesen magára hagyatva, kétségbeesve futkozik protekció után, hogy megfelelő elhelyezést találjon gyermekének, illetve magának. Abban a pillanatban, amikor a szaktestület tagja lesz, nemcsak a szülőnek és magának a gyermeknek, hanem az egész szaktestületnek, illetve az egész rendnek a gondja lesz, hogy minél előbb megtalálja a maga munkahelyét. A szaktestületek az egész ország minden munkahelyét és minden munkakeresőt nyilvántartják és az Országos Gazdasági Tanács irányítása mellett a szociális igazságosság szempontjai szerint igyekeznek minden munkakeresőt munkához juttatni.

Azok a szabályok, amelyeket a munkakeresők rangsorával kapcsolatban ismertettünk, alkalmasnak látszanak arra, hogy a szociális igazságosság szempontjai ebben a kérdésben érvényesüljenek: a rangsorban elfoglalt hely mindenkinek biztos reményt nyújt arra, hogy bizonyos idő múlva megtalálja helyét a nemzet gazdasági életében, az a lehetőség pedig, hogy egy bizonyos szűk körben a munkaadók keze szabad, lehetővé teszi a kiválóbb tehetségek különös elbánásban részesítését. Ha egy bizonyos időben a munkaviszonyok nem teszik lehetővé azt, hogy fiatal munkaerők el tudjanak helyezkedni a gazdasági életben, helyes és üdvös gondolat lenne a bolgár és a német tanulságok levonásával a fiatalság munkatáborokban való foglalkoztatása. Nem szükséges természetesen a külföldi példák szolgálai másolása; meg lehetne például úgy is oldani, hogy a cserkész- és a leventeintézmény kereteiben nyerne elhelyezést a munkára váró fiatalság arra az időre, amíg elhelyezése lehetséges lesz. Még ezt sem tenném kötelezővé, csak bizonyos előnyökben kellene részesíteni azokat, akik nem tét-

len semmittevésben, hanem a cserkészlet és a leventeintézmény nevelő keze alatt várták a munkábaállás idejét. De feltétlenül meg kellene szüntetni, hogy a fiatalság éveken keresztül teljes reménytelen tétlenségben sorvassza a lelkét, a testét, munkakedvét, fogékonyságát és szívja magába a nemzet-, vallás- és társadalomellenes gondolatokat. A szakképzettség emelése szempontjából is nagy lehetőségeket rejt magában az azonos foglalkozású fiatalok együtt-tartása és nevelése; a cserkészlet és leventeintézmény ennek a gondolatnak megvalósítása esetén a mainál nagyobb mértékben szolgálhatná azt a ma is követett célt: hogy a társadalmi osztályok közötti érzelmi kínai falat ledöntse. Arra az ellenvetésre, hogy mindez költségbe kerülne, azt feleljük: igaz, de nem többre, mint amennyibe a kommunizmus elleni védelem kerül és amennyi hasznot a gazdasági kultúra emelésében, a szociális ellentétek lefaragásában közvetlenül és közvetve hajtana.

Az eddigiekben nem foglalkoztunk külön a *szellemi munkások* ügyével; szándékosan tettük. Nincs ok arra, hogy állandóan különbséget tegyünk szellemi és fizikai munkás között. Amit eddig a munkásokkal kapcsolatban elmondottunk, az áll a szellemi munkásokra is. Persze, vannak részletkérdések, amelyeket eltérően kell szabályozni az egyes szellemi foglalkozási ágakra vonatkozóan; a fizikai munkával kapcsolatban is szükség lehet erre. Amint nincs terünk arra, hogy a fizikai munkásokkal kapcsolatban foglalkozzunk ezekkel a részletkérdésekkel, nincs terünk arra sem, hogy a más vonatkozásban már kifejtetteken kívül a szellemi munkásokkal kapcsolatos részletkérdéseket is megtárgyaljuk.

Foglalkoznunk kell röviden a *biztosításügyvel*; a munkanélküliség kérdésével kapcsolatban megemlékeztünk már a munkanélküliség esetére szóló biztosításról. A laborizmus számára a biztosításügy többi ága is éppen olyan fontos, sőt még fontosabb, mint a munkanélküliség elleni biztosítás. Az a szép fejlődés, amelyen az aggkor, a rokkantság, a baleset elleni biztosítás *ügye* ebben a században átment, bizonyítja azt, hogy a további fejlődésre a lehetőség adva van. Külön ki kell emelnünk azt, hogy a laborizmus számára súlyos feladatot jelent az aggkor esetére szóló biztosítás megvalósítása. Az eszmény, amely felé a laborizmusnak törekednie kell, az, hogy *egy bizonyos koron túl minden dolgozónak tisztességes megélhetést biztosító nyugdíjat tudjon adni*. Ettől az eszménytől igen messze vagyunk; ez azonban csak fokozza azt a kötelességet, hogy a cél felé törekedjünk. Ezt a kötelességet egyébként ma már a legtöbb kapitalista ország szociálpolitikája elismerte, a laborizmus nem vállal vele tehát új feladatot. Abban a mértékben, amelyben a kapitalizmus meg tudott és meg tud felelni ennek a kötelességnek, feltétlenül meg tud felelni a laborizmus is:

ha a laborizmus más vonatkozásokban meg tudja valósítani programját, vagyis ha egyáltalában lehet laborizmusról beszélni, akkor minden valószínűség szerint sokkal könnyebben és gyorsabban közeledhetik az emberiség a nyugodt öregkort biztosító, ma még szinte álomszerű eszmény felé.

A biztosításügy fejlődésének két feltétele van: az egyik általános gazdaságpolitikai jellegű: gondoskodni kell arról, hogy a termelés megfelelő fejlesztésével a nemzet annyit termeljen, amennyiből a biztosítottak igényeit ki lehessen elégíteni akkor, amikor a törvényszerű feltételek beállanak; ez nem könnyű feladat, hiszen munka nélkül való eltartást, osztozkodást jelent. A kérdés ebben a vonatkozásban elsősorban a termelési politika körébe tartozik; ezen a téren a laborizmusban a már kifejtett okok következtében inkább lehet a fokozatos haladásra számítani, mint a kapitalizmus korában. De van a kérdésnek az első feltétellel kapcsolatban jövedelemeloszlási vonatkozása is: csak aktív jövedelemelosztási politikával lehet biztosítani azt, hogy a még dolgozók, a tőkések, a spekulánsok ne vigyék el a nemzeti jövedelemnek akkora részét, hogy a fennmaradó hányad a biztosítottak törvényszerű igényeinek kielégítését már nem fedezheti. Azt kell megállapítanunk, hogy a laborizmus ebből a szempontból is kedvezőbb talaj a biztosításügy fejlődése számára, mint a kapitalizmus. A laborizmus irányított jövedelemeloszlása mellett megvan a lehetőség arra, hogy a nemzeti jövedelem emelkedésével fokozatosan a javaknak egyre nagyobb mennyisége jusson a biztosítottak igényjogosult részének, ellenben a kapitalizmusban a tőke helyzeti energiája és a szabad verseny inkább a biztosítottak igényeinek visszaszorítására vezet. Az a körülmény, hogy a biztosításügy a kapitalizmus korában aránylag szép fejlődést ért el, ne ejtsen tévedésbe bennünket; ez a fejlődés antikapitalisztikus jellegű, a gazdasági rend lényege, a tőke érdekei ellenére alakult ki, s egyik tényező a kapitalizmusnak az elmúlás felé irányuló válságfejlődésében.

A másik feltétel inkább biztosítás-mathematikai és adminisztrációs jellegű. Természetes, hogy a biztosításügy fejlődése csak akkor lehetséges, ha a biztosítási jutalékok és a biztosítási járulékok tudományos szakszerűséggel végzett számításokon, nem pedig pártpolitikai harcok eredményein alapulnak. Minél olcsóbb, gyorsabb és jobb, tisztességesebb adminisztráció is elengedhetetlen feltétel. E két kérdésben sincs különbség a kapitalizmus és a laborizmus között. Minthogy tehát az első feltétel kérdésében a mérleg a laborizmus oldalán, a másik feltétel tekintetében pedig egyensúlyban van: a végső eredmény az, hogy a biztosításügy fejlődése szempontjából a laborizmus mint gazdasági rendszer a kapitalizmus elé helyezendő.

9. Agrárpolitika.

Nem lehet célunk az agrárpolitika összes kérdéseinek részletes tárgyalása; egyrészt az agrárpolitika számos kérdését az általános gazdasági politika megfelelő helyén érintettük, másrészt az agrárproblémák tekintélyes részével minden gazdasági rend szemben találja magát, tehát nem tekinthetők a laborizmus számára különlegesen lényegeseknek. Csupán két kérdést kell kiemelnünk, amely — különösen magyar vonatkozásban — a laborizmus szempontjából különleges megvilágítást igényel.

Az egyik kérdés a földmunkások kérdése. A Qu. a. a következőket mondja erről a kérdéstről:

„A proletárok száma ismét hihetetlenül megsaporodott s keserves panaszuk az égbe kiált. Számukat növeli a földmunkások óriási serege, akik a legalacsonyabb életszintre szorultak és a legkisebb reményük sincs, hogy valaha is egy darabka földet a magukénak mondhassanak, tehát örökre a proletársorssal vannak eljegyvezve, ha jobb belátás nem érvényesül és hatóságos intézkedések nem történnek.”

Csonkamagyarországon különösen szomorú ebben a tekintetben a helyzet: 300.000—350.000-re teszik²⁵⁷ azoknak a mezőgazdasági munkásoknak a számát, akiknek az év jó részében nincs állandó vagy rendszeres munkájuk. Amikor van munkájuk, akkor is igen sokszor családjuktól elszakítva kell élniök és bizony a keresetük igen sovány: az átlagos férfinapszámber 1928-ban 312, 1929-ben 3'08, 1930-ban 2'68 P volt, azóta még jobban leesett; az 1—2 P-s napszámok a leggyakoribbak, bár természetesen nyáron ennél jelentősen magasabb napszámot is fizetnek. Minden bizonyítgatás nélkül megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdasági munkáskérdés az egyik legsúlyosabb magyar probléma: óriási tömegek élnek a legkótságbefejtőbb bizonytalanságban, tetet-lelket ölő semmittevésben, nyomorban.

Aki ezen a helyzeten segíteni akar: meg kell barátkoznia azzal a gondolattal, hogy ez a kérdés nagyrészt a magyar ipar problémája. A magyar föld képtelen munkával és így kenyérral ellátni azt a tömeget, amely ma földből akar megélni, amint-hogy a világ semmiféle más földje sem lenne képes arra. Matolcsy Mátyás számítása szerint²⁵⁸ a magyar mezőgazdaságnak 360 millió munkanapra van szüksége; ezzel szemben 1.348.375 kereső férfi, 580.242 kereső nő, 158.209 kereső gyermek kb. 471 millió munkanapja áll rendelkezésre. Ez azt jelenti,

²⁵⁷ *Gesztelyi Nagy László*: A mezőgazdasági munkáskérdés, Budapesti Szemle, 1931. 206. l.

²⁵⁸ A mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon. Magyar Gazdaságkutató Intézet, 1933.

hogy *111 millió munkanapot ellopunk a magyar gazdasági élettől: 111 millió munkanapnak megfelelő munkáskéz hever egy évben télenül.* A nemzet legdrágább kincsével: a munkaerővel üzött olyan mértékű tékozlás, könnyelműség ez, amelyet gazdag nemzetek sem engedhetnék meg büntetlenül maguknak, számunkra pedig a gazdasági öngyilkosság határán járó energia-gazdálkodást jelent. Ezen a helyzeten elsősorban azzal kell és lehet segíteni, hogy a felesleges munkaerők egy részét fel kell szívnia az iparnak. Nem autarchikus törekvésből, hanem azért kell nekünk nagyobb, fejlettebb ipart teremtenünk, mert *adva van az ipar legfontosabb természetes előfeltétele: az emberi munkaerő.* Rövidlátó agrárpolitikus az, aki a mai Magyarországon az iparpártolás ellen beszél. *Az iparpártolás konkrét módja lehet helytelen, lehet káros, lehet veszedelmes is, de okos iparpártolásra szükség van,* egyebek mellett azért is, mert az agrárpolitika egyik legnehezebb kérdését enélkül megoldani nem lehet. A laborizmus a kollektív kereskedelmi szerződések rendszere, a világgazdaság racionalizálása mellett ezt a feladatot könnyebben tudná megoldani, mint a mai gazdasági rend, amely ebben az irányban csak autarchikus kísérleteket tehet.

Jelentős javulást hozhat ezen a téren az is, ha a laborizmus a maga ár-, munkabér-, munka- és termelési politikájával el tudná érni azt a célját, hogy a nőket, elsősorban a családayákat a bér munkahelyekről a családba vezetné vissza.

A termelés rentabilitásának biztosítása, általában a gazdasági válság leküzdése szintén kihatna a mezőgazdasági munkáskérdésre és annak élet letompítani segítene. A laborizmus számára is rendelkezésére állnának azok az eszközök, amelyekkel a mai gazdasági rendben, illetve a rend ellenére az állam a mezőgazdasági munkáskérdést megoldani igyekszik (köz munkák, földmunkásszövetkezetek létesítése és támogatása stb.). A laborizmus általános gazdaságpolitikája a rendelkezésre álló munkalehetőségek igazságos felosztásával, a munkabérek megfelelő irányításával sokat tehetne a mai bajok megszüntetése érdekében. De mindez nem lesz elég; különösen azért nem, mert a mezőgazdaságnak különböző okokból visszamaradt mechanizálását, a gép szélesebb körben alkalmazását előrelátólag nem lehet hosszabb időre elhalasztani.

Így érkezünk el ahhoz a második agrárproblémához, amelyről beszélnünk kell: *a birtokpolitikához.* Ha más okból nem: a mezőgazdasági munkaerő-felesleg értékesítése végett előbb-utóbb foglalkozni kell a birtoknak az adott viszonyok szerint megfelelő elosztódása kérdésével. Ezt a kérdést ma már konzervatív gondolkodású emberek is erősen érzelmi szempontok szerint kezelik; mi ezeket a szempontokat az alábbiakban figyelmen kívül hagyjuk. Ebben a kérdésben nem az lesz a döntő, hogy a kisüzem tud-e többet termelni vagy a nagy-

üzem;²⁵⁹ ma, amikor a termelés technikai lehetőségei egyre inkább kezdik szétörni az eddigi korlátokat, amikor mindenfelé a termelés erőszakos csökkentéséről beszélnek: ez a szempont sokkal kisebb jelentőségű, mint általában hiszik. Egyébként ma már az üzemalak nem esik össze a tulajdonjog kérdésével: lehet mezőgazdasági nagyüzemet szövetkezeti alapon is fenntartani. Sokkal lényegesebb szempont az, amit Szekfű Gyula emel ki:²⁶⁰ a nagybirtok és a kisbirtok harcában az a döntő, melyik biztosítja több ember megélhetését? Ezt a megállapítást azonban ki kell egészítenünk azzal: a két üzemalak harcát az dönti el, hogy a tömegek megítélése szerint melyik üzemalakra alapított mezőgazdasági rendszer mellett lehet legtöbb ember minél jobb megélhetését biztosítani? Vagyis röviden: ezt a kérdést is a *tömegek döntenek el* és a tömegek előreláthatólag előbb-utóbb, esetleg másfajta kísérletezések kudarca után a *magántulajdonban álló kisüzem mellett döntenek*. A mezőgazdaságból élő tömegek ma sem arról ábrándoznak, hogy valamikor egy nagy „szovhoz” vagy „artel”, mezőgazdasági kényszerszövetkezet tagjai, tehát munkásai lesznek; a mezőgazdasági munkástömegek kisbirtokosok akarnak lenni. Minthogy pedig ez társadalmi érdek is (mert az erős, kulturált kisbirtokososztály a magántulajdonon alapuló minden társadalmi rend legbiztosabb alapja, a kisbirtok a magántulajdon legideálisabb alakja), azért a *Qu. a. gazdasági rendjének hívei eszményi célul mindenestre a minél több életképes kisbirtokos existencia megalapozását tűzik ki*.

MÁS KÉRDÉS, hogy ebből a célból a belátható jövőben *mennyi és hogyan valósítható meg?*

Az első szempont, amelyet ennek a kérdésnek vizsgálatánál figyelembe kell vennünk, az, hogy *mennyi föld áll* a földbirtokreform-politika céljára *rendelkezésre?* Ez mindenekelőtt attól függ, hogy mennyire radikális agrárreformot veszünk számításaink alapjául. Ma igen népszerű annak hangoztatása, hogy az 1000 holdon felüli nagybirtokokat kell igénybevenni földbirtokreform céljaira. 1000 holdas és ennél nagyobb birtok ma nálunk van 1644;²⁸¹ ezeknek a birtokoknak összterülete 3,778.567 kat. hold. Ha ebből minden nagybirtokosnak meghagynának 1000 holdat: a földbirtokreform céljaira rendelkez-

²⁵⁹ A, mezőgazdasági nagy- és kisüzemek jelentőségének kérdéseire 1. *Buday László*: Agrárpolitika, Budapest, 1922. 33—44. 1., *Czettler Jenő*: Agrárpolitika, Budapest, 1932. 22—27. 1., *Degenfeld—Schomburg—Eppingen*: Agrárpolitik in der berufsständischen Ordnung. (*Joseph van der Veiden*: Wirtschafts- und Sozialpolitik in der berufsständischen Ordnung, Köln, 1933. 102—105. 1.)

²⁶⁰ Az ifjúság társadalomszétléleite, Magyar Szemle, 1930. évf. VIII. k. 214. 1.

²⁶¹ L. *Sajóhelyi István*: Gazdaságaink nagyságmegoszlása 1930-ban. Magyar Statisztikai Szemle, 1931. 668—670. 1.

zésre állana 2,114.567 hold. Valójában azonban ez sem állana rendelkezésre, minthogy ennek a területnek igen jelentős része erdő, legelő, aminek felosztásáról szó sem lehetne. Eeálisabb eredményhez jutunk, ha a szántóföldnagyságból indulunk ki. Az 1664 birtok szántóföldterülete 1,434.626 kat. hold. Vagyis, ha minden nagybirtoknak 1000 hold szántót meg akarnánk hagyni, akkor még adni kellene a nagybirtokosoknak, nem elvenni tőlük. Ha abból indulnánk ki, hogy minden nagybirtokos 500 hold szántót tarthat meg; akkor is csak 602.626 kat. hold állana rendelkezésre. Ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni annak, aki ehhez a kérdéshez hozzászól. Aki nem forradalmat, hanem komoly földbirtokreformot akar, az nem dobálódzhatik a millió holdakkal, amelyek nincsenek, illetve csak a — Holdban vannak.

Igaz, hogy viszont van ennek a számításnak másik eredménye is: rámutat arra, hogy az agrárreform hirdetői igen könnyen, sőt majdnem szükségszerűen sodródnak egyre radikálisabb irányba. Ha az engedélyezett birtokmaximum határát mindig lejjebb és lejjebb szállítjuk, a rendelkezésre álló földterület természetesen egyre nagyobbodik; amint hogy kétségtelen is az, hogy *okos, józan földbirtokpolitika még hosszú időn át megtalálja a maga reális célkitűzései számára a szükséges földmennyiséget* Nincs helyünk arra, hogy az egyes radikális agrárprogramok szerint felosztandó föld területét kiszámítsuk; ezt bárki megteheti az alábbi táblázat alapján, amely a magyar föld 1930-i birtoknagyságmegosztását tünteti fel.²⁹²

	1	1—2	2—3	3—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—200	200—500	500—1000	1000 és ennél több
kataszteri holdig terjedő gazdaságok												
Száma . . .	551.714	227.391	148.601	164.568	200.341	157.061	68.570	15.130	6.274	4.361	1.971	1.644
Összes területe kat. hold . .	286.575	427.752	377.776	656.728	1.460.015	2.240.607	2.052.078	1.040.904	672.144	1.364.340	1.374.932	3.778.567
Ebből szántó kat. hold . .	189.430	333.075	296.676	515.990	1.160.808	1.763.688	1.572.102	678.566	446.370	631.830	669.529	1.434.626

Az első kérdés, amelyből az előadottak szerint a földbirtokreformpolitikának ki kell indulnia, az, hogy van-e elegendő föld, van-e miből földet osztani. A második kérdés is így hangzik: miből *Áll-e rendelkezésre tőke*, amely a nagybirtokoknak kisbirtokokra aprózását lehetővé teszi? Hangsúlyozni kívánjuk: földbirtokreformról és nem a földbirtok kommunizálásról, földosztásról beszélünk; a magántulajdonon alapuló gazdasági rendben józan, okos földbirtokreformpolitikát másképp el sem lehet képzelni, mint úgy, hogy az új tulajdonos, vagy helyette valaki a neki jutott ingatlan árát a régi tulajdonosnak kifizeti.

²⁹² U. o.

Mondanunk sem kell, hogy ezidőszert sem a mezőgazdasági munkásság, sem a törpe- vagy kisbirtokosság nem tud nagyobbmenyiségű földet összevásárolni. A mai hitelviszonyok lehetetlenné teszik, hogy nagyarányú kölcsönakció keretében bonyolódják le a sürgetett radikális földbirtokreform; az állam pedig mai helyzetében szintén képtelen arra, hogy a maga erejével finanszírozzon radikális jellegű földbirtokreformot. De még ha valamely, a magántulajdon jelentősége iránt kevésbé fogékony kormányhatalom túl is tenné magát ezen és a régi földtulajdonosoknak nem is akarna egy fillért sem fizetni: akkor is megoldhatatlan nehézség lenne a földbirtokra nehezítő terhek kérdése. 1933 közepén a 100—500 holdas birtokok kezén levő földből 738.500, az 500—1000 holdas birtokok földjéből 434.900, az 1000 holdat meghaladó területen gazdálkodók ingatlanaiból 1,601.100 kat. hold volt adóssággal megterhelve. Egy-egy adóssággal terhelt kat. hold földre esett a 100—500 holdas birtokok csoportjában 3136, az 500—1000 holdas csoportban 303.1. az 1000 holdas kategóriában 243.5 P.²⁶³ Ez azonban, különösen a nagybirtokoknál, csak fiktív adat; t. i. a statisztika az adósságot szétosztja az egész terület között, tekintet nélkül arra, hogy az szántó, mocsár, vagy erdő-e. Minthogy különösen a nagybirtoknak tekintélyes része erdő és terméketlen terület, a mezőgazdaságilag tényleg művelhető és a hitelező szempontjából is fedezetet jelentő terület lényegesen kisebb, mint a birtokok összterülete. Következésképp az 1 holdra eső adósságteher jelentősen nagyobb annál, amit kimutatnak. A helyzet tehát az, hogyha még ingyen kapná is az új tulajdonos a földjét, akkor is 300—400 P holdankénti teherrel kezdene gazdálkodni. A mai mezőgazdasági viszonyok mellett meglehetősen kevés sikerrel kecsegtető vállalkozás lenne ez, amelynek a vége alig lehetne más, mint az újdonsült gazdák állandó hatósági támogatása, új és új moratóriumrendeletek kiadása.

Még vigasztalanabbnak kell látnunk a helyzetet, ha meggondoljuk, hogy a gazdálkodáshoz nemcsak föld és telekkönyvi bekebelezés, hanem gazdasági felszerelés, állatok, épületek stb. szükségességek. Radikális földbirtokreformnak máról holnapra új falukat kellene a földből elővárársolni és minden újgazdát el kellene látnia élő és holt gazdasági felszereléssel. Miből!? Ma erre az újgazdáknak nincs tőkéjük; az államnak sincs; kölcsön sem igen állna rendelkezésre.

Az elmondottakból világért sem akarjuk azt a következtetést levonni, hogy hát akkor nem kell semmit sem tenni! Csak arra akartunk rámutatni, hogy a radikális földbirtokreform gazdasági feltételei nincsenek meg; aki ma radikális

²⁶³ *Konkoly-Thege Gyula: A magyar föld jelzalogos terhei 1932. év végén, Magyar Statisztikai Szemle, 1933. 719—793. 1.*

földbirtokreformot, mint közvetlen programot hirdet, vagy nem ismeri a helyzetet, vagy felelőtlen demagóg, vagy a magántulajdon intézményével áll hadilábon. De ez nem változtat azon a tényen, hogy *a magyar földbirtok elosztása korszerűtlen, azon változtatni kell.*²⁶⁴ Hogyan?

A földbirtok egészségesebb megosztása addig alig képzelhető el, amíg a mezőgazdasági munkások, de különösen a törpe- és kisbirtokok gazdaságilag annyira meg nem erősödnek, hogy fokozatosan egyre több és több földet tudnak minden közületi beavatkozás nélkül maguk számára megszerezni. Ha ez a helyzet bekövetkezik, a földbirtokreform igen nagy részben magától végbemegy. Ma sem az a baj, hogy nem lenne elég eladó föld; az a baj, hogy nincs elég fizetőképés vevő. Akik ma földbirtokreformot sürgetnek, tulaj donkép nyitott kaput döngetnek: a föld elosztódásának megkezdését nem jogi, hanem gazdasági akadályok nehezítik meg. Ha a hitbizományok és más kötött birtokok jogi okokból nem is aprózhatók fel, akkor is *lenne elég eladó föld, csak vevő nincs.* Az, aki a föld egészségesebb elosztódását, nem pedig politikai sikert akar, tulaj donkép olyan gazdasági politikát kénytelen sürgetni, amely mellett a föld örök szerelmesei, a mezőgazdasági munkások, a törpe- és a kisbirtokosok a maguk erejéből, vagy némi kis kölcsön segítségével meg tudják venni az eladó földeket.

Ezt akarja a laborizmus: a mezőgazdasági dolgozók jövedelmi viszonyait is úgy akarja szabályozni, hogy neesak tisztességesen meg tudjanak élni, hanem a jövedelmükből félre is tudjanak tenni és megtakarított pénzükből idővel földet tudjanak venni. Ha a laborizmus ezt el tudja érni, akkor a földbirtokreform kérdésnek a legnehezebb részét megoldotta.

A legújabb kimutatások szerint²⁶⁵ a kataszteri tiszta jövedelem negyvenszeresén felül meg van terhelve 879.000 hold birtok; ebből 175.000 hold esik a 100—500, 106.000 hold az 500—1000, 303.000 az 1000 holdon felüli birtokkategóriákra. Ezeket a birtokokat általában menthetetleneknek tartják; a tulajdonosaik is szívesen szabadulnának tőlük, ha akadna rá fizetőképés vevő. Ez annyit jelent, hogy 584.000 hold közép- és nagybirtokhoz tartozó terület már most rendelkezésre állana azoknak, akik földet tudnának venni. Ha a mezőgazdasági kisemberek ezt a területet és még azokat a területeket, amelye-

²⁶⁴ Igaza van Sebem Dénesnek abban, hogy „keletről és északról, úgy lehet, olyan áramlatok jöhetnek, melyekkel nemzeti fennmaradásunk érdekében csak helyesen megalapozott agrártevékenységgel lehet megküzdeni. Kérdés egyáltalában, hogy útját állíthatjuk-e a közeledő szociális paralízisnek másképen, mint teljesen kifejlett agrárdemokráciával”. (Magyar agrárrevolúciók, Budapest, 1932. 368. 1.)

²⁶⁵ L. Konkoly Thege Gyula id. tanulmányát.

ket tulajdonosuk megfelelő áron szívesen adna el, felvették és az egészséges földkereslettel szemben kínálat nem jelentkezne: akkor lehetne szó arról, hogy kényszereladások fegyveréhez nyúljunk. Addig nincs szükség rá. De nagyon valószínű, hogy azután sem igen lesz szükség rá, mert a laborizmusnak a szociális igazságosságon felépülő adópolitikája mellett igen sok földbirtokos lenne hajlandó a nagyobb birtoka egy részét eladni; csak ha ez nem következik be, akkor lenne elkerülhetetlen a kényszereladásra való áttérés.

Ez azonban nem elég: a kérdés súlyossága megköveteli, hogy szerves birtokpolitikával addig is törekedjünk a lehetőség határára belül eredményeket elérni, amíg a szerves birtokpolitika közvetett eredményei jelentkeznek. Vagyis: az államnak minden évben egy bizonyos összeget áldoznia kell birtokpolitikai célokra. Ha ötmillió pengőt tud áldozni, akkor ennyit, ha tízmilliót, akkor ennyit; de nem szabad kitérnie azzal, hogy nincs rá fedezet. Még ha nem lehetne is ezzel valami jelentős eredményeket elérni, akkor is meg kell tenni azért, hogy a földéhes tömegek előtt jóakarátát bebizonyítsa és ezzel visszatartsa őket attól, hogy a felelőtlen demagógia karjai közé kerüljenek. De bizonyos az is, hogy néhány millió pengővel is lehet szép eredményeket elérni. Ha minden évben egy-két új, telepített falu emelkedik a latifundiumok közepén, máris óriási lépést tettünk előre az okos agrárpolitika útján és felbecsülhetetlen értékű erkölcsi sikert értünk el. De nem szabad megelégedni a telepítéssel: a már lakott falvakban is lehet mezőgazdasági munkásokból, törpebirtokosokból kisgazdákat kiemelni. A birtokpolitikát össze lehet kötni a hadirokkantak ügyének rendezésével. Minthogy az állam nem segíthet mindenkit, kell valamilyen tárgyi feltételt találni, amelyhez a támogatást köti; erre a legalkalmasabb a háborús érdemek igazolása. Meg lehet ezt úgy is oldani, hogy az állam ezzel szemben bizonyos kötelezettségek alól szabadul.

Az állam a maga agrárpolitikai tevékenységét szélesebb körre kiterjesztheti, ha a nagybirtokok nagy adóhátralékát természetben, földben engedi leróni; szó lehet arról, hogy bizonyos birtok nagyság után az örökösödési illeték is földben adandó ki. Nem szabad azonban azt gondolni, hogy ezek az újítások olyan nagy horderejűek, mint ahogyan ajánlói azt feltűntetik. Mert ha az állam az adó- vagy illetékkövetelése egy részét földben fogadja el, akkor elesik a pénzügyvédelme egy részétől; ha pénzügyben hajtana is be ezeket a követeléseit, akkor is módja lenne arra, hogy azt földvásárlásra fordítsa. Az újítás tulajdonképpen csak az lenne, hogy bizonyos jövedelmei cél jövedelmek legyenek: a birtokpolitika cél jövedelmei.

Nagyobb jelentőségűnek tartom azt a gondolatot: ha valamikor a magyar nemzet külföldi adósságait rendezik (ha-

csak nem sikerül az agrárvilágpiac árait jelentősen fel-
emellini), *feltétlenül szükséges lesz az adósságok egy részének
elengedése*. Ezt a külföld már le is számította: a magyar
záloglevelek a külföldön igen jelentő® árfolyamvesztéseket
szenvetk. Ha ez bekövetkezik: 'ki lehetne mondani azt, hogy
*bizonyos nagyobb birtokosok az elengedett adósság egy része
fejében birtokuk egy részét birtokpolitikai célra az államnak
átadni kötelesek*.

Az eddig elmondottak egy részét a kapitalista állam is
megteheti; az eredmény azonban előreláthatólag sokkal ki-
sebb lesz, mintha *laborista nemzet* akarná az elmondottakat
gazdasági politikájában megvalósítani. Először is: a kapita-
lizmus belátható időn belül nem igen tudja a mezőgazdasági
kisemberek földvásárló képességét növelni; alig tudja az
államháztartás egyensúlyát biztosítani; alig tudja biztosítani,
hogy az új birtokok a birtokukon meg is tudjanak élni, esetle-
ges tartozásaikat rendezni tudják. Ezzel szemben a laborizmus
lényege az, hogy a munkából élők jövedelmükből meg is tud-
nak takarítani; a laborizmus irányított gazdasága lehetővé
teszi, hogy az új birtokosok a reájuk nehezedő terhekkel meg
tudjanak birkózni; a laborizmus előre 10—20 éves birtokpoli-
tikai tervet dolgozhat ki és azt beállíthatja egyetemes gazda-
sági politikája rendszerébe úgy, hogy az egyetemes, aktív
gazdaságpolitika szolgálja a birtokpolitika célkitűzéseit.

Hangsúlyozzuk: a laborizmus csak *lehetőséget* ad mind-
erre; az már nem a rendszertől, hanem az emberektől függ,
hogy ezek a lehetőségek meg is valósulnak-e. A különbség a
mai helyzettel szemben az: a kapitalizmus az elmondottakra
még lehetőséget sem ad, a laborizmus ellenben legalább a gaz-
dasági lehetőséget minderre biztosítja.

Még két részletkérdésre kell kitérnünk: a hitbizományok
kérdésére és az egyházi ingatlanok problémájára. Alig lehet
kétséges, hogy a *hitbizományok* a mai alakjukban a múlt intéz-
ményei, időszerűtlenek, életképtelenek, tehát pusztulásra van-
nak ítélve. Hogy ez mikor következik be, az sok körülménytől
függ, de egészen bizonyosnak látszik, hogy a jövő nem ismeri
ezt az intézményt a mai alakjában. Az agrárválság egyébként
megteremtette a hitbizományok reformjának a politikai lehe-
tőségét is: azok a tényezők, köztük az érdekelt családok, ame-
lyek előbb erélyesen elleneztek a hitbizományi reform gondo-
latát, majdnem mind igen szívesen látnák az egészséges refor-
mot, amint hogy igen sok kérelmet terjesztenek máris elő
egyes ingatlanoknak a hitbizományi megkötöttség alól való
feloldása iránt.

Amikor megállapítjuk azt, hogy a hitbizományok min-
den valószínűség szerint megszűnnek, két szempontot kell még
kiemelnünk. *Az első ez*: a magántulajdon alapján álló gazda-

sági rend nem vállalkozhatik arra, hogy a hitbizományokat más elbánásban részesíti, mint a többi birtokalakot és kártalanítás nélkül sajátítja ki. *A másik szempont:* nem olyan óriási jelentőségű ez a kérdés a birtokpolitika szempontjából, mint feltüntetni szeretnék. A mai Magyarországon van 51 hitbizomány; a hitbizományok területe 832.540 hold, ebből azonban igen jelentős rész a birtokpolitika szempontjából nem jöhet számításba. A hitbizományi ingatlanok területe művelési ágak szerint ugyanis a következőképp oszlik meg:²⁸⁸

szántó	36.9%	307.161 kat. hold
kert.....	0.35%	2.958 „
rét.....	8.17%	67.970 „
szőlő.....	0.26%	2.180 „
legelő	10.38%	86.387 „
erdő.....	36.35%	302.688 „
nádas.....	0.80%	6.620 „
terméketlen.....	6.80%	56.576 „
Összesen		832.540 kat. hold

Mint hogy szétesztásra a legradikálisabb földbirtokreform. mellett is csak a szántó, a kert, a rét, a szőlő kerülhetne: mindössze 380.269 kat. hold parcellázásáról és arról lehetne szó, hogy 86.387 kat. hold legelő a kisbirtokokból alakult legelőtársulatok kezébe kerülne. Vagyis az annyszor lebecsült 1920. évi földbirtokreform sokkal több földet mozgatót meg,²⁸⁷ mint amennyit az elképzelhető legradikálisabb hitbizományi reform meg tudna mozgatni. De arról, hogy a hitbizományok egész területét kisajátítsák, alig lehet szó. Tárnyilagos ember, aki tiltakozik az ellen, hogy a hitbizományokat a birtokreform szempontjából előnyösebb elbánásban részesítsék, mint más birtokkategóriákat, nem gondolhat arra, hogy amikor más nagybirtokoknak csak egy részét veszik igénybe birtokpolitikai célokra, addig a hitbizományok egész területét elvonnák a jogosult családoktól. Így nagyon valószínű, hogy az eljövendő hitbizományi reform a haszonélvezők és a legközelebbi várományosok részére bizonyos területet meghagy. Mint hogy 51 hitbizomány van és mindegyik hitbizománynál 2—3 közeli várományos, könnyen ki lehet számítani, hogy abban az esetben, ha a hitbizományokat nem akarják a többi birtokkategóriáktól eltérően kezelni, nem valami túlnagy területet lehet szétesztás céljaira figyelembe venni.

A másik részletkérdés, amelyre ki akarunk térni: *az egy-*

²⁸⁶ L. *Kokovai Lajos*: Adalékok a magyar hitbizományi kérdéshez. (Magyar Statisztikai Szemle. 1931. évf. 1013—1016. 1.)

²⁸⁷ Kiosztottak 1,049.406 kat. hold földet. (*Ihrig Károly*: A háború utáni földreformok statisztikai megvilágításban. Magyar Statisztikai Szemle, 1933. évf. 862. 1.)

*házi ingatlanok kérdése.*²⁸⁸ Az egyházi jellegű nagybirtokok területére vonatkozó adatok a következők:

az érsekségek és püspökségek tulajdonát képezi	337.826 kat. hold
a káptalanok tulajdonát képezi.....	294.178 „ „
az apátságok és prépostságok tulajdonát képezi	25.121 „ „
székesegyházak és papnöveldek tulajdonát képezi.....	35.195 „ „
a szerzetes rendek tulajdonát képezi.....	159.001 „ „

Az egyházi nagybirtokok területe 851.321 kat. hold.²⁸⁹

Arra vonatkozólag, hogy ez a terület művelési ágak szerint hogyan oszlik meg, nem áll rendelkezésre statisztikai adat. Minthogy azonban az egyházi tulajdont képező nagybirtokok területe majdnem teljesen egyezik a hitbizományok területével (a hitbizományok területe 832.540, az egyházi ingatlanoké 851.321 fcat. hold), a hitbizományi ingatlanok művelési ágak szerinti megoszlása alapján megállapíthatjuk azt, hogy kb. 400.000 hold olyan terület van az egyház tulajdonában, amelynek felosztásáról beszélnek. Ez mindenesetre komoly probléma, amelynek a Qu. a. laborizmusát megvalósítani szándékozó mozgalom kénytelen lesz a szemébe nézni.

Szerintem ez nem lesz túlságosan kényes feladat, ha különbséget tudunk tenni egyházi vagyon és egyházi birtok között. *A Qu. a. laborizmus természetesen teljes erejével ragaszkodik és kénytelen ragaszkodni ahhoz, hogy az egyházi vagyon értékállaga teljes épségében és emberileg lehetséges biztonságban megmaradjon.* Nemcsak azért, mert a magántulajdon elvi alapján áll, tehát nem vállalkozhatik kommunizálásra, hanem erkölcsi, kulturális és valláspolitikai megfontolások alapján is messze el kell utasítania minden olyan törekvést, amely az egyházi vagyon értékállaga ellen tör. De ha meg lehet találni a módját annak, hogy az egyházi vagyont, tehát a ma földbirtokban megtestesült vagyont is teljes épségében megőrizzék, esetleg a mai megjelenési alaktól különböző alakban: akkor a kérdés nehéz oldala meg van oldva. Akkor, ha szükséges, nem lehet és nem kell elzárkózni attól, hogy az egyházi jellegű ingatlanokat is felhasználják földbirtokpolitikai célokra. Mint mindenütt, itt is a világos, nyílt állásfoglalások tisztázhatják a helyzetet: aki csak egészségesebb földbirtokpolitikát sürget, az nem követelheti az egyházi ingatlanok kártérítés nélküli kisajátítását és aki ezt követeli, az nem földbirtok-

²⁸⁸ A magyarországi szociáldemokrata párt 1930. évi agrárprogramja az egyházi tulajdont képező birtokok kártérítés nélküli kisajátítását követeli. — *Károlyi Imre gróf* „A kapitalista világrend” c. művében (Budapest, 1931.) azt javasolja, hogy a holtközi földbirtokokat ki kell sajátítani s az igen alacsonyan megállapított vételárat legfeljebb 2%-kai kamatozó állami kötvényekben kell kiadni.

²⁸⁹ Katolikus Lexikon, I. kötet, 507. 1. A protestáns felekezeti ingatlan természetesen hasonló elbírálás alá vonandó.

politikai, hanem elsősorban, sőt talán kizárólag valláspolitikai szempontok és cél szolgálatában áll: *nem* a nincsteleneken akar segíteni, hanem az egyház alól akarja kirántani az anyagi erőik alapját. Viszont, aki csak az egyházi vagyonhoz, fűződő erkölcsi, kulturális és szociális érdekeket akarja megvédelmezni, annak nem kell feltétlenül ragaszkodnia az egyházi vagyon történelmi alakjához, hanem a lényegét, az egyházi vagyon értékállagát, nem pedig ezidőszérii megjelenési alakját (a földbirtokot) kell védelmeznie.

Ez a kérdés elvi oldala. Gyakorlati szempontból hozzá kell tennünk: ha az említett feltételek mellett nincs is elvi akadálya annak, hogy az egyházi jellegű ingatlanokat szintén igénybevegyék földbirtokpolitikai célokra, viszont semmi komoly ok sincs arra, hogy azt a többi nagybirtok-kategória *előtt*, első sorban vegyék igénybe. Az egyházi földbirtok múltja és jelene egyaránt kiállja a többi nagybirtokkategóriákkal való összehasonlítást s nem kétséges, hogy nemzeti kulturális és szociális szempontból óriási fölényrel kerül ki az összehasonlításból. Aki mindennek ellenére elsősorban az egyházi ingatlanokhoz akar nyúlni, az az egyházon akar ütni és nem a birtokeloszláson akar változtatni. Illetve helyesebben: amikor a földbirtokpolitikai célkitűzéseit meg akarja valósítani, egyúttal az egyházon is ütni akar. Ha ezt nyíltan megmondanak, sokkal tisztább lenne a helyzet, mint ma, amikor csak a földbirtokpolitikai célokat tolják előtérbe. Ennek persze egyik oka az, hogy a másik oldalról sem tesznek éles különbséget egyházi vagyon és egyházi földbirtok között. Véleményünk szerint, ha nem lehet a szükséges földbirtokreformot az előbb említett fenntartásokkal az összes nagybirtok arányos bevonásával lebonyolítani, ha tehát válogatni kell, akkor az összes birtokkategóriák közül az egyházi jellegű ingatlanok kerülhetnek *utoljára* sorba. A Qu. a. hívei mindenesetre ezen az állásponton lesznek és ettől csak akkor térhetnek el, ha az egyházi vagyon értékállaga kétségen kívül biztosítva lesz.

Addig is azonban, amíg ezek a kérdések döntésre megérnek, az egyházi jellegű ingatlanokon tervszerűen szaporítani kell az életképes kishaszonbérleteket; esetleg törekedni kell a proházai elgondolás, az örökbérlet megvalósítására, biztosítva azonban a bérösszeg tényleges befizetését.

10. A Quadragesimo anno és a haladás.

Könyvünk második részében konkrét gazdaságpolitikai célok és eszközök megbeszélésével igyekeztünk választ adni arra a kérdésre: megvalósítható-e és fenntartható-e a laborizmus? Ezek a konkrét gazdaságpolitikai célok és eszközök a Qu. a. sok hívének és a szerzőnek véleménye szerint is levezethetők a

Qu. a. gondolatmenetéből, gazdaságbölcseleti rendszeréből, azonban *nem hozhatók a Qu. a.-val olyan kapcsolatba, mintha a Qu. a. felelős lenne értük, velük állana vagy buknék.*

Fejtegetéseink eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

A kapitalizmus, a tőke hatalmi fölényén alapuló gazdasági rendszer kétmilliárd embert a mai és állandóan növekvő igényekkel nem tud eltartani. A politikai hatalmat egyre jobban kezükbe kerítő tömegek a maguk ideges türelmetlenségükkel minden országban arra törekednek, hogy a gazdasági élet irányítását is a kezükbe vegyék, a gazdasági életben a tőke hatalmi helyzetét a dolgozók számára szerezzék meg. A munka hatalmi fölényén alapuló gazdasági rendszer többé-kevésbé tudatos alakban ott él minden dolgozó ember, ott él a tömegek lelke mélyén. Ennek a gondolatnak megvan már a maga nagy hadserege: a szocializmus megvalósítására törekvő szakszervezetek és politikai pártok tagjai, akik a laborizmus utópisztikus, mondhatnók: naiv alakját, a szocializmust akarják kiküzdni. Azt a szocializmust, amely nem más, mint a munkából és sok elgondolásban csak a fizikai munkából élők abszolút, mindent leigázó fölényén alapuló, a tőke gazdaságjogi szerepét megszüntető laborizmus. A laborizmusnak ez az alakja nem tartható fenn; ha az emberiség megkísérli a megvalósítását és fenntartását, esetleg rengeteg szenvedés, nagy értékek pusztulása után rájön arra, hogy a munka hatalmi fölényének nem kell a munka diktatúrájává ferdülnie; a munka hatalmi fölénye megvalósítható és fenntartható úgy is, ha ez a fölény méreteiben és gyakorlásának módjában megegyezik azzal a hatalmi helyzettel, amelyet a mai gazdasági rendszerben a tőke él ki.

A munkának észszerű hatalmi fölényén alapuló, a tőke gazdaságjogi szerepét is fenntartó, de második helyre szorító gazdasági rendszernek, az igazi laborizmusnak, megvalósítása a Qu. a. programja. Ez a program, ha nem is mindenben az általunk részletezett módon, de lényegében mégis ennek a gazdaságpolitikai programnak gondolatvilágában, előbb-utóbb meg is valósul. Nem jóslat ez, hanem egyszerű felismerése két ténynek. Az egyik az, hogy a Qu. a. általunk vázolt lényeges programjánál kevesebb a dolgozó tömegek semmiesetresen elégednének meg és addig, amíg ez meg nem valósul, a szociális nyugtalanság semmiesetresen ül el. A másik tétel: a Qu. a. programjánál messzebb a dolgozó tömegek a hatalmi fölényük kiélésében nem mehetnek, mert ha messzebb mennek, abból az egész gazdasági életet elsorvasztó és végeredményben a dolgozók érdekeit is súlyosan sértő bajok származhatnak.

Ilyenformán ahhoz, hogy a Qu. a. laborizmusa megvalósuljon, csak idő szükséges. Idő ahhoz, hogy a tömegek a maguk konkrét gazdaságpolitikai érdekeik érvényesülésének kiharcolásával lassanként aláássák, majd fokozatosan megszüntessék

a tőke hatalmi fölényét és ezzel párhuzamosan, intézményesen felépítsék a munka hatalmi fölényének rendszerét. De idő kell ahhoz is, hogy a hatalmi fölény érzésében esetleg megmámorosodott és a szocializmus ábrándjai után futó tömegek a maguk kárán és nagy emberi értékek pusztulása árán megszerezzék a hatalmi fölény helyes kezeléséhez szükséges józanságot és mérsékletet. Idő kell tehát ahhoz, hogy a kapitalizmustól eljussunk, esetleg a szocializmuson keresztül, esetleg ennek a közbenső állomásnak kiküszöbölésével, a Qu. a. laborizmusáig.

Aligha van igaza Diehlnek, aki a kapitalizmus születésnapját 1789 augusztus 4. éjjelére teszi²⁷⁰ azért, mert Franciaországban ekkor aratott diadalt a gazdasági szabadság eszméje. De ha igaza lenne is, bizonyos, hogy a kapitalizmus halálának időpontját a történelem halottkéme nem tudja nap, sőt év szerint sem megjelölni, aminthogy nem tudják pontosan bejegyezni a történelem születési anyakönyvébe a laborizmus születési napját sem. A kapitalizmus már évtizedek óta a sír felé tart, de még évtizedekig, esetleg évszázadokig is eltarthat, amíg a tőke hatalmi fölénye a gazdasági élet egész területén és a világ minden részében a múlt emléke lesz. Éppenígy az is lehetséges, hogy az idők méhe évtizedekig, vagy évszázadokig terhes lesz a laborizmussal.

A Qu. a. alapján megindult mozgalomnak kétségtelenül *nagy történelmi hivatása van*. Nem abban áll ez a hivatás, hogy a kapitalizmust megbuktassa és helyébe az új gazdasági rendet felépítse. A kapitalizmus magától is megszűnik és a laborizmus előbb-utóbb külön erre a célra indított mozgalom nélkül is megvalósul. A Qu. a. alapján indult mozgalom történelmi hivatása az, hogy *az emberiség számára a kapitalizmus haláltusáját könnyebbé, a laborizmus szülési folyamatát gyorsabbá tegye*. Az első feladatkörben vállalnia kell azt, hogy a kapitalizmus táborából az új gazdasági rend táborába vigye át azokat a tömegeket, amelyeknek érdekei a kapitalizmussal ellentétesek, de ma mégis a kapitalizmus legerősebb támaszai, mert a kapitalizmussal szemben álló táborból világnézeti szakadékok, a nemzeti érzés ereje, a józan mérséklet bölcsessége választja el őket. Ezeket a tömegeket a kapitalizmussal szembe kell állítania olyan értelemben, hogy a magasabb gazdasági, szociális és kulturális érdekek sérelme nélkül, céltudatosan törekedni kell a tőke hatalmi fölényének fokozatos lebontására. A második feladatkörben törekedni kell a dolgozók érdekeinek egynevezőre hozására, a munkából élő tömegek lelki közösségének megteremtésére, a munkából élők hatalmi fölényének intézményes, a magasabb gazdasági érdekek által vont határokat figyelembevevő kiépítésére. De feladata a mozgalomnak az is, hogy az utópisztikus laborizmus, a szocializmus igézete alatt az állam-

²⁷⁰ Die rechtlichen Grundlagem des Kapitalismus, Jena, 1929. 8. 1.

kapitalizmus, kommunizmus, bolsevizmus tátongó szakadécai felé rohanó tömegeknek „állj”-t kiáltson és megmutassa nekik a kapitalizmusból az igazi laborizmusba vezető meredek, de mégis járható utat.

Az egész emberiségnek, az európai civilizációnak érdeke az, hogy a Qu. a. laborizmusa ezeknek a feladatoknak, különösen az utoljára említett hivatásának teljes mértékben meg tudjon felelni; mert ha ez bekövetkezik, az emberiség mérhetetlen szenvedésektől menekül m, eg, míg ha a Qu. a. laborizmusát megvalósítani akarók a nagy feladat betöltésére képteleneknek bizonyulnak, az emberiség csak véren, könnyön, szenvedésen át jut el a tőke gazdasági rendjéből a munka gazdasági rendjébe.

A QU. A. LABOBIZMUSA ezek szerint a haladás iránymutatója, szálláscsináló ja lehet. De a haladás nem egyszerűen változás. Nincs igaza a költőnek abban, hogy

„Nem élet, hogyha nem kiáltjuk,
Hogy minden vannál mindig jobb a más...”

A haladás *meghatározott örök eszmények* felé közeledés. A Qu. a. laborizmusa az ilyen értelemben vett haladás úttörője. Állandó, fokozatos közeledést akar és követel az örök erkölcs, a a szociális szeretet, a szociális igazságosság eszménye felé.

Az emberiség lelke mélyén akarja ezt a haladást. Ezt akarják az előítéletektől igazán mentes, jószándékú kapitalisták és szocialisták is. Az emberiség nagy szerencséje lenne, ha a jószándékú kapitalisták és a jóakarató szocialisták a történelem országútján minél előbb találkoznának a laborizmus végállomásán. Ennek a találkozásnak előkészítése lenne a Qu. a. legszebb, legnagyobb sikere. Ha ezt megérjük, akkor nem lesz már igaza — mégha ma igaza lenne is — Sighelenek abban, hogy csak kétféle civilizáció van: az egyik erőszakra, a másik csalásra épül; mert akkor éles körvonalakban kiépülne a civilizációnak kétségbevonhatatlan harmadik alakja: *a szociális szereteten és a szociális igazságosságon alapuló társadalmi rend.* Akkor nemi lesz igaza Nietzschének sem — mégha ma igaza lenne is — abban, hogy csak kétféle társadalom van: az egyikben az urak, a másikban a rabszolgák erkölce uralkodik; mert akkor kiépülne az a társadalmi rend, amelyben nem az urak és nem a rabszolgák, hanem Krisztus örök erkölce érvényesül.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
I. RÉSZ.	
1. A kapitalizmus válsága.....	5
2. A szocializmus és az emberiség jövője.....	32
3. A Quadragesimo anno gazdasági rendje.....	43
4. Gazdaság, világnézet, erkölcs.....	60
1. A laborizmus társadalombölcseleti és gazdaságbölcseleti alapjai.....	77
5. Az osztályharc megszüntetése és a rendiség felújítása.....	91
6. A szajktestületeik és az állam.....	98
7. A jövedelemeloszlás reformja.....	103
9. A proletárok megváltása és a magántulajdon.....	109
10. A laborizmus és a világ gazdaság.....	117
H. RÉSZ.	
1. Utópia-e a laborizmus'?'.....	127
2. A laborizmus gazdasági alkotmánya.....	132
a) A munkából élők fölénye a gazdasági alkotmányban.....	134
b) A gazdasági törvényhozás és önkormányzat.....	140
c) A gazdasági önkormányzat hatásköre.....	153
3. A világ gazdaság megszervezése.....	153
4. A jövedelemeloszlási politika feladatai.....	177
a) Az áralakulás irányítása.....	184
b) A munkabérlpolitika.....	193
c) Tőkepolitika és a jövedelem-eloszlás.....	201
d) A közvetlen reáljövedelmek.....	220
e) Jövedelemeloszlás és az adópolitika.....	223
5. A termelési politika.....	224
6. Kereskedelmi, értékesítési és fogyasztási politika.....	239
7. Hitelpolitika.....	247
8. Munkapolitika.....	253
9. Agrárlpolitika.....	271
10. A Quadragesimo anno és a haladás.....	281